studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

TOMUL 17 — 1964

3

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, R.P. Romînă, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii”-revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86.

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 17 1964 Nr. 3

S U M A R

PROCESUL CONDUCĂTORILOR LUPTELOR MUNCITORILOR CEFERIȘTI ȘI PETROLIȘTI DIN IANUARIE-FEBRUARIE 1933

DE

TITU GEORGESCU și FL. DRAGNE

Procesul conducătorilor revoluționari ai muncitorimii ceferiste și petroliste, prin însemnătatea sa politică internă și internațională, prin abordarea acelorași probleme vitale și fundamentale pentru a căror rezolvare s-au ridicat zecile de mii de muncitori în februarie 1933, constituie o continuare directă a eroicelor lupte ale marilor detașamente proletare românești.

Procesul se înscrie în complexul desfășurării celor mai mari bătălii revoluționare de clasă din istoria mișcării muncitorești, care au premers începutului revoluției populare din România.

Clasa muncitoare în decursul acestor lupte a acumulat o mare experiență politică, ale cărei efecte s-au resimțit cu deosebită tărie peste un deceniu, dar și imediat după lupte, în împrejurările ofensivei forțelor reacționare interne și, mai ales, ale creșterii pericolului din partea Germaniei hitleriste.

În asemenea momente deosebit de importante pentru soarta clasei muncitoare, a poporului romîn și a patriei, luptele muncitorimii ceferiste și petroliste conduse de Partidul Comunist din România au deschis o etapă de încordată luptă pentru triumful forțelor păcii, democrației și independenței țării, împotriva dominației imperialiste și a pericolului fascist.

Caracterul popular, larg reprezentativ al luptelor din 1933 și, implicit, al procesului a adîncit în conștiința maselor convingerea că proletariatul este purtătorul consecvent al năzuințelor de libertate și democrație ale poporului romîn.

Clasa muncitoare a confirmat în 1933, cu toată tăria, că este stegarul poporului romîn, în lupta pentru țelurile patriotice cele mai înaintate,

că este clasa capabilă să-și asume și să-și îndeplinească rolul de conducător al destinelor țării.

În focul acestor lupte, muncitorimea a dovedit marile sale energii revoluționare, curajul, abnegația, spiritul de sacrificiu proprii proletariatului. Gradul de maturitate politică, înalta conștiință de clasă s-au resimțit în afirmarea și creșterea capacității de organizare a clasei muncitoare de a acționa ca o clasă conștientă de forța pe care o reprezintă.

Luptele muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 au avut o însemnătate deosebită pentru dezvoltarea Partidului Comunist din Romînia. P.C.R. a devenit mai matur, s-a legat mai strîns de principalele detașamente ale proletariatului, și-a întărit prestigiul în rîndurile clasei muncitoare și influența sa în mase.

În timpul acestor mari bătălii de clasă s-au format și s-au afirmat cu putere cadre comuniste proletare, strîns legate de masa muncitorimii, cunoscătoare îndeaproape ale frămîntărilor clasei muncitoare, ale maselor. Asemenea cadre au fost, în tot timpul desfășurării procesului din 1933 și 1934, purtătoare ale liniei juste a partidului comunist, întruchipînd trăsăturile detașamentelor înaintate ale proletariatului din Romînia. Datorită combativității clasei muncitoare și creșterii prestigiului Partidului Comunist din Romînia, procesul a devenit un mare eveniment politic, prilejuind o adevărată verificare a căilor tactice și a raportului forțelor de clasă.

În istoria proceselor de clasă din Romînia burghezo-moșierească nu a existat un proces asemuitor, care să fi concentrat într-o atît de mare măsură atenția maselor și care să fi pus la ordinea zilei cu atîta tărie, chiar în fața justiției burgheze, principalele nevoi și năzuințe ale poporului.

Procesul a fost transformat de către partidul comunist într-o tribună politică revoluționară de la care acuzații ceferiști și petroliști au continuat să susțină cu fermitate necesitatea frontului unic împotriva exploatării, a alianței clasei muncitoare cu masele țărănimii, a grupării celor mai largi mase de la orașe și sate, pentru stăvilirea fascizării țării, pentru pace și prietenie cu țara socialismului victorios.

La proces, comuniștii și muncitorii cinstiți, chemați în fața justiției militare, au dat minunate pilde de înaltă demnitate proletară, de puternic simț de clasă și de intransigență revoluționară. Exemplu de luptător comunist, legat prin rădăcini adînci de popor, de suferințele și idealurile sale, de lupta și năzuințele sale a fost tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, membru al C.C. al P.C.R., revoluționarul de profesie, căruia ca secretar al Comitetului central de acțiune i se încredințase de către partid rolul de a conduce pregătirile și desfășurarea luptelor din ianuarie-februarie 1933.

Glasul fruntașilor muncitorimii ceferiste, crescuți și căliți în numeroase lupte împotriva regimului de jaf și sălbatică exploatare, a arătat cu toată vigoarea puterea, energia revoluționară a proletariatului din țara noastră. „Numai clasa muncitoare, trecută prin numeroase lupte, ca eroicele lupte

din februarie, era în stare să dea din rîndul său, să crească eroi proletari aduşi ca acuzaţi şi martori în faţa tribunalului călăilor poporului nostru" [1].

Sfera largă de probleme abordate în cuvîntul acuzaţilor, probleme care interesau masele populare asuprite din toate straturile sociale, a stat la temelia solidarităţii cu cei judecaţi, a muncitorimii din toate ramurile industriei, a ţărănimii muncitoare, a intelectualilor legaţi de popor, a păturilor mijlocii de la oraşe şi sate, meşteşugari, funcţionari ş. a.

Prin importanţa sa politică şi implicaţiile sale antifasciste, procesul a cunoscut un puternic ecou în numeroase ţări ale lumii, constituind o demonstraţie a solidarităţii internaţionale din partea proletariatului, a intelectualilor, a oamenilor politici cu orientări progresiste din multe ţări capitaliste, care au înţeles că procesul din Romînia este o parte a luptei contra fascismului care se desfăşura în întreaga lume.

Procesul de la Bucureşti, desfăşurat între 17 iulie şi 19 august 1933, a fost precedat de o înverşunată luptă între masele muncitoare şi autorităţile burghezo-moşiereşti.

La chemarea partidului comunist pentru a desfăşura o largă campanie în scopul eliberării sutelor de muncitori arestaţi, au răspuns mase largi, care au înţeles că lupta pentru eliberarea ceferiştilor însemna lupta împotriva terorii, a atacului dat de burghezie şi moşierime asupra nivelului de trai al tuturor celor ce muncesc [2].

La Bucureşti, Iaşi, Galaţi, Cluj, Oradea, Craiova, Braşov, Constanţa şi în multe alte oraşe s-au întocmit liste semnate de mii şi mii de muncitori, intelectuali, meseriaşi, funcţionari, pe care le-au trimis Consiliului de război, cerînd imediata eliberare a muncitorilor. Au fost organizate echipe de muncitori de către Ajutorul roşu, care au strîns de la zeci de mii de oameni bani, alimente, îmbrăcăminte pentru ajutorarea deţinuţilor revoluţionari. Solidaritatea cu luptătorii ceferişti s-a manifestat şi prin acţiuni de protest în faţa ministerelor, a Consiliului de război, prin întruniri publice, prin presă, unde muncitori şi intelectuali au condamnat deschis metodele de teroare aplicate de guvernanţi. În preajma procesului s-a constituit la Bucureşti un „Comitet local de apărare", alcătuit din muncitori şi intelectuali [3]. În gazetele „Facla", „Tempo", „Dimineaţa" au fost publicate apeluri către muncitori şi intelectuali, prin care aceştia erau chemaţi să se solidarizeze cu acuzaţii ceferişti şi petrolişti [4]. Presa ilegală şi legală a P.C.R., pe măsură ce se apropia data începerii procesului, se concentra tot mai mult asupra propagării lozincilor şi apelurilor partidului pentru solidarizarea de clasă cu conducătorii ceferişti. „Scînteia", scriind despre însemnătatea politică a procesului, arăta că „procesul ceferiştilor

---

[1] Arhiva C.C. al P.M.R., *Procesul de la Craiova*, broşură editată de P.C.R. în 1934, p. 13.
[2] Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., cota A XVII-9, inv. 552-Manifest al C.C. al P.C.R.
[3] Arhiva C.C. al P.M.R., cutia 119-I.C., f. 54–60.
[4] „Apărarea ceferiştilor" din iulie 1933.

pune față în față în sala Consiliului de război nu numai pe ceferiștii judecați, ci întreaga muncitorime din Romînia și clasa stăpînitoare" [5].

Procesul judecat de către Consiliul de război în condițiile stării de asediu, da în vileag dintru-nceput scopurile reacțiunii din Romînia, de a condamna la pedepse maxime pe conducătorii luptelor muncitorimii ceferiste și petroliste. Dosare însumînd peste 6 000 de pagini și o ordonanță definitivă cu circa 300 de pagini cuprindeau, pe fundalul textelor legiuirilor de clasă ale burgheziei, învinuiri false, calomnii anticomuniste, acuzații de crimă etc. Ordonanța definitivă exprima pregnant teama marii burghezii și a moșierimii de clasa muncitoare, de lupta maselor.

Citirea atentă a acestei ordonanțe definitive dezvăluie flagrante contradicții și constituie de fapt un act de autoacuzare a organizatorilor procesului. În ordonanță ascuțișul acuzațiilor era îndreptat împotriva acelor organizatori comuniști care au ridicat pe ceferiști la luptă [6]. Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej era acuzat pe pagini întregi pentru acțiunile sale de pregătire amănunțită a luptelor. „Acest Gheorghiu — preciza actul de acuzare — și-a făcut legături în întreaga țară și în special la Cluj, Galați, Iași, Pașcani și București, cum și în alte localități" [7], arătîndu-se în continuare că „este agentul de legătură între diferite sindicate ceferiste comuniste și partidul comunist. El este acela care cutreieră țara în lung și în lat..." [8].

Tovarășul Chivu Stoica era învinuit pentru că a făcut parte din organele muncitorești de la Grivița și a acționat pentru mobilizarea ceferiștilor la greve. Tovarășul Gheorghe Vasilichi era acuzat pentru îndeplinirea directivelor date de partidul comunist în vederea organizării luptelor petroliștilor. Majoritatea celor peste o sută de acuzați erau învinuiți pentru îndemnurile adresate muncitorilor de a cere eliberarea arestaților, redeschiderea sindicatelor ceferiste, renunțarea la sistemul stării de asediu, anularea curbelor de sacrificiu, alocație de chirie și scumpete etc.

Majoritatea din cei 108 acuzați cîți au fost prezenți în procesul de la București, prin comportarea lor în timpul procesului, au dovedit încă o dată spiritul revoluționar de care erau animați, transformînd răspunsurile lor în pledoarii de apărare a cauzei muncitorimii.

În răspunsul său, la interogatoriu, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, după ce a descris condițiile mizere de lucru ale muncitorilor și activitatea pe care a desfășurat-o la Dej, s-a oprit asupra rolului Comitetului central de acțiune, organ al muncitorimii ceferiste. Subliniind rolul pe care l-a avut Comitetul central de acțiune pe țară în organizarea și conducerea luptelor din ianuarie-februarie 1933, a precizat sarcinile care i-au revenit: „Am convocat o conferință la București. Aci am constituit Comitetul central de acțiune, din care am făcut parte și care a coordonat acțiunile ce urmau să se desfășoare, discutînd și stabilind revendicările tuturor ceferiștilor și avizînd la mijloacele cele mai bune pentru realizarea lor".

---

[5] „Scînteia" nr. 11 din august 1933.
[6] Arhiva C.C. al P.M.R., dos. nr. 18 335/21 036, f.7.
[7] Ibidem, f. 142.
[8] Ibidem, f. 143.

Dînd o înaltă apreciere activității Comitetului central de acțiune pe țară, a felului cum au fost organizate și conduse luptele ceferiștilor, arăta, cu demnitatea proprie comunistului: „Astăzi, cînd mă găsesc aci pentru activitatea ce am depus timp de un an în calitate de membru al Comitetului Central în fața dv., în auzul muncitorilor prezenți la proces și în sală, în auzul muncitorilor ceferiști din toată țara, eu declar: ACȚIUNEA ÎNTREPRINSĂ A FOST JUSTĂ. EA A FOST BINE CONDUSĂ, iar organele s-au dovedit capabile să reprezinte în mod valabil muncitorimea, să o organizeze și să-i conducă luptele. Comitetul central de acțiune, îndeplinindu-și rolul, a dat dovadă de maturitate, de o adîncă pătrundere și cunoaștere a posibilităților ce există în masele ceferiste. El a scos la iveală forța formidabilă de acțiune a muncitorilor ceferiști, a coordonat munca și a pregătit evenimentele de la 2 și 15 februarie 1933. Prin acțiunea sa, muncitorimea C.F.R. a fost ridicată la rangul de avangardă a întregii muncitorimi din România".

Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a subliniat caracterul profund politic al luptelor ceferiștilor, faptul că muncitorimea ceferistă s-a ridicat în masă împotriva stării de asediu, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, pentru eliberarea conducătorilor arestați. „Ați întrebat dacă s-a strigat: « Jos starea de asediu! » și de ce nu s-au evacuat atelierele atunci cînd legea nu permite acest lucru. Eu răspund clar și așa cum e normal să facă un muncitor. Muncitorii adunați în ateliere au strigat, și noi nu ne temem și acum să strigăm: « Jos starea de asediu! ». Dar vă întreb: ce erau să facă? Să stea cu brațele încrucișate cînd organizațiile lor sînt desființate și conducătorii, aleși de ei, arestați? Solidaritatea muncitorească a scris o frumoasă pagină în ziua de 15 februarie. Muncitorii au manifestat în contra stării de asediu ce fusese adusă în contra lor de guvern.

Legal sau nu, muncitorii s-au adunat, au manifestat și au luptat pentru apărarea drepturilor lor și ale clasei din care fac parte. Iar dacă se interzicea dreptul de întrunire și manifestare, ei erau datori s-o facă, căci înaintea oricărei legi stă dreptul muncitorilor la viață".

Ca un avertisment pentru reacțiune și un îndemn la luptă, care a stîrnit rumoare în sala de dezbateri, au sunat cuvintele cu care și-a încheiat declarația: „Acuzații adevărați se găsesc în guvern, în Direcția C.F.R. și în conducerea sindicatelor reformiste, alături și în rîndurile acuzatorilor de azi. Sentința ce o veți pronunța, departe de a intimida și întoarce pe muncitori de la drumul lor, va însemna un îndemn la acțiune, un nou îndemn la luptă" [9].

Cuvîntul său a fost un exemplu de pledoarie revoluționară, care a îmbărbătat zecile de acuzați, sutele de martori, zecile de mii de oameni ai muncii care își manifestau solidaritatea cu luptătorii ceferiști și petroliști. Mai bine ca oricare avocat al apărării trecut prin școala a numeroase procese, mai argumentat și mai temeinic ca oricare pledoarie bizuită pe

---

[9] *Din dezbaterile procesului luptelor muncitorilor ceferiști în fața Consiliului de război al Corpului II armată, București. Fragmente din cuvîntările acuzaților*, Edit. P.C.R., ianuarie 1934, p. 13–15.

tomuri şi legiuiri, cuvîntul său a slujit apărării muncitorimii ceferiste şi cauzei lor. Un mare ecou au avut în mase cuvîntările sale şi ale altor fruntaşi ai luptelor din 1933.

Răspunzînd comisarului regal Hotineanu, care susţinea că din punct de vedere tehnic lucrătorii de la C.F.R. lucrează în condiţii foarte bune, ca şi în cele mai mari întreprinderi din străinătate, tovarăşul Chivu Stoica a spus : „D-le preşedinte, nu ştiu cum o fi în străinătate, ceea ce pot spune este un lucru, pe care miile de lucrători de la C.F.R. îl pot confirma. Lucrăm în condiţiuni mizerabile, materialul omenesc este lăsat fără absolut nici o grijă să muncească pînă cînd se sfîrşeşte... Nu este nici o grijă pentru muncitor, nimeni nu se gîndeşte la viaţa lui, şi vai de el dacă va aştepta ca alţii să se gîndească pentru dînsul. Greva de la C.F.R. l-a învăţat că atît timp cît nu va şti să se organizeze şi să lupte pentru schimbarea condiţiilor de muncă el va continua să muncească în aceleaşi condiţii în care munceau robii..." [10].

Cu toate greutăţile întîmpinate de către acuzaţi, procesul se afirma tot mai clar ca o tribună politică, unde alături de acuzaţii revoluţionari veneau să depună în slujba cauzei pentru care se ridicase proletariatul muncitori din uzine şi ateliere, ţărani, intelectuali cu renume, funcţionari şi liber-profesionişti.

Clădirea cazărmii din Calea Plevnei, unde se judeca procesul, deşi păzită de puternice forţe armate, era asaltată zi de zi de sute şi sute de muncitori, familii ale celor judecaţi, comunişti din cartierele muncitoreşti [11]. Peste 300 de martori s-au prezentat să depună în sprijinul luptătorilor ceferişti, majoritatea din ei fiind muncitori la Griviţa, la Nicolina-Iaşi, la Atelierele C.F.R.-Cluj, Galaţi, la rafinăriile din Ploieşti. Din partea acuzării nu s-au prezentat nici 20 de martori, deşi erau recrutaţi din rîndurile forţelor represive [12]. Martorii au arătat, cu un curaj care a surprins pe reprezentanţii guvernului, că ei socotesc justă greva cu ocuparea atelierelor, precum şi gărzile muncitoreşti de autoapărare, au dezavuat politica jalbelor fără sfîrşit susţinută de liderii oportunişti social-democraţi şi au cerut să se ia măsuri pentru îmbunătăţirea imediată a situaţiei muncitorilor şi achitarea celor acuzaţi.

În cuvîntul său, martorul Ilie Pintilie, militant de frunte al partidului comunist, a făcut o amplă prezentare a situaţiei deosebit de grele în care se aflau muncitorii, situaţie din care nu se putea ieşi decît prin luptă împotriva celor care intensifică exploatarea maselor [13]. La întrebările provocatoare ale acuzatorilor în legătură cu activitatea partidului comunist, Ilie Pintilie a dat un răspuns pătruns de spirit revoluţionar : „Dacă însă comuniştii sînt aceia care au deschis ochii muncitorilor, arătîndu-le calea

---

[10] *Din dezbaterile procesului luptelor muncitorilor ceferişti în faţa Consiliului de război al Corpului II armată, Bucureşti. Fragmente din cuvîntările acuzaţilor*, Edit. P.C.R., ianuarie 1934, p. 20–21.

[11] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 966, f. 191.

[12] Ibidem, fond. 96, dos. 325, f. 17–19.

[13] *Din dezbaterile procesului luptelor muncitorilor ceferişti în faţa Consiliului de război al Corpului II armată, Bucureşti. Fragmente din cuvîntările acuzaţilor*, Edit. P.C.R., ianuarie 1934, p. 16.

de urmat şi ce trebuie să facă, dacă comuniştii au învăţat pe muncitori cum trebuie să conducă greva, cum trebuie s-o organizeze, dacă ei sînt aceia care au venit să lumineze calea noastră, a ceferiştilor şi să arate drumul luptei, care singură ne-a dat cîştigul grevei de la 2 februarie 1933, apoi, d-le preşedinte, şi noi subscriem în totul la aceea ce au făcut comuniştii, şi eu sînt comunist...” [14].

Depoziţiile martorilor au provocat derută în rîndurile Consiliului de război, deoarece aceştia prin mărturiile lor deosebit de concludente spulberau întreg eşafodajul de calomnii pe care era clădită ordonanţa definitivă. Consiliul de război a trecut la ameninţări, la măsuri imediate. Astfel muncitorul Constantin David a fost oprit, în mod brutal, în timp ce-şi rostea depoziţia şi condamnat pe loc la 6 luni închisoare. Altor martori li s-a interzis, fără comentarii, depoziţia. Comisarul Hotineanu, cel care de fapt ordonase deschiderea focului în dimineaţa de 16 februarie, oprea, cu injurii, pe acuzaţi şi martori de a arăta adevărul asupra celor petrecute la Griviţa. Pentru a dovedi că muncitorii au tras primii, Hotineanu a adus drept probe fotografia găurilor din stîlpii bisericii din faţa Atelierelor Griviţa [15]. Se părea că faţă de aceste probe apărarea, acuzaţi şi martori se vor pleca, recunoscîndu-şi „culpa”. Expertiza la faţa locului, apoi depoziţia parohului bisericii respective, Al. Ionescu, a paracliserului bisericii, precum şi a altor martori care au văzut cum, la cîteva clipe după sîngeroasele evenimente, au fost găuriţi stîlpii bisericii cu burghiul şi dalta, au împins pînă la ridicol acuzaţiile comisarului regal [16].

În a 21-a zi a procesului a început rechizitoriul comisarului regal, care relua de fapt acuzaţiile false cuprinse în ordonanţa definitivă. În baza acestor acuzaţii, Consiliul de război a pronunţat împotriva ceferiştilor una din cele mai crunte sentinţe cunoscute pînă atunci în analele justiţiei burghezo-moşiereşti. 37 de acuzaţi au fost condamnaţi la pedepse care însumau 421 de ani de închisoare [17], două treimi primind pedepse între 10 şi 20 de ani de muncă silnică.

Pronunţarea sentinţei, care urmărea să intimideze muncitorimea, a avut efecte contrare celor scontate de guvernul Vaida-Voievod. „Nu sentimentul de frică — scria „Scînteia” —, ci cea mai mare indignare a maselor largi sînt răspunsul la această brutală şi cinică sentinţă împotriva celor mai buni reprezentanţi ai clasei muncitoare din Romînia” [18].

Procesul polariza în jurul conducătorilor muncitorimii simpatia unor mase tot mai largi, ceea ce contribuia la creşterea semnificaţiei politice a luptelor din ianuarie-februarie 1933 şi la ridicarea prestigiului acelei forţe antifasciste care organizase şi condusese aceste lupte [19].

Partidul Comunist din Romînia, timp de aproape un an, între august 1933 cînd a fost dată sentinţa şi iunie 1934 cînd s-a rejudecat

---

[14] *Din dezbaterile procesului luptelor muncitorilor ceferişti în faţa Consiliului de război al Corpului II armată, Bucureşti. Fragmente din cuvîntările acuzaţilor*, Edit. P.C.R., ianuarie 1934, p. 12.
[15] „Facla” din 30 iulie 1933.
[16] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, dos. 326, f. 52.
[17] Ibidem, f. 73—74.
[18] „Scînteia” din septembrie 1933 — a apărut în ediţie specială consacrată procesului.
[19] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, dos. 326, f. 22.

la Craiova procesul, a desfășurat o susținută campanie de mobilizare a maselor pentru obținerea recursului, anularea sentinței și eliberarea revoluționarilor condamnați. Campania pentru eliberarea ceferiștilor s-a desfășurat în strînsă legătură cu luptele pentru revendicări zilnice ale muncitorilor din fabrici, ale șomerilor, ale țăranilor, ale funcționarilor, învățătorilor, ale tineretului studios [20].

Organizațiile revoluționare de masă, sindicatele ceferiste, Uniunea Tineretului Comunist, Ajutorul roșu, Liga muncii, Comitetul național antifascist au desfășurat o largă acțiune de protest, care a cuprins zeci de mii de cetățeni din cele mai diverse straturi sociale. Un important sprijin a fost dat partidului comunist în această campanie de către Uniunea Tineretului Comunist, care prin membrii săi participa în numeroasele comitete de ajutorare create, activa în rîndurile Ajutorului roșu, strîngea semnături de protest, răspîndea fotografiile conducătorilor luptelor din 1933, făcea colecte de îmbrăcăminte și alimente [21]. Din satele județelor Ilfov, Vlașca, Prahova, Dolj, Romanați, Covurlui au fost trimise ajutoare în bani și alimente deținuților revoluționari întemnițați la București și apoi la Craiova. Într-o serie de sate s-au format delegații care au venit la proces pentru a depune în favoarea muncitorilor acuzați. „Noi, locuitorii comunei Cetatea, județul Dolj — se putea citi pe protestul semnat de țăranii acestei comune din Oltenia —, ne solidarizăm cu apelul familiilor ceferiștilor și cu toții cerem anularea sentinței și eliberarea ceferiștilor de la Grivița" [22].

Un număr tot mai mare de intelectuali, văzînd mai clar că procesul ceferiștilor este o arenă de luptă între democrație și reacțiunea profascistă, s-a aliniat intelectualilor democrați, ca Petre Constantinescu-Iași, Ilie Cristea, Iorgu Iordan, Radu Cernătescu, Victor Eftimiu, Tudor Bugnariu, Victor Ion Popa, Geo Bogza, N. D. Cocea, Eugen Constant și alții pentru a sprijini pe conducătorii luptelor muncitorimii. Profesori, avocați, medici, ziariști, studenți, funcționari au participat la numeroase acțiuni de protest, la strîngerea fondurilor, la recrutarea martorilor etc. Un număr de 300 de intelectuali au publicat un apel pentru unirea tuturor celor care în numele dreptății înțeleg că lupta muncitorilor ceferiști este lupta celor ce respectă adevărul și democrația [23].

Campania de eliberare a luptătorilor ceferiști și petroliști a cunoscut o deosebită intensitate în a doua jumătate a lunii februarie și în cursul lunii martie 1934. Împlinirea unui an de la luptele de la Grivița a fost întîmpinată cu arborarea de steaguri roșii îndoliate pe atelierele C.F.R. Au fost șablonate lozinci, s-au răspîndit manifeste și s-au organizat întruniri ale muncitorilor [24]. Paza unităților de grăniceri și jandarmi în atelierele C.F.R. din numeroase orașe, arestările în preajma aniversării [25] n-au

[20] *Documente din istoria Partidului Comunist din Romînia 1934—1937*, p. 40—46. Circulara a Comitetului Central al Partidului Comunist din Romînia — ianuarie 1934.
[21] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 4, dos. 712, f. 158.
[22] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, dos. 325, f. 134—139; vezi și „Descătușarea".
[23] „Descătușarea", nr. 1 (19) din 20 ianuarie 1934.
[24] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 961, f. 4.
[25] „Romînia nouă", anul II, nr. 36 din 17 februarie 1934.

putut opri muncitorimea să întîmpine și să cinstească eroicele lupte din 16 februarie 1933. În acțiunile desfășurate cu acest prilej și-a dovedit din nou tăria unitatea de acțiune a muncitorimii. La atelierele C.F.R., în multe fabrici din țară, la întrunirile de protest muncitori comuniști, social-democrați și neorganizați au făcut front comun pentru a apăra pe cei care cu un an în urmă i-au condus în marea bătălie de clasă.

În fața torentului de proteste ale muncitorimii și ale unei însemnate părți a populației reprezentînd alte clase și pături sociale, precum și ca urmare a răsturnării, în recurs,a falselor capete de acuzare, la 29 martie sentința de la București a fost casată [26]. Procesul a fost trimis spre rejudecare la Craiova în fața Consiliului de război al Corpului I armată [27].

O dată cu trimiterea la Craiova a procesului, spre rejudecare, în fața partidului comunist și a organizațiilor sale de masă se ridicau sarcini noi și grele; trebuiau mobilizate mase mereu mai largi pentru a putea riposta valului de măsuri polițiste. „Trimiterea la Craiova, departe de furnicarul muncitoresc din București, e primul act al unei noi și sălbatice condamnări" — se arăta într-un manifest al P.C.R. [28].

În aprilie 1934 conducătorii ceferiștilor și petroliștilor au adresat din închisoare un apel „Către ceferiștii din toată țara" în care arătau că în închisoare continuă lupta începută și chemau muncitorimea ceferistă la noi acțiuni revoluționare [29].

În marile ateliere C.F.R. din țară, București, Iași, Cluj, Galați, T. Severin, în semn de protest și solidaritate cu ceferiștii arestați s-au declarat greve în ajunul procesului. Muncitorii au trimis din nou proteste la Craiova pentru eliberarea celor arestați și au depus salariul pe o zi în vederea ajutorării arestaților [30]. În semn de solidaritate muncitorii ceferiști de la toate atelierele din țară au ales delegați spre a-i trimite la procesul de la Craiova, pentru a exprima solidaritatea muncitorimii ceferiste față de încercații ei conducători.

Procesul de la Craiova (4 iunie — 1 iulie 1934) a dovedit cu claritate prin atmosfera politică creată în jurul său, prin acțiunile de solidaritate ale maselor din întreaga țară și de peste hotare, că lupta antifascistă în Romînia era în plină desfășurare, avînd în avangardă clasa muncitoare.

Predominant în cadrul noului proces a fost caracterul său politic ca o nouă mărturie a radicalizării muncitorimii din Romînia și strălucită confirmare a forței și capacității partidului comunist de a mobiliza masele în jurul cauzei comune pentru care au luptat muncitorii ceferiști și petroliști în 1933.

În cadrul procesului au fost încredințate misiunile de răspundere de a reprezenta linia partidului acelor comuniști care în timpul pregătirii și desfășurării luptelor au fost conducători demni, recunoscuți de mase

---

[26] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, dos. 327, f. 16–17.
[27] Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., cota A. XVIII-11.
[28] Ibidem, cota A. XVIII-13.
[29] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 858, f. 89.
[30] Ibidem, fond. 5, dos. 973, f. 48.

şi s-au comportat cu consecvenţă ca adevăraţi activişti ai partidului. Tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej, îndeplinind cu cinste acest mandat, a fost purtătorul cuvîntului partidului comunist şi a luptat necontenit pentru a impune în rîndurile colectivului de acuzaţi o orientare de înaltă ţinută politică, corespunzătoare nivelului marilor bătălii de clasă din 1933 şi gradului de maturitate politică a proletariatului din Romînia.

Măsurile represive ale autorităţilor au creat mari greutăţi în calea manifestării solidarităţii depline a maselor, dar n-au reuşit să o împiedice. În oraş au fost aduse noi unităţi de jandarmi. Organele poliţieneşti au fost întărite. Unităţi ale diviziei a II-a infanterie au fost dotate cu mitraliere, în mod special pentru „liniştea publică" din timpul procesului [31].

În oraşul care concentra cel mai mare număr de moşieri şi era capitala unei regiuni dominant agrare, renumită prin sărăcia maselor, organizatorii procesului au găsit un pronunţat clocot de ură, nu numai faţă de autorităţile locale, dar şi faţă de cele centrale guvernamentale. Muncitorii oraşului, micii meseriaşi, ţărani, slujbaşi mărunţi, intelectuali au văzut în procesul care se judeca la Craiova procesul propriilor năzuinţe şi hotărîri de revoltă contra jafului şi împilării, atît de cumplite în acea regiune lăsată în înapoiere.

Procesul de la Craiova a început în ziua de 4 iunie în faţa Consiliului de război al Corpului I armată [32]. În proces erau judecaţi opt acuzaţi: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Gheorghe Vasilichi ş. a. Apărarea era formată din 16 avocaţi, printre care Mihai Macavei, Stelian Niţulescu, Petre Grozdea, Nicolae Popilian. Un alt grup de avocaţi din Craiova [33], cum era Mihail Cruceanu, au sprijinit prin multiple acţiuni primirea şi pregătirea martorilor, a familiilor celor judecaţi.

Acuzaţii revoluţionari erau trimişi în judecată ca „agenţi provocatori în rebeliune, săvîrşită în ceată, cu omor", după cum relata ordonanţa definitivă. Erau apoi încadraţi într-un labirint de articole de lege pe fondul încălcării liniştii publice şi în cadrul general al legii stării de asediu. Minuţioasele pregătiri ale Consiliului de război, împreună cu Ministerul de Justiţie şi Ministerul de Interne, urmăreau să dezarmeze pe acuzaţi şi martori, iar procesul să se încheie cu o zdrobitoare înfrîngere a reprezentanţilor muncitorimii.

Partidul comunist, acuzaţii revoluţionari, marele număr de martori, opinia maselor au răsturnat planurile guvernanţilor. Din nou, în sala tribunalului a răsunat plin de curaj, mai puternic şi mai viguros, glasul reprezentanţilor muncitorimii. „Apar pe banca acuzării pentru a doua oară eroii proletariatului revoluţionar — scria „Scînteia". — Ei proclamă deschis justeţea luptei proletare pe baza frontului unic, se transformă din acuzaţi în acuzatori ai exploatatorilor, îşi iau cu curaj răspunderile" [34].

---

[31] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 68, dos. 6182, f. 38, 44, 45, 69, 84. Vezi M. Iosa şi M. Rusenescu, *Din acţiunile oamenilor muncii pentru apărarea conducătorilor eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933*, în „Studii", 1959, nr. 3.

[32] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1038, f. 40; *Luptele eroice ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din 1933*, monografie în machetă, p. 478.

[33] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 68, dos. 6182, f. 109.

[34] „Scînteia", nr. 8 din 10 iunie 1934.

Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, îndeplinindu-și cu cinste rolul conducător în proces, ca și în luptele din 1933, și de astă dată a transformat cuvîntul la interogatoriul său într-un aspru rechizitoriu la adresa regimului burghezo-moșieresc, într-o vibrantă chemare la luptă a clasei muncitoare și a tuturor celor ce muncesc. Răspunsurile sale la interogatoriu erau acte de acuzare grave la adresa regimului de jaf și împilare :

„Știți, domnule președinte, cu cît este plătit un muncitor de la Grivița pentru munca sa dusă în cele mai grele și neomenoase condiții ?"

„Știți domnule comisar regal cum este reglementată munca în aceste ateliere ?"

„Cunoașteți domnule președinte și ne-ați putea spune și nouă ce « curbe de sarcificiu » a aplicat guvernul domnilor bancheri ?"

„Aveți cunoștință domnule comisar regal despre efectele curbelor de sacrificiu impuse de guvern — prin Vidrighin — muncitorilor de la Grivița ?"[35].

„Ascuțișul acestor întrebări a provocat dezorientarea președintelui instanței, care se dovedește neputincios în a stăvili expunerea metodică a reprezentantului muncitorimii și a luptei sale împotriva nedreptei orînduiri burgheze... Sala era gata să izbucnească. Comisarul regal Gelep Vasile a intervenit pentru salvarea situației adresîndu-se președintelui :

— Domnule președinte, atrageți atenția acuzatului că aici nu este o sală de întrunire politică, aici el este îndatorat să răspundă despre cele ce este întrebat, nu să acuze".

„Acuzatul" Gheorghe Gheorghiu-Dej răspunde cu promptitudine :

„Nici măcar nu pot să cer iertare, căci nu eu acuz ! poporul muncitor acuză ! și el trebuie să afle — mai ales din această sală — că, cu oricîte împotriviri, va veni vremea răspunderilor pentru acei care i-au hărăzit o soartă de robi"[36].

Analizînd cauzele profunde ale luptelor revoluționare din 1933, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej preciza că ele au avut la bază revendicările întregii muncitorimii din România. După ce a prezentat sistemul spoliator de salarizare a muncitorilor, a descris felul cum era jefuit muncitorul ceferist prin „curbele de sacrificiu", prin raționalizările capitaliste, prin noianul de amenzi. Împotriva acestui jaf organizat și a înfometării în masă a muncitorilor trebuia opusă organizarea muncitorimii și greva. „Organizația acțiunilor pe țară era una din condițiunile reușitei luptei pentru revendicări". Argumentînd necesitatea grevei, a fost întrerupt de președintele tribunalului cu întrebarea : „Care este sfîrșitul grevei dacă revendicările nu sînt admise ?", iar răspunsul n-a întîrziat : „Sfîrșitul unei greve depinde de organizarea și puterea de luptă a greviștilor. Greva este și ea un raport de forțe"[37].

Demascînd politica reacționară, antimuncitorească a conducătorilor partidului național-țărănesc, care, printr-o deșănțată demagogie, reușise

[35] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, din notele corespondenților ziarului „Apărarea ceferiștilor".
[36] Ibidem.
[37] Ibidem, dos. 326, f. 60, 70.

să atragă în mrejele sale pe unii oameni ai muncii, tovarăşul Chivu Stoica arăta că naţional-ţărăniştii „au venit cu scăderile de salarii pentru a ţine angajamentul plăţii cametei străinilor, aşa cum se angajase la Geneva". El a arătat că muncitorii au înţeles legătura dintre jefuitorii interni patronaţi de P.N.Ţ. şi cei externi[38].

Tovarăşul Gheorghe Vasilichi, răspunzînd din partea acuzaţilor salutului trimis de Darlet din partea muncitorilor francezi, arăta: „Noi credem în puterea solidarităţii internaţionale. Daţi muncitorilor francezi salutul nostru şi spuneţi-le să aibă încredere că vom lupta muncitoreşte la posturile unde ne-a pus muncitorimea romînă"[39].

Sutele de muncitori, ţărani muncitori, intelectuali cu vederi înaintate mici meseriaşi etc. de toate convingerile politice, în ciuda piedicilor, a terorii şi a stării de asediu, au venit într-o impresionantă unitate să-şi afirme solidaritatea cu conducătorii ceferiştilor şi petroliştilor aflaţi pe banca acuzării şi să ceară într-un singur glas stingerea procesului şi eliberarea acuzaţilor. Martorii veniţi din ateliere şi fabrici au exprimat în faţa Consiliului de război opinia zecilor de mii de proletari. Mulţi dintre ei au adus consiliului moţiunile iscălite de sute de muncitori la întrunirile şi mitingurile din întreprinderi şi au declarat că ei au mandat să vorbească în numele muncitorilor din întreprinderile unde muncesc. „De două zile în şir în faţa consiliului defilează convoiul nesfîrşit al martorilor. Sînt muncitori de fabrică, cu obrajii de pămînt, în haine mototolite şi uzate" — scrie ziarul „Dimineaţa"[40].

Mai multe sute de martori veniţi din toate colţurile ţării s-au transformat în cei mai înfocaţi agitatori pentru eliberarea ceferiştilor acuzaţi[41], acuzînd întreg sistemul inuman de exploatare, asuprire şi teroare al burgheziei şi moşierimii. În faţa instanţei, muncitorii Ilie Pascu, I. Ştefănescu, I. Munteanu, M. Teodosiu, I. Nentea, Elisabeta Cunţig, martori din întreaga ţară au arătat că, luînd exemplul ceferiştilor din capitală, muncitorii au luptat pentru aceleaşi revendicări[42].

Ca martori la procesul din Craiova au venit nu numai muncitorii ceferişti şi din alte ramuri de producţie, dar şi numeroşi ţărani muncitori şi intelectuali. De la boxa justiţiei militare, acuzaţii s-au ridicat ca apărători atît ai intereselor proletariatului din fabrică, cît şi ca apărători ai ţărănimii exploatate şi ai păturilor nevoiaşe ale meseriaşilor, funcţionarilor, intelectualilor[43].

Au venit la proces, ca trimişi ai ţărănimii, grupuri de ţărani din satele Ilfovului şi ale Doljului, oameni nevoiaşi purtînd liste lungi, cu semnături a sute de săteni. Au venit ţărani din comunele de baştină ale unor acuzaţi, mărturisind dragostea şi stima de care aceştia şi familiile lor se bucurau în rîndurile ţăranilor.

---

[38] „Dimineaţa" din 13 iunie 1934.

[39] V. Hurmuz şi N. Lupu, *Procesul conducătorilor luptelor ceferiştilor şi petroliştilor din ianuarie-februarie 1933*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., V (1959), nr. 3, p. 20.

[40] „Dimineaţa" din 15 iunie 1934. Vezi şi relatările martorilor între 9 şi 15 iunie 1934.

[41] *Procesul de la Craiova*, broşură editată de P.C.R. în 1934, p. 27.

[42] „Dimineaţa" din 20 iunie 1934.

[43] „Lupta de clasă", 1934, nr. 3–4.

Creşterea rolului clasei muncitoare şi al reprezentanţilor săi revoluţionari s-a exprimat şi în atitudinea solidară a unei însemnate părţi a intelectualităţii. Reprezentanţi ai intelectualităţii au venit în faţa Consiliului de război să recunoască justeţea luptelor din februarie şi rolul conducător al proletariatului pentru salvarea intelectualităţii exploatate şi asuprite[44].

În cursul dezbaterilor procesului de la Craiova, numeroşi muncitori social-democraţi, care au luptat în front unic în ianuarie-februarie 1933, au depus mărturii pentru linia justă a Comitetului central de acţiune şi au apărat pe conducătorii muncitorilor acuzaţi[45].

În procesul conducătorilor luptelor din 1933 a fost subliniată tactica unităţii de acţiune a proletariatului, frontul unic, a cărui forţă şi combativitate a asigurat ridicarea în masă a muncitorimii ceferiste şi petroliste din ianuarie-februarie 1933. Încrederea maselor de muncitori în linia frontului unic a dus la creşterea prestigiului partidului comunist şi a organizaţiilor care au militat pentru realizarea sa în vederea cuceririi revendicărilor oamenilor muncii. Niciodată de la ilegalizare pînă la acest proces, timp de un deceniu, nu s-a vorbit atît de deschis şi cu curaj în faţa autorităţilor superioare burghezo-moşiereşti despre partidul comunist, despre conducătorii comunişti ai muncitorilor, despre convingerea muncitorilor că linia partidului comunist este cea mai justă şi corespunzătoare idealurilor lor[46].

La întrebarea : „Cum privesc muncitorii pe conducătorii lor aflaţi pe banca acuzării ?, Ilie Pintilie a răspuns : „Şi azi muncitorii îi socotesc drept conducătorii lor. Pretutindeni în ateliere, în trenuri şi străzi, în orice loc de întîlnire se discută procesul de la Craiova. Toate categoriile cer stingerea procesului"[47].

În zilele procesului de la Craiova a luat fiinţă un „Comitet de apărare a ceferiştilor arestaţi"[48]. Acest comitet a scos la Craiova ziarul „Apărarea ceferiştilor" cu scopul de a face cunoscută maselor largi desfăşurarea procesului[49]. În *Cuvînt înainte* ziarul sublinia importanţa procesului, arătînd că acesta „este procesul vieţii de mizerie, şomaj şi robie în care trăiesc toţi acei care muncesc şi lucrează cu braţele şi mintea... Procesul nu reprezintă decît un moment al luptei pentru revendicările ceferiştilor şi muncitorilor în general"[50].

În întreaga ţară s-au răspîndit afişe, manifeste şi cărţi poştale ale conducătorilor arestaţi[51]. Comitetul central al Ajutorului roşu a lansat liste de subscripţie pentru muncitorii din fabrici şi ateliere C.F.R. în vederea constituirii unui fond necesar ajutorării deţinuţilor politici şi susţinerii procesului. În faţa atelierelor C.F.R. din Bucureşti au avut loc întruniri

[44] *Procesul de la Craiova*, p. 16 (Vezi „Dimineaţa" din 24 iunie 1934).
[45] „Dimineaţa", iulie 1934.
[46] Arhiva C.C. al P.M.R., dos. 326, 327, vol. 6, f. 38 ; *Procesul de la Craiova*, p. 24.
[47] „Lupta de clasă", 1934, nr. 3–4.
[48] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 68, dos. 6 182, f. 85.
[49] Ibidem. Ziarul avea redacţia în casa avocatului N. Popilian, din str. Cuza Vodă nr. 68.
[50] „Apărarea ceferiştilor", Craiova, 16 iunie 1934.
[51] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 68, dos. 6 182, f. 116.

zburătoare la ieșirea de la lucru, cu 700 –1 500 de participanți, urmate de arestări și ciocniri cu poliția[52]. În ziua de 16 iunie 1934, la București a fost organizată o mare demonstrație cu pancarde roșii pe care erau scrise lozinci pentru eliberarea conducătorilor lor[53].

În fața valului de acțiuni ale maselor, autoritățile au înăsprit măsurile de reprimare a demonstranților.

Poliția din Craiova a arestat pe tovarășii N. Ceaușescu, V. Pogăceanu, V. Gabor și Ion Brad în momentul cînd aceștia voiau să citească în fața Consiliului de război al Corpului I armată protestele muncitorilor și intelectualilor și să facă depoziții favorabile acuzaților[54].

Sute de avocați și profesori, ziariști, actori, învățători au iscălit proteste de condamnare a procesului și de eliberare a celor arestați. Comitetele antifasciste din București, Cluj, Chișinău, Botoșani au trimis proteste semnate de numeroși muncitori, avocați, profesori, medici, ingineri, studenți etc. Împotriva procesului și a măsurilor antidemocratice au scris în presă o seamă de intelectuali ca Alexandru Sahia, Tudor Arghezi, Eugen Jebeleanu, N.D. Cocea, Mihail Ralea, Ștefan Voitec, Geo Bogza, Demostene Botez, Eugen Constant și alții. Prin vigoarea, expresivitatea și rolul lor mobilizator se distingeau articolele semnate de Alexandru Sahia, care a reușit să publice numeroase relatări, comentarii în ziarul „Dimineața". Activitatea publicistică în jurul procesului a avut menirea și a reușit să lărgească ecoul dezbaterilor și să contribuie la cunoașterea și dezvoltarea manifestărilor de solidaritate ale muncitorilor.

La solidaritatea maselor muncitoare din țară cu eroicii conducători arestați s-au alăturat manifestările de simpatie față de luptele din ianuarie-februarie 1933 și conducătorii arestați, ale proletariatului internațional, ale reprezentanților culturii progresiste din întreaga lume.

Procesul conducătorilor luptelor muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 a avut o profundă semnificație internațională. Această semnificație a fost conferită de momentul în care s-au desfășurat marile bătălii de clasă conduse de Partidul Comunist din Romînia, precum și de caracterul politic al acestor lupte.

Întinsa arie geografică a ecoului internațional al procesului demonstrează caracterul profund popular al acestor lupte și aportul lor la patrimoniul internaționalismului proletar.

Scopurile și obiectivele de bază ale luptelor feroviarilor și petroliștilor din Romînia se identificau cu acelea ale clasei muncitoare și forțelor democratice progresiste, antiimperialiste din Europa și din alte țări ale lumii.

---

52 „Lupta de clasă", nr. 3–4 din iulie-august 1934.

53 „Scînteia" din 20 iunie 1934.

54 Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 25., dos. 4 178, f. 117. Vezi și fond. 4, dos. 714, f. 63. Asupra celor arestați s-au găsit 15 liste de subscripție, un protest al muncitorilor în numele Cercului cultural „George Coșbuc", două proteste ale șomerilor din sectorul I Galben și III Albastru, un protest al chelnerilor de la restaurantul Elysée, un protest al muncitorilor de la fabrica „Industria bumbacului" și alte 2 proteste, toate acoperite cu numeroase semnături și un memoriu-protest al Comitetului regional antifascist de la Cluj cu 200 de semnături (Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 4, dos. 714 f. 63).

Conştiinţa faptului că proletariatul — şi îndeosebi detaşamentele sale avansate, muncitorimea ceferistă şi petrolistă — ducea lupte pentru interesele generale ale majorităţii poporului, împotriva înrobirii şi mai mari a ţării de către băncile şi trusturile imperialiste, spoliatoare a propriilor popoare, a dat mişcării de solidaritate cu feroviarii şi petroliştii romîni un caracter cu mult mai larg decît toate luptele revoluţionare precedente ale muncitorimii romîne.

Biroul federal al muncitorilor feroviari, subliniind că „bătălia muncitorilor feroviari romîni a constituit un minunat episod al luptei împotriva burgheziei care vrea să arunce pe umerii muncitorilor povara crizei", se adresa în continuare muncitorimii căilor ferate din Franţa : „Feroviari francezi ! lupta feroviarilor romîni este lupta voastră. Apărîndu-i pe tovarăşii din Bucureşti, apăraţi propriile voastre revendicări"[55].

„În toate întrunirile trebuie să ne solidarizăm cu fraţii noştri, muncitorii feroviari romîni, care ne-au dat un atît de frumos exemplu de luptă curajoasă..."[56].

Sub îngrijirea Federaţiei unitare a muncitorilor din transporturi, în Franţa a fost publicată broşura *Lupta muncitorilor feroviari romîni*. Presa muncitorească însoţea apariţia broşurii cu recomandarea : „O bătălie revoluţionară, care constituie un exemplu şi pe care fiecare muncitor feroviar trebuie să o cunoască"[57].

Luptele muncitorimii romîne din ianuarie-februarie 1933, în numeroase ţări capitaliste, erau date drept exemplu de conştiinţă proletară, dîrzenie, de curaj şi eroism revoluţionar, „eroism care în curînd s-ar putea foarte bine repeta în orice altă ţară capitalistă"[58].

„Orice muncitor va vedea în acest eroism al muncitorilor romîni o reflectare a hotărîrii de a lupta, cu orice risc, împotriva reacţiunii capitaliste din toate ţările" — scria ziarul „Daily Worker" într-un amplu articol intitulat *Făclia aprinsă a unui grevist romîn. Aprindeţi făclia în Anglia*. În concluzie, articolul sublinia : „Noi ridicăm făclia aprinsă, ţinută de tovarăşul muncitor din Romînia, şi o ducem înainte în lupta contra propriei noastre clase dominante"[59].

Sub titluri ca *Muncitorii romîni se răscoală*, *Asaltul revoluţionar al maselor din Romînia*, *Zguduirile sociale din Romînia*, presa muncitorească din Austria publica ample articole şi ştiri privind luptele muncitorimii romîne şi procesul conducătorilor acestora, lupte care duceau la creşterea încrederii proletariatului din alte ţări în propriile forţe şi în perspectivele revoluţionare ale proletariatului din Romînia. „Lupta eroică a muncitorilor de la Atelierele (C.F.R.) din Bucureşti este fără îndoială numai preludiul unor lupte revoluţionare şi mai mari ale proletariatului romîn".

„Greva şi luptele maselor din Romînia sînt semnalul unor evenimente mari viitoare"[60].

---

[55] „La Tribune de cheminots", 1 iulie 1933.
[56] Ibidem, 15 ianuarie 1934.
[57] Ibidem, 15 mai 1934.
[58] „Daily Worker" din 18 februarie 1933.
[59] Ibidem.
[60] „Die Rote Fahne" din 16 februarie 1933.

În manifestul adresat oamenilor muncii din Ungaria, Partidul Comunist din Ungaria sublinia însemnătatea ridicării muncitorimii din Romînia într-un moment cînd masele muncitoare erau amenințate de ofensiva fascismului şi întețirea exploatării. „Lupta eroică dusă de muncitorii ceferişti din Bucureşti şi din Cluj împotriva armatei şi a jandarmeriei, înfruntînd focul mitralierelor, a rămas întipărită pe veci în memoria proletariatului mondial ca o pildă demnă de urmat"[61].

Aportul luptelor ceferiştilor şi petroliştilor din ianuarie-februarie 1933 la lupta pentru stăvilirea ofensivei hitlerismului, a forțelor agresive revanşarde, pentru apărarea libertăților democratice, a adunat simpatia şi respectul mişcării muncitoreşti internaționale, a tuturor forțelor progresiste, democratice.

Astfel se explică multitudinea dovezilor de solidaritate, ataşament, simpatie, imediat după lupte şi mai ales în timpul procesului din partea reprezentanților unor pături sociale, partide şi organizații politice, grupuri sau persoane individuale, care nu erau cuprinse în sfera mişcării muncitoreşti. Interesul manifest al acestor categorii s-a concretizat în acțiuni care au mers pînă la întruniri politice, campanii de presă în coloane ale ziarelor burgheze, telegrame pe adresa ambasadelor Romîniei sau a organizatorilor procesului din Bucureşti.

Pornind de la aceasta, mişcarea de solidaritate cu conducătorii luptelor ceferiştilor şi petroliştilor judecați la Bucureşti şi Craiova a îmbrăcat un caracter activ, combativ, integrîndu-se organic în lupta care se ducea în țările capitaliste, deschizînd şirul unor mari ridicări la luptă împotriva pericolului fascismului.

Oamenii muncii sovietici, drept mărturii de solidaritate cu muncitorii ceferişti, au organizat mitinguri de protest împotriva procesului înscenat şi au cerut eliberarea arestaților.

Frontului comun al reacțiunii şi forțelor agresive imperialiste din lumea marelui capital i se opunea frontul larg al solidarității internaționale al maselor muncitoare. Ca un semn de adîncă solidaritate cu conducătorii luptelor din 1933, proletariatul din țările capitaliste şi-a trimis delegați care să depună în apărarea revoluționarilor romîni. Din Franța, clasa muncitoare şi-a trimis solii săi revoluționari antifascişti pentru a apăra pe tovarăşii lor de luptă comună împotriva exploatării şi fascismului.

„Prezint aci oficial 450 de mii de muncitori francezi — arăta Barbet, unul din cei trei delegați feroviari francezi. — Muncitorii Uniunii noastre de transporturi şi întregul proletariat francez au urmărit cu viu interes cele petrecute în februarie 1933 şi au socotit că aceleaşi nevoi care au determinat de atîtea ori în Franța pe muncitori să lupte pentru revendicările lor au determinat şi grevele lucrătorilor de la căile ferate romîne. Proletariatul francez socoteşte de un vital interes pentru el luptele muncitoreşti ce se desfăşoară în Romînia. Scăderile de salariu din Romînia au o influență directă şi asupra muncitorilor francezi. La solidaritatea ce se manifestă prin aplicarea planului de asanare al Genevei, aci, ca

---

[61] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1871. Culegere de manifeste III-1/1933.

şi acolo, ei înţeleg să răspundă prin solidaritatea muncitorească. Cerem aşadar, eliberarea tovarăşilor noştri"[62].

Procesul de la Craiova a luat sfîrşit la 31 iunie, după patru săptămîni de dezbateri. Cu toate că atît conducătorii arestaţi, cît şi sutele de martori au dovedit că luptele revoluţionare reprezentau interese majore ale poporului şi au fost declanşate datorită creşterii exploatării şi asupririi clasei muncitoare, Consiliul de război, sfidînd adevărul, i-a condamnat din nou pe conducătorii luptelor revoluţionare din Romînia[63].

Conducătorii luptelor din 1933 nu şi-au făcut iluzii în privinţa atenuării sentinţei de la Bucureşti. „Acum, la această a doua judecată — arătau acuzaţii în apelul lor din iunie 1934 —, nu ne facem iluzia că guvernul actual ar avea cu noi altă intenţie, în ce priveşte sentinţa, decît guvernul naţional-ţărănesc. Guvernul naţional-liberal este guvernul marilor bancheri, fabricanţi şi moşieri". În încheiere, acuzaţii arătau în acelaşi apel că „de la clasa stăpînitoare, oricare ar fi partidul de la guvern, nu ne putem aştepta la punerea noastră în libertate, ci, dimpotrivă, trebuie să aşteptăm ca prima sentinţă să fie reînnoită"[64].

„Scînteia", sub titlul semnificativ *De la Griviţa — la Reichstag !, de la Lipsca — la Craiova !*, demasca metodele sîngeroase şi de teroare ale claselor şi partidelor reacţionare din Romînia, metode care indicau drumul spre fascism al reacţiunii romîne[65].

La chemarea partidului şi a organizaţiilor de masă revoluţionare masele muncitoare au răspuns cu un nou val de proteste care a străbătut ţara. În capitală, în sala „Marna", a avut loc o mare întrunire organizată de Comitetul de coordonare al frontului unic[66], alcătuit din Comitetul antifascist, Liga muncii şi Partidul Socialist Unitar independent, întrunire care s-a transformat într-o puternică manifestaţie de stradă. Demonstranţii, în frunte cu ceferiştii, au parcurs Calea Griviţei, scandînd lozinci pentru frontul unic şi pentru eliberarea conducătorilor eroicelor lupte din 1933, împotriva pregătirilor de război şi a fascismului[67].

Apropierea zilei de 12 noiembrie, în care urma să se dezbată de către Consiliul superior de revizie al armatei recursul conducătorilor condamnaţi a doua oară prin procesul de la Craiova, a provocat o intensificare a acţiunilor de solidarizare cu conducătorii condamnaţi.

La Consiliul superior de Justiţie militară al armatei s-au primit numeroase proteste din partea organizaţiilor muncitoreşti din ţară şi străinătate, cerîndu-se anularea sentinţei de condamnare a conducătorilor eroicelor lupte din februarie 1933 şi punerea lor imediat în libertate[68].

---

[62] „Scînteia" din 20 iunie 1934.
[63] Arhiva C.C. al P.M.R. fond. 96, dos. 327, f. 2.
[64] „Scînteia" din 1 august 1934.
[65] Ibidem.
[66] Comitetul de coordonare al frontului unic s-a format în septembrie 1934 din reprezentanţi ai Ligii muncii (C. C. Tiulescu şi N. Alexe), ai Comitetului naţional antifascist (P. Constantinescu-Iaşi şi S. Calimachi) şi ai Partidului Socialist Unitar (Şt. Voitec, C. Popovici şi alţii).
[67] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 22, dosar 4142, vol. II, f. 229.
[68] Ibidem, fond. 5, dos. 973, vol. VI, f. 235.

Recursul s-a judecat la Bucureşti, la 12 noiembrie 1934, în faţa Înaltei curţi de casaţie şi justiţie. Deşi era clar că guvernul burghezo-moşieresc nu va renunţa la hotărîrile sale de întemniţare a conducătorilor ceferişti, partidul comunist a insistat asupra recursului pentru a demasca încă o dată în faţa maselor populare înscenarea juridică şi a face cunoscut mai bine adevărul asupra luptelor din 1933. Motivele de recurs depuse în scris şi dezvoltate oral de tovarăşul Ion Gheorghe Maurer şi alţi trei avocaţi au arătat completa netemeinicie a sentinţei dată împotriva nu a unor oameni izolaţi, ci a reprezentanţilor maselor de muncitori, care i-au urmat şi îi vor urma pe viitor [69].

Noul recurs la Înalta curte de casaţie şi justiţie şi definitivarea sentinţei în 1935 au fost însoţite de manifestaţiile de masă ale muncitorimii împotriva fascismului şi războiului.

Anii de temniţă şi de lagăr ai reprezentanţilor muncitorimii nu au frînat voinţa de luptă a acestora. Ei s-au călit mai mult, au devenit mai îndîrjiţi luptători pentru cauza celor ce muncesc.

În ciuda tuturor dizolvărilor, a arestărilor, a terorii, lupta de clasă nu putea fi stăvilită. Ea îşi urma un curs decisiv, „iar în ce priveşte lupta pentru eliberarea conducătorilor din februarie nici ea nu va putea fi împiedicată. Muncitorimea din întreaga ţară, în ale cărei prime rînduri se află din nou muncitorimea ceferistă, va duce această luptă şi mai departe şi mai energic şi mai verificat decît pînă astăzi, pînă cînd va scoate din zidurile asasine ale Doftanei pe cei mai buni, pe cei mai hotărîţi, pe cei mai viteji luptători ai clasei muncitoare şi ai tuturor păturilor asuprite din Romînia" [70].

Procesul — sublinia Rezoluţia C.C. al P.C.R. din iulie 1934 — a fost încă un indiciu viu al afirmaţiei C.C. al P.C.R. cum că în luptele din februarie proletariatul ceferist şi petrolist a fost numai vremelnic bătut fiziceşte prin superioritatea forţelor materiale ale duşmanului, dar de fapt a ieşit din aceasta învingător politic şi moral, nu numai prin obţinerea satisfacerii parţiale a revendicărilor sale, ci cucerind pentru proletariat ca clasă poziţii importante şi stabilind rolul lui de hegemon faţă de alte pături ale celor ce muncesc [71].

„Pentru prima dată în istoria proceselor de clasă din Romînia, proletarii romîni din ramurile de seamă ale industriei ţării, unitar şi fără rezervă, au apărut cu un curaj strălucitor ca apărători ai intereselor generale ale clasei lor şi ale întregului popor exploatat, zdruncinînd planurile tribunalului şi transformînd cu vigoare procesul în proces politic de masă" [72].

Procesul ceferiştilor s-a transformat în procesul întregului popor muncitor, care lupta pentru un trai mai bun, pentru drepturi democratice, pentru pacea şi independenţa ţării.

---

[69] Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 22, dos. 4142, vol. II, f. 412.
[70] *Procesul de la Craiova*, p. 5–6.
[71] *Ibidem*, p. 38.
[72] *Ibidem*.

În condițiile ofensivei fascismului pe plan internațional, ale ațîțării vrajbei între popoare, ale urii naționalist-șovine și ale primejdiei războiului, procesul ceferiștilor din Romînia a fost un important prilej de trecere în revistă a solidarității de clasă și a orientării antifasciste a opiniei maselor largi.

Procesul a însemnat o nouă dovadă că tactica frontului unic, preconizată de P.C.R., a fost îmbrățișată de masele de bază ale proletariatului. Partidul comunist, pe baza experienței procesului, a tras multe învățăminte pentru lărgirea cadrului, a formelor și metodelor de acțiune în rîndul tuturor muncitorilor, pentru crearea frontului unic muncitoresc și organizarea luptelor revoluționare.

Partidul comunist, pe lîngă problemele clasei muncitoare pe care le-a analizat în urma procesului, s-a oprit și asupra problemelor privind aliatul acestei clase — țărănimea muncitoare. Procesul dovedise limpede starea de spirit a maselor țărănimii, apropierea sa firească față de proletariat. Concluziile partidului comunist cereau lichidarea rămînerii în urmă a activității partidului la sate și intensificarea muncii politice în mijlocul maselor țărănimii.

Poziția păturilor mijlocii în proces, solidarizarea lor cu muncitorii ceferiști, au arătat partidului comunist marile rezerve de masă pentru înfăptuirea unui larg front de luptă împotriva asupririi, a fascismului și războiului.

Partidul comunist a pătruns mai bine, cu prilejul procesului, în înțelegerea contradicțiilor care existau între diferite grupări burgheze. A înțeles mai complet scopurile politicii vîrfurilor celor mai reacționare ale marii burghezii și moșierimi romîne, cît și conlucrarea lor cu cercurile marilor monopoluri occidentale agresive.

Procesul a arătat Partidului Comunist din Romînia, o dată în plus și cu deosebită forță, că în lupta sa pentru interesele maselor, pace și democrație se poate bizui pe cea mai largă solidaritate a maselor muncitoare din întreaga lume.

Procesul a fost un important examen politic pentru Partidul Comunist din Romînia, pentru activiștii de partid, pentru membrii partidului și conducerea sa. În timpul campaniei pentru eliberarea ceferiștilor arestați și a organizării proceselor de la București și Craiova, s-au cunoscut mai temeinic multe cadre ale partidului, a ieșit în relief capacitatea membrilor săi devotați pînă la capăt cauzei proletariatului, de a îndeplini sarcinile încredințate de partid.

Clasa muncitoare, urmînd partidul comunist în luptele din 1933, a acumulat o uriașă experiență. Ea a înțeles că există un partid cu adevărat al său, „ale cărui cerințe și indicații le-a verificat în propria sa luptă; un partid compus din cei mai buni fii ai săi, care în momente grele, sîngerînd, a stat neclintit la postul său de conducător" [73]. Asemenea cadre de revoluționari comuniști, prin experiența dobîndită și în proces, au adus un suflu proletar mai viu în rîndurile partidului și au contribuit direct la

[73] *Procesul de la Craiova*, p. 32.

îngustarea sferei de acţiune şi influenţă a acelor elemente mic-burgheze, carieriste, sectariste, aventuriste, dăunătoare consolidării partidului şi strîngerii legăturilor sale cu masele.

Ansamblul acţiunilor întreprinse de P.C.R. în jurul procesului a înlesnit cunoaşterea mai îndeaproape a laturilor pozitive ale vieţii organizaţiilor de partid şi dezvăluirea unor lipsuri legate îndeosebi de sectarismul, de oportunismul unor cadre din conducerea partidului, străine de clasa noastră muncitoare, lipsuri a căror înlăturare se impunea pentru întărirea rîndurilor P.C.R., a unităţii sale.

Aceste greutăţi din viaţa internă a partidului, care au prejudiciat partidului şi clasei muncitoare, vin să arate că victoria politică pe care a cucerit-o P.C.R. în proces nu a fost obţinută uşor, ci, dimpotrivă, a fost cucerită cu mari eforturi, cu o încordare generală a celor mai bune forţe ale partidului, împotriva duşmanilor de clasă şi a unor duşmani chiar din propriile rînduri ale P.C.R.

Partidul Comunist din Romînia, datorită fondului sănătos, revoluţionar, marxist-leninist existent la temeliile sale şi în rîndurile conducătorilor săi, a trecut o dată cu procesul ceferiştilor şi petroliştilor un greu şi important examen. Rezultatele acestui examen s-au răsfrînt în consolidarea partidului, în creşterea prestigiului P.C.R. şi strîngerea legăturilor sale cu masele, în pregătirea proletariatului şi a maselor pentru marile lupte antifasciste din anii următori.

Cuvîntările tovarăşului Gheorghe Gheorghiu-Dej în procesul de la Craiova au răsunat pline de îmbărbătare pentru masele muncitoare şi întruchipau, o dată cu avertismentul la adresa marii burghezii şi moşierimi, şi convingerea în victoria celor ce muncesc, convingere care s-a materializat înainte de a se împlini sorocul anilor la care conducătorii luptelor din 1933 au fost condamnaţi.

Cu majuscule au fost notate de către corespondenţii ziarului „Apărarea ceferiştilor" cuvintele adresate de tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej preşedintelui tribunalului, cînd acesta l-a ameninţat cu suspendarea procesului :

„ESTE UN PROCES ISTORIC CARE NU POATE FI SUSPENDAT — EL VA ÎNCETA, PUR ŞI SIMPLU, O DATĂ CU ÎNLĂTURAREA EXPLOATĂRII".

„Toţi acei care au încheiat front unic contra noastră se vor prăbuşi în faţa frontului unic al muncitorimii de pretutindeni" declara tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej la procesul de la Craiova. „Asemenea cuvinte care au impresionat şi pe tovarăşii de luptă şi pe duşmanii de clasă — conchidea comentariul unui săptămînal al vremii — reţin atenţia, se adîncesc în suflet, în creier, pretutindeni unde pot pătrunde" [74].

---

[74] „Reporter", nr. 27 din 20 iunie 1934.

DIN ISTORICUL EVENIMENTELOR DE DUPĂ UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÎNIA[1]

DE

L. BÁNYAI

Lupta romînilor din Transilvania pentru eliberare națională și unire cu Romînia și, în general, lupta poporului romîn pentru desăvîrșirea procesului de unire națională constituia o parte integrantă a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. Justețea acestei lupte rezidă în conținutul ei social-politic, în legătura ei strînsă cu dezvoltarea democratică, cu progresul general al societății de pe teritoriul țării noastre. Făurirea unui stat național unitar, democrat și independent corespundea unei legități istorice pentru dezvoltarea poporului romîn, pentru crearea unei patrii socialiste fericite a tuturor oamenilor muncii din țara noastră, de orice naționalitate.

Revoluția burghezo-democratică, izbucnită pe tot întinsul monarhiei habsburgice în toamna anului 1918, și hotărîrea popoarelor descătușate de a forma state naționale independente au avut drept consecință constituirea unor noi state naționale burgheze (Cehoslovacia, Polonia) și întregirea altora (Romînia, Iugoslavia) prin unirea cu teritorii naționale eliberate de sub jugul monarhiei habsburgice.

Prin unirea Transilvaniei cu Romînia s-a desăvîrșit procesul de făurire a statului național romîn. În preajma convocării Adunării naționale de la Alba-Iulia, cercurile guvernamentale din vechea Romînie pretindeau ca declararea unirii să se facă fără condiții politice, iar enunțarea unor principii democratice generale să fie însoțită de exprimarea loialității față de dinastia Hohenzollernilor. Consiliul național central a introdus însă în proiectul de declarație diferite revendicări democratice concrete și nu a pomenit de „regat" și de „dinastie". În acest proiect

[1] Comunicare ținută în cadrul Institutului de istorie al Academiei R.P.R. din București în ziua de 28 februarie 1964.

„STUDII". tomul 17, nr. 3, p. 459–478, 1964.

a fost introdusă şi o clauză care prevedea proclamarea autonomiei Transilvaniei în cadrul Romîniei pînă la convocarea constituantei.

Adunarea naţională din Alba-Iulia a proclamat la 1 decembrie 1918 „principiile fundamentale”, cu conţinut burghezo-democratic, care trebuiau să stea la baza „alcătuirii noului stat romîn”. Aceste principii au fost proclamate în condiţiile luptei revoluţionare deosebit de ascuţite care s-a desfăşurat pe teritoriul Transilvaniei, sub impulsul maselor muncitoare prezente la Alba-Iulia şi în urma acţiunii muncitorilor înaintaţi delegaţi la adunare. Dezideratul elementelor înaintate la consfătuirea muncitorească ce a precedat plenara adunării a fost „democratizarea desăvîrşită a Romîniei şi transformarea ei din regat în republică populară”[2]. Reprezentanţii burgheziei romîne din Transilvania vedeau în autonomia provizorie a Transilvaniei în cadrul Romîniei o garanţie faţă de tendinţa cercurilor monopoliste de la Bucureşti de a acapara poziţiile-cheie ale vieţii economice şi politice din această provincie, unită cu Romînia. Această clauză a fost susţinută şi de social-democraţii romîni din Transilvania, în sensul unei garanţii că prevederile democratice ale declaraţiei vor fi înfăptuite de constituantă [3].

Principiile proclamate în hotărîrea de la Alba-Iulia au constituit, chiar în forma lor limitată, un pas înainte în direcţia transformării burghezo-democratice, în rezolvarea sarcinilor revoluţionare imediate care stăteau atunci în faţa maselor populare în frunte cu clasa muncitoare. Angajamentele solemne luate la Alba-Iulia, referitoare la reformele democratice şi drepturi egale ale poporului romîn şi ale minorităţilor naţionale, au fost însă în mare parte nesocotite de către guvernele burghezo-moşiereşti care s-au succedat la cîrma ţării.

Lupta seculară a maselor romîne din Transilvania pentru eliberare naţională şi unire cu Romînia şi-a atins scopul dar revendicările lor general-democratice au fost ignorate sau realizate în mod ciuntit de către clasele dominante. Înfăptuirea unirii a descătuşat însă noi energii ale maselor populare, înăbuşite de-a lungul secolelor, şi a contribuit la procesul dezvoltării şi întăririi forţelor revoluţionare de pe întregul teritoriu al ţării noastre.

La 1 decembrie 1918, după adoptarea declaraţiei, Adunarea naţională din Alba-Iulia a ales „Marele sfat naţional”, un fel de parlament provincial, care a declarat că s-a constituit în vederea reprezentării intereselor populaţiei romîneşti din Transilvania la tratativele de pace, precum şi pentru conducerea treburilor pînă la alegerea constituantei. În prima sa şedinţă, la 2 decembrie, Marele sfat naţional a ales un comitet format din 15 membri, în frunte cu Iuliu Maniu, cu denumirea de „Consiliu dirigent”, care, conform hotărîrii Marelui sfat, „va prelua şi va dirigui viaţa de stat, va îngriji serviciile publice...” [4].

---

[2] „Înainte” (Timişoara) din 12 ianuarie 1919.

[3] „Adevărul” (Sibiu) din 15 decembrie 1918.

[4] Romul Boila, *Consiliul dirigent. „Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul”*, Bucureşti, 1923, vol. I, p. 89.

Opinia publică din vechea Romînie a primit cu entuziasm ştirea despre unirea Transilvaniei cu Romînia. Cercurile guvernante abia instalate la Bucureşti după plecarea trupelor ocupante germane, păstrau însă o rezervă faţă de consemnarea drepturilor democratice în hotărîrea de la Alba-Iulia. Reprezentantul presei din Bucureşti, Leonard Paukerov, care a predat textul declaraţiei ziarelor din capitală, mărturisea că, în redacţia oficiosului guvernului liberal „Viitorul", politicienii adunaţi „îşi exprimau unele nedumeriri asupra declaraţiilor programatice", considerînd greşite concesiile făcute revendicărilor sociale şi politice ale maselor [5].

Hotărîrile de la Alba-Iulia au fost prezentate în mod oficial regelui Ferdinand de către o delegaţie compusă din Vasile Goldiş, Al. Vaida-Voievod şi episcopii Miron Cristea şi Iuliu Hossu. Decretul regal apărut în urma acestei audienţe a cuprins însă numai proclamarea unirii, punctele declaraţiei de la Alba-Iulia referitoare la libertăţile democratice nu au fost incluse [6]. Nici „Legea pentru unirea Transilvaniei, Banatului, Crişanei, Sătmarului şi Maramureşului cu Romînia" nu aminteşte de aceste puncte [7].

Decretul regal a însărcinat Consiliul dirigent „cu conducerea serviciilor publice în ţinuturile prevăzute", afară de cele externe, de război, de comunicaţii, de vamă şi de siguranţă, care au trecut în competenţa guvernului central. În acelaşi timp, în guvernul prezidat de Ionel Brătianu au fost numiţi trei miniştri fără portofoliu din Transilvania : Vasile Goldiş, Alexandru Vaida-Voievod şi Ştefan Cicio-Pop. S-a convenit totodată ca Comandamentul trupelor regale romîne care înaintau în Transilvania să aibă sediul la Sibiu, pentru coordonarea măsurilor sale cu Consiliul dirigent. Însuşi guvernul maghiar a recunoscut în mod indirect existenţa Consiliului dirigent, dat fiind că n-a avut nici o obiecţie de formulat cu privire la numirea lui Ioan Erdelyi la 7 decembrie 1918 ca trimis oficial al Consiliului dirigent la Budapesta [8].

Convenţia de armistiţiu a Antantei încheiată cu guvernul Károlyi la Belgrad, la 13 noiembrie 1918, stabilise cursul Mureşului ca primă linie de delimitare între armatele „aliaţilor" şi forţele militare ungare. Trupele romîne, venind dinspre est, au ajuns pînă la sfîrşitul lunii noiembrie la linia Rodna, Miercurea-Ciuc, Baraolt. În sudul Transilvaniei, în acel timp, drumurile erau pline de coloanele şi de convoaiele armatei germane a lui Mackensen în retragere. Trupele romîne au intrat în Braşov la 7 decembrie, iar în Alba-Iulia la 20 decembrie.

În Banat, pe baza unei hotărîri a comandamentului suprem al Antantei, au intrat la 17 noiembrie trupele sîrbe urmate de trupele franceze, care la 31 decembrie au intrat şi în oraşul Arad, pe cînd malul stîng al Mureşului rămînea în mîna trupelor sîrbe.

---

[5] Leonard Paukerov, *Domnule Maniu, acum ori niciodata...*, Bucureşti, 1928, p. 8.

[6] *Monitorul oficial*, nr. 212 din 13 decembrie 1918.

[7] *Ibidem*, nr. 206 din 1 ianuarie 1920.

[8] Sever Stoica, *Iuliu Maniu*, Cluj, 1932.

Acţiunile revoluţionare au dus în Transilvania la alungarea autorităţilor reacţionare, reprezentante ale intereselor moşierimii şi ale vîrfurilor burgheziei maghiare. Consiliile naţionale constituite reprezentau în general interesele burgheziei mijlocii şi mici. În consiliile naţionale orăşeneşti au intrat şi reprezentanţi ai muncitorimii, constituind în mod independent şi sfaturi muncitoreşti. În unele centre mari industriale (Valea Jiului, Reşiţa), sfaturile muncitoreşti, pătrunse de spirit revoluţionar, aveau chiar o poziţie dominantă. Aceste sfaturi au introdus controlul muncitoresc asupra producţiei, au constituit gărzi muncitoreşti, care au apărat cu arma în mînă cuceririle revoluţionare. În consiliile naţionale din sate au intrat şi reprezentanţi ai ţărănimii formînd în unele locuri o putere locală ţărănească. Intelectualii progresişti, muncitorii înaintaţi şi ţăranii au imprimat în multe locuri, în prima fază a activităţii consiliilor naţionale, o linie care corespundea în bună parte năzuinţelor maselor populare.

Elementele reacţionare burgheze au reuşit însă în tot mai multe reşedinţe de judeţ şi de plasă să contrabalanseze influenţa forţelor progresiste. Aceste elemente au folosit funcţionarii vechiului regim pentru ,,menţinerea ordinii'' în oraşe, au iniţiat măsuri represive împotriva ţăranilor răsculaţi şi au desfăşurat o agitaţie şovină pentru dezbinarea maselor muncitoare înfrăţite în luptă.

Proletariatul şi ţărănimea săracă au fost principala forţă a revoluţiei cu caracter burghezo-democratic în Transilvania. Militanţii revoluţionari ai mişcării muncitoreşti, în frunte cu grupurile comuniste în formare, nu reuşiseră însă să făurească un partid cu adevărat revoluţionar, capabil să asigure conducerea maselor muncitoreşti şi ţărăneşti, să menţină şi să lărgească cuceririle revoluţionare. Sfaturile muncitoreşti din centrele administrative au fost în cele mai multe locuri influenţate de elemente reformiste. Sfaturile muncitoreşti din marile centre industriale, conduse de elemente revoluţionare, acţionau izolat, fără un program cristalizat şi fără un plan de acţiune corespunzător cerinţelor etapei respective a revoluţiei, fără o conducere unică şi fără o legătură organică cu masele ţărăneşti în plină frămîntare.

Această situaţie a înlesnit manevrele Consiliului dirigent, în activitatea căruia se accentua tot mai mult curentul reacţionar promovat de Iuliu Maniu, de a opri asaltul maselor şi de a demobiliza forţele revoluţionare.

Reprimarea sîngeroasă a manifestaţiei maselor muncitoreşti din capitală şi teroarea dezlănţuită la 13 (26) decembrie 1918 de către guvernul burghezo-moşieresc urmăreau să paralizeze detaşamentul cel mai înaintat al clasei muncitoare din Romînia, muncitorimea din Bucureşti, socotind că în acest fel vor lovi în forţele revoluţionare de pe întreg teritoriul ţării noastre, inclusiv cele din Transilvania. Comandamentul armatei regale romîne a luat măsuri tot mai aspre împotriva mişcărilor revoluţionare muncitoreşti şi ţărăneşti din Transilvania. Cu asentimentul Consiliului dirigent, autorităţile militare au introdus starea de asediu, au dizolvat comitetele de fabrici şi uzine. Pentru a înăbuşi valul de greve, comandamentul a procedat la arestări în masă printre muncitori.

Nici „gărzile naționale", organizate de consiliile naționale, n-au prezentat suficientă garanție în împrejurările de restaurare a puterii burghezo-moșierești. După rapoartele primite de Comandamentul trupelor romîne, în unele gărzi naționale a pătruns „spiritul revoluționar". Deci „pentru cea dintîi operație — cum scria C. Kirițescu — s-au dizolvat «gărzile naționale» ieșite din revoluție... Gărzile ungurești erau dizolvate pe măsură ce armata romînă înainta. Cu gărzile săsești și mai cu seamă cu cele romînești, lucrurile au mers ceva mai greu" [9].

În ce privește teritoriul de dincolo de „linia de demarcație", guvernul ungar a numit un „comisariat guvernamental suprem pentru Ardeal", cu sediul la Cluj, primind între altele sarcina „de a ține legătura cu reprezentanții Antantei și cu autoritățile militare romîne" [10]. Comisar suprem a fost numit profesorul universitar Apáthy István, specialist cu renume, însă cu o concepție politică îngustă, lider al celor mai șovine cercuri burgheze maghiare din Transilvania. Consiliile naționale romîne care au controlat majoritatea teritoriilor administrate încă formal de guvernul din Budapesta, nu au recunoscut însă decît autoritatea Consiliului dirigent.

În încercările de lichidare a cuceririlor revoluționare ale maselor, interesele burgheziei și moșierimii romîne au coincis cu interesele burgheziei și moșierimii maghiare din Transilvania. Vechile clase stăpînitoare maghiare însă se cramponau de ruinele puterii lor politice, făceau toate eforturile pentru a păstra pozițiile lor economice privilegiate. Moșierii maghiari, care au posedat marea majoritate a moșiilor din Transilvania, stăpînii băncilor mari din Budapesta, care au deținut majoritatea acțiunilor întreprinderilor industriale și ale instituțiilor bancare din această provincie, elementele privilegiate ale stăpînirii burghezo-moșierești maghiare au susținut cu înverșunare teza „integrității teritoriale" a Ungariei. Reacțiunea maghiară condamnase și faptul recunoașterii consiliului național romîn de către guvernul Károlyi ca un organ reprezentativ al poporului romîn din Transilvania. Istoricul șovin maghiar Jancsó Benedek scria mai tîrziu cu indignare: „Domnul Iászi a recunoscut marele sfat național romîn ca o parte perfect egală cu guvernul statului maghiar, iar pe romînii din Ungaria ca un organism de stat suveran ce și-ar putea reprezenta interesele la conferința generală de pace cu absolut aceeași independență ca și statul maghiar" [11].

Consiliul național maghiar din Cluj a polarizat în jurul său de la constituirea sa acele curente care făceau eforturi desperate de a salva într-un fel sau altul supremația maghiară din Transilvania. La consfătuirea restrînsă a reprezentanților partidului independenței, ai partidului radical și ai partidului social-democrat, degeaba a protestat liderul radicalilor contra alegerii lui Apáthy ca președinte al consiliului, argumentînd că „numele lui este postav roșu în fața romînilor și, dacă Consiliul național

---

[9] C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru reîntregirea Romîniei*, vol. III, ed. a 2-a, București, 1927, p. 392.

[10] „Tükör" (Tîrgu-Mureș) din 1 dec. 1918.

[11] Jancsó B., *A román irredentista mozgalom története* (Istoria mișcării iredentiste romîne), Budapesta, 1920, p. 463.

dorește să aibă un rol istoric în Transilvania, cu Apáthy aceasta este fără speranță"[12].

La 1 noiembrie 1918, Apáthy face apel la demonstranții muncitori și soldați adunați în fața comandamentului militar să nu urmeze pilda „adunăturii de la Budapesta care rupe rozeta ofițerilor"[13]. Însă nici Apáthy, nici șeful comandamentului, generalul Cziegler, nu pot să împiedice ca mulțimea să ia cu asalt închisoarea militară și să elibereze pe deținuții politici, în majoritate romîni[14].

La Tîrgu-Mureș, evenimentele se desfășoară într-o altă direcție. Adunarea populară convocată de oficialitățile reacționare ale orașului la 31 octombrie 1918 a răsturnat planurile acestora din urmă. Contrar intențiilor conducătorilor adunării, muncitorii și soldații prezenți au impus alegerea unui consiliu compus în majoritate din reprezentanți ai intelectualității radicale și ai curentului de stînga al mișcării muncitorești. Ca președinte al Consiliului național maghiar a fost ales profesorul Antalffy Endre, tînăr om de știință, cu un larg orizont cultural și politic, care cere „dreptul de autodeterminare și pentru popoarele nemaghiare din Ungaria", precum și „recunoașterea statelor naționale formate sau în formare în jurul nostru"[15].

Pentru paralizarea activității membrilor progresiști ai Consiliului național maghiar din Tîrgu-Mureș, elementele conservatoare au inițiat organizarea unui Consiliu național secuiesc. Un ziar local, în articolul său intitulat *Se organizează reacțiunea*, dezvăluie că în dosul acestor încercări se ascunde contele Bethlen István, mare moșier din județ, „cu poziția sa impardonabil de rigidă în problema naționalităților și cu efortul său de a menține blestemata veche putere de clasă"[16].

În curînd Consiliul național secuiesc s-a autodizolvat, transferînd „munca sa asupra Consiliului național maghiar orășenesc și județean, precum și a Sfatului muncitoresc"[17].

La 2 decembrie, pentru a evita orice incident, profesorul Antalffy Endre, însoțit de doi ofițeri ai gărzii naționale romîne, pleacă la Toplița în întîmpinarea armatei romîne[18]. Intrarea trupelor în orașul Tîrgu-Mureș se desfășoară fără nici un conflict armat.

Între timp, trupele romîne obțin permisiunea Comandamentului suprem al Antantei de a trece dincolo de linia de demarcație și de a

[12] Kertész Jenö, *Tíz év előtti Erdély napjai* (Zilele Transilvaniei dinainte de zece ani), „Korunk", 1929, p. 10.

[13] Apáthy István, *Erdély az összeomlás után* (Transilvania după prăbușire), „Új Magyar Szemle", dec. 1920, p. 155—156.

[14] Kertész Jenő, *op. cit.*, p. 11—12.

[15] Procesul-verbal al constituirii Consiliului național maghiar din Tîrgu-Mureș, Arhiva Comitetului regional de partid Mureș-Autonoma Maghiara. Cf. și Miron Constantinescu, L. Bányai, V. Curticapeanu, C. Göllner, C. Nuțu, *Zur nationalen Frage in Österreich — Ungarn (1900 1918)*, referat susținut la Conferința internațională a istoricilor de la Budapesta, mai 1964.

[16] „Tükör" din 13 nov. 1918.

[17] „Székely Napló" (Tg. Mureș) din 26 noiembrie 1918.

[18] Ibidem din 3 dec. 1918.

înainta pînă la linia Cluj-Gherla-Dej. Antalffy, la cererea comandamentului romîn și animat de gîndul să se evite orice vărsare de sînge, ceea ce ar fi putut tulbura conviețuirea pașnică a poporului romîn și a minorităților naționale, pleacă la Cluj și reușește să determine pe conducătorii Comisariatului guvernamental maghiar să dispună ca „garda secuiască", compusă din ofițeri șovini, și în mare parte fără nici o legătură cu secuimea, să părăsească orașul [19].

Înainte de preluarea administrației orașului Cluj de către comandantul trupelor romîne, Consiliul național secuiesc-unguresc din Transilvania, constituit la 17 decembrie 1918, împreună cu social-democrații reformiști maghiari din localitate, a convocat pentru 22 decembrie o adunare improvizată de protest drept răspuns la adunarea națională din Alba-Iulia. La această adunare au fost invitați „toți locuitorii neromîni ai Transilvaniei" [20]. Organizatorii adunării din Cluj desconsiderau voința liber exprimată la Alba-Iulia, prin reprezentanții săi aleși, de populația romînă, care forma majoritatea populației din Transilvania. Ei au afirmat în moțiunea adoptată că „popoarele din Transilvania vor să trăiască într-o comunitate de stat republicană populară cu Ungaria" [21].

La adunare au luat cuvîntul și cîțiva socialiști romîni „centriști", care se intitulau în această vreme „socialiști internaționaliști". Aceștia, nereprezentînd o forță și neînțelegînd năzuința de nestăvilit a poporului romîn de dincolo și dincoace de Carpați pentru unirea Transilvaniei cu Romînia, au lansat lozinca unei „republici romîne în Ardeal" [22], ca etapă intermediară pînă la unirea cu o Romînie democratizată.

La Tîrgu-Mureș, în aceeași zi, Consiliul național maghiar anunță printr-un comunicat că nu se dizolvă și continuă activitatea sa cu autorizația Comandamentului romîn, care i-a recunoscut caracterul îndreptățit [23]. Acest consiliu a funcționat pînă în anul 1920. La 24 decembrie 1918, trupele romîne intră în Cluj, întîmpinate cu ovații de populația romînă.

Consiliul național central săsesc, la adunarea sa ținută la 21—22 noiembrie la Sibiu, a accentuat dreptul de autodeterminare al sașilor în cadrul „statului maghiar" [24]. Același consiliu, la adunarea obștească convocată la 8 ianuarie 1919 la Mediaș, a proclamat aderarea sa la unirea Transilvaniei cu Romînia, pe baza dreptului de autodeterminare și a hotărîrilor de la Alba-Iulia, reclamînd autonomie culturală și o organizare economică și politică proprie.

Liderii social-democrați de dreapta, atît cei romîni, cît și cei maghiari, sprijină politica burgheziei. Ignorînd sarcina proletariatului de a păși în fruntea revoluției burghezo-democratice, acești lideri se mulțumeau cu promisiuni de reforme sociale, pe care burghezia, avîndu-și asigurată puterea politică, le putea oricînd ignora. Lăsînd rezolvarea problemei

---

[19] „Székely Napló" din 13 dec. 1918.
[20] Ibidem (Sf. Gheorghe) din 21 dec. 1918.
[21] „Kolozsvári Hirlap" din 24 dec. 1918.
[22] „Vocea timpului", an. I, dec. 1918, nr. 1.
[23] „Székely Napló" din 22 dec. 1918.
[24] „Kolozsvári Hirlap" din 27 dec. 1918.

naționale pe seama „propriei” burghezii, ei au contribuit la dezbinarea maselor muncitoare.

Lupta maselor populare împotriva asupririi sociale și naționale s-a desfășurat într-o unitate organică. Liderii de dreapta ai Partidului Social-Democrat Romîn din Transilvania porneau însă de la teza falsă că „în primul rînd trebuie să se realizeze dezrobirea națională, și numai după aceea se poate începe cu succes lupta pentru dezrobirea socială” [25]. Elementele maghiare social-democrate de dreapta din Transilvania sprijineau eforturile burgheziei naționaliste maghiare de a stăvili procesul transformărilor democratice și al eliberării naționale depline a poporului romîn din Transilvania și unirea Transilvaniei cu Romînia.

Grupurile comuniste romîne au avut în vedere unirea curentelor revoluționare de dincoace și dincolo de Carpați într-o singură mișcare revoluționară. Încă la consfătuirea comună ținută la Moscova spre sfîrșitul anului 1918 reprezentanții tuturor grupurilor comuniste din vechea Romînie și din Transilvania au hotărît unificarea lor și „coordonarea unei activități generale de propagandă în vederea crizei sociale din Romînia și situației revoluționare din Transilvania și București...” [26]. Grupurile comuniste însă, nefiind încă maturizate, neavînd o viziune clară despre necesitatea și sarcinile desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, au pus ca obiectiv imediat trecerea la revoluția socialistă în Romînia. Pentru aprecierea justă a poziției lor, nu trebuie să desconsiderăm însă nici creșterea de atunci a valurilor revoluționare, declanșate în sud-estul Europei. Grupurile comuniste din Transilvania au fost în primele rînduri ale luptei împotriva terorii militare și a demagogiei șovine de toate felurile, contribuind cu eroism la mobilizarea maselor muncitoare, fără deosebire de naționalitate, pentru apărarea drepturilor democratice cucerite în revoluție.

La începutul lunii ianuarie 1919, generalul Berthelot, comandant șef al forțelor armate ale Antantei din sud-estul Europei, a aprobat o nouă înaintare a trupelor romîne pe zona Sighet, Baia-Mare, Zalău. Înaintarea trupelor romîne s-a făcut concomitent cu retragerea puținelor unități armate ungare ce au mai rămas la dispoziția guvernului din Budapesta și în comandamentul cărora s-au strecurat tot mai mulți ofițeri reacționari șovini.

La 28 ianuarie 1919, în înțelegere cu Consiliul dirigent, a fost dată ordonanța comandamentului trupelor din Transilvania care interzicea orice întrunire publică cu caracter politic, orice activitate a organizațiilor politice, înțelegînd sub aceasta înainte de toate organizațiile muncitorești.

Dar, cu toate măsurile represive, mișcările greviste ale muncitorimii, lupta țărănimii pentru împărțirea pămîntului iau un caracter tot mai ascuțit.

Solidaritatea de clasă a moșierilor și capitaliștilor romîni și maghiari față de noul val revoluționar al maselor muncitoare se conturează clar

[25] Ion Fluieraș, *Discurs la mesaj* rostit la 18 ianuarie 1928, p. 12.
[26] „Foaia Poporului”, 1918, nr. 49.

în primele luni ale anului 1919 [27]. S-a dat frîu liber răspîndirii urii șovine, însă în același timp s-au trimis soldați și jandarmi romîni pentru apărarea averii moșierilor și capitaliștilor maghiari, germani etc., în vederea unor tranzacții cît mai avantajoase cu ei.

Inducerea în eroare a opiniei publice prin publicarea unor știri șovine, alarmante, false sau exagerate era o îndeletnicire zilnică a oficinelor din București și Sibiu, precum și a celor din Budapesta, pentru canalizarea nemulțumirii crescînde a maselor, dezamăgite de promisiuni demagogice.

În Ungaria, cercurile reacționare îndemnau guvernul burghez republican la represiuni împotriva Partidului Comunist, înființat la 20 noiembrie 1918, și la acoperirea organizațiilor contrarevoluționare, conduse de elemente moșierești, clericale și de agitatori șovini de profesie. ,,Vörös Ujság'' organul Partidului Comunist din Ungaria, își ridica cuvîntul împotriva acestor manevre: ,,Sîntem martori — scrie ziarul — ai unei ațîțări naționaliste respingătoare, nespus de murdare și șovine în Ungaria... Sînt prezentate zilnic povești oribile, care apoi sînt dezmințite a doua zi, în genul celor publicate de banditii presei galbene despre bolșevicii din Rusia... «Comitetul de propagandă» (comitet creat de guvern—*L. B.*) răspîndește manifeste cu lozinci imperialiste despre «integritatea teritorială», despre «patria veche», pentru ale cărei interese a sîngerat proletariatul timp de patru ani și jumătate; aceste lozinci renasc în forme noi, primind o culoare democratică...'' [28].

Într-un alt articol, ,,Vörös Ujság'' caracterizează astfel isteria anticomunistă a cercurilor reacționare și șovine din Ungaria: ,,Da, burghezia delira de bucurie că au fost arestați și maltratați conducătorii comuniștii. Delira de bucurie burghezia, domnii secui, care pregătesc la Budapesta contrarevoluția «pentru Transilvania»... toți care au fost tulburați în somnul lor de stafia comunismului'' [29].

În provocarea unor conflicte sîngeroase în zona administrată de guvernul ungar, un rol deosebit de odios l-a avut comandamentul așa-zisului ,,regiment secuiesc''. Masele populare maghiare din Transilvania și, printre ele, masele secuiești au refuzat să mai verse sînge în folosul fostelor clase stăpînitoare maghiare. Țăranii maghiari au alungat autoritățile burghezo-moșierești maghiare și au atacat castelele magnaților, în luptă solidară cu țăranii romîni. Muncitorii maghiari din Transilvania, umăr la umăr cu muncitorii romîni, luptau împotriva samavolniciei capitaliștilor de orice naționalitate, împotriva terorii răspîndite de comandamentul armatei romîne burghezo-moșierești și împotriva provocărilor unor unități armate maghiare, conduse de elemente șovine aventuriste și decăzute.

Inițiativa de a forma un ,,detașament secuiesc'' cu caracter revanșard, care să acționeze ,,mai liber'' decît unitățile armatei oficiale ale

---

[27] L. Bányai, *Mișcări muncitorești și țărănești în Transilvania în anii 1919—1921*, ,,Analele Universității București'', seria istorie, 1962.

[28] ,,Vörös Ujság'' din 13 februarie 1919.

[29] Ibidem din 1 martie 1919.

guvernului Károlyi, a venit din partea așa-zisului „Consiliu național central secuiesc", organizat de cercurile burghezo-moșierești cele mai reacționare și șovine, originare din Transilvania și stabilite la Budapesta. La îndemnul și cu ajutorul acestui „consiliu" s-a format la sfîrșitul anului 1918 acest „detașament", în care „au intrat și mulți ofițeri din Ungaria" [30]. Pînă la sfîrșitul lunii februarie 1919, detașamentul număra șase mii de soldați, sub comanda colonelului Kratochwill, fost comandant-șef al trupelor maghiare în partea de vest a Transilvaniei. Acest detașament a fost singura unitate militară în această zonă în care ofițerii au reușit să mențină spiritul vechi, reacționar al armatei austro-ungare.

Comisarul guvernamental al sfaturilor soldățești din Budapesta, Pogány József, care a făcut parte din aripa de stînga a Partidului Social-Democrat, a protestat împotriva finanțării și înarmării acestui detașament, acuzînd pe comandanții săi de pregătire a contrarevoluției. El a sesizat, în ședința Sfatului central muncitoresc din Budapesta, că în unitățile „secuiești" ofițerii „îndeamnă patriotismul soldaților cu bîta" și că „acești ofițeri se comportă cu cruzime față de soldații romîni făcuți prizonieri" [31].

În urma unor astfel de provocări, zona de contact între armata romînă și trupele ungare ia un caracter tot mai pronunțat de „front". Sub pretextul evitării ciocnirilor armate se fac în același timp infiltrări masive ale trupelor franceze dinspre Banat pînă în județul Bihor. Vizitele generalilor francezi în diferite centre ale Transilvaniei, înclinați unii spre a sprijini cercurile reacționare romîne și alții cercurile reacționare maghiare, nu fac decît să contribuie la declanșarea unor conflicte armate tot mai dese. În același timp, în Banat, comandamentul francez, conform directivelor primite de la foruri superioare, încearcă să transforme această regiune într-un măr al discordiei între Romînia și Iugoslavia, pentru a stoarce cît mai multe concesii din partea ambelor guverne pentru monopolurile franceze. Ocupanții francezi au sprijinit la Arad autoritățile burgheze maghiare, îndemnîndu-le la acțiuni antimuncitorești, în timp ce în cuprinsul județului au susținut autoritatea Consiliului național romîn.

Primele luni ale anului 1919 au marcat o dezvoltare impetuoasă a mișcării muncitorești revoluționare în centrul și sud-estul Europei. În țările învinse ale Puterilor Centrale, revoluția burghezo-democratică, frînată la început prin coaliția guvernamentală a burgheziei și a social-democrației de dreapta, ia o nouă dezvoltare, amenințînd tot mai mult puterea burgheziei.

În această perioadă, Armata Roșie desfășura o ofensivă încununată de succese pentru eliberarea unor teritorii ale Rusiei Sovietice de sub cotropirea trupelor intervenționiste ale Antantei și a bandelor alb-gardiste, înarmate și finanțate de imperialiști. Consolidarea puterii sovietice a contribuit la întărirea încrederii proletariatului internațional în propria sa forță și a încurajat îndeosebi masele muncitoare din țările vecine cu Rusia Sovietică.

---

[30] Grátz Gusztáv, *A forradalmak* kora (Epoca revoluțiilor), Budapesta, 1935, p. 86.
[31] „Vörös Ujság" din 20 februarie 1919.

În aceste împrejurări a avut loc, în martie 1919, la Moscova, înființarea Internaționalei Comuniste, organul central al partidelor și grupurilor comuniste de pretutindeni. Internaționala Comunistă a avut o influență hotărîtoare asupra procesului de clarificare ideologică și de unificare a curentelor revoluționare în mișcarea muncitorească internațională și a contribuit la creșterea ponderii aripii de stînga din Partidul Socialist din România și a rolului activ al grupurilor comuniste romîne în organizarea luptelor.

În această fază a luptei, grupul comunist romîn din Transilvania și-a stabilit centrul de organizare și de agitație în zona de nord-vest a Transilvaniei, unde condițiile locale ofereau mai multă libertate de acțiune, dat fiind că guvernul din Budapesta nu dispunea de forțe represive suficiente.

Alunecarea continuă spre dreapta a guvernului republicii burgheze ungare, măsurile anticomuniste și sprijinirea tot mai fățișă a forțelor șovine și revanșarde nu au putut opri mersul înainte al revoluției ; ele au întîmpinat o vie rezistență din partea maselor muncitorești și țărănești din zona de vest a Transilvaniei. În urma slăbiciunii organelor puterii centrale ungare și în urma faptului că consiliile naționale romîne se supuneau numai directivelor consiliului dirigent din Sibiu, autoritatea consiliilor naționale maghiare slăbește, sfaturile muncitorești devin factorii importanți în orașe, iar în comune crește numărul sfaturilor țărănești, alcătuite mai ales din proletari agricoli și țărani săraci romîni și maghiari.

Comuniștii din județele Bihor și Satu-Mare, care la început activau în organizațiile social-democrate, în conducerea cărora predominau elemente de stînga, au hotărît în luna februarie 1919 să acționeze într-o organizație de sine stătătoare. Organul lor a apărut începînd de la 15 februarie, cu titlul „Nagyváradi Vörös Ujság" (Ziarul Roșu din Oradea), tocmai atunci cînd apariția organului central al Partidului Comunist din Ungaria, „Vörös Ujság", era interzisă la Budapesta. Acesta din urmă apare de asemenea între 20 februarie și 1 martie la Oradea în mod clandestin [32].

Începînd cu 1 martie 1919 a apărut la Oradea în mod regulat „Foaia țăranului" fundată de foștii prizonieri romîni transilvăneni la Moscova, în frunte cu Ariton Pescariu, și redactată acum de Laurian Mihail, originar din Turnu-Severin. În nord-vestul Transilvaniei, mișcarea revoluționară nu s-a oprit în etapa sa burghezo-democratică, ci era pe cale să se transforme în revoluție socialistă. La acest proces a contribuit din plin instaurarea dictaturii proletariatului în Ungaria.

Președintele republicii burgheze din Ungaria, Károlyi Mihály, în urma incapacității guvernului de a face față asaltului maselor muncitoare, haosului economic, precum și pretențiilor ultimative ale Antantei, a cedat puterea la 21 martie 1919 coaliției comuniștilor și social-democraților. La 2 aprilie a apărut constituția provizorie a tînărului stat proletar, care a proclamat instituirea Republicii Sfaturilor, cu scopul de a lichida sistemul capitalist. A fost creat Partidul Socialist din Ungaria, din

[32] „Vörös Könyv", Oradea, anul I, nr. 2, 13 aprilie 1919.

unirea comuniștilor și social-democraților. Puterea a fost preluată în întregime de sfaturile soldățești, muncitorești și țărănești și în partea de nord-est a Transilvaniei, în județele Bihor și Satu Mare, într-o parte a fostului județ Sălaj și în cîteva localități din județul Maramureș. În centre ca Oradea, Satu-Mare, Carei, Salonta și Tașnad s-au format directorate revoluționare din reprezentanții oamenilor muncii romîni și maghiari. Proclamația directoratului revoluționar din județul Bihor sublinia că această putere „va pune capăt pentru totdeauna dominației capitalului și marilor proprietăți".

La începutul lunii aprilie 1919, la Oradea s-a format Sfatul central al sfaturilor revoluționare romîne, alcătuit din militanți revoluționari romîni din Transilvania și din vechea Romînie. Sfatul central a precizat că scopul său este „accelerarea schimbării de regim în Romînia spre a putea duce la îndeplinire unirea cu frații de dincolo de munți, nu unirea cu boierimea și moșierimea de acolo, ci cu harnica și cinstita muncitorime și țărănime dezrobită, cu Republica sfaturilor de muncitori și țărani din Romînia" [33].

Sub dictatura proletariatului, în nord-vestul Transilvaniei s-au luat măsuri radicale și în domeniul agrar, mai ales cu privire la socializarea și transformarea cooperatistă a unor mari moșii în folosul proletariatului agricol. În același timp, organele locale din județele Bihor și Satu-Mare au continuat înregistrarea țăranilor îndreptățiți să primească pămînt.

Alegerea sfaturilor la începutul lunii aprilie 1919 s-a desfășurat cu participarea largă a muncitorilor și țăranilor, romîni și maghiari în înțelegere frățească [34]. Unitățile armatei roșii au fost formate aici din oameni ai muncii romîni și unguri din partea locului. Presa muncitorească din Oradea a accentuat că scopul organizării armatei roșii „... nu este cucerirea, ci apărarea puterii muncitorești..." [35]. Elementele șovine din „regimentul secuiesc", al cărui comandament în mod formal a recunoscut la început puterea proletară, au fost demascate de muncitorii și de soldații armatei roșii pentru faptul că purtau pe șepcile lor sub banda roșie vechile lor lozinci revanșarde [36].

La 19 spre 20 aprilie 1919, în nord-vestul Transilvaniei a intrat armata regală romînă, susținută de trupele franceze. Armata regală romînă, ca instrument de represiune a marilor puteri ale Antantei, a fost bine primită de exponenții burgheziei și moșierimii maghiare. După ocuparea Salontei, printre primii care veneau să prezinte omagiile comandamentului romîn și să-i ceară protecția împotriva țăranilor revoluționari, romîni și maghiari, era marele latifundiar contele Tisza Kálmán, fratele lui Tisza István [37].

---

[33] „Foaia țăranului" din 5 aprilie 1919.

[34] Ibidem.

[35] „Munkás Ujság" din 4 aprilie 1919.

[36] „Foaia țăranului" din 5 aprilie 1919.

[37] C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 415.

La Satu-Mare, ofițerii regimentului secuiesc au organizat încă la 17 aprilie, deci în preajma intrării trupelor romîne, un puci contrarevoluționar, arestînd pe membrii Directoratului și pe comisarii politici ai garnizoanei. La Oradea, burghezia reacționară maghiară „alcătuise — cum scrie C. Kirițescu, cronicarul burghez al evenimentelor războinice — o gardă albă înarmată împotriva trupelor ungare bolșevice” [38].

Comandantul regimentului secuiesc, colonelul Kratochwill, autor moral al mai multor masacre săvîrșite împotriva locuitorilor romîni, din partea de nord-vest a Transilvaniei, a intrat în cîrdășie cu reacțiunea romînă imediat după instaurarea puterii proletare. El a început deja în prima jumătate a lunii aprilie tratative secrete cu Iuliu Maniu și cu generalul francez Gondrecourt în vederea unei acțiuni coordonate împotriva revoluției proletare ungare.

Gondrecourt staționa atunci la Arad, protejînd acolo o unitate militară maghiară comandată de generalul Soós din Seghedin. Acest general a intrat în pseudoguvernul contrarevoluționar maghiar, constituit la Arad la 3 mai și prezidat de contele Károlyi Gyula, mare moșier din județ, cu scopul să unească forțele contrarevoluționare maghiare cu ajutorul comandamentului francez și romîn. În drum spre Seghedin, unii membri ai acestui „guvern” în frunte cu „președintele” au fost arestați de trupele romîne, iar după contraofensiva armatei roșii maghiare din mai, au fost puși în libertate, continuîndu-și drumul sub protecția trupelor ocupante franceze [39].

Colonelul Kratochwill, ajungînd la înțelegere cu comandantul armatei regale romîne, a trimis la 25 aprilie unităților militare în subordine un ordin prin care le informa că comandamentul romîn „știe că trupele roșii poartă sentimente dușmănoase față de regimentul secuiesc. De aceea, armata regală romînă încetează ostilitățile dacă și regimentul secuiesc face la fel. Cine nu e comunist poate să se întoarcă pașnic la vatră...” [40]. Cu toată această manevră, aproape jumătate din numărul soldaților au refuzat să se predea, părăsind cu arma în mînă tabăra și s-au încadrat în armata roșie. Ceilalți au depus armele la 26 aprilie 1919.

Instaurarea dictaturii proletariatului în Ungaria a avut un ecou puternic în rîndul maselor muncitoare din întreaga Romînie. În numeroasele întreprinderi și garnizoane s-a făcut o agitație deschisă pentru susținerea Rusiei Sovietice și a Republicii Ungare a Sfaturilor. Încă la începutul lunii aprilie au fost predați Curții marțiale mai mulți muncitori și soldați pentru acțiuni de solidarizare cu revoluția proletară maghiară [41].

---

[38] C. Kirițescu, *op. cit.* p. 425.

[39] Nemes Dezső, *Az ellenforradalom története Magyarországon (1919—1921)* (Istoria contrarevoluției din Ungaria 1919—1921), Budapesta, Akadémiai kiadó, 1962, p. 14—15. Vezi și Varjassy Lajos, *Károlyi, Kun, Horthy*, Timișoara, 1932, p. 42 etc.

[40] Mikes Imre, *Erdély útja* ... (Drumul Transilvaniei ...), vol. II, Brașov, 1931, p. 140.

[41] Vezi V. A. Varga, *Din istoricul solidarității revoluționare a maselor populare romîne și maghiare*, în „Analele Institutului de istorie a partidului”, 1957, nr. 3; idem, *Clasa muncitoare din Romînia și revoluția proletară din Ungaria*, ibidem, 1959, nr. 2.

Atitudinea burgheziei şi moşierimii maghiare din Transilvania se caracterizează în această perioadă prin încercări de coalizare cu clasele stăpînitoare romîne.

Gyárfás Elemér, exponent al băncilor transilvănene cu capital din Viena şi Budapesta şi al cercurilor clericale catolice maghiare, într-un memoriu datat 24 martie 1919 şi destinat preşedintelui Consiliului dirigent, Iuliu Maniu, preconiza următoarele : „Între Scylla bolşevismului din Ungaria şi Charybda naţionalismului romîn s-a ivit astăzi un nou pericol, pericolul bolşevismului romînesc. Ce înseamnă pentru noi, ungurii şi romînii din Transilvania, acest pericol nu e nevoie să insistăm prea mult. Guvernul domnului preşedinte ar trebui să-şi dea seama nu atît de naţionalismul maghiar, ci în primul rînd de acest pericol intern..."[42].

Împotriva valului revoluţionar intern şi extern din 1919 se realizează o colaborare strînsă între toţi factorii reacţionari din ţara noastră, trecîndu-se peste divergenţele politice. Viitorii adversari „neînduplecaţi", Iuliu Maniu şi Ion I. C. Brătianu, au făcut încontinuu tatonări în vederea formării unui singur partid burghezo-moşieresc atotputernic, dincoace şi dincolo de Carpaţi. Între curtea regală, vîrfurile burgheziei romîne din Transilvania precum şi reprezentanţii marii finanţe din vechea Romînie exista o armonie deplină. „Mi-aduc aminte — scria Argetoianu în memoriile sale — că în tot cursul verii acelui an ...19, de cîte ori venea la Sinaia, Maniu era chemat să ia cafeaua dimineaţa cu Regele Ferdinand şi într-o audienţă pe care acesta mi-a acordat-o, mi-a spus... «Maniu nu e al nimănui, Maniu e al meu»"[43].

Guvernul burghezo-moşieresc romîn, împreună cu Consiliul dirigent din Sibiu, a ripostat imediat cu acte ostile faţă de Republica Maghiară a Sfaturilor, cu toate că Béla Kun, liderul comuniştilor din Ungaria şi comisar al poporului pentru Afacerile Externe, a declarat în repetate rînduri că Republica Maghiară a Sfaturilor nu se sprijină „pe baza integrităţii teritoriale", adică pe baza revendicării unor teritorii locuite în majoritate de alte popoare.

Această poziţie a fost clar exprimată mai ales în mesajul lui Béla Kun adresat la 30 aprilie 1919 guvernelor romîn, cehoslovac şi iugoslav, partidelor muncitoreşti din lume şi preşedintelui Statelor Unite ale Americii, Wilson.

Mesajul are următorul cuprins : „În numele guvernului revoluţionar maghiar al sfaturilor, am onoare să vă comunic că recunoaştem fără nici o rezervă toate pretenţiile teritoriale naţionale ridicate de dv. Aţi motivat aceste pretenţii teritoriale naţionale prin faptul să se pună capăt oprimării milenare exercitate asupra conaţionalilor dv. de către clasele stăpînitoare maghiare, în credinţa că procedaţi astfel în interesul şi în conformitate cu voinţa acestor populaţii.

Fostul guvern nu a admis propunerile dv., invocînd aşa-zisul drept istoric, care din vechea oprimare deducea dreptul de a continua oprimarea. Din prima zi a venirii noastre la putere am rupt cu acest prin-

---

[42] Gyárfás Elemér, *Erdélyi problémák* (Probleme ardelene), Cluj, 1923, p. 146.

[43] C. Argetoianu, Pentru cei de mîine, Amintiri... (în manuscris), partea a VI-a, p. 19–20.

cipiu, declarînd în mod repetat şi solemn că nu ne bazăm pe principiul integrităţii teritoriale şi acum vă aducem şi direct la cunoştinţă că recunoaştem fără rezervă toate pretenţiile dv. teritoriale naţionale. În schimb, cerem imediata încetare a ostilităţilor, neamestecul în treburile noastre interne, tranzitul comercial liber şi încheierea de convenţii economice corespunzătoare intereselor ambelor părţi, apărarea minorităţilor naţionale care rămîn pe teritoriul dv.

Aţi obţinut prin aceasta tot ce aţi dorit. Nu este nevoie să vărsaţi nici o picătură de sînge şi nici să jertfiţi viaţa vreunui singur soldat, să transportaţi furia războiului în regiuni paşnice, pentru a vă realiza aspiraţiile naţionale. Acele clase care oprimau pe conaţionalii dv. în domeniul naţional şi cultural erau în acelaşi timp şi asupritorii maselor muncitoare ale poporului nostru. În aceeaşi clipă cînd noi am acordat dreptul de eliberare naţională concetăţenilor voştri, ne-am eliberat şi noi de sub dominaţia acestor clase.

Instituţiile noastre interne le considerăm ca o chestiune internă; credem deci, dacă asigurările dv. de pînă acum le luaţi în serios, că de la ora aceasta putem restabili pacea între noi. Aşteptăm răspunsul dv. Comunicîndu-vă toate acestea, am vrea să arătăm că din clipa aceasta nici un interes naţional nu justifică menţinerea situaţiei războinice actuale; de acum înainte, nu mai poate exista nici o îndoială că continuarea războiului din partea guvernelor amintite violează în modul cel mai grosolan interesele naţionale proclamate de ele. Dacă continuaţi totuşi războiul, o faceţi numai pentru interese străine, în interesul fostelor clase stăpînitoare maghiare"[44].

Mesajul lui Kun Béla, cu toate că nu a fost publicat decît în mod ciuntit şi numai în unele ziare, a făcut o impresie puternică în cercurile largi ale opiniei publice romîne. În faţa manifestărilor tot mai numeroase de solidaritate cu revoluţia proletară din Ungaria din partea maselor muncitoare romîne, guvernul burghezo-moşieresc a făcut totul ca să bagatelizeze mesajul şi să denatureze sensul lui.

Textul prescurtat al mesajului apărut la 5 mai a fost urmat de următoarea notă semioficială: „La cererea de pace a guvernului maghiar, guvernul romîn nu va da nici un răspuns, considerînd că nu se poate sta de vorbă cu bolşevicii din Budapesta"[45]. Acelaşi sens îl are şi declaraţia lui Ştefan Cicio-Pop făcută presei[46]. Oglindind unele contradicţii din rîndurile cercurilor conducătoare, Al. Marghiloman scria în ziua de 5 mai: „O notă ruşinoasă pe care guvernul a trimis-o presei. Motivul dat are o grozavă greutate"![47]. Însemnările lui Nicolae Iorga, făcute după cîteva săptămîni, reflectă aceeaşi nedumerire faţă de această poziţie negativă: „Adevărul ne întreabă de ce n-am trata şi noi cu stăpînii situaţiei

---

[44] *A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente alese ale istoriei mişcării muncitoreşti ungare), Budapesta, 1960, vol. 6 a, p. 355.

[45] „Dimineaţa" din 5 mai 1919; „Kolozsvári Hirlap" din 6 mai 1919.

[46] „Kolozsvári Hirlap" din 6 mai 1919.

[47] A. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, 1918–19, Bucureşti, 1927, p. 311.

din Ungaria"[48]. Răspunsul guvernului burghezo-moşieresc romîn a fost dat prin pregătirile agresiunii împotriva Republicii Ungare a Sfaturilor, la comanda şi cu sprijinul marilor puteri ale Antantei. Aşa cum a arătat Lenin, organizarea înăbuşirii revoluţiei proletare din Ungaria au avut-o „reprezentanţii Antantei, pe baza unui acord secret cu Romînia... Aceasta a fost o trădare dintre cele mai mîrşave, un complot urzit de Antanta internaţională"[49].

Cu o zi înainte de proclamarea dictaturii proletariatului la Budapesta, ziarul „Le Temps" din Paris a anunţat că consiliul „celor patru" (Statele Unite ale Americii, Anglia, Franţa şi Italia) „se sfătuieşte încontinuu în problema creşterii pericolului bolşevic în Europa centrală, trimiţînd armament şi echipament în Romînia ca să se apere împotriva acestei primejdii"[50].

Imediat după constituirea Republicii Ungare a Sfaturilor, guvernul burghezo-moşieresc romîn de sub conducerea lui I. C. Brătianu a primit numai din partea Angliei armament pentru 150 000 de soldaţi. Ştirile răspîndite despre „intenţiile paşnice" ale marilor puteri au avut ca scop să servească drept paravan pentru pregătirile intense agresive. Comunicarea din 30 aprilie a Consiliului suprem al aliaţilor, trimisă lui Brătianu, ca armatele romîne să rămînă pe Tisa exprima de fapt teama ca acţiunea separată a guvernului romîn să nu declanşeze o conflagraţie şi mai mare în folosul mişcării revoluţionare din aceste ţări şi să nu contracareze propriile planuri intervenţioniste ale marilor puteri.

Armata roşie maghiară a respins, la începutul lunii iunie 1919, ofensiva trupelor cehe, ceea ce a făcut posibilă proclamarea Republicii Slovace a Sfaturilor. Această situaţie explică faptul că la 10 iunie Wilson, Lloyd George şi Clémenceau au insistat ca trupele romîne să fie retrase pe linia frontierei romîno-ungare, fixată de conferinţă.

În aceste condiţii s-a întrunit la Budapesta congresul general al Sfaturilor în 13 iunie, iar în ziua de 19 iunie a fost discutată problema politicii externe. În discuţii, Béla Kun a combătut atît defetismul de dreapta, cît şi părerile stîngiste, adepte ale exportului revoluţiei.

La 14 iunie, Clémenceau a reclamat în nota sa retragerea armatei roşii maghiare din Slovacia, garantînd că Romînia va face la fel, retrăgînd trupele de la Tisa la frontiera fixată de Consiliul suprem. Guvernul burghezo-moşieresc romîn însă, încurajat chiar de statul-major al trupelor intervenţioniste ale Antantei, a refuzat retragerea.

Guvernul Republicii Maghiare a Sfaturilor a căzut în greşeala de a da crezare promisiunilor Antantei, iar în acelaşi timp s-a lăsat indus în eroare de ofiţerii trădători strecuraţi în statul-major al Armatei roşii maghiare, care au afirmat că un atac preventiv ar putea să zădărnicească ofensiva pregătită de armata regală romînă. Béla Kun, împreună cu alţi comunişti din guvern, a fost împotriva unui astfel de atac, însă ei au

---

[48] Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 220.
[49] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 30, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 441.
[50] Cf. „Вопросы истории", nr. 6, 1956, p. 176–182.

rămas în minoritate [51]. Este semnificativ că Julier, şeful statului-major al armatei roşii, care a propus acest atac, a fost demascat ulterior ca agent contrarevoluţionar. Julier a trimis planul secret al armatei roşii maghiare centrului contrarevoluţionar maghiar la Viena, condus de contele Bethlen István. Bethlen a transmis imediat acest plan „guvernului" contrarevoluţionar din Seghedin, iar Horthy, „ministru de război" al acestui „guvern", a trimis planul prin avion statului-major comun al trupelor romîne şi franceze din Sibiu [52]. Acest fapt a înlesnit spargerea frontului şi înaintarea rapidă a armatei regale romîne pe şesul Ungariei.

Agresiunea imperialistă împotriva Republicii Maghiare a Sfaturilor a declanşat un val de acţiuni de protest în sînul muncitorimii şi al soldaţilor romîni. Astfel, în ziua de 7 mai 1919, vreo 1 000 de soldaţi staţionaţi la Dej, la îndemnul muncitorilor revoluţionari, părăsesc cazarma şi demonstrează în centrul oraşului împotriva trimiterii lor pe frontul războiului intervenţionist. Despre o dezertare masivă de pe front aminteşte şi N. Iorga la 25 iulie 1919 : „Ardelenii... la Hernad au părăsit terenul. A fost nevoie să se bată pînă la sînge dezertorii" [53]. A. Marghiloman notează şi el la 10 iulie : „Mihaly a vizitat mai multe căzărmi şi cunoaşte spiritul soldaţilor. În spiritul celor din Transilvania e bolşevism. La Sighet un regiment întreg a părăsit cazarma..." [54]. Despre acelaşi caz din Sighet scrie N. Iorga la 15 iulie : „Garnizoana ardeleană din Sighet s-a răsculat. A prădat depozitele de arme şi s-a unit cu lucrătorii minelor de la Ocna Şugatag" [55].

Răspunzînd chemării Internaţionalei a III-a Comuniste adresată proletariatului internaţional pentru declararea unor greve demonstrative în ziua de 21 iulie 1919 în apărarea Rusiei Sovietice şi a revoluţiei proletare din Ungaria, muncitorimea din ţara noastră a declarat o puternică grevă generală de protest.

La îndemnul camandamentului suprem al Antantei, comandamentul armatei regale romîne, folosindu-se de sprijinul contrarevoluţionarilor din Ungaria, ordonă ofensiva la sfîrşitul lunii iulie. La 4 august 1919 este ocupată şi Budapesta. Reacţiunea romînă a contribuit astfel la restaurarea în Ungaria a dominaţiei magnaţilor latifundiari, a fabricanţilor şi bancherilor, dominaţie ce fusese doborîtă de poporul muncitor.

O parte a Ungariei de peste Dunăre a rămas neocupată, această parte fiind rezervată trupelor contrarevoluţionare maghiare sub conducerea lui Horthy. „Noua armată — scrie C. Kiriţescu — se organiza cu materialul ce i se punea la dispoziţie de comandamentul romîn" [56].

Regimul dictatorial al lui Horthy a înăbuşit în sînge forţele revoluţionare maghiare şi a devenit mai tîrziu, prin agitaţia sa şovină revizio-

---

[51] Nemes Dezső, *A magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége* (Însemnătatea istorică a Republicii Maghiare a Sfaturilor), „Századok", 1959, nr. 1.

[52] Andics Erzsébet, *Munkásosztály és nemzet* (Clasa muncitoare şi naţiunea), Budapesta, 1948, p. 95.

[53] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 223.

[54] A. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, p. 345.

[55] N. Iorga, *op. cit.*, p. 229.

[56] C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 432.

nistă, un focar permanent, primejduind pacea popoarelor din această parte a Europei.

Magnații maghiari din Transilvania, în interesul apărării latifundiilor lor, au căutat să stabilească legături cu cercurile guvernamentale din București și au oferit serviciile lor Curții regale. Sentimentele de simpatie au fost reciproce. Imediat după zdrobirea revoluției proletare din Ungaria, la 9 august 1919, A. Marghiloman notează : „Regele ține să se menajeze mult magnații din Transilvania. Ei vor fi un mare aport pentru ideile conservatoare : adevăratul element conservator"[57].

Aceeași „simpatie" a manifestat regele Ferdinand și față de guvernul contrarevoluționar horthyst din Ungaria. Marghiloman notează la 8 octombrie 1920 : „Regele declară că este partizanul unei perfecte înțelegeri cu Ungaria, fiindcă aceasta este singura țară conservatoare din Europa centrală care poate furniza un guvern stabil"[58].

Clasele stăpînitoare din Ungaria, nefiind în măsură să reîntroneze pe Habsburgi și nefiind încă sigure de „autoritatea" lui Horthy, au încercat la început diverse combinații, vrînd să invite la tronul vacant cînd un lord englez, cînd un membru al familiei regale italiene, cînd chiar pe un membru al dinastiei Hohenzollernilor din Romînia. Unii aristocrați proveniți din Transilvania au opinat pentru această ultimă soluție în speranța de a-și salva astfel moșiile lor.

Imediat după ocuparea Budapestei de către trupele regale romîne, trimisul Consiliului dirigent, Ioan Erdelyi, cît și trimisul lui Brătianu, Diamandi, au desfășurat o activitate febrilă pentru o pace separată cu Romînia, netezind drumul spre o alianță strînsă[59]. A. Marghiloman amintește la 22 septembrie 1919 interesul atît al capitalului industrial, cît și al aristocrației funciare din Ungaria pentru un astfel de aranjament : „Ungaria, pentru a salva industria sa, care scotea din Transilvania materia primă, caută o uniune vamală... Familia Tisza, Wekkerle, Bethlen și majoritatea aristocrației lucrează în vederea unei uniuni personale cu Romînia"[60]. Încercările de a transforma Transilvania într-un fel de „condominium" al capitaliștilor monopoliști și al latifundiarilor romîni și unguri sub egida dinastiei Hohenzollernilor, care să domnească și în Ungaria, au eșuat însă.

Magnații maghiari din Transilvania au hotărît să caute în mod vremelnic o soluție în cadrul Romîniei pentru consolidarea situației lor de clasă. Baronul Jósika Sámuel, fostul președinte al Camerei Magnaților din Budapesta, mare moșier rămas în Transilvania, solicita deja în octombrie 1919 o audiență la regele Ferdinand.

Această audiență nu s-a realizat decît peste un an, cînd spectrul reformei agrare, a pus în mișcare întreaga moșierime maghiară din Transilvania. Baronul Jósika a venit la București în fruntea unei delegații a Societății Agrare Ardelene (Erdélyi Gazdasági Egylet), societate

[57] A. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 365.
[58] *Ibidem*, vol. V, p. 34–35.
[59] Varjassy Lajos, *op. cit.*, p. 97–98.
[60] A. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 385.

tradițională a marilor moșieri maghiari din Transilvania, pentru a protesta împotriva reformei agrare. În urma luptei maselor țărănești, mergînd pînă la conflicte sîngeroase cu autoritățile locale, acestă reformă a fost totuși realizată, chiar dacă într-o formă ciuntită. Au fost împroprietăriți în Transilvania un număr de 388 717 de țărani, dintre care 46 069 unguri și 24 815 germani.

În această perioadă politica marilor puteri învingătoare față de statele din centrul și sud-estul Europei după primul război mondial a constat, înainte de toate, în atragerea acestor state, fără excepție, într-o alianță contrarevoluționară, într-un „cordon sanitar" antisovietic. Armatele Ungariei și Romîniei erau destinate deopotrivă de către puterile imperialiste sprijinirii războiului declanșat de Polonia panilor împotriva Uniunii Sovietice în 1920.

Anumite cercuri imperialiste franceze erau gata să modifice și condițiile de pace în favoarea Ungariei în schimbul aportului acesteia într-un război antisovietic. În acest sens, colonelul baron Láng Boldizsár, membru al delegației maghiare trimise la tratative, a încercat să-i convingă pe francezi că vecinii Ungariei „nu merită încredere în lupta împotriva comunismului", căci pentru această sarcină numai Ungaria și Polonia ar dispune de „calitățile necesare"[61]. Toate aceste planuri însă s-au dărîmat prin victoria puterii sovietice asupra tuturor încercărilor intervenționiste, prin consolidarea cuceririlor revoluționare ale tînărului stat sovietic.

Regimul horthyst a desfășurat de acum înainte în măsură tot mai mare o propagandă șovină, revizionistă, agresivă pentru canalizarea și devierea nemulțumirii maselor din Ungaria, nemaiavînd speranța ca conferința de pace să schimbe ceva în privința frontierelor stabilite.

Tratatul de pace cu Ungaria a fost semnat la 4 iunie 1920 la Trianon. Teritoriile atribuite Romîniei au fost acele teritorii unde populația romînă, constituind majoritatea, a hotărît unirea cu Romînia. Lupta de eliberare și unire națională a romînilor din Transilvania a pus marile puteri ale Antantei, în cursul evenimentelor revoluționare din ultimele luni ale anului 1918, în fața unui fapt împlinit. Acestea n-au făcut decît să consfințească o realitate care se statornicise pe baza voinței liber exprimate a populației romîne din Transilvania la Alba-Iulia.

Interesele de clasă ale burgheziei romîne și ale burgheziei maghiare din Transilvania s-au îmbinat tot mai strîns în consiliile de administrație ale băncilor, societăților pe acțiuni și de asigurare. Aceasta însă nu împiedica cercurile reacționare maghiare din Transilvania, înlăturate de la putere politică și obligate la pierderi considerabile în domeniul economic, să propovăduiască în mijlocul maselor maghiare asuprite de clasele stăpînitoare romîne izolarea naționalistă și să susțină mai mult sau mai puțin camuflat revizionismul horthyst.

Campania revizionistă a regimului horthyst din Ungaria a stîrnit indignarea cercurilor largi ale opiniei publice romîne. Totodată această

---

[61] Magos György, (R.P.U.), *Tratativele franco-ungare din 1920*, în „Studii", nr. 5, 1956.

campanie a fost folosită de elementele șovine, romîne și maghiare, pentru învrăjbirea oamenilor muncii de diferite naționalități. Masele populare maghiare nu s-au lăsat însă influențate de această demagogie, căutînd rezolvarea doleanțelor lor în lupta unită cu poporul romîn împotriva exploatatorilor și asupritorilor de orice fel.

Experiența acumulată în focul marilor lupte din acești ani, culminînd cu greva generală din octombrie 1920, a contribuit la unificarea mișcării muncitorești revoluționare din țara noastră. Creșterea avîntului revoluționar al maselor, precum și aderarea de către imensa majoritate a mișcării muncitorești la principiile leniniste au avut drept rezultat constituirea în mai 1921 a partidului de tip nou al clasei muncitoare din Romînia, constituirea statului-major revoluționar al tuturor oamenilor muncii din țara noastră. Prin înființarea Partidului Comunist din Romînia a început închegarea unei unități frățești conștiente și trainice a muncitorilor și țăranilor de orice naționalitate. Cristalizarea unei mișcări revoluționare puternice, sub conducerea P.C.R. a avut o mare însemnătate pentru destinele istorice ale poporului romîn și ale maselor populare aparținînd minorităților naționale, pentru realizarea viitorului lor comun liber și fericit.

450 DE ANI DE LA RĂZBOIUL ŢĂRĂNESC DIN 1514

ÎNSEMNĂTATEA ISTORICĂ A RĂZBOIULUI ŢĂRĂNESC DE SUB CONDUCEREA LUI GHEORGHE DOJA DIN 1514

DE

ŞT. PASCU

Patru veacuri şi jumătate oferă o perspectivă suficient de clară pentru a putea descifra înţelesul deplin al acestui însemnat moment din istoria patriei, a-i cunoaşte şi a-i înţelege caracteristicile fundamentale izvorîte din complexitatea condiţiilor interne, ce se încadrează în tot atît de complexul tablou al societăţii europene a vremii. Relaţiile sociale, cu contradicţiile adînci dintre clasele fundamentale ale societăţii şi altele mai puţin accentuate dintre păturile clasei dominante, sînt fără îndoială urmarea dezvoltării ansamblului de condiţii ale vieţii economice interne, dar şi a transformărilor sensibile din viaţa altor ţări şi popoare, într-o perioadă de importante prefaceri. Concepţiile sociale şi politice, ideologia, programul răscoalei, aşa cum rezultă din acţiunile concrete desfăşurate de forţele sociale în luptă şi din documentele ce ilustrează faptele şi gîndurile elementelor mai înaintate, reflectă în primul rînd baza şi suprastructura societăţii feudale, dar în acelaşi timp şi idei proprii lumii europene a Renaşterii şi umanismului.

Sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului următor înseamnă o adevărată „modernizare" a societăţii Europei apusene în general — excepţiile nu vor lipsi, totuşi, în mijlocul acestor transformări — atît în ansamblul ei, cît şi în părţile mai mici. O viaţă frămîntată, o putere de creaţie şi de expansiune remarcabilă, o proliferare deosebită a descoperirilor, a invenţiilor şi a noilor forme de organizare economică, socială, politică şi culturală sînt caracteristicile acestei vremi. Cu toate supravieţuirile — dintre care multe durabile — a numeroase elemente ce ţin de lumea medievală, în viaţa materială, în raporturile sociale, în instituţii, în modul de a gîndi al oamenilor, în Europa apuseană începutul unei ere noi nu poate fi tăgăduit. „... Munca tăcută a claselor subjugate subminase temeliile sistemului feudal în întreaga Europă occidentală ... ", după expresia lui Engels. La subminarea temeliilor feudalismului au mai con-

tribuit, într-o măsură deosebită, oraşele, cu producţia meşteşugărească şi cu schimbul desfăşurat între oraşe şi între acestea şi restul lumii, cu banul acumulat de orăşeni, care subminează dominaţia feudalilor. „Pretutindeni unde o relaţie personală era înlocuită printr-una bănească, unde o prestaţie în bani înlocuia o prestaţie în natură, acolo o relaţie burgheză înlocuia una feudală" [1].

Societatea europeană — nici chiar cea din apusul Europei — nu urmează o dezvoltare omogenă, ci cunoaşte nuanţe diferite, putîndu-se stabili zone geografice nesincronice în ce priveşte procesul fundamental istoric. Ţările din centrul şi răsăritul Europei — între care şi Transilvania — au suferit o stînjenire în ce priveşte dezvoltarea lor economică, evoluţia raporturilor sociale şi a organizării politice, datorită în primul rînd faptului că şerbia nu numai că nu a fost desfiinţată, dar nici măcar slăbită.

Aceasta nu înseamnă că societatea din aceste ţări nu a înregistrat prefaceri, în unele sectoare destul de însemnate chiar. Mai întîi, caracterul de marfă pe care-l ia producţia agricolă, minieră, meşteşugărească a avut consecinţe deosebite în viaţa socială. În dorinţa lor de a avea cantităţi cît mai mari de produse pentru piaţă, pe lîngă tendinţa de a-şi spori moşiile prin uzurparea sesiilor ţărăneşti, feudalii măresc obligaţiile ţărănimii prin toate cele trei categorii de rentă : în produse, în bani şi în muncă. Acţiunea pieţei, cu efecte deosebite în raport cu starea economică a celor ce nu scapă influenţei ei, cotropirea pămînturilor ţărănimii, fărîmiţarea inegală a sesiilor, sporirea în aceeaşi proporţie a sarcinilor feudale — toate la un loc explică accentuarea diferenţierii social-economice a ţărănimii. De pildă, în 1525, din cele 2037 de familii ţărăneşti existente în cele 121 de aşezări de pe domeniul cetăţii Şiria din părţile Aradului, 21,1% erau ţărani înstăriţi cu sesii întregi şi animale mai numeroase, 30,7% posedau doar o jumătate de sesie, 29,3% mai puţin de jumătate şi un număr mic de animale, iar 18,4% erau jeleri şi slugi de curte, fără pămînt sau cu pămînt şi animale cu totul insuficiente. Situaţia era cam aceeaşi şi în restul Transilvaniei, cu o pătură numeroasă de ţărani, avînd o situaţie economică modestă sau chiar precară, ceea ce va determina adîncirea contradicţiilor sociale şi va da un avînt mai mare luptei antifeudale.

Prefaceri sensibile se înregistrează în minerit, unde pătrunde capitalul negustoresc, local şi străin. Pătrunderea capitalului comercial în minerit şi exploatarea forţei de muncă salariate sînt o dovadă despre apariţia formelor embrionare ale producţiei capitaliste şi în Transilvania, împiedicate însă în dezvoltarea lor de existenţa puternicelor relaţii feudale şi de războaiele interne ce au bîntuit această ţară în tot cursul secolului al XVI-lea. Unul din izvoarele de venituri ale acestor precursori ai capitaliştilor moderni fiind exploatarea lucrătorilor liberi şi iobagi, este explicabil de ce aceştia sprijină lupta pentru libertate şi dreptate socială a ţărănimii.

---

[1] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, anexă la *Războiul ţărănesc german*, ed. a 3-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958, p. 183 şi 185.

În sfîrșit, anumite schimbări simptomatice suferă și orașele și populația acestora. Pe măsură ce orașele se întăresc, numărul meșteșugarilor și al negustorilor sporește și activitatea lor devine tot mai importantă. Orașele devin centre ale producției și desfacerii de mărfuri. Meșterii patroni și negustorii bogați se constituie într-un patriciat urban exclusivist, care, pentru a-și asigura situația predominantă, economică și politică, asociază în uniuni de bresle interurbane pe meșteșugari sau în societăți comerciale pe negustori. Asemenea uniuni meșteșugărești cuprinzînd pe meșterii bogați de aceeași specialitate din mai multe orașe din Transilvania se întîlnesc în prima jumătate a secolului al XVI-lea în cazul cizmarilor, croitorilor, pielarilor etc., iar la 1503 se constituie într-o „asociație mare" (*prima societas magna*) negustorii bogați (*magni* sau *grandi*) din Brașov. La celălalt pol al societății urbane se găsește sărăcimea orașelor : meșteri și negustori săraci, lucrători sezonieri, țărani jeleri, servitori etc. ; pătura mijlocie, a meșterilor și negustorilor de rînd, oscilează între cele două categorii opuse, manifestînd tendința de a pătrunde în rîndurile patriciatului, fiind însă împinsă, din cauza concurenței, tot mai mult în rîndurile sărăcimii. Componența orășenimii explică și atitudinea diferitelor pături, față de lupta maselor populare, adeziunea unora, oscilarea altora și împotrivirea vîrfurilor orășenești.

Într-o societate de complexitatea celei schițate mai sus, se înțelege lesne caracterul, tot atît de complex, al luptei maselor populare împotriva claselor dominante. Pentru realizarea scopurilor urmărite — de a nimici, a atenua sau a împiedica creșterea exploatării feudale —, masele populare au folosit toate prilejurile ce le stăteau la îndemînă : fuga, haiducia, rezistența parțială, „călcarea" legii etc. Aceste forme ale luptei antifeudale constituie, în fapt, prologul răscoalelor propriu-zise.

Răscoalele în evul mediu s-au manifestat sub variate forme, potrivit ansamblului condițiilor concrete și complexității pe care o dobîndește la un moment dat structura societății feudale. Din numeroasele categorii de răscoale proprii evului mediu, cele mai importante prin amploare, durată, arie de răspîndire și scopul urmărit rămîn răscoalele țărănești. Răscoalele țărănești din evul mediu, deși dezvoltate din formele inferioare pomenite mai sus, se deosebesc radical de acestea. Formele inferioare exprimă tendința de a micșora sau a îngrădi exploatarea feudală, pe cînd răscoala generală — mai ales în momentele sale de apogeu — exprimă tendința de a o desființa ; pe cînd formele inferioare reprezintă doar lupta unei părți reduse a țărănimii, răscoala cuprinde mase largi, cu tendința de a o extinde asupra tuturor păturilor exploatate ; dacă formele de luptă inferioare au putut fi folosite în interesul unei părți a claselor dominante, răscoala niciodată nu a putut servi interesele acestora.

Ridicarea luptei țărănimii la forma superioară a răscoalei generale corespunde unei situații istorice concrete, exprimată prin depășirea localismului propriu economiei naturale, prin transformările intervenite în situația țărănimii, și mai ales în raporturile ei cu clasa feudală — între care trecerea la renta bănească a avut urmări însemnate —, prin progresele

tendinţelor de centralizare a statului, creînd un cadru administrativ şi politic favorabil extensiunii ariei răscoalelor. Începînd din secolul al XIV-lea, Europa cunoaşte o adevărată epocă a răscoalelor ţărăneşti (răscoala zeloţilor din Imperiul bizantin, începută la 1341, Jacqueria din Franţa la 1358, răscoala condusă de Wat Tyler din Anglia la 1381), dezvoltate în adevărate războaie ţărăneşti în secolele XV—XVI (războiul husit din Cehia dintre 1419 şi 1434, războiul ţărănesc german de la 1525). În Transilvania, epoca marilor răscoale ţărăneşti începe în secolul al XV-lea, cînd dezvoltarea societăţii din această ţară oferă condiţii obiective de manifestare în toată plenitudinea lor.

Istoria Transilvaniei a cunoscut numeroase asemenea momente înălţătoare, cînd mulţimile asuprite şi-au unit puterile în scopul luptei pentru o viaţă mai bună, împotriva nedreptăţilor sociale, împotriva celor ce le creaseră şi le apărau. Unele au cuprins teritorii mai restrînse şi mase mai puţin numeroase, altele, dimpotrivă, s-au întins peste cea mai mare parte a ţării, au răsculat masele populare de la sate şi oraşe, din mine şi ocne, într-un avînt impetuos. O asemenea răscoală a avut loc în primăvara şi vara anului 1514, cînd ţăranii romîni, maghiari, secui, saşi şi sîrbi s-au răsculat sub conducerea lui Gheorghe Doja.

1. CAUZELE RĂSCOALEI

Accentuarea exploatării maselor populare. Cauza generală a răscoalelor e uşor de definit. Ea constă în exploatarea maselor populare de către clasa dominantă, biserică şi stat. Exploatarea în evul mediu fiind un fenomen continuu, şi lupta de clasă va fi de asemenea neîntreruptă; cu toate acestea, forma superioară, răscoala, nu se manifestă decît rareori [2]. Explicaţia trebuie căutată în însăşi starea ţăranilor, care trăiau risipiţi, ceea ce îngreuna în mare măsură posibilitatea de înţelegere între ei. La aceasta se adaugă „deprinderea îndelungată de a se supune, transmisă din generaţie în generaţie, faptul că în multe regiuni ţăranii se dezobişnuiseră de a mai mînui armele, asprimea exploatării, care ba scădea, ba sporea, în funcţie de personalitatea seniorului ...” [3]. E nevoie, deci, pentru ca răscoala să izbucnească, de circumstanţe deosebite, de un motiv imediat care să se adauge cauzei adevărate. Acesta apare ca o sarcină suplimentară care declanşează răscoala.

La sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui următor, în timp ce în apusul Europei şerbia fusese sau era pe cale de a fi desfiinţată, în unele din ţările Europei centrale şi în cele din Europa răsăriteană dependenţa ţărănimii se accentuează. Viaţa de plăceri şi divertismente a nobilimii, nevoile de lux şi comoditate ale acesteia, într-o vreme cînd Europa era invadată de bogăţii aduse din Lumea Nouă, rafinamentul gusturilor şi

[2] M. Berza, *Răscoalele în evul mediu. Consideraţii generale în lumina tezelor marxism-leninismului*, în „Studii”, XI, 1958, nr. 4, p. 81 şi în l. franceză în „Revue Roumaine d'Histoire”, I, 1962, nr. 2, p. 308.

[3] F. Engels, *Războiul ţărănesc german*, p. 46—47.

exigenţele sporite, într-o vreme de apogeu al renaşterii cultural-artistice şi de avînt economic, toate acestea pretindeau cheltuieli tot mai mari. Consecinţele acestei stări de lucruri : un întreg cortegiu de măsuri, care agravează şi mai mult sarcinile ţărănimii iobage : sesiile ţărăneşti sînt cotropite de feudali într-o măsură mai mare şi înglobate rezervei senioriale sau feudale, sporind, ca urmare, zilele de clacă la una pe săptămînă faţă de una pe an, la cît fusese statornicită această obligaţie în 1437 ; nona se extinde, prin decretul din 1492, asupra tuturor produselor agricole şi viticole ale ţăranilor dependenţi, pe orice moşie ar fi locuit ; darurile sporesc cantitativ şi se înmulţesc numeric, pe de o parte, iar pe de altă parte manifestă tendinţa de a fi transformate în dijme regulate şi a fi convertite în bani ; se introduc taxe pentru folosirea de către ţărani a pădurilor, păşunilor, apelor ; renta în bani nu numai că înregistrează o creştere sensibilă, dar manifestă tendinţa de a se generaliza prin răscumpărarea în bani a altor dări în produse ; dijma bisericească e pretinsă şi celor lipsiţi de bunuri materiale, celor ce-şi cîştigau traiul din munca braţelor la alţii, precum şi ţăranilor de religie ortodoxă ; creşte de asemenea de mai multe ori darea în bani faţă de vistieria regală. Ţăranul nu mai are posibilitatea să-şi caute alt loc de trai mai uşor, deoarece dreptul de liberă strămutare îi este răpit cu totul încă de la sfîrşitul secolului al XV-lea şi apoi legiferat la 1514.

Situaţia era cu atît mai apăsătoare, cu cît obligaţiile legale erau agravate prin abuzurile nesfîrşite ale nobilimii şi slujitorilor acesteia, ale dregătorilor bisericeşti şi ai regelui. Răpirea bunurilor iobagilor, care erau strămutaţi cu sila pe alte moşii, schingiuirile, maltratările în felurite chipuri şi chiar uciderea ţăranilor pentru vini născocite erau lucruri obişnuite [4].

Adîncirea situaţiei revoluţionare. Deoarece introducerea obligaţiilor noi creează şi adînceşte situaţia revoluţionară existentă, cînd acest lucru coincide cu o criză a forţei de represiune a claselor stăpînitoare, răscoalele izbucnesc cu putere. V. I. Lenin caracterizează această situaţie de criză, pe de o parte prin neputinţa claselor stăpînitoare de a-şi menţine dominaţia într-o formă neschimbată, provocînd o spărtură prin care răbufneşte nemulţumirea şi revolta claselor asuprite, iar pe de altă parte prin înăsprirea mai accentuată decît în mod obişnuit a mizeriei şi sărăciei claselor asuprite, în urma cărui fapt creşte spiritul combativ al maselor [5].

După moartea regelui Matei Corvin, anarhia feudală, frînată temporar de cîrmuirea centralizatoare a acestuia, a izbucnit cu o putere nestăvilită. Slăbănogul rege Vladislav al II-lea, supranumit de clasa feudală „dobje" (cel bun), n-a fost în stare să împiedice această dezlănţuire de ambiţii. Marea nobilime, baronii şi clerul înalt, episcopii se constituie

[4] S. Márki, *Dózsa György*, Budapesta, 1913, p. 104—124; Szabó I., *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, Budapesta, 1948, p. 31—38 ; L. Geréb şi Gy. Székely, *A magyar parasztháboruk irodalma, 1437—1514*, Budapesta, 1950, p. 25 ; Şt. Pascu, *Contribuţii noi privitoare la răscoala ţăranilor din 1514 în Transilvania*, în „Studii", VIII, 1955, nr. 5—6, p. 92—96 ; M. Glück, G. Kovács şi E. Dörner, *Contribuţii cu privire la răscoala populară din 1514*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 433—439.

[5] V. I. Lenin, *Falimentul Internaţionalei a II-a*, în *Opere*, vol. 21, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 204.

într-un adevărat partid politic, „liga baronilor". Puterea centrală este incapabilă să pună stavilă anarhiei şi abuzurilor săvîrşite de marea nobilime, caracterizată de contemporani — Gheorghe Szerémi, Massaro — îndeosebi prin trei însuşiri : invidia, blasfemia şi omuciderea. Italianul Marino Sanudo, contemporan şi bun cunoscător al lucrurilor, spune despre marea nobilime că „nu este nedreptate şi nelegiuire atît de mare care să nu poată fi dobîndită dacă mituieşti trei sau patru dintre dînşii ; nu e nici o supunere ... Nobilii ... totdeauna sînt învrăjbiţi, totdeauna umblă cu intrigi, cu apucături rele şi cu înşelăciuni "[6].

Atotputernicia marii nobilimi constituia, în acelaşi timp, o primejdie şi pentru nobilimea mică şi mijlocie, care, deşi superioară din punct de vedere numeric, avea o situaţie economică şi politică mult inferioară. Moşii de-ale nobilimii mici şi mijlocii erau cotropite de nobilimea mare, iobagii micii nobilimi erau răpiţi şi strămutaţi cu forţa pe moşiile celei mari. Din aceste motive, ca şi din dorinţa de a se împărtăşi într-o mai mare măsură de beneficiile puterii politice, nobilimea mică şi mijlocie era în conflict cu marea nobilime şi cu clerul înalt, iar pentru a cîştiga poziţiile la care rîvnea se constituie într-un „partid al nobilimii de rînd". Numai cu scopul de a folosi prilejul slăbirii puterii marii nobilimi în propriul său interes, şi nu din dorinţa de a schimba în bine situaţia ţărănimii, mica nobilime se situează pe o poziţie contradictorie faţă de nobilimea mare, participînd chiar într-o oarecare măsură la răscoala din 1514 de partea ţărănimii.

Contradicţii izvorîte din lupta pentru putere economică şi politică existau şi între cler şi nobilime. În primăvara anului 1514, cu prilejul chemării ţărănimii la cruciadă, aceste neînţelegeri izbucnesc făţiş ; nobilimea mare acuza clerul superior de planuri duşmănoase prin sustragerea ţărănimii de la muncile agricole şi prin înarmarea acesteia.

Armonie şi înţelegere nu putea exista nici în sînul clerului, atît de diferenţiat din punct de vedere economic şi social-juridic. Clerul superior — arhiepiscopii, episcopii, abaţii — era întru totul asemenea marilor feudali, pe cînd interesele clerului de rînd nu se deosebeau prea mult de ale ţărănimii, cu care-şi ducea viaţa împreună. Este cu totul de înţeles, în această stare a lucrurilor, rolul însemnat jucat de această „facţiune plebeiană a clerului" în răscoala din 1514.

În sfîrşit, existau contradicţii între orăşeni, pe de o parte, şi nobili, pe de alta, şi între diferitele pături ale orăşenimii. Năzuinţa orăşenilor de a dezvolta producţia de mărfuri şi piaţa era împiedicată de acţiunile duşmănoase ale nobilimii : împotrivirea faţă de tendinţa iobagilor de a se aşeza în oraşe, de a-şi vinde în mod liber produsele pe piaţa oraşelor şi de a cumpăra produse meşteşugăreşti, vămile numeroase pretinse la trecerea peste moşiile lor, jefuirea mărfurilor etc. Situaţia se complica şi mai mult prin faptul că între patriciatul urban şi plebea orăşenească existau de asemenea mari deosebiri de interese, care uneori se exprimau prin conflicte făţişe, cum s-a întîmplat, de exemplu, în 1511 la Sighişoara. Se explică astfel

[6] Cf. G. Wenczel, *Marino Sanudo világkronikájának Magyarországot illető tudositásai*, în *Magyar történelmi tár*, XXV, 1878, p. 290—291.

pe deplin poziția diferită a păturilor orășenești față de răscoalele țărănești, poziția de împotrivire din partea patriciatului, echivocă din partea orășenimii mijlocii, și de colaborare din partea orășenimii sărace.

Aceste contradicții au avut îndoite consecințe. S-au răsfrînt negativ asupra maselor populare, care au avut de suferit de pe urma certurilor dintre „cei mari", accentuîndu-se astfel situația revoluționară existentă, exprimată prin răzvrătirile și răscoalele locale izbucnite cînd într-un loc, cînd în altul al Transilvaniei : 1492 — răzvrătirea lucrătorilor de la ocnele maramureșene ; 1500 — a locuitorilor din Vințul de Jos ; 1502 — 1503, 1508 — a țăranilor romîni din Țara Făgărașului ; 1500 — a țăranilor secui ; 1510 — a celor din părțile Aradului ; 1513 — din nou a țăranilor secui etc. În al doilea rînd, au slăbit forța de represiune a clasei dominante, într-un moment cînd antagonismele de clasă sînt tot mai accentuate. Criza forței de represiune a clasei feudale și a aliaților săi s-a mai datorat și atacurilor și invaziilor turcești, care se repetă aproape an de an la sfîrșitul secolului al XV-lea și în primii ani ai secolului al XVI-lea.

2. IZBUCNIREA RĂSCOALEI

În aceste împrejurări, arhiepiscopul primat al Ungariei, Toma Bakócz, publică la 16 aprilie 1514 bula papei Leon al X-lea pentru chemarea unei cruciade antiotomane, făgăduind iobagilor eliberarea din șerbie. Țărănimea aservită, în frunte cu aleșii săi, plebeimea orașelor, în frunte cu meșteșugarii săraci, și chiar unii nobili săraci, împovărați de datorii, se adună în tabăra din apropierea Budei „mai degrabă sătui de viață, decît mînați de dragoste pentru religie", după afirmațiile cronicarului italian Paolo Giovio [7]. Toma Bakócz nu credea că mulțimile s-ar putea îndrepta împotriva nobilimii. Nobilimea mare însă a sesizat primejdia. Într-o cuvîntare plină de violențe, reprezentantul acesteia, vistierul Ștefan Telegdi, atrage atenția celor în cauză că numai „vagabonzii, răufăcătorii și fugarii" vor răspunde chemării și aceștia, odată înarmați, se vor întoarce împotriva stăpînilor. Dar Bakócz nu renunță la proiectul de cruciadă. La 24 aprilie se oficiază la Buda un tedeum pentru izbînda cruciaților, iar Gheorghe Doja e numit comandantul militar al cruciadei. Alte sute și mii de țărani, lucrători de la ocne și mine, orășeni, se adună în tabăra de lîngă Buda și în alte părți. Dorința „cruciaților" era mai degrabă de a se măsura cu dușmanii lor de acasă, cu nobilii, decît cu turcii. Cu atît mai mult, cu cît nobilimea, înspăimîntată de numărul mare al iobagilor plecați, încearcă să-i oprească pe alții să mai plece în tabără și să-i silească pe cei plecați să se întoarcă acasă. Maltratarea familiilor celor plecați, înjugarea oamenilor în locul animalelor și alte fărădelegi săvîrșite de nobili au avut un efect cu totul contrar celui scontat de aceștia. Gîndul cruciadei, treptat-treptat, este părăsit. Înarmați, în frunte cu căpetenii alese dintre ei, țăranii refuză poruncile nobilimii de a porni împotriva turcilor. În fața acestei situații, nobilimea și clerul superior iau măsuri pentru dizolvarea

[7] Paolo Giovio, *Historiarum sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547 libri XLV*, p. 494.

taberei și trimiterea țăranilor acasă (23 mai), unde-i aștepta șerbia grea și răzbunarea stăpînilor. Aceste porunci nu mai produc însă nici un efect asupra mulțimilor. Dimpotrivă, tabăra țărănească sporește cu alte mulțimi sosite din diferite părți. *Armata cruciată se transformă într-o „armată revoluționară", cum o caracterizează Engels, iar cruciada, la o lună de la chemarea ei, într-o mare răscoală populară, sub conducerea lui Gheorghe Doja.*

3. FORȚELE MOTRICE ALE RĂSCOALEI

Țărănimea. În întreg evul mediu, dintre diferitele categorii de răscoale, cele țărănești sînt mai caracteristice și mai importante. Lucrul este pe deplin explicabil și cu totul firesc, deoarece țărănimea formează nu numai categoria socială cea mai numeroasă, dar ea este principala producătoare a bunurilor materiale necesare întregii societăți și deci clasa fundamentală, opusă celei stăpînitoare. Țărănimea reprezintă, prin urmare, forța motrice principală în toate răscoalele din evul mediu.

Răscoala din 1514 este în primul rînd a țăranilor romîni, maghiari, secui, sași, sîrbi etc. De la început, masa principală a răsculaților o forma țărănimea, după cum mărturisesc zeci și zeci de documente privitoare la răscoală: iobagi, jeleri, țărani săraci, plugari (*rustici, rustici et plebae conditionis homines, plebs rusticana, gens rusticana, rustici cruciati, rustici et agresti*); țărani erau și păstorii de vite (*bubulci*) și de porci (*subulci*), păzitorii de capre (*caprarii*) sau de oi (*pecorarii*) pomeniți ca participanți la răscoală. De asemenea tot țărani trebuie socotiți și haiducii, fie că erau simpli păzitori de animale, fie că se bucurau de unele privilegii în schimbul îndatoririlor militare (*haydones, hayducii, haydocones*). Mișcarea însăși era socotită de contemporani ca o răscoală țărănească, o cruciadă a țăranilor (*seditio rusticana, colluvies rusticana, cruciata*)[8].

În categoria țăranilor, liberi sau iobagi, trebuie socotiți și meșteșugarii sătești — chiar dacă ei se desprinseseră, într-o oarecare măsură, de ocupațiile agricole —, care participă la răscoalele țărănești cu rol însemnat, atît prin faptul că ei aveau o mai clară conștiință revoluționară decît masa țărănimii de rînd, cît și prin aportul material al meșteșugarilor la răscoală. Între căpeteniile răscoalei din 1514 întîlnim și reprezentanți ai meșteșugarilor sătești, cum a fost cizmarul din Vița din părțile Bistriței.

Orășenimea săracă, lucrătorii de la mine și ocne și mica nobilime. În aceste mari răscoale populare, țărănimea a fost sprijinită cu consecvență de plebea orășenească, de lucrătorii de la mine și ocne și, într-o oarecare măsură — mai ales la început —, și de nobilimea mică. Lucrul apare pe deplin explicabil ținînd seama de situația socială a acestor pături și de contradicțiile dintre ele și clasele dominante.

---

[8] S. Szabó, *A hajdúk 1514 ben*, în „Századok", LXXXIV, 1950, nr. 1—2, p. 180—194.

Izbucnirea marilor răscoale ţărăneşti a constituit prilejuri deosebit de prielnice care au dat mişcărilor orăşenilor săraci şi ale lucrătorilor din mine şi ocne o mai mare amploare şi chiar o mai bună organizare. La răscoala din 1514 participă orăşenii din Dej, Cluj, Turda, Lipova, Bistriţa etc., dînd chiar conducători cu rol important, ca diecii Ioan sau Sanislău şi Balogh, Ioan Nagy din Dej etc. Între acei oameni de diferite condiţii (*homines diversarum conditionis*) pomeniţi de izvoare ca participanţi la răscoală erau şi orăşeni săraci. Prin colaborarea orăşenimii sărace, răsculaţii au putut pătrunde între zidurile puternice care înconjurau oraşele, au putut ocupa chiar unele dintre acestea ca Cenadul, Aradul, Lipova, Oradea, Satu-Mare, Rodna, Bistriţa, Dejul, Clujul, Turda, Sighişoara etc.[9].

Orăşenii săraci deveneau aliaţii ţărănimii răsculate, meşteşugarii făureau arme pentru răsculaţi, activitatea economică desfăşurată în oraşe constituia o atracţie pentru aceştia, iar lupta mai organizată a plebei urbane împotriva patriciatului însemna, în acelaşi timp, şi lupta împotriva exploatatorilor în general, deoarece vîrfurile orăşeneşti erau legate prin interese multiple de clasa feudală.

Participarea lucrătorilor de la mine şi ocne la marea răscoală din 1514 este adeverită prin numeroase dovezi incontestabile, cei de la ocnele de sare din Dej, Sic, Turda, Cojocna, minerii de la Remetea (Trascău), Rodna şi Abrud dînd chiar conducători, ca Albert din Turda [10].

Nobilimea mică a avut o poziţie aparte în cadrul răscoalelor ţărăneşti. Suferind şi ea din partea marii nobilimi numeroase neajunsuri: abuzuri, cotropiri de moşii, răpiri de iobagi, îndepărtarea de la participarea la beneficii, rîvnind, la rîndul ei, la privilegiile acaparate de marea nobilime, mica nobilime, din considerente tactice numai, se apropie de ţărănime pentru a exercita în acest fel o presiune asupra marii nobilimi, fără să se gîndească însă la înlocuirea relaţiilor sociale existente în esenţa lor sau la concesii importante pentru ţărănime. Mînată de astfel de interese, o parte a micii nobilimi se alătură răscoalei din 1514, găsindu-se în tabăra răsculaţilor la începutul răscoalei. Participarea micii nobilimi e atestată de izvoarele răscoalei, care o pomenesc alături de alte forţe sociale : oameni de diferite condiţii, atît nobili, cît şi ţărani şi plugari simpli (*homines diversarum conditionum, tam nobilium* ...). De asemenea, participarea lor e dovedită şi de un articol al hotărîrilor dietei din octombrie — noiembrie 1514, care pomeneşte de nobilimea romînă din Maramureş, care a ţinut partea ţăranilor (*partem rusticorum tenuisse*), vină pentru care trebuia judecată şi pedepsită[11]. Însuşi conducătorul suprem al răscoalei, Gheorghe Doja, ca şi fratele său Grigore, era dintre acei „primipilli'' secui, mai mult ţărani decît mici nobili, simţindu-se şi după ce a fost înnobilat, ca urmare a faptelor de vitejie dovedite în luptele antiotomane, „mai aproape de ţărănime decît de nobilime'', după mărturia unui contemporan.

---

[9] S. Belu, *Despre participarea orăşenilor din Transilvania la răscoala din 1514*, în „Studii şi referate'', I, p. 690—696; Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 98—108; *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 603—605.

[10] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 98—108.

[11] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II/3, p. 191—213; I. Szabó, *op. cit.*, p. 180.

Dar, în faţa avîntului luat de răscoală, a radicalizării programului acesteia, mica nobilime, văzîndu-şi primejduite propriile interese de clasă, părăseşte răscoala, îşi trădează aliaţii vremelnici, trece în tabăra feudalilor, participînd la înăbuşirea luptei maselor populare.

Alianţa cea mai firească rămîne aceea dintre ţărănime, păturile sărace orăşeneşti şi lucrătorii de la mine şi ocne.

4. PROGRAMUL RĂSCOALEI

Compoziţia socială a taberei răsculaţilor, alianţa stabilită în cursul luptelor explică şi programul răscoalei lui Doja, ca şi al altor răscoale medievale. Răscoalele ţărăneşti de obicei nu pornesc la luptă cu un program dinainte stabilit. Programul răscoalelor ţărăneşti este mai degrabă generalizarea obiectivelor pentru care luptau ţăranii. Caracteristica esenţială a răscoalelor ţărăneşti o constituie caracterul lor spontan, adică lupta nu atît „pentru ceva", cît mai ales „împotriva a ceva", împotriva unor duşmani precişi.

Programul social al răscoalei. Ţăranii incendiau şi distrugeau documentele în care erau cuprinse obligaţiile lor, castelele nobiliare, ucideau nobili, clerici înalţi, negustori bogaţi. Marile răscoale populare care iau caracter de război ţărănesc, cum au fost cele din 1437 – 1438, 1514 şi 1784, în fazele lor de apogeu, urmăreau chiar să desfiinţeze condiţiile existente şi să nimicească pe cei ce le creaseră şi le apărau, fără să fie capabile să promoveze în locul orînduirii feudale o nouă orînduire. Prin suprimarea nobililor atît ca clasă, cît şi ca persoane fizice, se urmărea suprimarea dominaţiei de clasă a acestora, iar distrugerea hotarelor şi însuşirea bunurilor feudalilor laici şi clerici erau justificate, în concepţia ţăranilor, în sensul că totul era al ţăranilor care lucrau pămîntul, şi nu al stăpînilor de moşie, ceea ce era, de fapt, însăşi justificarea exproprierii. Ce trebuia făcut mai departe cu proprietatea expropriată nu mai ştiau răsculaţii. De acest program se leagă aspiraţiile egalitariste ale mulţimilor, care se vădesc în cele mai multe dintre răscoalele medievale.

Programul răscoalei din 1514 se făureşte în pas cu desfăşurarea ei, concretizat în acţiunile răsculaţilor sau în actele răscoalei, în însemnările contemporanilor, în chemările şi cuvîntările unora dintre conducători. Răsculaţii, care au cuprins întreaga Ungarie şi Transilvania (din Maramureş pînă în scaunele secuieşti, din Banat pînă în părţile Bistriţei), oriunde au ajuns urmăreau să distrugă „nobilimea blestemată şi necredincioasă", cum cerea Doja într-o scrisoare prin care chema la luptă pe toţi ţăranii şi orăşenii; urmăreau să scape de servitute, să dobîndească libertatea şi să întroneze dreptatea, cum spunea însuşi regele Vladislav într-o scrisoare din 3 iulie 1514 adresată papei sau cum ar fi declarat Doja în faţa răsculaţilor: „S-a ivit prilejul să scuturaţi tirania nedreaptă a nobilimii... Puteţi să obţineţi ceea ce aţi rîvnit totdeauna, puteţi să pedepsiţi pe cei ce au aruncat pe capul vostru toate nenorocirile". Ei se ridicau împotriva dijmelor, a robotei şi mai ales a rentei în bani, socotită de răsculaţi un furt săvîrşit de nobili din lada ţăranului; de aceea nu mai trebuiau s-o plă-

tească, ci să prindă și să pedepsească pe strîngătorii dării în bani (*exactores censuum*). Se ridicau împotriva vămilor de pe moșiile feudale, din cauza cărora se scumpeau produsele, și de aceea le desființează și pedepsesc pe vameși. Răsculații luptau pentru recucerirea vechii libertăți răpite de nobili. Se ridicau cu hotărîre împotriva bisericii catolice latifundiare, care trebuia înlocuită cu o biserică simplă, săracă.

Altă dată, Doja spunea răsculaților că e nejust ca toate bogățiile, ca tot ce rodește pămîntul cultivat prin munca și sudoarea lor, tot ce ară și seceră ei, toate bogățiile subsolului, viile și animalele să fie numai ale nobililor [12].

În acest program cu pronunțat caracter de clasă antifeudal și anticlerical se cuprinde clar exprimată ideea împărțirii nedrepte a bunurilor sociale și necesitatea repartiției bunurilor materiale, care trebuiau să aparțină în mai mare măsură celor ce muncesc și le produc, ideea că rînduielile existente sînt retrograde și nedrepte și că este necesară desființarea acelor raporturi sociale, descătușîndu-se astfel forțele de producție, pentru a face cu putință dezvoltarea și progresul societății [13].

Poziția răscoalei țărănești față de puterea centrală. Răscoalele țărănești inițial nu erau îndreptate împotriva puterii de stat. Țăranii, dimpotrivă, făceau o deosebire între puterea centrală, care prezenta „ordinea în mijlocul dezordinii", și nobilimea feudală; cea dintîi era socotită „binevoitoare" față de suferințele maselor populare, pe care nu le putea ajuta însă din cauza împotrivirii nobilimii; credința în „regele bun", în „împăratul bun" era abil întreținută de puterea centrală. Pe măsura dezvoltării răscoalelor, această credință se spulberă încetul cu încetul, deoarece puterea centrală își unește forțele cu ale nobilimii împotriva răsculaților. Ajungînd să lupte cu forțele puterii de stat, țărănimea răsculată neagă și autoritatea politică existentă.

În 1514, țărănimea răsculată și mai ales conducătorii ei cei mai înaintați — Gh. Doja, Laurențiu Mészáros — au negat de la început autoritatea regelui. Această idee este exprimată cu toată claritatea de cronicarii contemporani care au pătruns mai adînc înțelesul evenimentelor. „Îndrăzneți și obraznici — spune Paolo Giovio —, [țăranii] nemaiținînd seamă de religie, disprețuind autoritatea regelui și a regatului, au ales rege, pentru ca armata lor să nu fie fără conducător și fără îndrumare, pe un oarecare Gheorghe Secuiul, om viteaz, sigur de el" [14]. În cuvîntarea ținută în fața răsculaților, Doja — după mărturia mai multor contemporani — ar fi spus că a sosit timpul de „a răsturna pe regi" pentru a fi liberi, cum afirmă Taurinus și Tubero. În locul rînduielilor nedrepte bazate pe privilegiile nobilimii, țăranii voiau să dobîndească libertatea și să întroneze dreptatea. Pentru înfăptuirea acestui scop, țăranii au purtat un război (*bellum rusticorum, crucigerorum bellum*) plin de sacrificii. Iar

[12] M. Brutus, *Magyar historiája, 1490—1502*, I, p. 350—358; I. Tubero, *Commentariorum de temporibus suis libri XI*, p. 289—291.

[13] Geréb-Székely, *op. cit.*, p. 56—58; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 108 110.

[14] Paolo Giovio, *op. cit.*. p. 495; cf. S. Callimachi, *Răscoala țărănească din 1514 condusă de Gheorghe Doja descrisă de Paolo Giovio*, în „Studii", II, 1949, nr. 4, p. 183.

pentru ca oastea ţărănească să nu fie lipsită de conducător, au ales ca rege pe Gheorghe Doja în locul regelui denegat, după afirmaţia mai multor contemporani [15].

Limitele programului maselor răsculate. Programul răscoalei înfăţişat mai sus exprimă mai ales punctul de vedere al aripii celei mai radicale, şi nu al întregii mase răsculate. Căci, de altminteri, programul răscoalelor ţărăneşti medievale în general şi de asemenea al celor din Transilvania nu este uniform. Există deosebiri determinate de interesele diferitelor grupuri participante la răscoală, de raporturile de forţă dintre acestea. Programul cel mai radical este acela al facţiunii „ţărănimii plebeiene" în fazele de apogeu ale răscoalelor, explicabil prin situaţia economică şi socială a acesteia, pe cînd elementele cu o situaţie economică şi socială mai bună înclină spre compromis sau chiar spre trădare.

Înfrîngerea suferită de ţăranii răsculaţi în 1514 la Timişoara şi apoi în alte locuri din Transilvania s-a datorat defecţiunii provocate în sînul forţelor răsculate prin atitudinea unei părţi a răsculaţilor şi trădarea orăşenimii bogate şi a micii nobilimi, care trec de partea forţelor feudale în marile bătălii ce au hotărît soarta războiului ţărănesc.

Elementele înstărite n-au vrut să meargă atît de departe ca ţăranii săraci, adică pînă la cucerirea prin toate mijloacele revoluţionare a ţelurilor propuse, s-au speriat de radicalizarea răscoalelor, deoarece îşi vedeau ameninţate propriile interese în faţa revendicărilor tot mai precise şi mai radicale ale aripii revoluţionare.

Programul răscoalelor ţărăneşti fiind de fapt reflexul rezultatelor concrete dobîndite de răsculaţi, tendinţa firească e de radicalizare a programului pe măsura dezvoltării şi adîncirii răscoalei. Dacă puterea era de partea răscoalei, se manifesta tendinţa de a se extinde de la lupta împotriva ultimului act de împilare care servise drept imbold imediat şi direct la răscoală, la lupta împotriva tuturor asupritorilor. Cînd forţa internă a răscoalei slăbeşte sau cînd forţele duşmanului sînt superioare, influenţa trece de partea elementelor moderate şi atunci se ajunge la un program mai înapoiat în comparaţie cu cel dinainte [16].

5. ÎNFRÎNGEREA RĂSCOALEI ŢĂRĂNEŞTI

Contradicţiile din sînul răsculaţilor. Răscoalelor ţărăneşti le sînt proprii anumite contradicţii interne, după cum rezultă şi din programul lor. Răscoala ţărănească este o mişcare de masă care impune deci lărgirea ei şi întărirea unităţii de acţiune pe măsura succeselor obţinute. Pe de altă parte, la baza ei este apărarea de către răsculaţi a propriei gospodării. Din aceste realităţi derivă cele două tendinţe ce se disting în toate marile răscoale şi care, de fapt, sînt manifestarea contradicţiei principale din sînul lor. Pe de o parte, tendinţa masei ţărăneşti de a nu se depărta prea

---

[15] Paolo Giovio, *op. cit.*, p. 495; Tubero, *op. cit.*, p. 289–291; Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p. 160–161; H. Marczali, *Nagy képes világtörténete*, VI, p. 642–643.
[16] M. Berza, *op. cit.*, p. 85–86.

mult de gospodărie, de a limita şi localiza lupta — ceea ce reflectă trăsătura esenţială a răscoalelor ţărăneşti —, ducînd la izolarea locală, la fărîmiţarea forţelor răsculate, la dispersarea cetelor ţărăneşti şi lovituri descentralizate date duşmanului. Pe de altă parte, aripa cea mai înaintată, cea mai activă se străduieşte să învingă tendinţele de localizare, de izolare şi fărîmiţare, să atragă la răscoală noi forţe, să extindă lupta pe o arie cît mai vastă. Legăturile răscoalei ţărăneşti cu mişcarea maselor orăşeneşti şi cu lucrătorii din mine şi ocne au contribuit şi ele la învingerea, în parte, a fărîmiţării acţiunilor forţelor răsculate [17].

În războiul ţărănesc din 1514 s-a putut depăşi, într-o oarecare măsură, izolarea şi fărîmiţarea, s-a putut realiza o unitate mai mare a forţelor răsculate sub o conducere unitară, a lui Gheorghe Doja, mai ales la începutul răscoalei. Acest lucru a fost posibil şi datorită împrejurării că forţele populare erau concentrate în vederea cruciadei antiotomane, şi datorită prestigiului de care se bucura conducătorul cruciadei şi apoi al răscoalei. Pe măsură ce mişcarea ia caracter de răscoală ţărănească, se manifestă aceleaşi caracteristici proprii răscoalelor ţărăneşti îndeobşte: cetele ţărăneşti se răsfiră în toate direcţiile, acţionează izolat, fără legătura necesară între ele. După popasul de la Czegléd, unde s-a realizat o oarecare organizare unitară a răsculaţilor, cetele acestora se îndreaptă în mai multe direcţii : unele spre nordul Transilvaniei, Crişana şi Maramureş sub conducerea lui Laurenţiu Mészáros; altele, urmînd valea Crişului Alb, se îndreptau sub conducerea lui Gheorghe şi Grigore Doja spre Banat ; altele, apoi, îşi desfăşurau acţiunile în diferite părţi din centrul şi sudul Transilvaniei. Nici după succesele obţinute pe valea Mureşului de oastea condusă de Doja şi în Satu-Mare şi Bihor de cea de sub conducerea lui Mészáros sau după ocuparea unui număr însemnat de cetăţi, tîrguri şi oraşe în diferite părţi oastea răsculată nu se concentrează într-un efort comun. Nici chiar în momentul hotărîtor al bătăliei de la Timişoara din 15 iulie 1514 răsculaţii n-au fost în stare să organizeze o unitate a tuturor forţelor cu o conducere puternică. Nobilimea, dimpotrivă, uitînd contradicţiile dintre diferitele ei pături, şi-a strîns rîndurile sub o conducere organizată, aceea a comitelui Timişoarei şi a voievodului Transilvaniei.

Superioritatea armamentului şi a tehnicii militare a nobilimii. Pe lîngă aceasta, forţele feudale prezentau şi un alt avantaj faţă de ţărănime. Pe cînd aceasta lupta în majoritatea cazurilor cu mijloace rudimentare, cu unelte agricole transformate în arme, forţele feudale dispuneau de armament superior, de arme albe şi de arme de foc. Se mai adăuga şi tehnica superioară de luptă a nobilimii, ca rezultat al deprinderii din generaţie în generaţie cu mînuirea armelor.

Problema aliaţilor ţărănimii. Problema aliaţilor ţărănimii în timpul răscoalelor trebuie de asemenea luată în consideraţie cînd se analizează răscoalele ţărăneşti. În evul mediu, ţărănimea nu putea „să prezinte

---

[17] B. F. Porşnev, *Formele şi căile luptei ţărănimii împotriva exploatării feudale*, în *Izvestia Akademia Nauk SSSR*, Seria Istorie-Filozofie, VII, 1950, nr. 3 şi „Studii", IV, 1951, nr. 3, p. 113.

interesele ei ca interese comune ale tuturor membrilor societăţii ...” [18] şi nu putea lua conducerea în lupta ce trebuia dusă de toate păturile asuprite, împotriva forţelor coalizate ale claselor dominante. Meşteşugarii de rînd, păturile plebeiene de la oraşe şi lucrătorii din mine şi ocne — aliaţii ţărănimii — erau prea slabi pentru a conduce lupta; aceştia nu ajunseseră nici ei la suficientă maturitate politică şi nu reprezentau, ca şi ţărănimea, de altfel, un nou mod de producţie care să le asigure posibilitatea de a-şi asuma rolul de conducători ai luptei comune. Mica nobilime şi orăşenimea bogată, care au participat sporadic la răscoală, — din motive tactice — mai ales în primele faze, au părăsit-o, s-au arătat gata la compromis cu nobilimea mare, contribuind, astfel, la înfrîngerea răscoalei. A lipsit o clasă care să conducă în mod conştient şi ferm ţărănimea în luptă. Din toate aceste motive răscoalele ţărăneşti, în cele din urmă, au fost înfrînte.

6. IMPORTANŢA RĂSCOALEI DIN 1514

Înfrîngerea răscoalei din 1514 nu îndreptăţeşte însă cîtuşi de puţin concluzia că ea a fost inutilă, că n-a avut nici o importanţă în dezvoltarea societăţii. Dimpotrivă, această răscoală, ca şi alte răscoale ţărăneşti, ca parte importantă şi ca formă superioară a luptei de clasă în evul mediu, a avut cea mai mare însemnătate în mersul mereu înainte al societăţii. Chiar dacă, vremeluic, după înăbuşirea răscoalei, ţărănimea a fost supusă unei exploatări sporite şi chiar legată de glie, totuşi însemnătatea răscoalei nu poate fi contestată nici pentru timpul desfăşurării ei şi cu atît mai mult în perspectiva dezvoltării istorice a societăţii de pe teritoriul patriei noastre.

Prin programul maximal formulat de cei mai înaintaţi dintre conducătorii ei, Gheorghe Doja, Laurenţiu Mészáros: îngrădirea puterii nobilimii, instituirea unei noi „libertăţi” pentru ţărani, repartiţia mai dreaptă a bunurilor materiale şi chiar împărţirea moşiilor nobiliare şi bisericeşti, drepturi politice pentru masele populare asemănătoare cu ale nobilimii, în sfîrşit desfiinţarea nobilimii şi a servituţii — răscoala a subminat înseşi relaţiile feudale existente în acea vreme. Programul răscoalei — şi mai ales al conducătorilor ei mai înaintaţi — în momentele ei culminante este foarte apropiat de al marilor răscoale populare europene în faza de apogeu a acestora. Zeloţii din Imperiul bizantin preconizau o reformă agrară în avantajul ţărănimii sărace şi a plebei orăşeneşti, prin confiscarea averilor nobiliare şi bisericeşti. Răsculaţii englezi de sub conducerea lui Wat Tyler luptau pentru desfiinţarea şerbiei şi ştergerea clăcii; aripa radicală a răsculaţilor din Anglia cerea chiar confiscarea pămînturilor clerului şi nobilimii şi împărţirea acestora la ţărani. Taboriţii cehi cereau desfiinţarea privilegiilor nobiliare, a proprietăţii feudale şi înfăptuirea unei comunităţi de avere. Înapoierea pămînturilor răpite ţăranilor de către nobili şi de biserică, eliberarea ţăranilor din şerbie constituie

[18] K. Marx şi F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, ed. a 2-a, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 48.

miezul programului răsculaților în timpul războiului țărănesc german. Punctul central al răscoalei țăranilor ruși sub conducerea lui Bolotnikov și Stepan Razin (1667 — 1671) era nimicirea raporturilor de șerbie și distrugerea jugului feudal. În războiul țărănesc de sub conducerea lui Pugaciov, desfășurat în perioada de destrămare a feudalismului, răsculații luptau pentru pămînt și libertate, pentru nimicirea nobilimii, la fel ca și răsculații din Transilvania la 1784.

Însemnătatea răscoalei țărănești din 1514 rezultă și din faptul că ea a fost din ce în ce mai puțin pur țărănească, contopindu-se tot mai mult cu lupta plebei orășenești și a lucrătorilor de la mine și ocne. În momentele ei de apogeu, răscoala s-a transformat în război țărănesc care a țintit mai departe decît interesele mărginite ale masei țărănimii — lupta locală împotriva feudalilor locali —, atacînd însăși structura socială a feudalismului. Această mare mișcare populară a dat, totodată, maselor producătoare conștiința puterii lor unite, capabile să înfrîngă nobilimea pe calea armelor, în mari bătălii.

DOCUMENTE ALE FONDULUI BRANDENBURG CU PRIVIRE LA CAMPANIA LUI GH. DOJA ÎN VALEA MUREȘULUI

DE

E. DÖRNER și G. KOVÁCH

Au trecut 450 de ani de cînd masele largi ale țăranilor din Transilvania s-au răsculat și s-au atașat războiului țărănesc condus de Gheorghe Doja. Acest război a zguduit din temelii orînduirea feudală, stîrnind în rîndurile nobilimii o spaimă nemărginită, care s-a transformat apoi într-o răzbunare neomenească. Timp de patru veacuri, ecoul răscoalei a fost prezentat în mod denaturat în concepția istoricilor, fiind interpretat prin prisma clasei nobiliare.

Abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea se prezintă un tînăr cercetător, profesor de istorie la Arad, cu o monografie despre Doja, scrisă într-o nouă concepție, pentru un concurs al Academiei din Ungaria. Deși lucrarea lui Márki era recunoscută ca bună, totuși ea nu a fost premiată, considerîndu-se că „autorul lucrării « Gheorghe Doja și revoluția sa » a adunat și a prelucrat datele răzlețite cu mare sîrguință, limbajul lui este clar și vioi, dar recenzorii consideră concepția istorică a autorului drept greșită, deoarece el judecă eroul său din punctul de vedere al erei moderne, considerîndu-l ca pe un prevestitor al lui Danton și al democrației. Din cauza acestor tendințe și partinități, lucrarea nu poate fi recomandată pentru premiere" [1].

În urma scrisorilor adresate de tînărul profesor arădean către Academia din Budapesta, se pune în discuție editarea lucrării, dar cu condiția ca autorul să-și schimbe părerea. Deoarece Márki refuză acest lucru, lucrarea sa apare în 1883, iar într-o a doua ediție în 1886, la o editură particulară [2].

---

[1] Akadémiai Értesitö, Budapesta, 1882, p. 211. Vezi și Banner János, *Márki Sándor emlékének*, Gyula, 1960, p. 24.

[2] Márki Sándor, *Dózsa György és forradalma*, Budapesta, 1883, 1886. În legătură cu Márki, vezi *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, București, 1963, p. 485.

„STUDII", tomul 17, nr. 3, p. 495–518, 1964.

Ecoul stîrnit de lucrarea profesorului arădean se oglindeşte în critica largă din diferite puncte de vedere. Lacheii claselor dominante îl condamnă [3], însă oamenii de ştiinţă progresişti şi ideologii contemporani ai clasei muncitoare din Transilvania îl salută cu bucurie [4]. Monografia lui Márki a fost urmată de o cercetare mai temeinică a autorului în diferite arhive, mai ales în Arhivele regale bavareze din München. În urma acestor noi cercetări, apare un articol semnat de el [5]; apoi acest material este integrat şi în monografia comitatului Arad [6]. La începutul secolului al XX-lea, Márki, devenind între timp profesor universitar la Cluj (1892) [7], editează din nou monografia sa despre Doja pe baza noilor cercetări bogate, monografie care a rămas şi pînă în prezent prelucrarea cea mai complexă despre această problemă [8].

Paralel cu lucrarea lui Márki apare şi la Iaşi un studiu de S. Secula, cu privire la participarea romînilor la războiul ţărănesc condus de Doja [9].

După 1944, istoriografia marxistă din patria noastră a evidenţiat adevărata importanţă a marelui război ţărănesc condus de Doja, folosind atît lucrările lui Márki, cît şi cercetîndu-se din nou documentaţia contemporană. În acest sens trebuie să amintim în primul rînd scurta broşură a lui Pavel Chirtoacă [10] şi cele două comunicări ale lui Belu Sabin, în care se analizează participarea orăşenilor din Transilvania în răscoala din 1514 [11], respectiv pune din nou în discuţie campania lui Doja în valea Mureşului [12], pe baza unor manuscrise aflătoare la Muzeul regional din Arad [13] şi prelucrate anterior şi de colectivul de cercetători al muzeului amintit [14].

O contribuţie însemnată şi complet nouă prezintă studiul lui Ştefan Pascu pe baza unor documente arhivistice necunoscute [15]. Un merit deosebit al acestei lucrări este publicarea în notele de subsol a unor documente importante, prin care autorul îmbogăţeşte registrul destul de sărac al documentelor originale publicate în legătură cu războiul ţărănesc din 1514.

Cercetînd mai temeinic şirul izvoarelor folosite de însuşi Márki, ajungem la convingerea că, în afară de cronicile şi memoriile contempo-

---

[3] „Századok", 1883, p. 883–887.

[4] „Alföld", 1886, nr. 126. „Arad és Vidéke", 1883, nr. 127. „Népszava", 1883, nr. 27.

[5] *Dózsa György korából*, în „Századok", 1887.

[6] Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad sz. kir. város története*, vol. I, Arad, 1892, p. 479–493.

[7] Bíró Venczel, *Márki Sándor*, „Erdélyi Irodalmi Szemle", Cluj, 1927, nr. 2, p. 145–151.

[8] Márki Sándor, *Dózsa György*, Budapesta, 1913. Vezi şi *A magyar parasztháboru 1514-ben. Hadtörténeti Közlemények*, 1914.

[9] S. Secula, *Romînii în revoluţia lui Gheorghe Doja*, Iaşi, 1897.

[10] Pavel Chirtoacă, *Gheorghe Doja*, Braşov, 1946.

[11] S. Belu, *Despre participarea orăşenilor din Transilvania la răscoala populară din 1514*, „Studii", 1953, nr. 4.

[12] S. Belu, *Un moment din rascoala lui Doja*, „Studii şi comunicări", IIII, Alba-Iulia, 1961, p. 233–243.

[13] *Diplomatarium Aradiense*, ms., Muzeul regional Arad. Vezi şi Kovách Géza, *Márki Sándor aradi kéziratai*, „Korunk", 1961, nr. 6, p. 709–713.

[14] E. Glück, G. Kovách, E. Dörner, *Contribuţii noi cu privire la răscoala populară din 1514*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Bucureşti, 1957, p. 431–448.

[15] Ştefan Pascu, *Contribuţii noi privitoare la răscoala ţăranilor din 1514 în Transilvania*, „Studii", 1955, nr. 5–6, p. 91.

rane, numărul documentelor originale, referitoare la războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja nu este mare și majoritatea acestora n-au fost publicate. Dintre sursele mai importante, pe primul plan amintim cunoscuta operă a lui Taurinus[16], apoi lucrările cronicarilor Szerémi[17], Istvánffy[18], și scrisoarea contemporană a unui orășean din Buda, editată în același an în orașul Augsburg, în care sînt înfățișate începutul războiului țărănesc și primele ciocniri între țărani și nemeși [19].

În legătură cu desfășurarea războiului țărănesc din 1514 pe teritoriul patriei noastre, pe lîngă lucrările amintite sau alte cronici și descrieri[20] mai puțin importante, Márki a răsfoit și unele documente originale, edite sau inedite. Dintre izvoarele documentare edite amintim pe cele aflătoare în corpusul secuiesc de documente [21], cele din colecția Hurmuzaki [22] și cele din monografia orașului Cluj de Jakab Elek [23].

O mare parte din izvoarele folosite de Márki însă n-au fost editate nici pînă în prezent. Dintre aceste documente, valoarea cea mai mare o prezintă fără îndoială materialul din fondul Brandenburg al fostei Arhive regale din München. Acest fond, destul de bogat, se referă la domeniile Corvineștilor, care după moartea regelui Matiaș au ajuns în posesia fiului său natural, Ioan Corvin, iar apoi în posesia marchizului german Georg de Brandeburg, care prin intermediul regelui Vladislav al II-lea se căsătorise cu văduva lui Ioan Corvin, Beatrix Frangepan. După moartea acesteia, în 1510, marchizul amintit rămîne singurul stăpîn al domeniilor amintite, atît din ținutul Hunedoarei, cît și din valea Mureșului, inclusiv orașul Lipova și cetatea Șoimușului [24].

Actele și corespondența acestor domenii au ajuns în Germania, după venirea la putere a lui Ioan Zápolya, de unde la 21 decembrie 1786 împăratul Iosif al II-lea ordonă transportarea lor la Viena, iar de acolo ulterior ele au fost transferate în arhivele camerale din Buda [25].

Mult timp însă nu s-a știut că din fondul Brandenburg o serie de acte cu privire la fostele domenii ale Huniadeștilor, și la evenimentele

---

[16] Taurinus (Stieröchsel) Ștefan, canonic din Alba-Iulia, ulterior vicar episcopal, „*Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum quod anno... 1514 et Pannoniam et collimitaneas provincias valde depopulaverat*", Viena, 1519. Vezi și Márki Sándor, *Dózsa György első költője*, Katolikus Szemle, Budapesta, 1889, și B. Capesius, *Răscoala lui Doja în două poezii umaniste din Ardeal*, „Studii și articole de istorie", vol. II, București, 1957, p. 67–76.

[17] G. Szerémi, *Epistola de perdicione regni Hungarorum, 1484–1543*, „Mon. Hung. Hist. Scriptores", vol. I, XXXIV. Vezi și I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, București, 1962, p. 442.

[18] Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungarici, libri XXXIV*, Colonia, 1662.

[19] *Ain grosz Wunderzaichen das do geschechen ist durch das Creutz, das ein Cardinal hat ausgeben in den gantzen Hungerischer Land wieder die Turcken*, Augsburg, 1514.

[20] Scrisoarea protonotarului apostolic Betinus către Niccolo Sforza despre războiul țărănesc din 1514, I. Mirce, *Magyar Történeti Tár*, XIV, Iovius, *Historia sui Temporis*, Veneția, 1566. Tubero, *Commentariorum de temporibus suis*, libri XI.

[21] *Székely Oklevéltár*, I, 252–253, 266, 284; III, p. 129; IV, 11.

[22] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II/2, II/3.

[23] Jakab Elek, *Oklevelek Kolozsvár történetéhez...*, Kolozsvár, 1870.

[24] Glück, Kovách, Dörner, *op. cit.*, p. 434.

[25] Despre aceasta vorbește prima dată istoricul maghiar Pauler Gyula, iar mai tîrziu un alt istoric maghiar, Fraknoi Vilmos. Vezi raportul lui Fraknoi Vilmos în „Századok", 1877, p. 459–461.

din 1490 1541 au rămas la Ansbach, de unde prima dată ajung la Nürnberg, iar în secolul al XVIII-lea la Arhivele regale din München[26], unde s-au găsit 548 de acte înregistrate și circa 3 000 de acte neînregistrate[27]. Istoricul Fraknoi Vilmos, cu ocazia raportului făcut la ședința Societății de istorie maghiară în 1877, atrage atenția în mod deosebit asupra actelor cu privire la relațiile gospodărești ale lui Ioan de Hunedoara, la actele judecătorești și familiare ale lui Ioan Corvin, la actele cu privire la răscoala lui Doja și la o serie de acte gospodărești din 1509—1540 (conscripții iobăgești, tabele de dări etc.) mai ales în domeniul Hunedoarei.

Din acest raport ia cunoștință despre existența acestor documente și Márki, care tocmai în acești ani începe să se ocupe cu problema lui Doja și totodată primește sarcina pentru întocmirea monografiei comitatului Arad. În anul 1886, Márki se deplasează personal la München, unde copiază o serie de documente care privesc domeniile Huniadeștilor din comitatul Arad, precum și cele cu privire la viața iobagilor și la mișcările populare. Aceste copii de documente se află și astăzi în posesia Muzeului regional Arad, în volumul intitulat *Diplomatarium Aradiense*[28].

Din acest *Diplomatarium Aradiense* al lui Márki cunoaștem 58 de acte din fondul Brandenburg, dintre care 5 documente privesc domeniile lui Ioan de Hunedoara, 19 documente sînt legate de aceste domenii din timpul lui Ioan Corvin, 15 documente sînt legate direct sau indirect de campania armatei țărănești conduse de Doja în valea Mureșului, precum și represaliile după înăbușirea răscoalei, iar 19 alte documente sînt legate de stăpînirea fostelor domenii ale Corvineștilor de către marchizul Georg de Brandenburg din perioada 1509—1532[29].

Documentele cu privire la războiul țărănesc din 1514 au o valoare deosebită, deoarece relatează un episod important al răscoalei, însemnările fiind făcute tocmai de martori oculari, iar altele privesc răzbunarea și jaful nobililor din această regiune, unde răscoala a fost înăbușită.

Valoarea acestor documente, dar mai ales a celor două rapoarte: raportul căpitanului cetății Șoimuș, Gheorghe Prantner, și al capelanului Matei Künisch, a fost recunoscută de mult de către cercetători; în consecință, ele au fost prelucrate de mai multe ori[30]. Nici pînă în prezent însă ele n-au fost publicate în original, cu excepția unui mic fragment din raportul capelanului Künisch, apărut pe baza copiilor lui Márki în *Crestomația pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*[31].

Publicarea în original a acestor documente s-a lovit pînă în prezent de greutatea obiectivă că nu s-a știut care a fost soarta ulterioară

[26] Vezi raportul lui Fraknoi Vilmos în „Századok", 1877, p. 459—461.
[27] D. Iványi, *München levéltárai magyar szempontból*, „Levéltári Közmények", 1934.
[28] Vezi, Géza Kovách, *Márki Sándor aradi kéziratai*, „Korunk", 1961, nr. 6.
[29] Márki S., *Diplomatarium Aradiense*, vol. I, 77—257.
[30] Márki S., *Dózsa György korából*, „Századok", 1887; Márki S., *Arad vármegye és Arad sz. kir. város története*, vol. I; Glück, Kovách, Dörner, *op. cit.*; S. Belu, *Un moment din răscoala lui Doja*, „Studii și comunicări", Alba-Iulia, IIII, p. 233—242.
[31] Hanga-Pascu, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, vol. II/1, București, 1958, p. 226—227.

a fondului Brandenburg din München. De aceea toate cercetările se bazau exclusiv pe copiile lui Márki.

În urma cercetărilor şi corespondenţei efectuate de Muzeul regional din Arad s-a putut afla că fondul Brandenburg a ajuns în mare parte la Arhivele statului din Nürnberg (R.F. Germană), unde figurează sub titlul „Brandenburger Literalien". De aici, la cererea direcţiei sus-numitului muzeu, au fost trimise microfilmele a şapte documente cu privire la războiul ţărănesc din 1514[32].

La aceste şapte documente mai adăugăm şi raportul capelanului Künisch pe baza manuscrisului lui Márki, deoarece acest document n-a fost găsit în original. Publicarea în original a acestor documente mult studiate va permite în viitor cercetătorilor analiza unor aspecte a desfăşurării războiului ţărănesc din 1514 şi tocmai a ultimei sale faze, campania din valea Mureşului pînă la cetatea Timişoarei.

Primul document cu privire la războiul ţărănesc din 1514 aflător în fondul „Brandenburger Literalien" din Nürnberg conţine petiţia iobagilor din Şoimuş şi Varalia (Subcetate) din anul 1514, document valoros şi în felul său foarte rar în această perioadă. În petiţie, iobagii revendică anularea sarcinilor de robotă noi şi a altor pretenţii neobişnuite impuse de administratorii lui Georg de Brandenburg. În continuare ţăranii revendică şi apărarea împotriva samavolniciilor nobilimii învecinate[33]. Documentul este astfel o dovadă grăitoare în legătură cu starea de spirit a ţăranilor de pe domeniile Brandenburg.

Analizînd stilul şi scrisul documentului, care este clar şi frumos, se iveşte întrebarea : cine a întocmit acest document pentru iobagi? Raportul lui Prantner cu privire la ocuparea Lipovei şi Şoimuşului de către armata ţărănească vorbeşte în repetate rînduri de atitudinea orăşenilor din Lipova şi de rolul unui anumit „Ianisch Diack" (diacul Ioan), care, după cum reiese din analiza documentelor amintite, locuia în acest timp la Lipova şi activa ca emisar al ţăranilor răsculaţi. Se poate presupune că numitul Ianisch Diack a contribuit la întocmirea petiţiei, eventual a scris-o chiar el.

Al doilea document este raportul lung şi mult comentat al lui G. Prantner, căpitanul cetăţii Şoimuş în slujba marchizului Georg de Brandenburg. Scrisoarea, deşi nu este terminată, caută să redea în mod simplu, dar foarte amănunţit şi cu sinceritate şi obiectivitate, toate evenimentele ce s-au desfăşurat la Şoimuş şi Lipova. Din descrierea lui Prantner se poate constata buna organizare a armatei ţărăneşti, folosirea tunurilor la asaltul cetăţii; răzvrătirea mercenarilor, condusă de voievodul Ciuci, un reprezentant al păturii libere şi înstărite a ţărănimii romîne, şi în sfîrşit atitudinea diferitelor pături orăşeneşti din Lipova faţă de răscoală[34]. Din stilul şi conţinutul raportului amintit reiese că acesta a fost conceput de un militar, într-o formă simplă şi sinceră, prezentînd evenimentele fără multe interpretări, căutînd totuşi să înlăture eventualele învinuiri privind

[32] Staatsarchiv Nürnberg, „Brandenburger Literalien", nr. 1 052.
[33] Glück, Kovách, Dörner, *op. cit.*, p. 434–435.
[34] S. Belu, *op. cit.*, p. 241–242; Glück, Kovách, Dörner, *op. cit.*, p. 438–439.

responsabilitatea lui în legătură cu ocuparea cetăţii de către ţăranii răsculaţi. Documentul, scris în limba germană, arată un grai local mai simplu, este uşor descifrabil, deşi nu respectă nici o regulă de ortografie şi nici prescurtările nu sînt folosite cu aceeaşi consecvenţă.

Prantner, în raportul său, caută în unele locuri să arunce responsabilitatea pe spinarea capelanului Matei Künisch, om de încredere al marchizului, care la fel se afla în cetatea Şoimuşului cu ocazia asediului. Este deci interesant felul în care încearcă numitul capelan să prezinte evenimentele. Documentul acesta, scris şi datat Hunedoara, 31 august 1514, este mai scurt şi din punct de vedere stilistic mult mai complicat decît raportul lui Prantner. Deşi nu contrazice cele spuse de căpitanul Prantner, capelanul caută totuşi să scoată în evidenţă persoana sa.

Trei documente scurte din fondul Brandenburg privesc perioada de după înăbuşirea răscoalei şi anchetarea persoanelor conducătoare din cetăţile Lipova şi Şoimuş. Toate cele trei documente figurează fără datare, dar cunoscînd evenimentele de după înăbuşirea răscoalei, ele trebuie să fi fost întocmite încă în anul 1514.

Două dintre aceste documente sînt interogatorii în legătură cu cucerirea cetăţilor Lipova şi Şoimuş de către ţărani. Astfel, Nicolaie Bodo, căpitanul cetăţii Lipova, este întrebat, printre altele, dacă nu cumva a avut o înţelegere prealabilă cu Gheorghe Doja în privinţa predării cetăţii Lipova.

În interogatoriul scurt al capelanului Künisch găsim şase întrebări în legătură cu ocuparea cetăţii Şoimuş. Printre altele, din nou apare numele voievodului Ciuci, capelanul fiind întrebat de ce l-a prevenit pe numitul voievod ca să se ferească de stăpînul lor, Georg Brandenburg. Interogatoriul acesta confirmă din nou faptul că numitul voievod romîn a avut un cuvînt hotărîtor în rîndurile populaţiei de aici. Probabil pentru această activitate a fost el ameninţat de capelanul marchizului.

Al treilea document nedatat provine din nou de la căpitanul Prantner. Deşi scrisul nu este identic cu cel din raportul său, stilul scurt şi milităresc arată aceeaşi concepţie. În acest document scurt, Prantner şi soldaţii cer îndurare de la Georg de Brandenburg pentru predarea cetăţii. Totodată, ei aduc cîteva argumente, motivînd aceasta şi invocînd din nou superioritatea armatei ţărăneşti, amintind bătălia de la Nădlac şi asaltul Timişoarei. După Prantner cetatea Timişoarei, deşi a fost apărată de 3 500 de oameni ai lui Ştefan Báthory, ar fi fost totuşi cucerită, dacă voievodul Transilvaniei n-ar fi sosit la timp cu ajutor.

Ultimele două documente din fondul Brandenburg cu privire la aceste două cetăţi nu se referă tocmai la răscoală, dar sînt importante, deoarece ne redau cîteva aspecte din certurile marilor feudali în urma înăbuşirii răscoalei din 1514.

Georg de Brandenburg a apărut aici fără îndoială ca un agent şi susţinător al intereselor habsburgice. Faţă de înaintarea Habsburgilor era deja închegată partida nobiliară naţională condusă de Zápolya, care rîvnea la putere.

Ocuparea cetăţilor Şoimuş şi Lipova de către ţăranii lui Doja era un bun pretext ca Zápolya şi oamenii săi să-l învinuiască pe Georg de Bran-

denburg de neglijență privind organizarea apărării acestor cetăți. Zápolya, care ocupase aceste cetăți tocmai prin acest pretext, nu era dispus să le înapoieze marchizului, pentru care fapt se ivește o ceartă pentru posedarea acestor cetăți. În ajutorul marchizului a sărit împăratul Maximilian. În urmă, prin intermediul regelui Ungariei, emisarii împăratului german și ai regelui Poloniei au mijlocit o înțelegere între cei doi mari adversari[35].

Documentul anexat, datat Buda, 6 iunie 1516, regăsit în fondul „Brandenburger Literalien", vorbește tocmai despre vînzarea acestor cetăți palatinului Emeric Pérényi pentru suma de 22 000 de florini, care la rîndul său le cedează la urmă lui Zápolya. Această împăcare temporară a fost salutată și de împăratul Maximilian, ceea ce reiese din ultimul document anexat, datat la Füssen în ziua de 20 iulie 1516.

Cele opt documente scrise în limba germană, respectiv latină, contribuie la îmbogățirea repertoriului sărac al documentelor originale publicate referitoare la războiul țărănesc din 1514[36].

1514 (?)

Jalba iobagilor din Șoimuș și Varalia (Subcetate), în care ei înșiră abuzurile și nedreptățile săvîrșite de către administratorii și mercenarii lui Georg de Brandenburg din cetatea Șoimuș. Iobagii descriu noile obligații de robotă impuse lor, precum și atrocitățile comise de unii nobili asupra țăranilor care transportau vite pe Mureș. Ei se plîng și din cauza vămilor.

Illustrissime domine et domine princeps excellentissime. Supplicant eidem Excellentissime generositati iobagiones eiusdem de possessionibus waralÿa et Solymos vocatis, sub castro Solymos habitantes qui quidem iobagiones quamvis imme pauci, omnia tamen seruicia et obsequia ac onera ad idem castrum Solymos supportare habent, supra modum quod tenuem et pauperem vitam gerunt habitant ettenim in stricto et angusto loco ita ut terris arabilibus pratis et fenetis penitus carent, et vero in terris circumiacencium nobilium necessaria ad eorum victum procurant, attamen semper parati ad seruicia Illustrissime Excellencie et onera eiusdem castri Solÿmos existunt, verum cum semper pro seruicio eiusdem castri deputati et occupati fuerint, ab aliquo tempore compelluntur et ad castrum lyppense seruire. Ittemquod et per prouisorem curie vestre ac per Castellanos castrorum in diuersa seruicia secundum diuersas iussiones eorum compelluntur. In quibus supra vires eorum grauantur et insufficientes redduntur, petunt humilissime idem iobagiones utj Benignissima pietas velit eosdem a seruicio castri lippensis liberos habere et dumtaxat ad seruicia superioris castri Solymos deputare.

Ittem dictorum iobagionum exponentes conjuges et femine per eosdem castrenses aggrauantur in operibus eorum, nam cum frumenta et tritticum ad eundem castrum Solymos cribrare et purgare ad molendum habent, ac intestina et viscera porcorum purgare farcire et preparare extunc easdem cogunt et compellunt ad summum verticem montis in ipsum castrum ascendere,

---

[35] Vezi documentul din 6 iunie 1516, fond Brandenburg, copiat la München de Márki în 1886, *Diplomatariu Aradiense*, I, p. 202–204.
[36] Din cauza prescurtărilor inconsecvente, descifrarea lor este pusă în paranteze.

quarum plurime cum paruulis puerulis eorum eosdem in brachis gestantes in ascensu et descensu eiusdem montis plurimum laborant et vereantur, velit pÿssima clementia, petunt, liceat eisdem sicutj alias moris et consuetudinis fuit talia officia et seruicia sub eadem castro in proprÿs habitacionibus eorum persoluere.
Ittem Est quoddam, pratum seu fenetum ad dictum castrum Solymos deputatum iuxta predictam villam Waralya in strictissimo loco prope publicam viam habitum, quod pratum post eiusdem defalcacionem et feni accumulacionem, alias eisdem, liberum extitit ad eorum pecora pascenda, nunc vero per familiares in dicto castro residentes sepissime infestantur et eorum pecora abiguntur et vero sub certa solucione redimiuntur, etiam si casu dictum pratum intrauerint, orant velit pietas clementissima committere ut dicti familiares castri ab vlteriori eorum molestia et pecorum eorum infestaciones cessare velint.
Ittem cum predicte due ville. I. C. Waralya et Solymos ab antiquis temporibus libertate cum priuilegÿs Regalibus existant, vt ubicumque in terra uel aqua ad theolonia et tributa quorumque venerint cum personis et rebus eorum absque omni solucione tributi libere sint, nunc plurimum super flumen Marusÿ aggrauantur dum enim pro aliquo subsidio eorum super dictum flumen Marusÿ strues lignorum deffertur extunc specialissime in quinque locis videlicet, In abbacia Byzere, In Azonlaka, In Nagfalw, In pechk, In Chenadh, eosdem de dicto fluuio Marusÿ captiuant incarcerant ac in singulis ad solucionem XL denariorum compellunt. In preiudicium libertatis et priuilegiorum dictorum exponentium valde magnum petunt velit Excellentissime domine. vt nunc eorum priuilegia et libertates contra quoslibet illegittimos in suis libertatibus protegere et conseruare.
Ittem Quidem ex eisdem iobagionibus Illustrissime excellencie vestre cum suis rebus veniens per fluuium Marusÿ ad villam azonlaka per nobilem petrum Rawazdj captiuatus et incarceratus est et donec dimissus non est quousque per eundem florenos XII extorsit nulla culpa demerens sed quod supra id quod pro theolonio solutum est alias soluere noleat.

Arhiva de stat din Nürnberg (R.F.G.),
fond Brandenburger Literalien, *nr. 1 052.*
Microfilm Muzeul regional Arad.

Hunedoara, 31 august 1514.

Scrisoarea capelanului Matei Künisch, martor ocular al asediului și ocupării cetăților Șoimuș și Lipova de către armata țărănească, condusă personal de Gheorghe Doja, către marchizul Georg de Brandenburg. Capelanul caută să se justifice în fața stăpînului său pentru ocuparea acestor cetăți. El descrie asediul cetății Șoimuș și amintește rolul voievodului Ciuci, care a contribuit la răzvrătirea mercenarilor și la predarea cetății.

Durchleuchtiger Hochgeborner Fuerst Gnädigster Herr Eweren fuerstlichen gnaden sey mir, willige, gehorsame, vntertenig dinst zw vorbereyt. Als dann ayn yeder trewer vnd willig dyener billich seyn solt yn rechtem widergelt allczeyt wartendt, sich neben dem grosser beschüczung seynes herren vorsicht an selb schuldt, mir verphlicht, gedenckendt, mich, von Ewerer furstlicher gnaden vorworffen wnuerer vorsagung halben Nicht vnbillich, zv mir ans Ewer f. g. will, mutlich des felt, schrifftlich verantworten müss, wnd wil, Ewer gnaden vntertenichlichen bith gnadiclicher verhörung. Ewer f. g. vnschedlich, vorderlich, gehabts schadens, zw entspriechenn, an czeiffel Ewer gnaden In frischen gedencken behalten, der botschafft.

Wie von hawsz Ewer Ewer g. herrn vatters befelhen Im landt zu hungern ausz zurichten, Ich mich fleissig des angenommc, als nach willen Ewerer f. g. ausgerichteth hab, durch anderer bössen voreter willen, vmb gross ferlikeyth vnd muhe durch mich gehabt, yn schmelich gefangknuss anschuldt, an stadt gutter belonung kommen byn. Ist man flaisig vntertenig beth gründt sulcher sachen zu erkennen. Noch dem vnd als mich Ewer gnad herab schickt, aylents wartett ich auff Ewer g. sachen zu offen aus zurichten, durch helff herr peters von kwnigsfelt, des ich dann mihr ken offen wartende künde, sendet ausz aynleczigen anbrengen Ewer g. sachen nach dem furderlichsten schiff dy dann als ich hoff ewer gnaden ayns tails zu offen gesaget seyndt, vnter welcher auszrichtung, der herr Cardinall von Gran meyn /?/ zu offen ynne wardt, mich aylendt ruffen lisz, als durch den schwarczen mendell, der mir Ewerer g. sachen zurusten /?/ ym vnd Ewer g. des hwnyadts halben zu verstehn gab. Ich mit sey. gnaden, dy sachen richtet, bisz vnd alslang ich sulch maynung Ewern ff. g. wissen thet, des seynen gnaden grosz wolgefallen, was mir anderm treflichem anbrengen Seyner gnaden begern was, personlich sulches Eweren f. g. in deweze landt zuschickt zu verkunden, das ich mit fury richter verantwortung nicht thuendt kundt. Exczelendt sey. g. anligendt, wird genöttig sachen an den herrn groszgrauen, auch wollendt ynne werden, wi isz sendt yn Ewer gnaden guetter Vorderlich den handell des hwnyads halben. Ich zu alles sewnen ken hwnyad zeüg, vnd inne wardt wy der Bathory Ianusz auff dy prorogatoria wber Ewer g. befelh yn artaur disz landts zu Sibenburgen gehandel heth. Noch schneller ausz richtung vorgemelter sachen, Ich von Lippa den herren Groszgrauen zu Zorlosz erfroget, den ich mit den herren schaczmaister bey ainander fandt, do ich E. g. sachen noch rechten willen bey beydersam auszrichtlich widerwmb wollendt ken, offen, aylents Eweren g. zü czihendt sulc sachen erczälendt, wardt off allen säyten dy schlosz verschlossen, mit grosz mechtig summa die Creuziger, das ich kaynerlay weg ken offen nicht mocht, Sunder mit list wird legen zwruck ken Lippa czihen musz do ich mehr als sechczenn moll angriffen von yn, mich mit gelt hab mussen lösen, vnd das Creücz an mayn klaidt muszte an nehen, dasz ich bisz ken Lippa czwüschen so vil volks nicht erschlagen wardt. Nach dem als ich ken Lippa kam, des selben tags, spis ten si denen Bischoff vom chanad, den Rawazdy Peter, orosz andras etc vnd andere geselen meher, dÿ von anbegynn Eweren g. wideris than haben, hörendt sulch grausemkayt wösz ich wider für mich noch hynder mich zunder begeren von dem Burggrauen das herr mich yn dem Zolmos lassen wölt, das her dann thet, do war ich oben ganczer acht tag vermanendt sy all, das sy sich mit geschucz und andern dingen richten wolten wan sy wöszen nicht zukunfftig fal, das sy dann teten, als sy das verstanden, disz heth sich woll yn ayne pherdt stall vergangen disz szündt an bisz auff den phingstag, ganczes acht tag, das man alleczeyt seltzame meher horet wy sy noch aynander vil schlösser gewonenn, kam der Bodo niclasz an dem phingstag nach dem essen hyn auff, aff den Zolmos vnd wayneth, wÿ eyn kyndt, Sagendt wy her sich zo wbell verchtet, her wösz lippa nicht zu behalten, wenn dy Stadt vnd dy kreüczer hettenn yn gedreweth, zy wolten ym das auff das haupt rayssen, do wyr sayn verczagt gemuet sachen, da sagt wir zu ym, bayde mit dem Brantner, zo her sich Ie so ser vercht, das her lippa nicht mecht behalten, zo siheth her woll das her yn sulchen Lauffen nicht meher als newn torschuczen In Zolmos hab vnd der gar wenig yn ayn sulch schlosz sayn wo her nicht Lippa das Schlosz zu behalten kundt oder wösz, das dann E. g. recht als ayn Maierhoff ist, Zo solt her mit sayn Knechten das oberschlosz Zolmos verwaren, daczu dy guetter gehörendt, vnd derbay etlich volk yn Lippa seczen, sulchs zü behuetten als lang sy möchten, das saget der verczagte man seynen gesellen vnd mir yn aydes Stadt czü sayne knecht alle yn Solmosz zu schicken des wyr wns freweten vnd trösteten, Sunder wir wosten nicht, das der schalk lenger dan acht tag iczt durch verreterey Lippa dem Czekell Georg verattau wnd geben hath Nechsten gewarth, am Krichtag nach dem phingstag, zo rayt der böszwicht

vergessen seyner erhn wnd seynes aydes, zu mitternacht woll mit XXXX rossen dervon, vnd lest das schlosz wüsz alleyn daryn den Foris porkolab mit funff knechten, vnd hat mit ym gehabt vnd gefureth ausz der Stadt, des Czekell georgen dyner mit Ioanne weg ystwan, als mir dy Burger von Lippa gesagt han Welchen knecht her wider mit aigenen botten am krichtag wmb den mittag zwrwck ken Lippa schickt, dem vnterburggrauen lest sagen, vnd der ganczen Stadt, man solt das schlos kaynem menschen nicht geben dan dem Czekell georgen vnd an seyner Stadt dem geschickten knecht wegh ystwan, zwszündt, wÿ dy Stadt das versteheth, zo velt sy wmb wnd weren alle Kreuczer — do das der vnterburggraue ynne wirdt, do lest her das szeynen gesellen den Brantner wissen, ym sagendt seynes gessellen willen, das her das schlosz nymandts geben sol denn dem Czekel Georgen, wo aber der Brantner das Ewer g. halten wöst, her solt vom Zolmos kommen, wnd das weren, her weszes wayter nicht ayn stundt zu halten.

Das thet der Schalk eben auff solch verreterey das her wusze aynen hyn ab krigt heth, das vns als dann dy pauern ausz der Stadt erschlagen hetten — Beschlosz wyr nicht hyn ab vns zu wagen, Sunder oben das schlosz mit fleisz nach vnseren vermugen zw bewarchen. Nicht vergangen zwu stunden, zo waren dy kreuczer mit grossen her am wasser wnd furen hyn wber, vnd Namen an alles vechten dy Stadt Lippa vnd das Schlos ayn darchin der Czekell Georg personlich quam vnd ym dy gancze Stadt lisz hulden — an dem nechsten mitwoch dernach, do lisz her ayn zackman wber das Schlosz gehen, wnd behilt ettlich kuppen wayn, ayn oder sechs auff den phingstag, dy lisz her den paueren auff den placz furen, das yederman trünck, dem ist gefill, zy darneben vermanen, das sy als seyn lieben getrewen wolten vnter den Zolmos vnd ym den gewonnen zu henden geben, dy pauern nichten strömten, sunder am phingstag vor Trinitatis mit vnczelichen hawffen vnd volk krefftlich dem Schlosz czu liffen, vnd anfyngen zu stwrmen — do wyr yn czall nicht mehr als XIIII werlicher man, den tag, beÿ funffhundert mit geschusz an vnterlasz erlegten, vnd sy gancz getrost von dem Sturm abtrieben, als sulch botschafft Czekell Georgen zukommen war, den andern tag, nach dem her mit dem grossen tabor nwr IJ meyl von Lippa lag, schickt her am freitag hynn alles seyn haupt geschucz, das sy mit grossen listen, wnder aynen gemachten frid, yn der nacht wber den berg nahenth kegen dem schlosz mit grosszer mengh der vermaledeiten pauern zu szündts ayn grueben, vnd vns mit fewer am freitag ken dem obent begründen zu schyessen, vnd czu mtten vns an, den thorm dodas puluer yn was, den wir mit grosser muhe kawn lossen, mit grossem fleisz, das schlosz dy nacht vor fewer bewarten, vnd guette knecht dy selbe nacht hütten. — am sambstag frw Ist mir bey meiner selen wnwissendt, von wem das kam, do war den dy knecht alle böszes willens, Sunder grosz vermuttung hath ich auff den Benedek porkolab dy czeit vnterpurggrauen vnd den Czuczy wayden, vnder sulchem vngluck fürdt mayn ich der tewfel den Saniszlo diacken von Lippa vor das Schlos, ym frid vnd wardt das schlosz begern, vnd sprach zu den knechten, wy das sy nicht sollen vns volgen, Sunder ansehen das der herr Marggraue nicht meher ayn herr seyn wÿrt, noch mag diszer guetter, Sunder ausz willen desz kwnigs der Czekell Georg, vnd yn wil gelayt geben laib vnd guts, das sy ausz dem Schlos gyngen vnd nicht wider des kreucz tetten wo sy aber sulchs nicht thuen wolten, zo solten sy wissen das yre weib vnd kyndt zu lippa gefenglich angenommen kreuczwaysz vor das geschucz gebunden, vor dem volk dem Schlosz zu gebracht werden, darayn muesten sy schiessen zu den ersten. Wy das gnadiger herr, dy Knecht horten, Ir waib vnd kyndt do zu sayn, wolt sich phlicht kayner weren, Sunder vns entlich sagten, wöllen wir das schloss nicht geben, zo wöllen sy esz geben, vnd sehen, wer ist yn wechen wöldt, auch zo wyr wölten zo sold wir anfangen zu dem sturm, wyr wurden wol sehen, wy ist vns gehen wirdt, do bleib ich vnd Brantner mit czwayen knechten stehen allayn, vnd genött das schlos müesten verlassen, vnd mit waynenden augen sehen, dy feyndt ayn gehen vnd vns allen spisz sehen ayn

furen, gar zu spiessen, befellh wyr wuszten genötte sachen /packen?/ dem almechtigen gott. Jedoch wy sy den glauben hetten zu gesagt, den wolten sy brechen, zo der Czekell Georg, yn aylendt botschafft nicht geschickt heth, dannoch namen sy mir alles, das ich heth, vnd fürten vns, wÿ dy lötter ken lippa, vnd wolten vns yn das höre ken temeszwar furen alzo das wyr durch grosz beth vns erbotten das wir yn entworden vnd den Bodo Niclos nach fraget, das ich yn zu hwnyad fand vnd ym Kloster mit mayner handt gefangen dem pathoczy zu handen gab. der nach hewt Eweren gnaden, gehalten wurdt, mit sampt dem vbeltetter seynen Knecht tot istwan, dy wayl ich vnd der Brantner nicht wösten vns wohyn zu kerhen, wann ist wberall vol kreüczer was, bleibendt zu hwnyad, wardt wir gewarneth das her durch sayn knecht darauff gieng, vns wollendt lassen erwurgen, das her seyn lästerlich verreterey als basz kegen Eweren gnaden verantworten macht, ausz sunderlicher vorcht genött, ich mit sambt dem Brantner In dy hermenstadt retten, vns zu bewaren, bisz vnd zo lang wir fridlich zu Eweren g. mochten raitten, als bald wyr yn dy hermenstat kamen, da liesz vns der wayda an nennen, vnd yn hüeth yn der Stadt halten, das man vns zu den thoren nicht ausz woldt lassen, Nicht anders kan gedencken den der vrsach halben, das wir nicht vnder yn dy schlosser kommen sollen, bisz her seyn mutwill vorbreng dy ayn zu nemen, do hielt her vns siben wochen bisz auff den abendt Bartholomej do horeth ich Ew. g. zu offen zu seyn, vnd mich von stund an auff macht Eweren g. czu czu czihen als ich ken hwnyad kam, do wardt mir gesagt Ewer gnaden befelh gethan mich als ayn wbeltetter zu fangen, zo ich doch Ewerer gnaden ganez fleissig vnd trewlich dynth hab, vnd noch dynen willen hab. Jedoch beger ich kayne gnad zo ich etwa verschuldt hab. Ewer furstlich gnad straff mich an Barmherczigkayth. Ich hoff E. g. wäis wol, wenn dÿ yre schlosser zu handen geben hath. Ich byn vmb wegen der beschuczung yn Ewer g. sachen hyn ayn geflohen mich zu bewaren, wo Ewer g. geschworne, nicht nach lawth yres aydes gehandelth haben, was mag ich des Ewer gnaden hath yn gewalt ewiclich mayn laib vnd guett, dy handell vnd thue, mit mir, was vnd wy dy will, Ich hab nicht syn gehabt E. g. burggraue zu werden, wan ich hab des nicht wissen zu verwessen, des heth E. gnaden nymanden zu dancken, dann ieczichem E. g. getrewen rätte, do /s/aynenem muetchen neme vnd liesse ayn ganez kloster vntergehen, dasz thueth noth das Ewer g. iczt eben auff merck mit den andern guettern auch, wan dy sachen sehen mich nicht woll an. Isz stehet wildt gnug vnd meher dan wildt. Ich byn E. g. zunayt, ich wolt dy muntlich etlicher sachen vnterrichten, dy ich nicht geschriben that Ewer furstlich gnaden /cuvînt ros/ mich ausz disen vngluck bey sich yn stette dynstferkayt, vnd thue mer nach maynen vor, diesze zo ich aber nicht schuldt hab, zo lesz dy mich waytter E. g. dynen, Ewer gnaden wirdt nicht anders erfaren, den das ich meher gethan hab meyner trew nach, dan ich schuldigk gewest byn. Jedoch E. g. weisz woll, was zu thuen, das ayn ander genossen heth das mueszt ich entgelten, So E. g. mich yn gnaden zu der hyn auff zeihen begert, Zo ist mayn beth E. g. wolt mich nicht vormercken, woldt des Bekes Ianusch Botten keyn antwort geben, bisz vnd als lang ich zu ewer g. kam. der wyl ich verkunden was der fichthum handell wider E. gnaden ist, Ich müesz meyner trew entgelten. Gnadiger herr, Ich hab weder thaller, noch phennig E. g. wolt befelhen, das mir der Bekes Ianusch ayn czerung bisz zu Eweren gnaden geb, ouch an vnderlesz dem volk, oder pauern dy zu dem hwnyad gehören ernstlich schraiben, das Ewer g. zu ouen ist, vnd dem Burggrauen gehorsam sey, wan ir maynen ist schlecht sich dem waÿda zu wndergeben. Vnd sagen, das E. g. nicht meher yn das landt kam, Ich schreib nicht meher, got behuett ewer gnaden, das schloss mit trewen, Ich vörcht seher böszes willens, wan stette bottschaft vnd vngewönhlich, mir nicht will gefallen. Erkenne E. g., ob ich der vntrew geweszen byn, dy stroff mich an verharre, wo nicht, zo erlaub mir dy zu yr zu kommen Ich befelh mich yn Ewer furstlich gnaden. Meher bith ich E. g. zu schreiben dem Bekes

Ianusz des herrn dem Czecky /Czuczy?/ wayda an nem woher yn vindt, wan her hat jC ft. dy ym off den gelt wechsell geben sey yn der that disz frids vnd E. g. zu hören auch durch andersachen willen E. g. an ym zu straffen. In nötten erkendt man dy lewt. Der almechtig gott bewar Ewer furstlich gnaden vil Jar gesund. Datum hwnyad freitag nach Bartholomej Anno MDXIIIJ
Ewer f. g. /ergebenster?/ Caplan Mathias.

Diplomatarium Aradiense
p. 176—182. Muzeul regional Arad.

1514 (?)

Raport neterminat al căpitanului cetății Șoimuș, Georg Prantner către stăpînul său, marchizul Georg de Brandenburg. în care descrie în mod amănunțit evenimentele legate de cucerirea cetăților Lipova și Șoimuș de către armata țărănească condusă de Gheorghe Doja. Căpitanul Prantner amintește pe nume toate persoanele care aveau vreo activitate în legătură cu aceste două cetăți în cursul asediului. Printre altele, vorbește despre activitatea în favoarea răsculaților a diacului Ioan și a voievodului Ciuci.

Erstlich als der dwrchlewchtig fürst etc. mein genediger her/r/ mich ainem seiner gnad/e/n ambtman, mit namen Nicklosch Wodo zugegeb/e/n neben Ime Zwaÿ schloss In Zwhab/e/n, doch mir nit völligklich/e/n gewalt gegeb/e/n. Als aüch sein furstlich g/naden/ wol wissen hab/e/n In mitler zeÿt, hath sich her/r/mathess künisch, der zeÿt seiner g/naden/ secretarj aüss wefelch vnnd mit angezaigter Credentz, von seinen f/urstlichen/ g/naden/ aussgangen vnnd In wemwlter credentz Inscrirt. Ine gedacht/en/ her/r/ mathess nit mÿnder dan ob sein f/urstlich/ g/naden/ selbs entgegen were, der mass vergewaltigt mit seiner f/urstlichen/ g/naden/ secret abgefertigt, gewest, vnnd beÿ nicklosch wodo mir vnnd andern ambtlewtt/e/n erschinen beÿ dene seines gefallens gehandlt awch etlich gelt enpfangen dess Ime awch nicklosch wodo hundert guld/e n gabe, dÿ also her/r/ mathess ainem golt wechsler gab Ime guld/en/ darumb zuzustell/e n, In dem erhüben sich dÿ kreutzer, der vrsach sich her/r/ mathess zw mir awff den scholmüss thet, Solchs Ich wol leyden mocht dann er midt den knecht/e/n dÿ beÿ mir In dem wemelt/e/n schloss warn vngersch sprach reden künd vnnd Ich nicht. Awch kainen dwlmetschen da oben het, nü wegert widrümb wemelter wodo von her/r/ mathess dÿ hundert gülden wider, dann er der nottürfftig auss vrsachen der krewtzer, dÿ wemelt/e/n Zway schlősser mit nottürfft züüerschen, dan er awsserhalb kain gelt hethe noch west. Er hethe awch seine klaÿder versetzen wellen, nÿmant gefund/e/n Ime darauff Zwleyhen, dess her/r/ mathess antwort Ime das nicht Zwgeben, dann er wemelter her/r/ mathess vermaint meinem g/nedigen/ h/errn/ grossen nutz damidt Zwschaffen, Herwider gedachter wodo antwort er wolt dÿ wemelten hundert guld/en/ vonn dem wegssler nemen versech sich dass beÿ seinen f/urstlichen/ g/naden/ zw verantwort/e/n, dass er also thet vnnd solch gelt name. Alss ess nu her/r/ mathess gewar vnnd Innen, ward das Ime nicklosch wodo das gelt genu/m/en hett ward er midt Zorn welegt vnnd entbot nicklosch wodo er het nit gethan als ein frümer. Er solt awch wissen, dess schaden so seinen g/naden/ daraus entschten würd must er gedachter wodo ein verantborter sein, sich wiss darnach Zwricht/e/n. Awch midt mer etlichen droeworten, darawff. Ich prantner Zw her/r/ mathess sage, er solt solcher droewort geschweyg/e/n, angeseh/en/ was lewfft/e/n ytz Im land wer/e/n, habe er anicherlay midt nicklosch wodo Zw handl/e/n dyser Zeÿt In rüe

Zwstellen biss awff Zwkünfft meines g/nedigen/ h/errn/, darawff herr mathess antwort. Nicklosch Wodo hethe In als an stat meines g/nedigen/ h/errn/ veracht dess halb er wol gewalt heth Ine abzusetzen vnnd ain andern an sein stat Zw stellen, aüff solchs west Ich prantner nicht weytter zw reden, nach disem kam wemelter nicklosch wodo auff den scholmuss geritt/e/n pracht mit Ime ainen purger aüss der stat lippa dwrch den liess er mir tülmetschen vnnd sagen. Ime wer woll webust das dass genant schloss scholmüss mit getranck vnnd anderem nicht nach notturfft versehen were, desshalb gebe er mir hie beÿ fünffzigk g/u/ld/en/ dauon Zuschaffen was not wer, awch dÿ knecht Zw wesold/en/, dann ere kain schtündt der welegrung von den krewtzern freÿ seÿ nachfolgend ainer Zw dem andern nicht komen müg awff solchs nam Ich prantner dÿ wemelt/en/ fünffzigk guld/en/, gab dÿ her/r/ mathess darümb nottürft Zw schaffen, dÿe er also nicht gern/e/ ydoch annam, dann er sagt Ich solt ains an das ander nit genü/m/en hab/en/ darnach vngeferlich drey tag kam abermalss nicklosch wodo awff den scholmüss Zw her mathess vnnd mir, sagt wie yme Zeckel Iorg anpoten heth er nicklosch wodo solt Ime Zeckl Iorg/en/ das schloss lippa gutlich eingeben, wo nit solt er den graben midt paw/e/rn full/en/ so wolt er das schloss gewinnen vnnd hab/e/n, daraüff peth er vmb rath, dan er wemelter wodo kündt vnnd west dass schloss lippa vor Zeckel Iorg/en/ nit Zu wehalt/en, es wern Ime aüch dÿ burger In der stat feindt, soltens den graben midt mist aüss fullen, so wurden sÿ es nit lassen damidt In Zuerobern. Awff das hat Ime her/r/ mathess geantwurt, als vnnd awch wir alles sambt dÿ red wegeben her mathess getulmetscht hat. Zw nicklosch wodo, gedachter wodo hab gut knecht aüch alle notturfft dass schloss vor Zeckl Iorg/en/ wol Zw wehalt/en/, woe er ader ye nicht getraw, so soll, er sambt seinen knecht/en/ her aüff den scholmüss kümen der hoffnüng das schloss vor Zeckl Iorgen wol Zw wehald/en/, als nü her/r/ mathess solchs wemeltem wodo furgehalt/e/n het nam er waichmütig den abschid dem also nach Zükumen vnnd als morgen seiner knecht etlich herawff Zwschicken woe er alsdann ye nicht bleÿb/e/n kundt het er ain pferd darawff er getrawt vber das wasser daselbst Zw schwemen vnnd herawff Zwkümen. Nach dem westunds bis an den anderen tag, darnach kam ain armer hintersess meins g/nedigen/ h/errn/ aüss ainem dorff radnern genandt nahent beÿ lippa geleg/en/ sagt Zw her/r/ mathess, wie nechtn ainer dess Zeckl Iorg/en/ diener mit namen metischwan Ine wemelten armen man Zw nicklosch wodo geschickt heth mit solcher werbung, Er wemelter metischwan hab nicklosch wodo aid, herwidrümb hab wemelter wodo sein dess gedacht/e/n methischwan aÿd, aüff das bite er den gedacht/e/n wodo, seinen bruder Laÿsch Zw Ime wemeltem methischwan Zw schicken hab Ime etwass Zw empiet/en/, awff das Ist wemelter arm man Zw nicklosch wodo kümen, dyse werbung öff/e/nlich gesagt, dess Ine wemelt/er/ wodo awff ain ort genu/m/en vnnd gesagt warümb er also offenlich solche werbüng sag sein diener mocht/en/ gedencken er handlet etwas vnredlichs, dess also der arm geantwort, methischwan hab Ims nicht wefolh/e/n haimlich Zw sagen, mit disen wortn sich der arm verantwort, weÿt/er/ hab wemelter arm man gesagt Zw her/r/ mathes, ydoch hab nicklosch wodo seiner bruder Zw metischwan geschickt Ine Zw Ime fo/r/der/e/n lassen In das schloss genü/m/en mitainander geessen vnnd getrüncken biss awff mittenacht alssdann hat sich wodo sambt seinen diener/e/n awch metischwan In der nacht des schloss awff gethan herawss gezog/en/ etc. nü haben dÿ bürger Zw lippa aüch nicklosch wodo etlich tag darüor ainen potn Zw graff hansen als weydan In sibenwurgen geschickt, hillff wegert, als Ich prantner bericht pin, dem selben poten ist dess Zeckl Iorgen bruder wegegent, hab Ine gedachter bot gefregt, von won vnnd wo hin er wöll, hab Ime wemelter dess Zeckl Iorg/en/ bruder gesagt er seÿ geschickt von graff hansen Zw dem Zeckl Iorg/en/ mit diser werbüng Zeckl Iorg torff sich vor graff hansen nichts wesorgen er soll awsricht/en/ was Inn wefolhen seÿ, woll Ine aüch in nichte hinder/e/n darawff hab wemeilter pot gesagt ich bin geschickt von lippa Zw graff hansen vmb hillff, woe dann dem also. Ist an not dise rayss zuuerbri/n/gen hat sich also vmbgekert

vnnd gen lippa wartz gezogen, da Ist nicklosch wodo vnnd methischwan vngeuerlich, dem wemelten bot/en/ wegegnet Ine gefregt, hat Ine gedacht/er/ bot alles sambt wass Ime wegegnet seÿ zuuersten geben, darawff hat nicklosch wodo in gegen wort methischtwan dem poten wefelch gethan. Er soll zih/en/ gen lippa vnnd seinem vnterpurgkgrauen mit namen forisch sagen das er dem metischtwan entgegen von wegen des Zeckl Iorg/en/ das schloss eingeb vnnd sonst kainem andern, da Ist also metischwan mit sambt dem poten gen lippa zogen. Als nu der obgemelt vnterpurgkgraff solches verstanden hat er mir prantner beÿ seinem knecht enpoten, woe Ich wiss dass wemelt schloss lippa zubehalt/en/ auffs fuderlichst hinab zwkümen, dann er wiss noch kün ain stund nicht vor Zeckl Iorg/en/ Zw halt/en/, nü habe Ich prantner angesicht von stundan hinab reitt/en/ wöllen, dass hat mir her/r/ mathess nicht gestatt/en/ wellen vnnd gesagt dÿ weÿl nicklosch wodo also pösslich entriten mocht villeicht Ich prantner gefangen ader erwürgt werd/en/, dardürch bede schloss dester bass züerober/e/n wer/e/n. Aber er her Mathess well den tschutschÿ weyden an sölcher stat schicken, vnnd Ime gewalt geben, dass er aüch also thet vnnd wemelt/e/n tzütschj weyden schickt. Nach dem hielt her/r/ mathess mir fur, vnnd sagt er wesorgt dweÿl nicklosch wodo also bösslich das schloss awffgeb/e/n hethe mocht villeicht gedacht/er/ wodo heraüff kümen dÿ knecht auff, Ir pflicht manen, damit sÿ Ime verwont wer/e/n Ine ein zülassen vnnd das wemelt schloss scholmüss awch dermass vbergeb/e/n Dem fürzükümen so wolle er den knecht/en/ fürlegen dÿ Credentz vnnd In krafft der selb/e/n weger/e/n von weg/en/ meines g/nedigen/ h/errn/ Ime zwgelub/e/n vnnd schwoer/e/n an stat aines purgkgraüen wess er weitter mit Ine schaff dem selb/e/n zwgeleb/e/n. Solchs also her/r/ mathess alles thet vnnd Ime dÿ knecht gehorsam vnnd willigklich gelubt/en/ vnnd schwür/e/n angesehen In was geschtalt nicklosch wodo entrit/en/ were verhofft/en/ Ire vorgethane pflicht nümals kain krafft hethe, das Ich prantner alles gescheh/e/n müst lassen vrsach das Ich der sprach vnnd mit den knecht/en/ nit reden kundth In dem kam obgemelter tzütschi Weydan den dann her/r/ mathess gen lippa geschickt vnnd Ime gewalt geb/e/n heth. Sagt wie er gen lippa kumen wer heth der obgemelt vnterpurgkgraff dem Zeckl Iorg/en/ dwrch Janisch Diacken ainen brieff schreyb/e/n lassen Ime das schloss ein zugeb/e/n doch awff sicherüng leÿbs vnnd güts, darzw hab aüch rath vnnd gemain alda ainen wagen midt gewandt vnnd ander/e/m gelad/en/ dem Zeckl Iorg/en/ Zugeschickt vnnd Ime damidt dÿ stat auffgeb/e/n. Alss nü wemelter tzutschi weydan das gesehen, hat er nicht weleyb/e/n kunen, auch kaum dauon kumen wer. Alss Ich prantner das awch vernam sagt Ich Zw her/r/ mathess In dem nicht Zwfey/e/rn vnnd das schloss midt speyss bass züüersehen, das aüch also geschach vnnd dess ander/e/n tags früe etlich ochsen In das schloss namen dy selbig/en/ den merer/e/n taÿl nider schlug/en/ damidt dass wemelt schloss nach nottürfft wol gespeÿst ward, In dem nam Zeckl Iorg schloss vnnd schtat lippa ein vnter dem dweÿl wemelter Zeckl Iorg ein Zug, kam ain knab an dass wasser die marüsch genant rüfft gegen dem schloss hinaüff er hab ein brieff an her mathess, bit vnnd weger den Zuhol/e/n, das also her/r/ mathess verschüff mit etlichen knecht/e/n Ine Zühol/e/n vngeüerlich kam Ich prantner dar Zw vnnd vernam wie her/r/ mathess dÿ knecht aüss dem schloss schicken wolt vnnd sagt, mit meine/m/ will/e/n solt Ir kainen knecht aüss-schicken, daraüff her/r/ mathess antwort, Er wolt schicken dan der brieff gehoret Ime Zw, desshalb müst/en/ sÿ gen Ime den Zwholen wie wol Ich prantner des nicht gern/e/ sach vnnd ser darwider war, dann Ich wesorgt das dan darauff stünd, ydoch schickt er vnnd müsten also wider meinen willen aüss dem schloss gen dess Ich nicht wenig weschwerd trüg vnnd geng midt ainem knab/e/n der mir ain puchsen nach trüg für das schloss Zubeseh/e/n wie es den knecht/en/ Zwschten würd, als nü dÿ knecht vnter dem perg hinab In das dorfflein kamen, wegegnet Ine Zu Irem gluck ain weÿb vnnd sagt wie etwa vil der krewtzer In ainem hawss warten vnnd vermainten sÿ Zwerschlah/en/ desshalb solt/e/n sÿ pald flÿhen vnnd nicht weitter gen, das sÿ aüch also thet/e/n vnnd wider In das schloss kamen vnnd solchs her mathes/en/

an Zaÿgt/en/ daraüff sich her/r/ mathess wesan vnnd mir dess recht gab vnnd wol abnemen kündt dass ain anschlag gewesen wass, nach dem weschlussen vnnd verordent/e/n wir alle sach/en/ wie vnnd woe sich ain yder wer/e/n solt, so es dar Zw keme, dabeÿ bestund es wiss Zw morg/e/ns vngeferlich Zwisch/e/n Zwelff/en/ vnnd ainem da kamen sÿ dÿ kreuzer für das wemelt schloss scholmüss vnnd vermaindt/en/ es also Zwerober/e/n mit schlechtem stürm/m , darob sÿ mütwilligklich grossen schad/en/ namen vnnd doch nichts schaff/en/ kündt/en/ noch mocht/en/, ÿdoch triben sÿ das den selben tag vnnd nacht biss an den ander/e/n tag Zw abentz da pracht/en/ sÿ etlich geschutz damidt sÿ dÿ selb/e/n nacht fewr In das schloss schüssen vnnd zünt/en/ es an, das Ich selbs erlischt vnnd sagt Zw her/r/ mathess. Er solt den knecht/en/ sag/en/ dÿ schint/e/l von den decher/e/n Zwstossen damidt wir des fewrs verhüt wer/e/n das also dÿ selb/e/n nacht nicht gescheh/e/n kündt sünder Zw morgens früe würd/en/ die schint/e/l all ab gestossen, dess Ich nümals verhofft kain not Zwhab/en/, da rüsten sich dÿ wemelt/en/ krewtzer midt dem geschütz neher Zw schantzen, das Ich ersach vnnd rüst ain schlang/en/ vermaint sÿ nicht also gering für mich zwlassen. Als sÿ solchs aüch gewar wurden, vnnd Ich sÿ ains mals weschossen heth, vnter dem schickt/en/ sÿ dÿ kreutzer ainen purger aüss der schtat lippa mit namen Iänisch diack für das schloss der dann hinein rüfft, sicherüng vnnd frids wegert, dann er von den haupleütt/en/ geschickt wer aincherlaÿ Zw werben, ward Ime das durch her/r/ mathess aüsserhalb meines wissens vnnd willens Zwgesagt, vnnd Benedict/en/ vnterpurgkgraüen beüelch gethan wemelts Ianisch diacken werbüng Zu hör/e/n, nach dem kam her/r/ mathess Zw mir dweÿl Ich wider an wemelt/er/ schlang/en/ lüd vnnd wider schissen wolt, Zaigt mir an solche handlüng, des Ich nit wenig erschrack, vnnd sagt vns wirt geschehen als den Zwn kopfstain dÿ würd/en/ durch ain frid wetrog/en/, desshalb will Ich kain frid halt/en/ sunder schissen, herwider antwort her/r/ mathess Ich solt nit schissen er het ein frid gemacht vnnd Zugesagt, wolt auch das der gehalten würd, dweÿl Ich mich also midt her/r/ mathess kriegt kam gedacht/er/ Wenedick vnterpurgkgraff, der dann des wemelt/e/n Jenisch diacken werbüng gehort het vnd sagt Iänisch diack wer geschickt von der kreützer hawpman, der weger/e/n were Ine dass schloss gütlich ein Zugeb/e/n. von weg/en/ künigklicher maj/ este/t angesehen das Cristlich plüt das also schentlich vergosen, woe das nit geschee vil mer noch vergossen müst. werde/en/ vnnd doch das schloss vngebünen nicht blib, awch darnach alle die darinnen einss pösen tods sterben, Solten awch ansehen weyb vnnd kind dÿ also gebünden vnnd gefangen vor den geschutz herawff gefürt würden, da must ain yder sein fleysch vnnd blüt selbes schiessen, desshalb woe das schlos gutlich geben würd solt ain yder leybs vnnd güts sicher sein. Als mir prantner, her/r/ mathes solchs als getulmetscht het Sagt Ich, Zeckl Iorg müss vor das gantz vngerlandt gewinnen ee er, scholmüss erobern sol. Awff das versehe Ich mich, hab her/r/ mathes dÿ antwort sagen lassen, nach disem als wir ob tisch sassen hebt her/r/ mathess an vnnd sagt, er wölle Zeckl Iorgen schreÿbn Ine Zw Ime züüerglaitt/en/ woe Zeckl Iorg solchs thün werd.versehe er sich ainen anstandt beÿ Ime ain Zeyt langk Züerlangen. In solcher Zeit Zw meinem genedig/en/ h/errn / Zwreitten seinen g/naden/ alle sachn an Zwbreng/en/. So well er mir Zusag/en/ beÿ glaub/en/ vnnd trawen von seinen f/urstlichen/ g/naden/ Zwreitt/en/ vnnd wider In das schloss Zw mir kümen Awff solchs antwort Ich prantner mit meine/n/ willen werdt Ir nit schreyb/e/n vnnd aüss dem schloss kümen, dan Ich der sprach nit kan vnnd auch kainen tulmetsch/e/n beÿ mir habe Ir kundt awch abnemen das ewch dass nit erlich zwthün were, darawff antwort wemelter her/r/ mathess Ess hett/en/ dÿ rőmer vor Zeitt/en/ mer midt vernünfft vnnd schicklickaÿt gewünnen, vnnd vberkümen dann midt krieg, dess Ich Ime kurtzlich antwort Er solt solcher wort geschweygen es gehöret kainem frum/m/en Zw In solchen nöten awss ainem schloss Zu Zieh/e/n ader Zw schreyb/e/n, darauff er antwort er versehe sich erlich Zwhandl/e/n. Es wern awch also früm lewt In vngern als In tewtschen landen, midt solchen wortt/en/ westund es wis nach

tisch, da nam tzütschj weydan wemelt en/ her/r/n mathess awff ain ort, wess sÿ mit einander redt en Ist mir vnbebüst, Sünder her/r/ mathess kam also trawrigs müths gegangen, daraüff Ich Ine fregt was dÿ sach were. Sagt er tzutschj weydan het Ime gesagt dÿ knecht hett/en/ miteinander weschlossen sich weitter nicht Zw wer/e/n des Ich prantner nicht wenig erschrack vnnd sprach dess well got nicht, das wir das schloss an alle not awffgeb/e/n desshalb lieber her/r/ mathess wollet wedencken was pöser nachred vnnss darawss entschten wurd, were das mein radt dÿ knecht zw weruffen vnnd sy ermanen Irer pflicht dÿ sÿ meine/m/ g/nedigen/ h errn/ zufödrist vnnd ewch gethan hab/e/n, Zw halt/en/ als früm knecht, dess mir gedachter her/r/ mathess volgt solchs Zuthan, In dem kam obgemelter Iänisch diack nach vertrostüng des frides abermals von den hawbtleütt/en/ geschickt vnnd sagt dÿ hawbtlewt hett/en/ vernü-/m/en dÿ antwort, nu wern sÿ nochmals dess willens das schloss gutlich anzunemen woe solchs nit gebn wurd so müst es gewünen werden, darawff Ich prantner antwort ain verreterischer pösswicht gibt das schloss awff Ich will hinen sterb/e/n als ein frümer, dess halb wellet dÿ knecht ermanen auff Ir pflicht Als nü her/r/ mathess dÿ knecht ermant het, wirt er sere schreyen vnd krieg/en/ awff vngrisch, fragt Ich Ine was dÿ sach were, antwort er, soll ich nit sagen, tzutschi weyda sagt er wöll sich nit wer/e/n, vnnd wer sich wer da welle. So habe er her/r/ mathess Zw Ime gesagt, dweÿl er sich nit wern woll so muss er vnser verreter sein, darawff Ich prantner sagt er soll doch dÿ knecht nochmals ermanen auff Ir pflicht damidt sÿ nicht ansehen das Zusag en/ das Ine von den veindten Zugesagt Sonder wedencken den grossen schad/en/ den sÿ dÿ kreützer von vns erlitt/en/ hett/en/ solchen werd/en/ sÿ nit vngerochen lassen, So hab/e/n wir ain vestes schloss darinn alle nottürfft wollen das vor Ine midt gots hillff woll wehalt/en/. Ich welle auch lebendig vnnd todt beÿ Ine bleÿb/e/n dass alles hat her/r/ mathess den knecht/en/ Zwm ander/e/n mal gesagt vnnd sÿ ermant Ist ainer vnter In gewest mit namen Kischianisch hat gesagt wir wollen das schloss wehalt/en/, herwider hab/en/ Ime dÿ ander/e/n geantwort, das werde er noch ain mal reden. Als mir her/r/ mathess getulmetscht hat sein sÿ des willens gewest In gegenwart vnser den wemelt/e/n Kischiänisch vmb solchs red Zuerschlah/e/n Sÿ hab/e/n aüch dabeÿ gesagt sÿ wissen wol dass sÿ meine/m g/nedigen/ h/errn/ gelubt vnnd geschwor/e/n sind sÿ künen vnnd wissen ader [das schloss nicht Zubehald/en/ dess halb werde Ich prantner darüber anheb/e/n So werd Ich wol sehen wie ess mir hinaüss gen werd Als mir her/r/ mathess solches, abermals sagt ward Ich nit wenig wekumert vnnd yedoch sagt Ich Zw Ime. Es ist pesser Ich sterb hinen In eren dann daussen In schand/en darauff so will Ich hinen pleyb/e/n vnnd lebendig nit hinaüss auff des antwort mir her/r/ mathess vnnd sagt ob Ich dann das schloss In aller tewf/e/l namen allain well halten. Ich soll doch hörn was dy knecht sagen, welle Ich hinen sterb/e/n, so welle er her/r/ mathess aber nicht Er wolt awch nicht alle dÿ guter nemen dÿ mein g/nediger/ her r/ hab, sein leb/e n beÿ den knecht en/ Zw wag/en/, dweÿl nü dÿ kreützer das schloss weger e/n dem künig ein Zünemen, so wölle er das ergeb/e/n, dan der künig hab es meinem g nedigen/ h errn/ geb e/n habs aüch zunemen vnnd seinen gnad/e/n wider Zwgeb/e/n, desshalb wolle er nicht darünter sterb/e/n vnnd von den knecht/en/ erschlag/en/ werd/en/, nu hab Ich prantner ÿe nit mer kündt, dan gesagt das muss got erparmen soll Ich dabeÿ sein meine/m/ g nedigen h errn/ ein schloss zuuerlier/e/n vnnd bin nÿe darbeÿ gewest seinen gnad/e/n ainss Zwgebinnen. Auff das hat her/r/ mathess dem Iänisch diacken von weg/en/ der hawbtlewt dÿ antwort geb/e/n Sÿ sollen alls morgen früe her auff selb dritt für das schloss kümen. So wölle er Zw Ine awch selb drit mit ainander sich der sach Zuu/e/rainen Als es nü morgens was kamen dÿ gedacht/en/ hawbtlewt selb drit, da liess her/r/ mathess an mein wissen dÿ thor öffnen, nam mit Ime tzütschj weydan vnnd Benedicten vnterpurgkgraüen gengen miteinand/er/ hinaüss Zw den hawbtleutt en/ wess sÿ da redten hab Ich nit wissen ydoch kam her/r/ mathess Zw mir vnnd sagt nach dem Ich wol gehorth hethe das dÿ knecht vmbgefallen wer/e/n sich nit lenger Zw wer/e/n kunth ain ÿder wol gedenck/en/ das es ainem noch zwaÿen nicht muglich

were das schloss Zwhalt/en/, damnach so habe er das schloss eingeb/en/ awff das wir leybs vnnd guts sicher sein, sölchs hett/e/n sy Ine vertrost Awff das sagt Ich prantner er solt than das er west züüerantwort/en/ dann er midt meine/m/ willen das schloss nit aufgeb/en/ solt daraüff antwort ere Ich solt Ins lassen sorg/en/, er het es aüch wol zuuerantwort/en/ dweÿl sich dÿ knecht nit hett/en/ wellen wer/e/n Er hethe aüch so vil von den knecht/en/ verstand/e/n das sÿ vns nidergehawen hett/en/ vnnd das schloss auff geb/e/n, wurd/en/ hab/e/n, darauff Ich antwort. Ich wolt das Ich schon todt were, vnnd nicht also schentlich solt zusehen das schloss aüffzugeb/e/n. Nach dem furt her/r/ mathess dÿ hawbtleüt In das schloss da gelubt/en/ Ine alle dÿ Im schloss war/e/n da stund Ich als ainer der dÿ sprach vnnd midt nÿma/n/dt reden kündt. Sünder Zwmust sehen das schloss vberzügeb/en/ dess Ich laider nicht wenden kündt. Alss sÿ nü das schloss Innen hett/en/ da wurd/en/ wir In dÿ stat verglaitt mit etlich/en/ der hawpleüt knecht/en/ alda lagen wir vier tag, sagt Ich Zw her/r/ mathess wir wollen da nicht bleyb/e/n sünder gem Hüniat Ziehen als wir dahin kamen wolt vns der ambtman daselbst In das schloss nit lassen Zügen also In das kloster, aüss vngeschicht/en/ kam nicklosch wodo aüch dahin da schickt her/r mathess haimlich Zw dem ambtman vnnd liess den gedacht/e/n nicklosch wodo gefengklich annemen, das auch wemelter ambtman thet vnnd In fÿng vnnd einschlüss. Nach dem samlet sich graff hans wider dÿ kreutzer sich mit In Züschlah/en/ sagt Ich Zw her/r/ mathess woe der almechtig got glück gebe das dÿ kreutzer geschlag/en/ wurd/e/n wolt mir dan der ambtman seiner knecht vnnd ander Zwgeb/e/n bin Ich der hoffnu/n/g das schloss wider ein Zünemen, awff das handlt her/r/ mathess mit dem ambtman, der gleichen Ich aüch thet vnnd den letzko Zw mir nam der mir tulmetscht gegen dem ambtman mir Züzugeb/e/n damidt Ich das schloss wider einnemen möcht. Solchs ward mir von gedachtem ambtman versagt. Sunder gab mir die antwort er wölt selbs vleyss hab/en/ das schloss Zuerober/e/n. Nach dem sagt her/r mathess Zw mir wie Ime des ambtman weyb entbott/en/ hethe er her/r/ mathess solt sich versehen damidt In des nicklosch wodo knecht nicht haymlich erschlüg/en/. auff das wolt er In sibenbürgen reitt/en/ vnnd alhie nicht bleyb/e/n dann woe ere erwürgt wurd. möchte nicklosch wodo sein misshandlüng/en/ dester pass verantwort/en/, desshalb solt Ich aüch mit Ime reitt/en/ wie wol Ich prantner nicht gern/e/ ydoch Zerüng halb müst ich mit reitt/en/ Als wir nü In sibenburg/en/ kamen In ain flecken dÿ bermstat genant, alda verhart/e/n wir etlich Zeit vnnd In solcher Zeit kam vns Zw wissen wie mein g/nediger/ h/err/ gen offen wurd kumen. war/e/n wir willens die selbig sein f/urstlich/ g/naden/ Zwsuchen vnnd wolt/e/n mit dem wirt abrechnen Alda wurd/e/n wir vnainssg, vrsach das er her/r/ mathess meinen petschafft ring begert mich darfür vom dem wirt zuentledig/en/ den Ich Ime nicht Zustellen wollt. darob her/r/ mathess sere vngeduldig wurd vnnd sagt woe mir der ring lieber wer dan er solt Ich Ine wehalt/en/ vnnd wess mir Zügebüreth den wirdt selbst wezal/e/n Also schid her/r/ mathess In vnwillen von mir nü was |Zw meine/m/ glück ain burger von offen midt namen paul polläck In die hermstat dwrch dess selbig/en/ hillff vnnd lehen Ich aüss der herberg vnnd mit Ime gen ofen kam, der hoffnu/n/g meinen g/nedigen/ h/errn/ alda Zw find/e/n. der aber hinbeg ydoch etlich seiner gnad/e/n rethe noch alda war/e/n Zaigt Ich mich dennen an. sagt Ine aüch alle sachen wie dann hierinn vermelt Ist. schid also von Ine wider Zw gedachtem paul polläcken alda ward Ich von etlich/en/ wericht wie sein fürstlich gnad gross vngnad vnnd Zor/e/n auff mich geworff/en/ solt/e/n hab/e n dess halb Ich mich vast wesorgt vnnd sein f/urstlich /g naden/ In schrifft/en/ vntertemgklich bat mich Züüerglaitt/en/ mit solchem wolt sein f/urstlich/ g/naden/ mich nit wegnad/en/ laüt ainess m issiness Also awss notzwang der armüt hab Ich mich herauff lands müssen than etc.

Arhiva de stat din Nürnberg (R.F.G.)
fond Brandenburger Literalien, *nr. 1 052.*
Microfilm, Muzeul regional Arad.

[1514] (?)

Întrebările puse lui Nicolaie Bodo, căpitanul cetăţii Lipova, la interogatoriu în legătură cu cucerirea acestei cetăţi de către armata ţărănească condusă de Gheorghe Doja. Printre altele e întrebat dacă n-a avut cumva o înţelegere cu Gh. Doja în privinţa predării cetăţii Lipova.

Interrogatoria Bodo Niclosen.

Was Zeckel Iorg/en/ diener Saffy Istwan bej Ime gehandelt vnd ob er nit ain Verständ mi Zeckel Iorg/en/ gehabt vnd ob er laügnen wolt er het kein beredung mit Saffy Istwan gehab soll Ime furgehalt/e/n werd/en/ wie er mit dem Tewtschen kramer geredt hat So sein Brud/er/ Saffy Istwan kem das der Foryss Ime das Slos Lyppa aüffgeb.
It/em/ ob er mit dem weyda kain verstand gehabt der Sloshalb wid/er/ m/einen/ g/nedigen h/errn/.
It/em/ wie ers sünst Im Ambt gehalt/en/ ob er nit m/einen/ g/nedigen/ h/errn/ zu schad/en vnd Ime zu nütz gehandelt hab.
It/em/ So d/er/ konig abging od/er/ das m/ein/ g/nediger/ h/err/ ain Zeyt lang aussern Land were ob er mit nymant kain verstand gehabt, die Slos zuüberantwort/en/.

Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, *nr. 1 052.*
Microfilm, Muzeul regional Arad.

[1514] (?)

Întrebările puse lui Matei Künisch, capelanul markgrafului Georg Brandenburg, cu ocazia interogatoriului după înăbuşirea răscoalei ţărăneşti. Este întrebat, printre altele, de ce a predat cetatea Şoimuş şi de ce a prevenit pe voievodul Ciuci, ca acesta să se ferească de stăpînul lor, Georg Brandenburg.

Interrogatoria pfaff Mathiassen,

It/em/ Ob er nit valsch brieff gemacht vnd m/eines/ g/nedigen/ Secret nit gebraucht hat zu sachen die Ime nit beuolhen gewesen.
It/em/ worumb er das Slos vberantwort hab.
It/em/ ob er das gelt So er vom Gall Istvan vnd Bodo Niclosen nit In seinen nütz gewendt hab.
It/em/ wie er sunst In m/eines/ g/nedigen/ h/errn/ sachen gehandelt
It/em/ worümb er denn Thywchÿ weyda gewarnt hab das er sich vor m/einem/ g/nedigen/ h/errn/ hüten soll
It/em/ des gewalts briefs halb So er gehabt züfrag/en/

Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, *nr. 1 052.*
Microfilm, Muzeul regional Arad.

1514 (?)

Prantner și soldații săi cer îndurare de la Georg Brandenburg, invocînd că au apărat cetatea Șoimușului timp de trei zile cu numai 14 oameni, respingînd șapte unități militare din oastea țărănească de sub conducerea lui Gheorghe Doja.

Mag Ew/e/r furstlich gnad merck/e/nn ob wyr vntreülich dÿ weyl dy knecht wolt/e/nn gehandelt hab/e/nn. Zo wyr dem czekell Georg/e/nn siben her phan abgeschlagenn vnd geschoss/e/nn hab/e/nn, vorderlich des Bathorj Istwans phan den guldenen, den ym koniclich Maiestat zu der haüptmanschafft der vntern tail dess landts both geb/e/nn, den hab/e/n wyr dreÿ tag mit andern ym schloss gehabt, wan der Czekell Georg heth yn ym zu nadlag abgeschlag/e/n. Worlich wer der wayda ym yn drey tag/e/n nicht zu hilff komm/e/n/ sy hett/e/nn temesswar gewaltig gewünnen. Zo her doch wol drithalbtausent man doryn gehabt hot, Zu der werke. Ich geschweig wir selb vierczehenn. Ew/e/r g/naden/ gedenck an müglikayth etc.

Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, *nr. 1 052.*
Microfilm, Muzeul regional Arad.

Buda, 6 iunie 1516.

Palatinul Ungariei, Emeric Perényi, se obligă să plătească lui Georg Brandenburg suma de 22.000 florini pentru cetățile Șoimuș și Lipova.

Nos Emericus de Peren comes perpetuus et Palatinus Regni Hungarie Presentibus fatemur et recognostimus nos et heredes n/os/tros obligarij Illustri Principi domino Georgio Marchioni Brandenburge/ns/i et heredibus suis vigore certi tractatus dominorum oratorum Serenissimor/um/ Sacre Cesaree et dom/ini/ dom/ini/ Maximiliani etc. semper augusti et dom/ini/ Sigismundi Polonie Regis, iuxta c/on/tinenciam litterarum eorundem dominorum oratorum desup/er/ confectarum racione consignacionis et cessionis Castrorum Solÿmos et Lyppa per Spectabilem et magnificum dominum Johannem comitem Scepusiensem et Waÿwodam Transilvanie hactenus possessorum. Attamen ad prefatum dominum Marchionem perpetuo Iure hereditario ac Iuste et legittima pertinentium. Et nunc per eundem dominum Waijwodam in manus prefati domini Georgij Marchionis et consequenter in nostras assignandorum viginti duo Milia flor/enorum/ hungaricalium in Moneta Esequibus Sedecim Milia flor/enorum/ pro festo Sancti Iohannis Baptiste proxime venturo prefato domino Marchioni sine ullo subterfugio. Et sub fide et honore nostris ac sub obligacione et hippotheca omnium nostrorum bonorum ac hereditariorum Mobilium et Immobilium persolvere promisimus et presentibus promittimus Residuum vero prefate summe videlicet sese Milia flor/enorum/ pro festo Nativitatis domini simili/ter/ proxime venturo eidem domino Marchioni et suis heredibus aut suis hominibus quos in presentibus l/ite/ris ad hoc deputaverit simil/it/er solvere et reponere sub eadem obligacione tenemur. Quod si inter/ea/ deus nos esse hac vite / solucionibus predictis non impensis / auferret. Nichilominus eidem prefati heredes et superstites nostri sub Eadem obligacione sint astricti hanc Eandem summam Eidem domino Marchioni ac heredibus suis persolvere quemadmodum superuį

scriptum eretat. Immo promittimus et heredesque nostros obligamus obligatosque esse decrevimus harum nostrarum manu proppria subscriptarum et Sigillo n/os/tro consignatarum vigore et testimonio median/te/. Datum Bude die sexto Mensis Iunij anno domini Mille/s/imo Quingentesimo sextodecimo.

Suprascriptas pecunias Bude deponam ad manus prefati Ill/ustrissimi/ domini Marchionis vt supra.

Id/em/ Emericus comes et Palat/in/us
qui sup/ra/ mano proprio.

Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, *nr. 1 052.*
Microfilm, Muzeul regional Arad.

Füssen, 20 iulie 1516.

— Împăratul Maximilian își exprimă recunoștința față de Georg Brandenburg, care deși cu sacrificii materiale, totuși s-a împăcat cu Ioan Zápolya.

Maximilian von gots gnaden Romischer kayser, etc.
Hochgeborner lieber Oheim vnd fürst. Wir haben aüss aller Handlüng. Jetz zü Ofen beschehen aüch des durchleuchtigen. fürsten. Herrn Ludwigen zü Hüngern vnd Beheim künig. Marggraüen zü Merhern. vnnsers lieben Sün Brüeder vnd Chürfürsten schreiben. Vnd vnnser Rete. Vnd sonnderlich vnnsers Rats vnd phleger zü drosendorff Johann Mrayÿ. vnderricht. gnügsamlich vernomen. das sich dein lieb gegen vnns wol gehalten. vnd vnnser sachen züm hochsten gefurdert. vnd in sonnderhait in der Irrüng zwischen dein, vnd Graf Johannsen im Zypsweyda in Sybenbürgen einen vertrag. mit deinem mergklichen nachtaÿl. vnnsern henndeln zü güet. angenomen hast, des alles sagen wir gnedigen dannckh, vnd begern an dein lieb mit ganntzem vleys, du wellest in solhem guetem willen gegen vnns beharren, vnd den genannten, vnnsern lieben Sün kunig Ludwigen. in getrewen beüelh haben. als wir dir genntzlichen vertrawen. das wellen wir in kunfftig Zeit. in allen gnaden vnd früntschafften gegen dir erkennen, vnd vnns dermassen beweisen. das du gnedige ergetzlichait vnd dannckhberkait. auch desselben Künig Ludwigs vnnsers lieben Süns fürbit zügeniessen befinden sollest. Geben zü fuessen am zwamtzigisten tag Jüly Anno etc. wj (?) Vnnsers Reichs des Romischen im ainunddreyssigisten Ja/h/ren.

Semnătura indescifrabilă a împăratului

Ad mandatum d/omi/ni
Imp/er/atoris proprium
N. Ziegler
m.p.

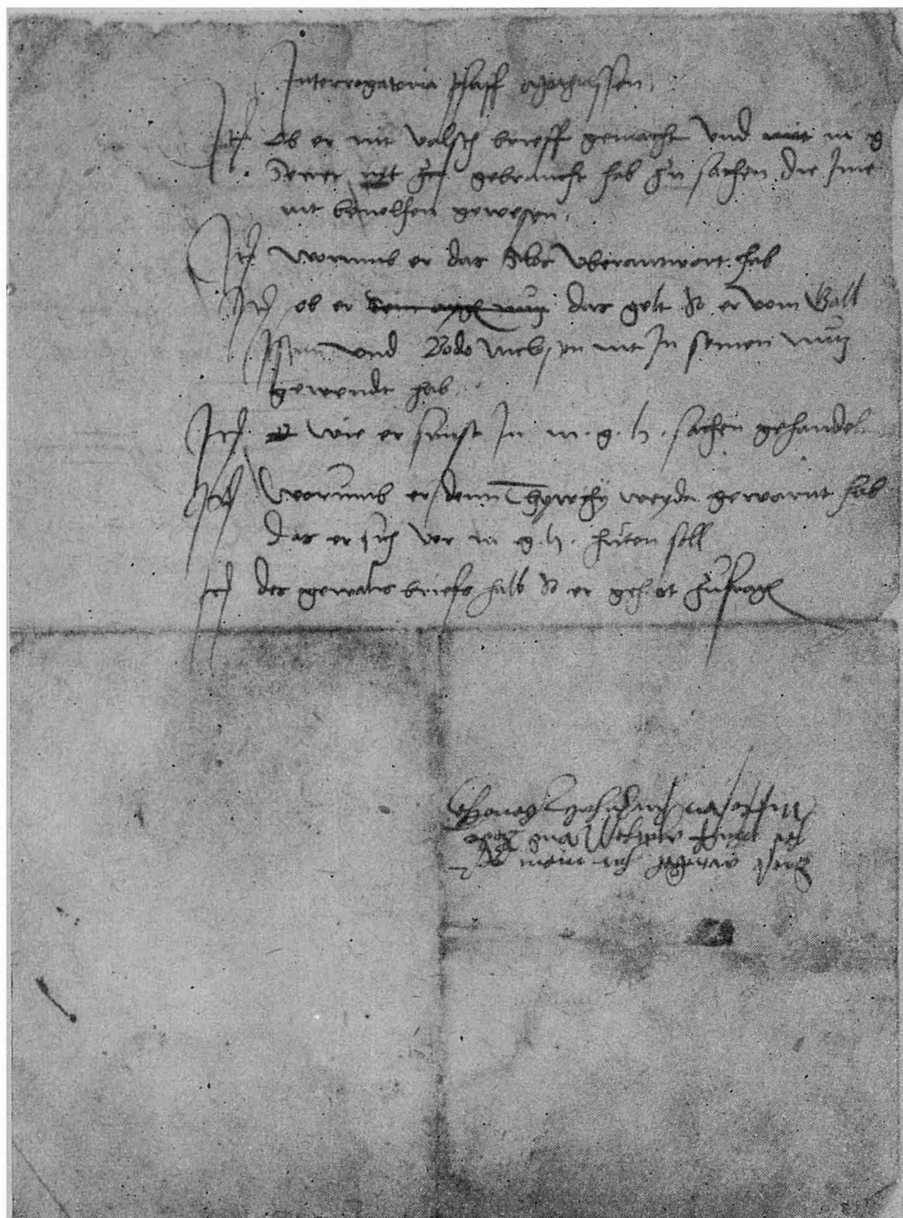
Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, *nr. 1 052.*
Microfilm, Muzeul regional Arad.

Maximilian von gots gnaden
Erwelter Romischer kayser etc.

Hochgeborner lieber Oheim und furst. Wir haben aus aller handlung welhe zu Ofen beschehen durch der durchleuchtigen fursten herrn Ludwigen zu Hungern und Behaim kunig etc. Marggrave ... unsers lieben herrn Bruder und Churfursten schreiben und unsere Rete und ... unsers Rats und Pflegers zu ... Johann ... gruntlich vernomen, das sich dein lieb gegen unns vil gehalten und unsere sachen zum hochsten gefurdert, und in sunderhait in der Irrung zwischen dein- und Graf Johannsen ... in Siebenburgen auch vertrag mit deinen merklichen nachtail unns zu gut angenomen hat, des alles sagen wir dein lieb gnedigen dannckh. Und begern an dein lieb mit gantzem vleiss, du wellest in solchem guten willen gegen unns beharren, und den genannten unsern lieben herrn kunig Ludwigen in gehaim bevolhen haben, als wir dir genntzlichen vertrawen. Das wellen wir in kunfftig zeit in allen gnaden und freuntschafften gegen dir erkennen und unns dermassen beweisen, das du gnedige gegenhait und dannckberkait auch desselben kunig Ludwigen unsers lieben Suns freuntschafft zu gewissen befinden sollest. Geben zu ... am zwainzigisten tag Julii Anno etc. xvj. Unsers Reichs des Romischen im ainunddreyssigisten Jaren.

p. r. per ...

Ad mandatum domini imperatoris proprium

100 DE ANI DE LA REFORMA AGRARĂ DIN 1864

PROBLEMA REFORMEI AGRARE ÎN PRINCIPATE LA MIJLOCUL VEACULUI TRECUT. LEGEA RURALĂ DIN 1864

DE

DAN BERINDEI

Regimul agrar statornicit prin Regulamentul Organic a fost departe de a soluționa una din cele mai arzătoare probleme ale poporului romîn din secolul trecut. ,,*Codice al muncii de clacă*'', cum așa de plastic l-a caracterizat Karl Marx [1], Regulamentul Organic a dat prilej boierimii să intensifice exploatarea. Noua reglementare a relațiilor agrare a reflectat încercarea clasei dominante feudale ca, în condițiile intensificării producției pentru piață, să poată obține un surplus de muncă și în același timp să-și asigure viitoarea trecere a moșiilor în proprietatea ei absolută. Deputații țărani în Comisia proprietății din 1848 au dezvăluit fățiș, cu îndrăzneală și cu o deosebită perspicacitate, tragica lor situație din timpul regimului agrar al Regulamentului Organic. ,,... De la anul 1831 — arăta la 12 august deputatul țăran Gh. Scurtulescu — ne-am pomenit prin silnicie cu un jug de fer, pus pe capul nostru... Noi această proprietate și Regulamentul ce ne-a împilat de ani șaptesprezece și pînă acum, nu le cunoaștem de sfinte, ci le cunoaștem jug de her și robime, pusă în capul nostru cu silnicie și fără de știrea obșteștii țări a romînului'' [2]. La rîndul său, Ene Cojocaru a vorbit în ziua următoare despre Regulamentul care înfricoșase țărănimea ,,ca un bici de foc'' și de ,,patima locuitorilor ce-i înjugase la un jug greu de fier'', fiecare fiind îngrădit ,,în proprietatea fieștecăruia proprietar ca într-o cetate de zid cu porțile de fer'' [3].

Luptînd împotriva acestei stări de lucruri, țărănimea din Țara Romînească, ca și cea din Moldova, s-a găsit în primele rînduri ale revoluționarilor, gata de jertfe, intransigentă și dîrză. În amîndouă țările, lup-

---

[1] Karl Marx, *Capitalul*, ed. a 4-a, vol. I, București, Edit. politică, 1960, p. 261.

[2] *Anul 1848 în Principatele Romîne*, vol. III, București, 1902, p. 366–367.

[3] *Ibidem*, p. 392. Pentru regimul țărănimii sub Regulamentul Organic, vezi A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *Studii și articole de istorie*, vol. I, 1956.

tele țărănimii au luat o deosebită amploare și totodată țăranii au acordat deplinul lor sprijin revoluției și în afara satelor lor, depășind prin aceasta cadrul limitat al luptelor cu caracter local. La Grozești în ținutul Bacău, ca și la Hangu și la Bălțătești în ținutul Neamț, s-au organizat cete de săteni înarmați [4]. În Țara Romînească, pe cîmpia de la Islaz, țărănimea s-a alăturat de la început revoluției burghezo-democratice, iar la 11 iunie 1848 pătrunderea în masă a țărănimii în oraș a constituit unul din motivele pentru care Bibescu a fost constrîns să accepte revendicările revoluționarilor. Într-o scrisoare către Barițiu, Aron Florian arăta la 12 iunie că în ziua precedentă țăranii „fără arme, fără nimic, cu merindea numai în traistă, cu punturile nouei constituții în mîini, intrară în capitală sub stindardele lor, strigînd : Dreptate !" [5]. În cele peste trei luni în care timp s-a desfășurat revoluția burghezo-democratică din Țara Romînească, țărănimea a fost într-o permanentă stare de frămîntare, acționînd nu numai pe plan local [6], ci fiind necontenit prezentă în marile acțiuni revoluționare, în întrunirile de pe cîmpul Filaretului, în manifestațiile care au avut loc cu prilejul venirii lui Soliman pașa la București, și mai ales în luna septembrie 1848, cînd mii de țărani au venit la București gata de a apăra revoluția [7]. Pe drept cuvînt arăta Marx că „daco-romanii din principatele turcești au fost cîștigați de spiritul revoluționar, iar revoluția de la 1848 a dovedit aceasta cu prisosință" [8].

Programele revoluționare din 1848 au luat toate în considerare problema agrară. Dacă programul mișcării protestatare de la Iași de la sfîrșitul lunii martie vorbea vag de „grabnica îmbunătățire a stării locuitorilor săteni" [9], programul de la Brașov de la 12/24 mai 1848 — intitulat *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei* — proclama ca unul din principiile de bază ale viitoarei reorganizări „împroprietărirea lăcuitorilor săteni fără nici un fel de răscumpărare din partea lor" [10]. De la această poziție înaintată — pe care revoluționarii munteni n-o vor atinge —, revoluționarii moldoveni vor da înapoi, mai tîrziu, în noul program din august 1848, intitulat *Dorințele partidei naționale în Moldova*, al cărui redactor a fost Mihail Kogălniceanu. Desființarea relațiilor feudale în agricultură și împroprietărirea vor rămîne mai departe un obiectiv, dar, în schimb, se va renunța la o împroprietărire fără despăgubire. Programul de la Islaz a

---

[4] Valerian Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în „Studii și cercetări științifice", V, 1954, nr. 1–2, p. 469–470. Vezi și Gh. Platon, *Contribuții la cunoașterea frămîntărilor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848–1849. Strămutarea locuitorilor*, în *Studii și articole de istorie*, IV, 1962, p. 131–164.

[5] *Anul 1848...*, vol. I, p. 542–543.

[6] Vezi A. Stan, *Aspecte ale mișcării țărănești în timpul revoluției de la 1848 în Țara Romînească*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. II, București, 1960; idem, *Participarea țărănimii muntene la revoluția de la 1848 în lumina unor noi documente*, în „Revista arhivelor", V, 1962, nr. 1; M. Roșca-Rosen și A. Pațica, *Răscoala țăranilor în anul 1848 în Țara Romînească*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai", t. III/1958, series IV, fasc. II, Historia.

[7] Dan Berindei, *Contradicțiile de clasă în desfășurarea revoluției muntene din 1848*, în „Studii", an. XI, 1958, nr. 3, p. 32–33.

[8] K. Marx, *Œuvres politiques*, Paris, 1927, vol. III, p. 45.

[9] *Anul 1848...*, vol. I, p. 177.

[10] Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 447.

consacrat problemei agrare cel de-al 13-lea articol al său, care — după Bălcescu — „formă caracterul deosebit şi principal al revoluţiei de la 1848" [11]. Dar articolul 13 îşi avea duşmani chiar şi în sînul conducerii revoluţiei. Eliade i se opusese în primăvara anului 1848, „nevoind să ia moşiile oamenilor", şi, sub influenţa sa, guvernul provizoriu de la Islaz a dat la 13 iunie un decret liniştitor pentru proprietari [12].

Politica de menajare a stăpînilor de moşii a continuat chiar şi după acţiunile contrarevoluţionare de la 19 iunie şi 29 şi 30 iunie. Totuşi, elementele mai înaintate din conducerea revoluţiei au izbutit să impună convocarea printr-un decret din 9 iulie a Comisiei proprietăţii, care urma să stabilească bazele viitoarei aplicări practice a articolului 13 [13]. Întrunită la Bucureşti în ziua următoare intrării în Bucureşti a lui Soliman paşa, Comisia a fost deschisă de C. A. Rosetti printr-un discurs în care acesta a caracterizat chestiunea agrară drept „singurul nor ce a întunecat libertatea noastră" [14]. Discuţiile desfăşurate în Comisia proprietăţii au fost înverşunate. La 12 august, reprezentanţii proprietarilor au fost siliţi să accepte „sfinţirea muncii" şi a libertăţii sătenilor [15], în schimb ei s-au împotrivit împroprietăririi şi unii dintre ei au încercat să împiedice lucrările prin retragerea lor. Dar această încercare n-a reuşit şi, după ce Ion Ionescu, vicepreşedintele comisiei, a declarat că „împroprietărirea... clăcaşilor este o dreptate, este un cas de interes public", şi că „expropriaţia în folosul binelui public este o necesitate socială" [16], cei cîţiva proprietari prezenţi în şedinţa din 16 august au fost siliţi să declare că „sînt de părere de a da pămînt prin răscumpărare săteanului" [17]. La 17 şi 18 august s-a discutat cantitatea de pămînt ce urma să fie dată ţăranilor, ceea ce a dus la o nouă ascuţire a dezbaterilor. Dacă ţăranii cereau între 8 şi 16 pogoane, proprietarii au venit cu propuneri prin care au încercat să reducă la minimum cantitatea de pămînt ce urma să fie cedată sătenilor. Pe drept cuvînt un deputat ţăran învinuia acum pe reprezentanţii proprietarilor că intenţionau să pună din nou sătenilor „jugul la cap", adăugînd şi „fiare la picioare, ca să fim mai rău după cum am fost pînă acum" [18].

Uneltind pe lîngă elementele moderate din conducerea revoluţiei, boierimea reacţionară a obţinut suspendarea lucrărilor Comisiei proprietăţii. Rezolvarea problemei agrare în sensul indicat de articolul 13 a fost din nou amînată, fapt ce a nemulţumit ţărănimea, care cerea satisfacerea legitimelor ei doleanţe, şi elementele înaintate din conducerea revoluţiei, care acordau întreaga însemnătate acestei probleme. „Astăzi — scriau comisarii din judeţul Vlaşca la 24 august înfăţişînd starea de spirit a săte-

[11] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1953, p. 275.

[12] Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănţuirii revoluţiei din 1848*, în „Studii", an. IX, 1956, nr. 1, p. 61; C. Colescu-Vartic, *1848. Zile revoluţionare*, Bucureşti, 1898, p. 161.

[13] *Anul 1848...*, vol. II, p. 359–360.

[14] *Ibidem*, vol. III, p. 293.

[15] *Ibidem*, p. 361–370.

[16] *Ibidem*, p. 470 şi 474, şedinţa din 16 august 1848.

[17] *Ibidem*, p. 473.

[18] *Ibidem*, p. 511–518, şedinţa din 18 august 1848.

nilor țăranul nu se mai încrede vorbelor dulci și nu numai că nu vrea să asculte, ba încă privește pe cei ce i le spun ca pe niște hoți și tălhari, ce vin să-i răpească copilașii, căci atîta i-a mai rămas ! Și cum poate să se încreadă, cînd el este tot în lanțuri, cînd vede că zapciul, care i-a supt sîngele și care a fost complicele arendașilor ce îl jefuiau, astăzi pentru meritele sale este sameș ? Cum poate să se încreadă, cînd vede roate de oștire pe urechile lor, ca să-i silească a robi tot ciocoiului și arendașilor ?" [19]. În ziua următoare suspendării activității Comisiei proprietății, „Popolul suveran", între ai cărui redactori se număra și Bălcescu, publica un articol de-a dreptul amenințător la adresa proprietarilor, care se încheia cu următoarele cuvinte puse în gura unor bătrîni săteni : „Pînă n-am cruntat topoarele în sîngele lor, nu ne-am pus la cale" [20]. Ca o replică la atitudinea moderaților în problema agrară a tipărit Bălcescu studiul său *Despre împroprietărirea țăranilor*, iar Ion Ionescu articolul *Emanciparea clăcașilor*, publicat în „Pruncul romîn" [21]. Abia în ultimele zile ale revoluției, în preajma intrării în București a oștirii represive a lui Fuad efendi, Locotenența domnească a simțit nevoia de a publica un comunicat liniștitor pentru săteni [22], dar aceste asigurări erau tardive.

Reprimarea revoluției, ca și ocupația turco-rusă nu rezolvau pentru clasa dominantă problema relațiilor ei cu țărănimea și mai ales nu înlăturau primejdia unei noi și puternice ridicări a satelor. Revoluția dovedise că problema țărănească se cerea soluționată și că amînările nu puteau înlătura primejdiile ce puteau izvorî pentru clasa dominantă boierească din nesatisfacerea revendicărilor țărănești. De necesitatea unei noi reglementări a relațiilor agrare își dădeau seama nu numai boierimea din Principate, dar și cercurile conducătoare ale puterii suzerane, și ale celei protectoare, interesate de altfel în stingerea oricărui focar revoluționar. Acest fapt a făcut ca în convenția de la Balta Liman să se prevadă instituirea unor comisii de revizuire care să propună „modificațiile și îmbunătățirile" ce se puteau face legiuirilor regulamentare [23]. În toamna anului 1849 în Țara Romînească și la sfîrșitul aceluiași an în Moldova au apărut ordonanțele domnești privind instituirea a două comisii însărcinate în mod special să cerceteze problema unei noi reglementări a relațiilor dintre săteni și proprietari. Proiectele agrare ale celor două comisii au căpătat putere de lege în primăvara anului 1851 și au intrat în vigoare la 23 aprilie 1852 [24]. Ele nu satisfăceau revendicările arzătoare ale țărănimii și în schimb încercau, sub masca limitării abuzurilor și a unei mai stricte reglementări a raporturilor din lumea agrară, să asigure acapararea întregului pămînt de către proprietari, ele cuprinzînd ceea ce N. Iorga denumea acum peste o jumătate de secol „principiul mascat al totalei exproprieri a țăranului" [25].

---

[19] *Anul 1848*..., vol. III, p. 646.
[20] *Cuvînt al unui țeran către boieri*, în „Popolul suveran", nr. 20 din 20 august 1848.
[21] *Anul 1848*..., vol. III, p. 626—642; vol. IV, p. 209—210 și 281—284.
[22] *Ibidem*, p. 216—217, publicație din 6 septembrie 1848.
[23] D. A. Sturdza etc., *Acte și documente relative la istoria renașterii Romîniei*, vol. I, București, 1900, p. 362.
[24] V. Maciu, *Caracterul legiuirilor agrare din Romînia din deceniile VI și VII ale secolului XIX*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 63—67.
[25] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a romînilor*, București, 1908, p. 61.

Legiurile agrare din 1851 n-au dat soluția problemei celei mai arzătoare ce se punea la mijlocul secolului al XIX-lea în Principate. Cu toate că boierimea a încercat prin intermediul lor să asigure o viitoare dezvoltare a problemei agrare în folosul ei, în fapt ea n-a obținut decît o amînare, iar țărănimea n-a fost „liniștită" prin noua reglementare, care nu satisfăcea revendicările ei fundamentale. Refuzînd să împroprietărească pe țărani, căutînd să acapareze întregul pămînt și să mențină totodată relațiile clăcășești, autorii legiuirilor din 1851 au lăsat în fapt deschisă problema agrară. Țărănimea n-a așteptat decît prilejul pentru noi frămîntări în vederea revizuirii relațiilor ei cu proprietarii și a valorificării drepturilor asupra pămîntului, iar necontenita luare în dezbatere în publicistica vremii a unei viitoare rezolvări a problemei a dovedit acuitatea acesteia în perioada ce a urmat revoluției [26].

La mai puțin de un deceniu de la revoluție, lupta pentru Unire a readus pe primul plan și problema agrară. Pentru masele țărănești, Unirea însemna nu numai făurirea statului național, ci mai ales făurirea unui stat în care să fie realizate un șir de reforme, și în primul rînd reforma agrară. Aceasta urma să concretizeze prevederile articolului 13 din proclamația de la Islaz. Pe drept cuvînt observa peste cîțiva ani Kogălniceanu că „țărănimea vorbea de Unire, însă Unirea însemna în gura sa ceva mai mult decît singura întrunire a Principatelor" [27]. Țărănimea a luptat cu însuflețire pentru biruința cauzei Unirii [28]. Cînd însă Adunările ad-hoc de la București și Iași și-au exprimat deplina alăturare la programul unionist, reprezentanții țăranilor au cerut ca și dorințele speciale ale clasei lor să fie luate în considerare și să fie dezbătute de cele două adunări. Dacă în Țara Romînească deputații țărani au solicitat Adunării ad-hoc doar ca țărănimii să i se asigure viitoarea participare în adunarea ce urma să statueze viitorul regim agrar, în Moldova deputații pontași au pus în dezbatere însăși problema agrară prin propunerea pe care au supus-o Adunării ad-hoc. Pe drept cuvînt scria Kogălniceanu patru decenii mai tîrziu că propunerea deputaților pontași descrisese „cu litere de foc suferințele seculare ale muncitorilor" [29]. Teama deputaților reprezentanți ai claselor posedante de o puternică răscoală țărănească i-a determinat să accepte dezbaterea chestiunii agrare. Dar dacă această problemă va fi dezbătută de Adunarea ad-hoc a Moldovei, ea nu va fi principial rezolvată și totodată dezbaterea va dezvălui ura stăpînilor de moșii, intransigența lor oarbă, refuzul lor de a accepta ceea ce totuși nu puteau evita. Propunerea deputaților pontași a stîrnit — arăta tot Kogălniceanu —„o furtună în toată Romînia, bineînțeles din partea stăpînilor de moșii". „În toate județele — mai adăuga el — proprietarii se adunară, formulară

[26] Vezi D. C. Sturdza-Șcheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. IV, București, 1908, passim.

[27] *Procesele verbale ale Adunării elective din Moldova. Sesiunea 1860—1861*, p. 302.

[28] Pentru această problemă, vezi în special N. Adăniloaie, *Țărănimea și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960 și Gh. Ungureanu, *Țăranimea din Moldova și Unirea țărilor romîne*, în „Revista arhivelor", 1959, nr. 1. Vezi și Dan Berindei, *Cîteva știri noi cu privire la Ion Roată*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, IX, 1958, fasc. 1—2.

[29] M. Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țăranilor...*, în *Scrieri alese*, ed. Dan Simonescu, vol. II, București, 1955, p. 222.

protesturi, jalbe, memorii", iar în ziua cînd a început dezbaterea publică în Adunarea ad-hoc „marea sală... fu înconjurată de mii de proprietari alergați din toate ungherele Moldovei". Chiar Kogălniceanu se văzuse „răstignit" de către stăpînii de moșii din județul său, care se străduiseră să-i închidă „gura de a vorbi" și să-i împiedice „mîna de a scrie"[30].

Deși întîrziată, problema n-a putut fi ocolită și astfel în luna noiembrie comitetele au analizat propunerea deputaților pontași, iar la 18 decembrie a început dezbaterea publică a problemei în ședințele plenare ale Adunării ad-hoc. Punctul de plecare al discuțiilor l-a reprezentat propunerea reprezentanților țărănimii. În acest document, după aspra critică a regimului agrar existent, se făceau o serie de propuneri concrete. Țăranii cereau înlăturarea constrîngerii extraeconomice și în special a bătăii, înlăturarea beilicurilor, havalelelor, birului pe cap și în general a ansamblului de relații feudale care grevau viața agrară. Deputații țărani mai pretindeau instituirea unei administrații sătești de sine stătătoare și apoi își exprimau cerințele privind problemele cele mai arzătoare legate de viitoarele relații dintre țărani și stăpînii de moșii. Ei cereau „căderea boierescului", oferindu-se să răscumpere claca, și totodată cereau împroprietărirea lor cu pămînt pînă la două treimi din suprafața moșiilor [31].

Propunerea deputaților săteni a stat la baza amplelor discuții ce s-au desfășurat în Adunarea ad-hoc a Moldovei în jurul problemei agrare[32]. Majoritatea reprezentanților marilor proprietari s-a situat pe o poziție apropiată de aceea a autorilor legiuirilor agrare din 1851. Recunoscîndu-se în proiectul lor „că și interesul proprietarilor cere desființarea modului de astăzi dintre ei și țărani", se propunea desființarea relațiilor de natură feudală, acordarea unui termen pentru încheierea alcătuirilor de bunăvoie și elaborarea de către o adunare legiuitoare viitoare a unei legi căreia să-i fie supuși țăranii ce nu ar fi putut să ajungă la o înțelegere prin bună învoială cu stăpînii de moșii. Legea trebuia să fie „întemeiată pe principiul respectului proprietății", dar totodată să țină seama și de „stabilirea" și de „chipul" viețuirii sătenilor[33]. În ansamblu, proiectul semnat de cei mai reacționari reprezentanți ai marilor stăpîni de moșii din Moldova reflecta ura acestora și încercarea de a trage numai ei foloase dintr-o schimbare a relațiilor agrare. Prin acest proiect se încerca să se obțină dezlipirea țărănimii de pămînt sau cel mult „stabilirea" țăranilor pe un lot minim, transformarea, de fapt, aproape a totalității moșiilor în proprietăți absolute burgheze și a țărănimii într-o forță de muncă lipsită de orice bază materială sau cu o bază materială minimă, la bunul plac al proprietarilor agrari.

Minoritatea reprezentanților marilor proprietari, în rîndul căreia se constată și prezența lui Kogălniceanu, s-a împotrivit atît propunerii depu-

[30] M. Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țăranilor...*, în *Scrieri alese*, ed. Dan Simonescu, vol. II, București, 1955, p. 224–225.

[31] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 12–13.

[32] Pentru o prezentare de ansamblu a problemelor sociale dezbătute în Adunarea ad-hoc a Moldovei, vezi Valerian Popovici, *Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad-hoc al Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, X, 1959, fasc. 1–2.

[33] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 16–28.

taților pontași, cît și celei a majorității reprezentanților marilor proprietari și și-a exprimat părerile în propunerea prezentată de Dimitrie Rallet. În această propunere se pleda pentru amînarea găsirii unei soluții, susținîndu-se că Adunarea ad-hoc nu era decît o „adunare consultativă", că problema trebuia „să facă obiectul unor studii serioase" și că era necesar să fie luate „dispoziții uniforme cu țara soră". Se mai menționa încă un motiv de amînare, plăcut stăpînilor de moșii, arătîndu-se că, înaintea rezolvării problemei țărănești, trebuia elucidată problema averilor mănăstirești; cu alte cuvinte, se indica — ceea ce convenea moșierilor — că una dintre căile împroprietăririi era aceea a înzestrării țăranilor cu pămînt de pe moșiile mănăstirești. În concluzie, propunerea cerea „desființarea răsplătirii prin lucru a pămîntului", deci imediata desființare a boierescului, și totodată rezolvarea „definitivă" a relațiilor dintre țărani și stăpînii de moșii fără a se „jigni" drepturile proprietarilor și împăcîndu-se „interesele locuitorilor" [34]. Găsirea modalității de rezolvare era însă lăsată pe seama unei Adunări legiuitoare viitoare. Nici formularea alambicată a propunerii și nici amînarea rezolvării problemei nu au convins majoritatea reprezentanților marilor proprietari să susțină propunerea lui Rallet. Această majoritate știa că în intențiile unora dintre partizanii propunerii, și îndeosebi în acelea ale lui Kogălniceanu, se ascundea dorința de a rezolva problema țărănească de pe poziții lucide prin împroprietărirea sătenilor pe locurile așa-zise legiuite. De aceea, pusă la vot, propunerea n-a întrunit în comitet majoritatea voturilor [35].

Cînd s-au luat în dezbatere în plenul Adunării ad-hoc diferitele propuneri referitoare la soluționarea problemei agrare, majoritatea reprezentanților micilor proprietari au prezentat o încheiere de pe o poziție deosebită față de deputații din comitetul reprezentanților marilor proprietari. În acest document se susținea generalizarea dreptului locuitorilor de a plăti în bani munca datorată „împotriva pămîntului de hrană". Totodată, majoritatea deputaților reprezentanți ai micilor proprietari criticau ideile potrivnice împroprietăririi locuitorilor, ca și împroprietărirea mărginită la casă și la 10 prăjini de teren, deoarece „locuitorul nu numai s-ar scoate din driturile ce legea totdeauna i-a dat", dar ar trebui să lucreze „de trei ori mai mult". În concluzie, acești deputați propuneau ca locuitorii „să se folosească nestrămutați" de locurile de hrană pe care le munceau, ca munca clăcii să fie prețuită „o dată pentru totdeauna" în bani și ca ea să fie achitată anual stăpînilor de moșii; se mai propunea și statornicirea unor învoieli de bunăvoie [36]. Este cert că nici această propunere, deși cuprindea unele dispoziții mai înaintate, nu dădea cea mai potrivită rezolvare problemei agrare. În timp ce într-un proiect propriu V. Zaharia, un alt reprezentat al micilor proprietari, se declara partizan al menținerii legiuirii agrare din 1851 și cerea doar eliminarea abuzurilor [37], în „socotința" sa C. Hurmuzaki venea cu alte propuneri în problema agrară. El se opunea plății muncii în bani și — ca și majoritatea reprezentanților

---

[34] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 145–147.
[35] *Ibidem*, p. 147–149.
[36] *Ibidem*, p. 32–35.
[37] *Ibidem*, p. 36.

marilor proprietari — propunea „alcătuiri de bunăvoie", dîndu-le însă acestora un înțeles mai larg, în sensul că prin aceste alcătuiri țăranii puteau cădea la un acord cu stăpînii de moșii pentru a deveni „posesori și chiar proprietari". El propunea să fie stabilită libertatea deplină de strămutare și cerea ca o lege să fixeze relațiile agrare după expirarea unui termen de doi ani ce urma să fie dat pentru încheierea alcătuirilor de bunăvoie. În sfîrșit, Hurmuzaki mai sugera ca statul să sprijine încheierea tranzacțiilor sau alcătuirilor de bunăvoie, „mai ales împroprietărirea țăranilor", înființînd așezăminte de credit și încurajînd întemeierea unor societăți care să sprijine efectuarea tranzacțiilor de acest fel [38]. Dacă propunerea sa privind sprijinirea înțelegerilor amintite prin înființarea unor așezăminte de credit și a unor societăți era pozitivă, subordonarea împroprietăririlor bunăvoinței stăpînilor de moșii reprezenta o trăsătură negativă, reacționară, a „socotinței" lui Hurmuzaki.

După prezentarea în fața Adunării ad-hoc a propunerilor diferite emise în comitetele deputaților reprezentanți ai marilor și micilor proprietari, a fost citit „amendamentul" alcătuit de un grup de deputați înaintați. Între acești deputați întîlnim în primul rînd pe Vasile Mălinescu, pe N. Bosie, pe D. Cozadini, pe D. Cracti, pe economul Matcaș și pe arhimandriții Melchisedec și Neofit Scriban. Cei 15 deputați veneau să completeze într-un amplu amendament întemeiat pe texte istorice propunerea locuitorilor săteni. Se răspundea „argumentelor" aduse de reprezentanții marilor proprietari privind așa-zisa lipsă a unor temeiuri istorice ale drepturilor țăranilor la pămînt. Se arăta adevărata origine a proprietății boierești, precizîndu-se că țăranii liberi, sub apăsarea birurilor, a războaielor și a „silei", au fost siliți să renunțe la starea lor de răzeși, intrînd în rîndurile clăcașilor. Se citau și cuvintele lui Nicolae Bălcescu : „Moșnenii își vînd moșiile sau le sînt răpite". Subliniind caracterul abuziv al legării țărănimii de pămînt, autorii amendamentului arătau că „vecinii numai prin abuz s-au lipit către pămînt". Totodată, amendamentul releva faptul că stăpînii de moșii nu dețineau proprietatea absolută a acestora și că asupra pămînturilor așa-zise moșierești țărănimea avea și ea evidentele ei drepturi. Apreciind realist cantitatea de zile-muncă efective pe care țărănimea trebuia să le presteze, amendamentul ajungea la concluzia că munca țăranilor în cadrul obligațiilor legate de clacă nu putea fi apreciată „mai puțin de 48—50 zile pentru săteanul fără boi, 65 — 70 zile pentru acel cu doi boi și de 76 — 80 pentru săteanul cu patru boi, sau în termen de mijloc 65 zile pline lucrătoare". Amendamentul pleda cu deosebită căldură pentru dreptul țăranilor la pămînt, subliniind totodată existența relațiilor feudale în agricultură și criticînd prin aceasta poziția marilor proprietari susținători ai tezei inexistenței feudalismului în Principate. Amendamentul mai arăta că, dacă țăranului i s-ar lua pămîntul, la care el avea dreptul, „ar rămînea închis ca într-o cetate, înconjurat de teritoriul proprietarului". În concluzie, se propunea răscumpărarea boierescului—deci nu a pămîntului, pe care autorii amendamentului îl socoteau legitimă proprietate a țăranilor — și se cerea ca sătenii să

[38] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 36—39.

rămînă „în întreaga și deplina stăpînire" a pămînturilor ce le erau atribuite prin așezămînt. Se mai pleda pentru „oborîrea monopolurilor, recunoașterea comunei ca persoană morală și înființarea dregătoriilor sătești alese" [39]. Amendamentul grupului Mălinescu înfățișa într-o formă documentată însuși cuprinsul propunerii deputaților pontași, ajungînd la concluzii similare. De aceea, n-a fost surprinzătoare opoziția pe care a întîmpinat-o din partea majorității deputaților Adunării ad-hoc, reprezentanți ai claselor posedante. Trebuie subliniat faptul că majoritatea reacționară a Adunării ad-hoc n-a acceptat nici măcar luarea în discuție a acestui amendament, a cărui valoare în ceea ce privește documentația, fără a mai vorbi de poziția sa înaintată, nu putea fi tăgăduită. Tocmai ampla documentație și călduroasa susținere a drepturilor țărănimii a făcut ca majoritatea reacționară a Adunării ad-hoc să nu vrea să „discute" amendamentul grupului condus de Mălinescu.

Înainte ca diferitele încheieri, socotințe și propuneri să fie supuse votului, s-a mai produs o ultimă propunere, datorată lui Costache Negri și mai multor deputați săteni, printre care și I. Roată. Propunerea se situa pe pozițiile țărănimii, dar într-o formă mult atenuată, pentru a se evita opoziția majorității Adunării ad-hoc. Se propunea împroprietărirea sătenilor, dar prin cumpărare de către săteni a loturilor la „adevărata lor valoare, potrivit cu calitatea și localitatea deosebitelor părți ale țării". De asemenea, „pînă a-și închipui locuitorii băneștile mijloace", se accepta ca să continue starea existentă de lucruri. În sfîrșit, vînzarea urma să devină facultativă în ceea ce-i privea pe proprietari după 15 ani, iar viitoarea Adunare legiuitoare, în prima sesiune, trebuia „să pășească la măsura așezării prețurilor pămîntului" [40]. Deși acest proiect aducea o contribuție pozitivă la discutarea problemei agrare, limitele sale erau însă evidente, deoarece împroprietărirea înceta de a mai avea un caracter obligatoriu, ea înfăptuindu-se treptat, în măsura în care unii dintre săteni și-ar fi putut strînge banii necesari achiziționării pămînturilor, ceea ce limita cu totul eficacitatea propunerii [41].

În dezbaterea finală ce a premers votului, ultimii au luat cuvîntul M. Kogălniceanu și N. Bosie. Cel dintîi a arătat de la început că și el era „proprietar de moșie", adăugînd însă că tocmai din această cauză își dădea seama că pentru a-și „asigura" proprietatea trebuia să facă „concesii". Combătînd energic tezele reacționare privind originea țărănimii, a criticat apoi atît pe cei care se împotriveau rezolvării agrare pe calea împroprietăririi, cît și propunerea sătenilor, deoarece „această propunere a răspîndit spaimă între proprietarii de moșii" și pentru că aplicarea ei ar fi dus la „rășcularea" împotriva Adunării ad-hoc a marii majorități a proprietarilor de moșii. În concluzie, Kogălniceanu declara că „țara nu este luminată, nu este pregătită pentru asemenea mare reformă" și că de aceea era necesar ca Adunarea ad-hoc să exprime doar necesitatea reformei, să proclame ridicarea boierescului și să proclame principiul „sta-

[39] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 39–55.
[40] *Ibidem*, p. 56–58.
[41] Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 24.

bilizării" locuitorilor[42]. Era evident că, prin cuvîntarea sa, Kogălniceanu se situa pentru moment pe o poziţie de amînare, de compromis. Prin aceasta el arăta că şi elementele înaintate din sînul claselor dominante căutau în primul rînd să menţină înţelegerea acestora în jurul programului unionist şi să realizeze reformele pe o cale „liniştită", prin acordul reprezentanţilor celor două clase posedante şi *de sus*, nu printr-o „revoluţie de ţărani". După înfăptuirea programului unionist, Kogălniceanu a putut părăsi rezerva pe care şi-o impusese şi a fost neîndoielnic partizanul cel mai hotărît al înfăptuirii împroprietăririi ţăranilor, al cărei principal făuritor a şi fost alături de Alexandru Ioan Cuza în 1864.

În cuvîntul său, N. Bosie s-a arătat într-un mod mai categoric decît predecesorul său adept al împroprietăririi ţăranilor. „Eu iar m-am suit pe tribună a spus el—ca să apăr ridicarea boierescului sau, cu alte cuvinte, împroprietărirea ţăranului", deoarece — mai adăuga el — „ar fi drept şi cuviincios ca în Romînia viitoare să aibă şi romînul proprietate". Bosie a adresat un vibrant apel Adunării ad-hoc, cerîndu-i să smulgă „veşmîntul robiei" din „spatele" ţăranului şi să-i acorde o împroprietărire cu despăgubire „dar nu facultativă" [43].

Nici unul dintre documentele supuse deputaţilor n-a întrunit majoritatea voturilor, neputînd deci să fie prezentat comisiei de informare a puterilor garante ca rezultat al voinţei majorităţii deputaţilor. Cele mai multe voturi le-a întrunit proiectul lui C. Hurmuzaki, iar după aceea cel al minorităţii deputaţilor reprezentanţi ai marilor proprietari, susţinut de Kogălniceanu şi Panu. În ordine s-au înscris apoi proiectul ţăranilor şi cel al majorităţii deputaţilor reprezentanţi ai marilor proprietari. Cele mai puţine voturi, nesatisfăcînd nici una dintre părţi, au întrunit proiectul lui V. Zaharia, un proiect al lui C. Rosetti-Teţcanu, cel al majorităţii deputaţilor reprezentanţi ai micilor proprietari şi proiectul susţinut de C. Negri şi de unii deputaţi ţărani [44].

Dezbaterile în jurul problemei agrare n-au fost însă inutile, întrucît ele au dus neîndoielnic la o clarificare a poziţiilor. Este cert că unanimitatea deputaţilor s-a declarat potrivnică menţinerii clăcii, la acest punct de vedere subscriind atît reprezentanţii ţărănimii, cît şi deputaţii reprezentînd pe marii stăpîni de moşii. Dar dacă în jurul desfiinţării clăcii părerile n-au fost împărţite, în problema pămîntului divergenţele au apărut deosebit de ascuţite. Reprezentanţii cei mai reacţionari ai stăpînilor de moşii s-au situat pe o poziţie intransigentă şi au refuzat să accepte orice fel de împroprietărire a ţăranilor sau doar o împroprietărire cu totul minimală, în timp ce deputaţii pontaşi şi susţinătorii lor cei mai înaintaţi au cerut împroprietărirea ţărănimii pe locurile aşa-zise legiuite ; în sfîrşit, alt grup de deputaţi, care nu voia să adopte o atitudine categorică, dar care în fond se pronunţa pentru împroprietărire, a cerut amînarea dezbaterilor. Nucleul central al partidei naţionale, în frunte cu Kogălniceanu, Panu şi Rallet, împiedicat să ia o atitudine făţiş favorabilă împroprietăririi,

[42] *Acte şi legiuiri...*, vol. II, p. 82 91.
[43] *Ibidem*, p. 92—96.
[44] *Ibidem*, p. 96—99.

s-a declarat pentru amînare, apreciind că în condițiile date problema nu putea fi rezolvată în sensul vederilor sale. Este sigur însă că, dacă acest grup ar fi rupt înțelegerea cu conservatorii moderați și s-ar fi alăturat nemijlocit deputaților țărani și grupului Mălinescu-Bosie, s-ar fi putut obține o mică majoritate în favoarea unui proiect care să fi declarat necesitatea împroprietăririi țăranilor. Dezbaterile Adunării ad-hoc a Moldovei au dezvăluit contradicțiile care existau între țărani și stăpînii de moșii și au arătat măsura mărginită în care țăranii se puteau bizui pe sprijinul reprezentanților burgheziei, clasă care mergea în întîmpinarea moșierimii, căutînd o platformă comună de înțelegere [45]. La sfîrșitul vieții, făcînd bilanțul discuțiilor din Adunarea ad-hoc a Moldovei în jurul problemei agrare, Kogălniceanu recunoștea că proiectele aduse în dezbatere de reprezentanții marilor proprietari — între care se numărase și el — și cei ai micilor proprietari nu cuprinseseră „nici o soluțiune" și că „dezlegarea cestiei nodului gordian se lăsa unei viitoare Adunări legislative, adecă unui viitor necunoscut". Deși Kogălniceanu aprecia rezultatul dezbaterilor drept „negativ", el mai sublinia faptul esențial că în timpul Adunării ad-hoc se produsese „despărțirea partidelor pe tărîmul chestiei rurale, formîndu-se pentru întîia dată atunci, în mod definitiv, partidul liberal și partidul conservator" [46]. Cu alte cuvinte, Kogălniceanu arăta că în Adunarea ad-hoc se produsese împărțirea fruntașilor politici în jurul problemei soluționării chestiunii agrare, unii — și chiar dintre cei ce n-o mărturisiseră fățiș — apărînd ca susținători ai împroprietăririi, iar alții mărginindu-se la desființarea clăcii și la o „statornicire" a țăranilor pe o cantitate infimă de pămînt.

Dacă în Adunarea ad-hoc a Moldovei problema agrară (și în general problemele interne) a fost dezbătută, în Țara Romînească problema n-a apărut decît în perspectivă, cînd s-a discutat problema viitoarei legi electorale, aceea a unei viitoare dezbateri în jurul problemelor interne sau aceea a prorogării lucrărilor. Programul unionist a fost acceptat de unanimitatea deputaților, dar atunci cînd s-a pus problema viitoarei legi electorale, divergențele au apărut deosebit de vii și gruparea liberal-radicală, mergînd pe linia unei înțelegeri cu adversarii ei politici — care reflecta tendințele generale de compromis dintre burghezie și boierime — a părăsit în această chestiune pe deputații țărani, cerîndu-le să renunțe de a pune în discuție justele lor revendicări de natură electorală. Votul unanim dorit de liberalii radicali în favoarea actului dezvoltător al programului unionist nu s-a obținut și, de aceea, în lunile noiembrie și decembrie Adunarea s-a împărțit în două tabere, într-una dintre acestea deputații țărani conlucrînd strîns cu liberalii radicali [47]. Totuși, pînă la încheierea lucrării Adunării ad-hoc a Țării Romînești n-a mai fost prilejul pentru punerea în discuție a problemei agrare.

---

[45] Vezi și Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 4—5, 24 și 29—30.

[46] M. Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganilor*..., p. 225—226.

[47] Dan Berindei, *Introducere* la *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1961, p. XXXIX—XLIV.

Analizînd în raportul final încheiat la 26 martie/7 aprilie — semnat la 1/13 aprilie 1858 — problema agrară în Principate, comisia de informare a puterilor garante a apreciat-o „ca una din cele mai grave care a fost agitată de un secol în Principate”. Trei dintre comisari — reprezentanții Franței, Prusiei și Austriei — au trecut la o analiză minuțioasă a regimului agrar, criticînd abuzurile generate de Regulamentul Organic și de legiuirile din 1851, starea de plîns în care se afla țărănimea și totodată au reliefat drepturile țărănimii asupra pămîntului, situîndu-se prin aceasta pe o poziție contrară celei pe care se situau conservatorii din Principate. Semnificativă era observația pe care o făceau cei trei comisari privind caracterul indispensabil și urgent al „completei emancipări a populațiilor rurale din Principate”. Ei rezumau astfel modalitatea de înfăptuire a reformei preconizate : „Trebuie pe de o parte să fie ameliorată starea țăranilor, liberîndu-i de clacă în schimbul unei îndemnizări și constituindu-i proprietari asupra a ceea ce au astăzi în posesie”. În timp ce comisarul Turciei — recunoscînd „necesitatea absolută de a se ameliora condiția țăranilor din cele două Principate” — a refuzat să-și exprime o opinie, rezervînd în schimb Porții dreptul de a se „pronunța” în această chestiune, comisarii reprezentînd Anglia, Rusia și Sardinia, fără a studia problema cu seriozitatea celor dintîi trei reprezentanți ai puterilor, s-au situat în general pe poziții conservatoare în privința soluționării problemei agrare[48]. Ca și Adunarea ad-hoc a Moldovei, nici comisia de informare a puterilor nu a putut să dea o soluție unitară problemei agrare. Divergențele apărute înăuntrul comisiei au arătat poziții tot atît de contradictorii ca și cele remarcate în Adunarea ad-hoc. A fost însă deosebit de importantă concluzia la care au ajuns comisarii Franței, Prusiei și Austriei, care au recunoscut într-un act internațional — raportul comisiei — drepturile de netăgăduit ale țăranilor din Principate nu numai de a fi liberați de clacă, ci și acela de a fi împroprietăriți. Lipsa unei poziții unitare a comisarilor puterilor în problema agrară din Principate a influențat însă într-un sens negativ lucrările conferinței de la Paris din vara anului 1858 și a contribuit la redactarea ambiguă a dispozițiilor privitoare la viitoarea lege agrară cuprinsă în articolul 46 din Convenția de la Paris. Prin acest articol se recomanda în vara anului 1858 să se procedeze „fără întîrziere la revizuirea legii care reglementează raporturile proprietarilor solului cu cultivatorii în vederea ameliorării stării țăranilor” [49].

Lucrările Adunărilor ad-hoc, ca și cele ale comisiei de informare a puterilor și cele ale conferinței puterilor garante de la Paris, n-au dat o soluționare concretă problemei reformei agrare în Principate, dar dezbaterile pe care ele le-au prilejuit au evidențiat pozițiile diferite, au pus în discuție diverse soluții și, neîndoielnic, au constituit o bază pentru desfășurarea mai departe a luptei ce s-a dat în vederea înfăptuirii reformei agrare.

Prin îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza s-a realizat Unirea de fapt, dar aportul țărănimii la lupta unionistă nu s-a văzut răsplătit

[48] *Acte și documente*, vol. VI, partea a II-a, p. 580—587.
[49] *Ibidem*, vol. VII, p. 313.

prin reforma agrară mult așteptată. Aceasta a continuat să rămînă un deziderat încă o jumătate de deceniu. „Dreptatea — scriau sătenii din Ciomăgești-Olt — , ridicînd umbrele ei, fericirea adevăratului romîn și sărmanului sătean începu a zîmbi..." [50]. Iluziile țărănimii au fost însă curînd risipite. Deși problema agrară este prezentă în dezbaterile corpurilor legiuitoare și în activitatea guvernelor, deși chestiunea proprietății determină voturile majorității conservatoare și duce la răsturnarea cabinetelor ministeriale, problema reformei agrare nu este luată în considerare în 1859 nici de Adunările elective [51] și nici de Comisia centrală, unde majoritatea reacționară preferă să centreze dezbaterile asupra unui proiect de Constituție menit a lovi în prestigiul și autoritatea domnitorului.

La sfîrșitul anului 1859, amplul mesaj domnesc lansat cu prilejul dizolvării Adunărilor elective, consacra un întreg capitol chestiunii reformei. Se mărturisea că problema „preocupă toate spiritele... tulbură ideile obștei... înrîurează asupra tuturor calculelor și împiedică toate combinările de viitor". Rezolvarea problemei era făgăduită, ținîndu-se „în serioasă considerare drepturile și interesurile a unora și a altora", ca și respectarea principiului „ca nici o jertfă să nu se ceară de la nimeni fără o dreaptă despăgubire" [52]. Se exprima deci, chiar într-un mod voalat, intenția unei exproprieri, dar apoi se căuta să se liniștească aprehensiunile proprietarilor și se arăta că rezolvarea chestiunii nu urma să fie întreprinsă grabnic, ci doar după o studiere aprofundată și temeinică.

Dacă în 1859 problema reformei agrare nu a intrat în dezbaterea corpurilor legiuitoare decît indirect sau doar cu prilejul încercărilor de a se da o reglementare cu caracter temporar acestei spinoase probleme, în 1860 problema a constituit una din preocupările Comisiei centrale de la Focșani, unde însă o majoritate reacționară a impus adoptarea unui proiect contrar susținătorilor împroprietăririi. Încă de la 16 septembrie 1859 se citise în fața comisiei mesajul domnesc prin care i se recomanda rezolvarea problemei relațiilor dintre proprietari și săteni. Cu acest prilej, Gr. Sturdza a dezvăluit că un comitet din sînul comisiei era preocupat de această chestiune încă de la începutul activității ei [53]. Mult așteptatul proiect n-a fost însă supus dezbaterii plenului Comisiei centrale decît la 23 iulie 1860. De la început, discuțiile au arătat împărțirea membrilor comisiei în două tabere opuse : deoparte autorii proiectului, susținători ai punctului de vedere conservator, de cealaltă minoritatea înaintată, opusă acestui proiect și partizană a împroprietăririi. De fapt, amîndouă aceste tabere reprezentau poziții ale claselor dominante. „*Pe atunci* — arată Lenin comentînd situația din Rusia în preajma anului 1861 — lupta dintre partizanii deposedării de pămînt a țăranilor și partizanii «înzestrării lor cu lot» nu

---

[50] Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare în Țara Romînească la începutul domniei lui Cuza vodă*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1957, p. 178.

[51] Pentru Adunarea electivă a Țării Romînești, vezi Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterea Divanului ad-hoc și a Adunărilor Țării Romînești (1857–1861)*, în „Studii", an. XI, 1958, nr. 1, p. 37–40.

[52] „Monitorul oficial al Țării Romînești", nr. 148 din 8 dec. 1859, p. 591.

[53] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 297–298.

era adeseori decît expresia luptei dintre două lagăre *iobăgiste*, a controversei în jurul problemei dacă pentru moșieri este mai avantajos să aibă un arendaș (sau un țăran care să muncească «în dijmă») complet lipsit de pămînt *sau* un țăran « cu lot », adică legat de loc, legat de un petic de pămînt, de pe urma căruia nu poate trăi și pe lîngă care mai trebuie să-și caute o posibilitate «de cîștig » (— să se aservească moșierului)" [54].

Gr. Arghiropol și îndeosebi V. Mălinescu au supus unei aspre critici proiectul conservatorilor. Cel dintîi a apreciat că acesta „răstoarnă litera art. 46 din Convențiune în favoarea proprietarilor" [55], iar cel de-al doilea a ținut un documentat discurs în fața plenului comisiei, în care a supus problema agrară unei minuțioase analize istorice. În temeiul acesteia, el a conchis „că nu numai domnul, ci chiar ispravnicii dispuneau de proprietățile private, că sătenii erau lipiți către pămînt, că ei ca șerbiți erau datori cu munca către clasele privilegiate și că în sfîrșit ei au dobîndit un drept asupra unei părți de pămînt" [56]; apoi, discutînd prevederile agrare ale Regulamentului Organic, el a precizat că acesta fixase „mai mult" relațiile dintre săteni și proprietari, că numise „pentru întîia oară pe proprietar după numele ce i se cuvine, adică proprietar" și că „statornicind că țăranii nu pot fi izgoniți de pe moșie decît în <anumite> cazuri, statornicește și aceea că trebuie să li se dea pînă la două treimi din moșie". În concluzie, el s-a declarat favorabil învoielilor libere, dar a cerut ca în prealabil să se facă „o lichidare de drepturile și îndatoririle reciproce între ambele părți". „Proiectul ce ni se înfățișează este o lovire din cele mai vederate", conchidea Mălinescu, împotriva drepturilor țărănimii. De aceeași opinie cu Arghiropol și Mălinescu s-a arătat și Al. Teriachiu [57].

Pentru proiect au vorbit Apostol Arsache, I. Docan și A. Moruzi, care au luat apărarea proprietarilor, au contestat drepturile locuitorilor și au căutat să demonstreze utilitatea proiectului [58]; pe aceeași poziție s-a situat și C. Brăiloiu, care a contestat că „țăranul ar fi dobîndit oarecari drepturi asupra pămîntului" și care a susținut că proiectul ar fi fost întemeiat „pe principii foarte sănătoase și liberale" ! [59]. La 26 iulie, majoritatea comisiei a impus luarea în considerație a proiectului [60]. De la 28 iulie a început discuția articolelor proiectului de lege rurală, la care reprezentanții minorității, care votaseră împotriva luării în dezbatere a proiectului, s-au abținut în general de a lua parte [61]. La 2 august, Mălinescu a ținut un nou discurs, în care a învinuit pe drept cuvînt pe susținătorii proiectului că nu luaseră în seamă drepturile locuitorilor. Punînd în fața proprietarilor probabilitatea fugii masive a locuitorilor după aplicarea noii legi, Mălinescu exclama, pledînd pentru împroprietărire : „De ce să

[54] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 170–171.
[55] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 213–215.
[56] *Ibidem*, p. 234–259.
[57] *Ibidem*, p. 225–227.
[58] *Ibidem*, p. 215–225.
[59] *Ibidem*, p. 227–231.
[60] *Ibidem*, p. 274.
[61] *Ibidem*, p. 274–314.

nu dăm și zidarului o parte din casa la care a lucrat?"[62]. După alte cîteva intervenții — dintre care una mai amplă a lui Arsache—, s-a trecut la vot, proiectul adoptîndu-se cu opt voturi, șase dintre membri opunîndu-i-se (Gr. Arghiropol, V. Mălinescu, E. Predescu, L. Steege, A. Teriachiu și St. Golescu)[63].

Care era conținutul proiectului de lege rurală votat de Comisia centrală? Primul capitol intitulat *Despre sătenii cultivatori* prevedea abrogarea legiuirilor agrare anterioare, libertatea de strămutare pentru locuitori și întemeierea viitoarelor relații dintre țărani și proprietari pe „tocmeli". Locuitorilor li se dădea posibilitatea „a urma condițiunilor așezămîntului pînă acum în vigoare, cu facultatea de a plăti în bani, după prețurile curente în fiecare localitate, lucrul ce-l dau astăzi ca chirie a pămîntului"; pentru „prisoase" ei trebuiau însă să se supună „liberei învoiri" și aceluiași regim urmau să-i fie supuși și „spornicii sau însurățeii". Țăranii urmau să păstreze în folosul lor — dar ca *embaticari* — locuințele, sădirile de vii și pometurile, embaticul plătindu-se „în bani sau în natură, după obiceiul osebitelor localități". Se acordau trei ani locuitorilor pentru a alege unul dintre sistemele ce li se oferea și se preciza că prețurile pentru lucru urmau să fie fixate de comisii conduse de subprefecți. De asemenea, consiliile comunale urmau să constate „prin un act formal" toate învoielile și tot acelorași consilii le revenea „a îngriji și a da tot ajutorul pentru executarea tocmelilor dintre proprietari și cultivatori". Primul capitol nega țăranilor orice drept de stăpînire asupra pămîntului, nerecunoscîndu-le decît un drept de embatic asupra locuințelor, sădirilor și pometurilor. Prin capitolul al doilea proiectul de lege căuta a „compensa" pe țărani, autorizîndu-se guvernul „a vinde statornic sau cu embatic" pămînt din moșiile statului, cele ale așezămintelor bisericești și cele ale așezămintelor publice, dar nu peste 190 de prăjini în Moldova și nu peste 6 pogoane în Țara Romînească. Alcătuitorii proiectului avuseseră însă grija de a apăra pe moșierii particulari de această obligație. Cel de-al treilea capitol — intitulat *Despre întocmirea teritorială a comunelor rurale* — stabilea condițiile de formare a comunelor rurale. Dacă ulițele, locurile de biserici, cimitirele și casele comunale nu erau supuse embaticului și nu erau supuse vreunei plăți, în schimb locuitorii urmau să plătească o chirie pentru locul comunal — evaluat la 40 de prăjini în Moldova și un pogon în Țara Romînească de fiecare familie și o cantitate înjumătățită în regiunea de munte — și pentru „locul locuinței, ograda (curtea) și grădina". Dispozițiile celui de-al treilea capitol arătau că nici teritoriul comunei și locurile din preajma casei nu erau date în *stăpînirea* locuitorilor, ci numai *închiriate*! În sfîrșit, ultimul capitol și cel din urmă articol al proiectului de lege stabilea viitoarea organizare a unui așezămînt de credit funciar[64]. Este neîndoielnic că proiectul de lege rurală impus de conservatori și care reflecta poziția majorității comitetului deputaților marilor proprietari în Adunarea ad-hoc a Moldovei reprezenta încercarea moșierimii reacționare de a spolia pe

---

[62] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 319—326.

[63] *Ibidem*, p. 338.

[64] *Ibidem*, p. 314—319.

ţărani de drepturile lor recunoscute chiar în epoca de deplină dominaţie a relaţiilor feudale şi mai ales de a opri pe seama proprietarilor aproape totalitatea întinderii moşiilor ca proprietate absolută burgheză. Proiectul nu putea fi primit deoarece nu corespundea năzuinţelor arzătoare ale ţărănimii de a primi în stăpînire pămîntul ce-l muncea.

Deşi proiectul a fost înaintat Adunărilor elective din cele două ţări, practic el n-a fost supus decît unor modificări îndeplinite în cadrul secţiilor Adunării de la Iaşi. În schimb, în primăvara anului 1861, proiectul a folosit drept prilej aceleiaşi Adunări spre a propune întrunirea laolaltă a celor două Adunări elective pentru dezbaterea problemei agrare, propunere care a fost apoi susţinută şi de Adunarea de la Bucureşti [65]. Era însă evident că deputaţii situaţi pe poziţiile progresului din amîndouă ţările erau hotărîţi să se opună prevederilor reacţionare ale proiectului şi să susţină un proiect mai înaintat şi în primul rînd împroprietărirea ţăranilor. De pe această poziţie a rostit M. Kogălniceanu unul din cele mai frumoase discursuri ale carierei sale politice, cu prilejul apărării ce a făcut-o la 17 februarie 1861 activităţii sale guvernamentale în Moldova. El a declarat făţiş că era „pentru îmbunătăţirea soartei ţăranilor... pentru împroprietărirea lor". „În îmbunătăţirea soartei ţăranilor — spusese Kogălniceanu — văd tot viitorul ţerii mele, văd fondarea naţionalităţii romîne", adăugînd apoi semnificativ : „2 000 de boieri nu fac o naţie !" Discursul lui Kogălniceanu a arătat apoi şi limitele poziţiei sale în problema agrară, el susţinînd că se aflase „faţă în faţă cu două revoluţii : una de sus şi alta de jos" şi că preferase să se înscrie pe calea revoluţiei de sus, pentru a o evita pe cea de jos. „Nimenea — a adăugat el — nu voieşte despuierea proprietarilor, însă sînt mulţi proprietari, dintre cari sînt şi eu unul, cari socot că ora concesiilor a sosit, cari cred că este patriotic, că este prudent, că este folositor chiar pentru proprietar de a nu amîna necontenit aceste concesii, de a nu lăsa să fim surprinşi prin cuvîntul fatal *prea tîrziu*" [66].

Proiectul agrar al Comisiei centrale — şi prin aceasta însăşi problema reformei agrare — n-a format obiectul dezbaterilor celor două Adunări elective în 1861. Problema a apărut în perspectivă cu deosebită acuitate în vara anului 1861, cu prilejul campaniei duse de elementele politice înaintate — larg sprijinite de popor — în jurul aşa-numitei petiţii de la 11 iunie 1861, prin care se revendicau unirea administrativă şi lărgirea bazei electorale, dar care — şi lucrul s-a văzut mai ales atunci cînd conservatorii i s-au opus cu deosebită ură şi înverşunare — cuprindea în mod voalat şi deziderentul maselor ţărăneşti pentru rezolvarea problemei reformei agrare în sensul năzuinţelor lor, adică prin împroprietărire.

Începutul anului 1862 a adus desăvîrşita unire politică şi administrativă a celor două ţări, dar totodată puterea s-a găsit acum în mîinile reacţiunii conservatoare, care, dîndu-şi seama că în scurtă vreme baza electorală urma să fie lărgită, a căutat să dea o rezolvare chestiunii agrare de pe poziţia ei cît timp puterea legislativă era încă în mîinile ei. Puternica

---

[65] *Acte şi legiuiri...*, vol. II, p. 341–373.
[66] *Ibidem*, p. 374–378.

mişcare ţărănească condusă de Mircea Mălăeru — desfăşurată şi reprimată brutal tocmai în zilele preluării guvernului de Barbu Catargiu — reprezenta de asemenea un drastic preaviz pentru moşierime. Dar, în acelaşi timp, guvernul conservator s-a folosit de acest eveniment, pentru a acredita teza unei stări anarhice, prilej de „solidaritate" a claselor posedante, care urma să creeze condiţii prielnice pentru adoptarea de către Adunare a unei legi rurale avantajoase moşierimii [67].

La 25 mai 1862, Adunarea a intrat în dezbaterea legii rurale, prezentîndu-i-se proiectul Comisiei centrale, proiectul amendat de secţiile I şi a III-a ale Adunării elective a Moldovei şi mai multe amendamente prezentate de deputaţi ai aceleiaşi Adunări [68]. În proiectul secţiilor I şi a III-a ale Adunării elective de la Iaşi — acceptat şi de secţia a III-a a Adunării de la Bucureşti — se remarcă următoarele modificări faţă de proiectul Comisiei centrale: articolul 1 privind abrogarea legislaţiei agrare anterioare este trecut la sfîrşitul proiectului; capitolul al II-lea privind vînzarea sau închirierea embaticară a pămîntului moşiilor clerului sau a moşiilor aşezămintelor publice este eliminat din proiect; în capitolul consacrat constituirii comunelor se observă cîteva neînsemnate modificări, iar capitolul şi articolul ultim din proiectul Comisiei centrale referitor la instituirea creditului funciar este înlăturat. În amendamentul său, E. Alcaz vorbea de „împroprietărirea silnică" şi pleda pentru menţinerea în vigoare a legislaţiei din 1851, cerînd însă să se dea posibilitate locuitorilor de a se achita de obligaţii în muncă sau bani „după preţurile ce se vor statornici o dată pentru totdeauna"; cu alte cuvinte, el propunea o soluţie embaticară a problemei agrare. De pe poziţii mai înaintate, D. S. Miclescu a criticat supunerea ţăranului la muncă silită, menţinerea monopolului vînzării băuturilor alcoolice, faptul că ţăranul nu poseda „nici măcar casa şi sadurile ce cu munca lui şi le-a făcut" şi cerea ca „prefacerea" aşezămîntului din 1851 să se efectueze înlăturîndu-se de către deputaţi „tot interesul personal", respectîndu-se proprietatea, dar şi „îmbunătăţirea stării sătenilor". După ce critica „teoria de răscumpărare a boierescului" — şi nu a pămîntului! — şi declara că aceasta „are o mare asemăluire cu doctrinele şi utopiile subversive", cerea ca noua lege rurală să ţină seama de „trei mari şi vitale interese ale societăţii": „nerăşluirea proprietăţii fără despăgubire", „îmbunătăţirea stării cultivatorului sătean", „cruţarea mijloacelor de propăşire a agriculturii". Trecînd la propuneri concrete, Miclescu prezenta un nou capitol I al legii rurale, prin care propunea să fie asigurat dreptul săteanului de a putea cumpăra „cu bani gata" $2^1/_2$ fălci, proprietarul contractînd „vînzarea" nu cu fiecare sătean, ci cu „comuna". La rîndul ei, aceasta, dacă ar fi fost lipsită de suma îndestulătoare, urma să se adreseze „la banca de credit" amortizînd apoi în 15 ani suma împrumutată. Întrucît banca nu era încă organizată (!), Miclescu propunea ca aceeaşi comună să poată încheia pînă atunci contracte de „împo-

---

[67] Pentru dezbaterea problemei agrare în 1862 vezi L. Botezan, *Problema agrară în dezbaterile parlamentare din Romînia în anul 1862*, în „Studia Univ. Babeş-Bolyai", Series IV, fasc. 1, 1961, Historia, p. 107—138.

[68] *Acte şi legiuiri...*, vol. II, p. 459—474.

sesuire" pentru aceeaşi cantitate de pămînt, „liber fiind atît proprietarul, cît şi comuna de a se învoi jumătate în lucru şi jumătate în bani". Îndatoririle reciproce urmau să conteneascä. În timp ce Gr. Costache şi Şt. Catargiu au cerut prin amendamentele lor eliminarea din proiectul de lege rurală a capitolelor al II-lea şi al IV-lea, deputatul C. Costăchescu (Costache !) s-a situat în amendamentul său pe poziţii înaintate. El aprecia proiectul Comisiei centrale ca fiind „un grozav pas înapoi spre înăsprirea soartei ţăranului", luîndu-i acestuia toate „foloasele" şi dîndu-i în schimb „libertatea de a fi fără pămînt de hrană, adică libertatea de a muri de foame". De pe o poziţie apropiată de cea a lui Kogălniceanu, Costăchescu arăta că proiectul — „o adevărată spoliaţie a drepturilor cîştigate de ţărani prin o muncă de veacuri" — putea „compromite liniştea ţării". Trecînd la propuneri concrete, cerea apoi următoarele : prefacerea clăcii „în dare bănească" ; împroprietărirea ţăranilor „pe pămînturile de casă, imaş, fînaţ şi arătură în întinderea ce de către legea actuală le sînt date în uzufruct" ; „darea bănească" prevăzută pentru despăgubirea clăcii urma să fie capitalizată „pe termenul de 15 ani spre despăgubirea proprietarilor" ; monopolurile urmau să fie desfiinţate ; „o dată cu definitiva împroprietărire a ţăranilor pontaşi", stăpînii de moşii şi ţăranii urmau să devină „proprietari absoluţi pe respectivele lor pămînturi".

La sfîrşitul primăverii anului 1862, s-au ciocnit în Adunarea de la Bucureşti taberele a căror formare în timpul Adunărilor ad-hoc o semnalase Kogălniceanu. Trebuie însă precizat că nici una din aceste tabere nu se situa pe poziţiile ţărănimii şi ale apărării integrale a drepturilor şi intereselor acesteia. „Faimoasa luptă dintre iobăgişti şi liberali — arată Lenin comentînd lupta ce s-a dat în aceeaşi perioadă în jurul reformei agrare din Rusia —, prezentată în mod atît de exagerat şi în culori atît de trandafirii de istoricii noştri liberali şi liberali-narodnici, a fost o luptă *în rîndurile* claselor dominante în cea mai mare parte *în rîndurile moşierilor* o luptă care se ducea *exclusiv* pentru mărimea şi forma *concesiilor*. Liberalii ca şi iobăgiştii se situau pe poziţiile recunoaşterii proprietăţii şi puterii moşierilor, condamnînd cu indignare orice idei revoluţionare cu privire la *desfiinţarea* acestei proprietăţi, cu privire la *completa răsturnare* a acestei puteri"[69]. „Liberalii — mai adaugă Lenin — au vrut «să elibereze» Rusia «de sus» fără să desfiinţeze nici monarhia ţarului, nici proprietatea moşierească asupra pămîntului, nici puterea lor, ci numai îmboldindu-i să facă «concesii» spiritului vremii. Liberalii au fost şi sînt ideologii burgheziei, care nu se poate împăca cu iobăgia, dar se teme de revoluţie, se teme de mişcarea maselor care ar putea răsturna monarhia şi nimici puterea moşierilor. De aceea liberalii se limitează la «lupta pentru reforme», la «lupta pentru drepturi», adică la împărţirea puterii între iobăgişti şi burghezie" [70]. Poziţia părţii din Adunare partizană a împroprietăririi trebuie apreciată în lumina tezelor leniniste enunţate. Totodată trebuie observat că, în condiţiile istorice date, ea era situată de partea progresului şi că *înăuntrul* claselor

[69] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 17, p. 181.
[70] *Ibidem*, p. 182.

dominante ea se găsea pe poziții înaintate. Lenin a subliniat faptul esențial că tendința progresistă în rezolvarea problemei agrare nu era cea care căuta „a-i deposeda pe țărani de pămînt", deoarece „cu cît țăranii ar fi primit la eliberare mai mult pămînt, cu cît l-ar fi primit la un preț mai ieftin, cu atît mai repede, pe scară mai largă, și mai liber s-ar fi dezvoltat capitalismul..." [71]. Fără a se integra poziției maselor țărănești exploatate, aceia din rîndurile claselor posedante care au luptat pentru împroprietărire au slujit neîndoielnic — cu limitele lor de clasă — cauza progresului.

Cu excepția amendamentului lui C. Costăchescu și, în parte, a celui al lui D. S. Miclescu, documentele care au format baza de discuții a problemei agrare în Adunarea din 1862 reprezentau punctul de vedere al reacțiunii conservatoare ostile împroprietăririi sătenilor. În fața acestei situații, fiind în minoritate, deputații situați pe poziții înaintate în problema agrară au întocmit un contraproiect, prin care, nerenunțînd la principiul împroprietăririi căutau să obțină o soluție pe o bază tranzacțională cu majoritatea reacționară. Acest proiect — întocmit de reprezentanții liberalilor democrați, ai liberalilor radicali și ai liberalilor moderați — oglindea poziția burgheziei și a moșierimii liberale, care voiau împroprietărirea țărănimii — adică transformarea țăranilor în mici proprietari — dar totodată urmăreau să stabilească prin reformă o bază de colaborare între clasele posedante și să mențină marea proprietate funciară. Proiectul întocmit de „partea stîngă de toate nuanțele" era gata redactat la începutul lunii martie și el a fost supus de autori adversarilor lor, dar aceștia au refuzat să-l accepte [72].

În jurul legii rurale s-a dat o aprigă luptă parlamentară între cele două tabere din sînul Adunării [73]. Singur orator de vază — luptînd cu talentul oratoric al lui Barbu Catargiu — , Kogălniceanu a dat o adevărată bătălie, discursul său fiind calificat de foaia liberal-radicală „Romînul" ca „sublime lucrare", care „a dat cea mai de moarte lovitură proiectului lucrat de comisiunile maiorității Camerei" [74]. La 25 mai, deschizînd prin cuvîntarea sa focul dezbaterilor, el a proclamat îmbunătățirea soartei țăranilor drept „însăși temelia naționalității". Criticînd proiectul guvernamental, el a cerut — dîndu-și seama că minoritatea nu-și putea impune punctul de vedere — o nouă amînare a dezbaterii pentru studierea temeinică a problemei deosebit de complexe. Dînd exemplu felul în care problema rurală se soluționase în imperiile vecine, Kogălniceanu a susținut însă cu energie dreptul de împroprietărire a țăranilor, arătînd că prin adoptarea proiectului majorității s-ar da țăranilor „libertatea... paserilor care se gonesc de pe un copac plin de fructe pe un copac cu crengile goale" [75].

În ședința următoare, la 29 mai, vechiul luptător pentru progres Grigore Cuza a venit în ajutorul lui Kogălniceanu acuzînd pe conservatori că intenționau să-i transforme pe țărani în nomazi. Fruntașii dreptei, Gr. Sturdza, D. Ghica, A. Moruzi, și Ap. Arsache, au atacat cu înverșu-

---

[71] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 17, p. 170 și 171.
[72] „Romînul", nr. 71—72 din 12—13 mart. 1862, p. 1.
[73] Vezi și *Istoria Romîniei*, vol. IV, București, Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 344—346.
[74] „Romînul", nr. 146 și 147 din 26 și 27 mai 1862.
[75] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 404—453.

nare punctul de vedere susţinut de minoritate, împotrivindu-se împroprietăririi, iar liberalul moderat Apostoleanu a sprijinit poziţia lui Kogălniceanu. La sfîrşitul şedinţei, după conservatorul Brăiloiu a luat cuvîntul Barbu Catargiu, care a caracterizat discursul lui Kogălniceanu „o chimeră ciudată, paradoxală, o chimeră cu capul de porumbiţă", susţinînd apoi plin de ipocrizie că se împotrivea împroprietăririi deoarece „o naţie nu trăieşte prin milostenie"[76]. La 1 iunie, Kogălniceanu a răspuns celor trei prinţi şi celor trei miniştri care-l înfruntaseră, reafirmîndu-şi cu energie punctul de vedere, definind claca drept un vestigiu al feudalismului, o „muncă silnică" şi nu o chirie, cum susţineau conservatorii. În încheiere, el a cerut statornicirea proprietăţii individuale ţărăneşti, arătînd că aceasta este în propriul interes al moşierimii. La 2, 4, 5 şi 6 iunie dezbaterile au continuat. Kogălniceanu a depus contraproiectul minorităţii prin care se propunea împroprietărirea — locurile de casă şi grădină în proprietate deplină, iar locurile de arătură şi cosit ţăranii urmau să le primească ca embaticari; ulterior, Kogălniceanu a depus o completare prin care se stabilea dreptul locuitorilor de a lua pe moşiile publice în embatic sau proprietate deplină pînă la 12 pogoane. Majoritatea a respins acest proiect cu 48 de voturi contra 32. În faţa înverşunării adversarilor, fruntaşii stîngii au renunţat să mai ia cuvîntul, lăsînd cîmp liber peroraţiilor reacţionare. Acum, Dimitrie Ghica a caracterizat proiectul majorităţii drept „un balsam", A. Em. Florescu s-a opus acordării chiar şi a celor trei pogoane de fiecare familie de ţăran date de proiectul dreptei pentru pămîntul comunal, iar A. Moruzi a ridicat obiecţii împotriva capitolului al II-lea al prevederilor proiectului Comisiei centrale[77].

Înverşunarea reacţiunii conservatoare a stîrnit un puternic val de indignare în întreaga ţară. Presa progresistă susţinea poziţia deputaţilor minorităţii înaintate şi continua să pledeze pentru împroprietărirea ţăranilor. D. Brătianu, unul din fruntaşii liberal-radicalilor — care, ulterior, coalizaţi cu conservatorii, deşi vor continua să susţină împroprietărirea, o vor face de pe poziţii mai puţin înaintate decît Kogălniceanu — a publicat articolul *Cestiunea rurale înaintea Parlamentului romîn*, în care declara chestiunea agrară drept „cea mai importantă, cea mai gravă" şi se declara pentru „împroprietărirea desăvîrşită a ţeranilor pe pogoanele legiuite ce posed în virtutea legii esistinte cu o justă despăgubire pentru stăpînii de moşii". El critica în acelaşi timp „propunerea d-a se încuviinţa ţeranului două, trei pogoane, cîteva pogoane, nu destule ca să-i asicure esistinţa, dar destule ca să-l lipească, să-l pironească pe moşia unde i se dau aceste pogoane şi să-l lase fără ocrotirea ce-i acordă legea actuale, cu totul la discreţiunea stăpînului moşiei". În concluzie, propunea împroprietărirea, amînarea chestiunii sau consultarea ţărănimii conform cu dorinţele exprimate de deputaţii ţărani în Adunarea ad-hoc a Ţării Romîneşti[78]. Dar criticile şi dezaprobarea n-au convins pe conservatori, după cum nu i-a convins nici uciderea primului ministru Barbu Catargiu — asasinat în împrejurări rămase încă misterioase —, şi, la 11 iunie 1862, sfidînd întregul popor, tocmai

[76] *Acte şi legiuiri...*, vol. II, p. 475—529.
[77] *Ibidem*, p. 529—700.
[78] „Romînul", nr. 155—156 din 4—5 iunie 1862.

în ziua aniversării revoluției de la 1848, reacțiunea conservatoare a trecut prin Adunare proiectul final asupra căruia membrii ei căzuseră de acord și împotriva căruia au votat 32 de deputați situați pe poziții înaintate.

În linii mari, legea reflecta conținutul proiectelor conservatoare anterioare, cărora li se adăugaseră unele amendamente și îndeosebi amplul amendament al lui Gr. Sturdza, ceva mai concesiv față de pozițiile stîngii. Pentru pămîntul comunal se stabileau între $1^1/_2$ — 3 pogoane, în funcție de situarea geografică a moșiei ; locuitorilor nu li se îngăduia aducerea de băuturi decît pentru uzul propriu ; în schimb, ca o concesie, comunele erau autorizate să răscumpere de veci pămîntul comunal ca și dreptul de monopol de la proprietarul moșiei ; se îngăduia locuitorilor de a cumpăra pînă la 10 pogoane de familie din moșiile publice, dar nu de a le lua ca embaticari și se hotăra organizarea unor „așezăminte de credit funciar” [79]. În ansamblu, noua lege nu acorda împroprietărirea nici cel puțin pentru pămîntul comunal, dîndu-se ca o concesie doar dreptul de a răscumpăra prin cumpărare acest pămînt, știindu-se că locuitorii erau lipsiți în general de suma necesară plății integrale a pămîntului. De asemenea, nu se înlăturau cel puțin drepturile de monopol, punîndu-se și aci o condiție de răscumpărare. Noua lege oglindea lipsa de patriotism, miopia politică și reacționarismul moșierimii retrograde.

Aparent, problema agrară apărea „soluționată” ; în fapt vor mai trebui să treacă doi ani pentru ca să se poată ajunge la o soluție acceptabilă pentru țărănime. Situîndu-se pe pozițiile cercurilor înaintate, Alexandru Ioan Cuza a refuzat să sancționeze și să promulge legea reacționară votată de majoritatea conservatoare a Adunării. Astfel, problema a continuat să rămînă deschisă pînă în 1864, cînd, în sfîrșit, i s-a dat o soluție.

Formarea guvernului M. Kogălniceanu în toamna anului 1863 a readus problema agrară pe primul plan. Dacă conservatorii au primit cu neîncredere noul guvern, fracțiunea stîngă a monstruoasei coaliții — alianță politică ce se formase între cele două extreme ale Adunării la sfîrșitul anului 1862, și îndeosebi la începutul anului 1863, și care avea ca prim obiectiv răsturnarea domnitorului — l-a primit cu oarecare bunăvoință, nădăjduind chiar într-o conlucrare. La sfîrșitul lunii noiembrie, Rosetti îi cerea lui Kogălniceanu aducerea în fața Adunării a proiectului de lege rural, remarcînd că acesta avea la îndemînă proiectul respins din 1862 — cel al minorității — și posibilitatea de a-l modifica întrucît „a studiat ani întregi această cestiune și o cunoasce supt toate feciele ei” [80].

Reforma agrară devenise, între timp, neapărat necesară. Amînările nu-și mai puteau avea locul. Reforma corespundea stadiului de dezvoltare a societății din Principate și starea de frămîntare în care se găsea țărănimea impunea claselor posedante satisfacerea cel puțin parțială a revendicărilor ei. Chiar cîteva luni după îndoita alegere un prefect raportase că „se

[79] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 701—709.

[80] „Romînul”, nr. din 20 noiembrie 1863, p. 1 031.

așteaptă de toți îndeobște promulgarea noii legiuiri" [81]. În același an, „propagandiștii" acționau în mijlocul țărănimii difuzînd informații privind iminenta intrare în vigoare a unei noi legiuiri agrare. Frămîntările grănicerilor și dorobanților din 1859, cele legate de petiția de la 11 iunie 1861, ca și mișcarea țărănească condusă de Mircea Mălăeru s-au legat strîns de nemulțumirile create în mijlocul țărănimii prin menținerea vechiului regim agrar și de dorința ei arzătoare de a obține promulgarea unei noi legiuiri agrare. În vara anului 1863, un Dinu Sălceanu din Băilești protesta împotriva izgonirii sale, „tocmai acum — scria el — cînd mă bucur și eu pentru ieșirea legilor noi", iar în primăvara anului 1864, un arendaș relata în mod semnificativ Ministerului de Interne că țăranii refuzau să lucreze „în speranța «Monitoarelor» că o să se împroprietărească" [82]. Prin necontenita ei stare de agitație, prin frămîntarea care depășea adeseori cadrul strict local, ca și mijloacele inferioare de luptă, țărănimea a impus claselor dominante înfăptuirea reformei.

La mijlocul lunii martie 1864, Kogălniceanu a făcut cunoscută poziția guvernului său în chestiunea agrară publicînd în foaia oficială mult așteptatul proiect. Primul capitol al proiectului era intitulat semnificativ *Despre împroprietărirea țăranilor clăcași* și prevedea desființarea clăcii și în general a relațiilor feudale, proprietarii primind în schimb o despăgubire; împroprietărirea țăranilor ca „liberi și deplin proprietari" pe vatra satelor, ca și pe pămînturile de pășune, fînaț și arătură „ ce ei posedă sau se cuvine a poseda"; desființarea monopolurilor; dreptul sătenilor de a lua lemne din pădure; încheierea de învoieli pentru prisoase etc. Capitolul al II-lea era consacrat despăgubirii proprietarilor pentru desființarea clăcii, proprietarii urmînd a primi pentru fiecare familie de țărani între 45 de galbeni și 99 de galbeni. Capitolul al III-lea se ocupa de modalitățile de plată a despăgubirilor, indicîndu-se că acestea urmau a fi lichidate prin așa-numitul Comitet de lichidare a obligațiunilor rurale, ale cărui venituri trebuiau să consiste din 2 — 4 galbeni dați anual de fiecare familie de țărani împroprietăriți, din sumele rezultate din vînzarea produselor magaziilor de rezervă, din jumătatea venitului cîrciumilor situate în vetrele satului și din vînzarea „părticelelor de pămînt de pe domeniile statului". Ultimul capitol prevedea vînzarea de pămînt de către stat — acum posesor și al moșiilor mănăstirești — țăranilor cu 5 galbeni pogonul, în termen de cinci ani, în loturi maxime de 12 pogoane. Legiuirea urma să fie aplicată cu începere de la 1 aprilie 1866 [83].

Publicarea proiectului de lege rurală a produs o puternică senzație în întreaga țară. Dacă țărănimea l-a primit cu deosebită satisfacție, moșierimea a reacționat cu vădită neplăcere. „De trei zile — scria « Romînul » — nu mai este în nici o casă, în nici o prăvălie altă convorbire, altă dezbatere decît aceea a legii rurale"; aceeași foaie mai remarca faptul că „proprietarii nu dezbat cu sînge rece, cu inteligență și cu iubirea cu care trebuie

---

[81] *Documente privind lupta țărănimii și relațiile agrare din Principate (1859—1864)* (ms. al Institutului de istorie al Academiei R.P.R.), doc. 78.

[82] *Ibidem*, doc. 908 (anexa a II-a) și 1 010.

[83] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 734—745.

să fie dezbătută această cestiune"[84]. La rîndul său, Kogălniceanu a trimis o circulară către prefecţi în care se declara din nou hotărît pentru „îmbunătăţirea" soartei ţăranilor, dar totodată cu rezerva — efect al poziţiei sale de clasă — ca aceasta să nu fie înfăptuită „prin mijloace criminale, prin răsculare şi spoliaţiune"[85].

Proiectul de lege rurală a intrat în dezbaterea delegaţiilor secţiilor, apoi, la 13 aprilie, Adunarea a trecut în plen la dezbaterea proiectului, raportul comitetului secţiilor însărcinat cu analiza acestuia fiind prezentat de V. Boerescu[86]. În numele comitetului, Boerescu a declarat Adunării că acesta acceptase „principiul împroprietăririi cultivatorului sătean" şi încă „în unanimitate"; această declaraţie reprezenta, neîndoielnic, în ceea ce privea pe conservatori — reprezentaţi în comitet mai ales de Lascăr Catargiu şi D. Cornea — o însemnată schimbare de poziţie faţă de cea din 1862. Raportorul a trecut apoi la critica proiectului guvernamental îndeosebi în privinţa modului de despăgubire, apreciat „o simplă iluziune". Raportul mai amintea de divergenţele care împărţiseră pe membrii comitetului în problema cantităţii pămîntului ce trebuia acordată sătenilor: I. Brătianu se pronunţase pentru cantitatea prevăzută în proiectul guvernului, I. Ghica îşi rezervase dreptul „a propune o măsură de transiţiune", iar restul membrilor comitetului propuseră pămîntul „statornic şi nevariabil", din locurile aşa-zise legiuite. Este neîndoielnic că majoritatea comitetului, deşi acceptase principiul împroprietăririi, căutase să reducă la minimum cantitatea de pămînt cu care urmau să fie împroprietăriţi ţăranii.

Aşa-numitul „amendament" la proiectul de lege rurală al guvernului era de fapt un alt proiect, în care însă — trebuie subliniat — se părăsiseră în bună măsură poziţiile majorităţii din 1860—1862. Prin acest proiect al majorităţii comitetului se desfiinţau toate sarcinile de natură feudală ale sătenilor, ca şi monopolurile; se hotăra plata unei despăgubiri pentru desfiinţarea acestor sarcini, *şi nu pentru pămînt*, şi se accepta ca sătenii să devină „deplini proprietari" pe locurile de casă şi grădină şi pe 4 pogoane şi 15 prăjini la sud de Milcov sau două fălci şi jumătate la nord de Milcov ca locuri — statornice şi nevariabile! — de arătură, izlaz şi fîneaţă. Capitolul al II-lea, consacrat despăgubirii, menţiona în art. 18 că aceasta era datorată „pentru cesiunea pămînturilor ... şi pentru răscumpărarea drepturilor proprietarilor", ceea ce reprezenta o formulare de compromis a celor două teze. În schimb, proiectul majorităţii prevedea un cuantum mai ridicat decît cel al guvernului în privinţa despăgubirilor, o dobîndă sporită, de 8%, şi anuităţi proporţional mai mari datorate de ţărani, deşi li se acorda mai puţin pămînt. Proiectul mai căuta să limiteze cantităţile de pămînt ce urmau să fie vîndute anual din moşiile publice, scăzînd loturile la 5 ha şi înlocuind preţul de 5 galbeni — relativ avantajos — prin preţul ce urma să fie fixat prin intermediul licitaţiei. În sfîrşit, aplicarea legii era prelungită, întrucît, spre deosebire de proiectul

---

[84] „Romînul" nr. din 21 martie 1864, p. 265.
[85] „Monitorul" nr. 68 din 23 martie 1864, p. 313.
[86] *Acte şi legiuiri...*, vol. II, p. 748—761.

guvernului, care prevedea ca termen, data de 1 aprilie 1866, proiectul majorității fixa aplicarea la trei ani după promulgarea legii[87]. În ansamblu, așa-zisul amendament al majorității Adunării reflecta, pe de o parte, concesiunile pe care autorii săi trebuiseră să le facă sub presiunea frămîntărilor țărănimii, acordînd în primul rînd împroprietărirea pe un lot minimal, iar pe de alta oglindea poziția reacționară a susținătorilor săi în comparație cu cei ai proiectului Kogălniceanu.

Luînd cuvîntul, Kogălniceanu se declară încă o dată fățiș hotărît partizan al împroprietăririi și se arată dispus să accepte modificări ale proiectului în privința despăgubirii, dar nu în privința loturilor atribuite țăranilor. „Nu intrați cu prăjina în ogorul țăranului", exclamase el[88]. Adunarea ascultase apoi lectura proiectului minorității comitetului pe care-l întocmise I. C. Brătianu. Acesta era apropiat de cel al guvernului, lucru arătat de Kogălniceanu în cursul aceleiași ședințe[89]. Dar acest proiect al minorității conținea și unele prevederi care indicau că liberalii radicali erau dispuși să acorde unele concesii mai restrînse maselor țărănești, fapt ce avea, desigur, la bază înțelegerea pe care o stabiliseră cu moșierimea conservatoare în 1863. Proiectul lui I. Brătianu nu acorda țăranilor decît pămîntul pe care-l aveau în folosință *în fapt*, ceea ce reprezenta o limitare; oferea țărănimii spre achiziționare loturile statului „începînd cu cele mai puțin producătoare"; sistemul de despăgubire, ca și dobînda, erau de asemenea mai avantajoase pentru moșierime în acest proiect al minorității decît în cel al guvernului[90]. În afară de aceasta, nesusținînd proiectul lui Kogălniceanu și venind cu un proiect propriu în largă măsură asemănător, Brătianu crea o diversiune care a contribuit la slăbirea nu numai a poziției guvernului, dar și a poziției partizanilor împroprietăririi pe locurile așa-zise legiuite și astfel, indirect, a împins și el spre lovitura de stat. Proiectul liberal-radical reflecta într-un mod mai pregnant decît cel al guvernului dorința de conciliere a celor două clase posedante.

Spre deosebire de partizanii lui Kogălniceanu și de deputații liberal-radicali, care voiau să se treacă la discutarea proiectelor, deputații majorității conservatoare au împiedicat această dezbatere, dînd un vot de blam guvernului, deși intenția lor a fost limpede demascată. Unul dintre miniștri aprecia că „ținta secretă" a moțiunii de blam „nu poate fi alta decît a amîna chestiunea incomodă", adică problema agrară. „...Toată lumea — a declarat la rîndul său primul ministru — știe că aici nu este vorba de Kogălniceanu, nu este vorba de minister, este vorba că nu voiți un minister care să trateze chestiunea aceasta subt un punct de vedere național, care s-o apere ca o chestiune națională, care să facă o lege pentru țară,

---

[87] *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 762—771.

[88] *Ibidem*, p. 771—778.

[89] „...Voi zice numai că d-lui, prin amendamentul d-sale, a binevoit a se uni cu proiectul nostru și astfel amendamentul d-sale nu este alt nimica, afară de chestiunea despăgubirii, decît însuși proiectul nostru. D-lui nu a luat nici un parmac de pămînt din acela cerut prin proiectul nostru, cere oborîrea clăcii, pentru care cere ca proprietarii să se despăgubească, zice că nu putem primi noi să se iea un pămînt șerbit de țăran și să se dea proprietarului..." (*ibidem*, p. 835).

[90] *Ibidem*, p. 780—789.

iar nu pentru proprietari"[91]; de fapt, şi legea lui Kogălniceanu era o lege „pentru proprietari", dar ea era întocmită de pe poziţii realiste şi mai înaintate în comparaţie cu cele ale celorlalte grupări politice.

Prin votul de blam de la 13 aprilie 1864 s-a creat o situaţie deosebit de gravă. Chiar clasele posedante aveau interesul să se dea o rezolvare chestiunii agrare, starea de frămîntare a ţărănimii accentuîndu-se. Alexandru Ioan Cuza s-a decis acum în mod definitiv pentru înfăptuirea reformei agrare pe calea unei lovituri de stat. Poziţia reacţionară a conservatorilor în problema agrară a dăunat coeziunii monstruoasei coaliţii, situaţie care a înlesnit lovitura de stat. La 2 mai acest act a fost realizat. Adunarea a fost dizolvată, iar Statutul dezvoltător al Convenţiei şi o nouă lege electorală au fost supuse plebiscitului poporului. Aprobate prin plebiscit, aceste documente au primit apoi şi sancţiunea puterilor garante prin protocolul încheiat la Constantinopol la 16/28 iunie. Drumul spre înfăptuirea reformei agrare era acum deschis.

La 2 iulie, în ziua promulgării statutului, Alexandru Ioan Cuza şi Kogălniceanu invitau Consiliul de stat să elaboreze un proiect de lege rurală prin care să se desfiinţeze claca, să se împroprietărească ţăranii pe locurile „ce ei astăzi le posedă, în puterea legilor în fiinţă" şi să se asigure proprietarilor o despăgubire „dreaptă şi sigură"; i se trimitea şi proiectul de lege rurală al guvernului Kogălniceanu[92]. S-a constituit o comisie specială, compusă din trei membri — al cărei raportor a fost Al. Creţescu — şi care a primit sarcină din partea Consiliului de stat să elaboreze proiectul. În raportul pe care l-a întocmit, comisia a făcut o minuţioasă cercetare juridică-istorică privind drepturile sătenilor şi proprietarilor. Principala concluzie a ei a fost că „în scurt dincolo, precum şi dincoace de Milcov, clăcaşul are asupra pămîntului, în întinderea hotărîtă prin lege, exerciţiul dreptului de proprietate". „Stăpînul — mai adăuga raportul comisiei — are asupra aceluiaşi pămînt numele de proprietar. Cel dintîi, aşadar, are lucrul fără nume, cel de-al doilea are numele fără lucru". Comisia opina pentru recunoaşterea ţăranului ca „plin proprietar pe locurile ce legea dă dreptul să posează" şi pentru despăgubirea proprietarilor în contul „prestaţiunilor" feudale ce urmau să fie abrogate. Pentru despăgubire se propuneau ca bază preţurile legale ale muncii şi termenul de zece ani. De asemenea, se mai propunea să se legifereze „facultatea" sătenilor „de a-şi cumpăra proprietăţi pe moşiile statului"[93].

Proiectul de lege rurală al comisiunii repeta în general conţinutul proiectului lui Kogălniceanu, cu unele adăugiri şi precizări. Acest text a fost completat şi modificat în două şedinţe ale Consiliului de stat prezidate de domnitor — la 11 şi 12 august —, elaborîndu-se textul definitiv al legii rurale. De data aceasta s-au stabilit cu exactitate suprafeţele ce urmau să fie date diferitelor categorii de ţărani în funcţie de numărul vitelor şi de regiune; s-au mărit loturile ce puteau fi vîndute ţăranilor din moşiile statului pînă la 20 de pogoane, dar totodată s-a prevăzut — la

---

[91] *Acte şi legiuiri ...*, vol. II, p. 792 şi 821.
[92] *Ibidem*, p. 836.
[93] *Ibidem*, p. 837—853.

sugestia lui Strat — ca statul să poată vinde şi loturi de 100—500 de pogoane, desigur moşierilor. Preţul pămîntului statului a fost menţinut la cei cinci galbeni prevăzuţi de proiectul lui Kogălniceanu. În privinţa termenului de despăgubire, Consiliul de stat l-a ridicat de la 10 la 15 ani, fixînd de asemenea sume precise ce urmau să fie plătite de fiecare categorie de ţărani, ca şi cele ce urmau a fi achitate proprietarilor. S-au mai prevăzut noi venituri în temeiul cărora să fie format fondul de despăgubiri. Divergenţe a provocat însă termenul de aplicare a noii legiuiri. Comisia a propus iniţial 1 aprilie 1865, apoi 26 octombrie 1865; guvernul s-a pronunţat pentru aplicarea succesivă între 23 aprilie 1865 şi 23 aprilie 1866, pentru ca apoi să ceară revizuirea termenului şi Consiliul de stat să hotărască la 14 august ca legiuirea să se pună integral „în lucrare" la 23 aprilie 1865[94].

La 14 august 1864, ţării întregi îi era adus la cunoştinţă textul legii rurale pe care domnitorul o sancţionase şi o promulgase. Totodată, Alexandru Ioan Cuza a adresat o proclamaţie clăcaşilor eliberaţi şi care urmau să fie împroprietăriţi. „Îndelungata noastră aşteptare, marea făgăduinţă dată vouă de Înaltele Puteri ale Europei prin art. 46 al Convenţiunii — proclama el —, interesul patriei, asigurarea proprietăţii fonciare şi dorinţa mea cea mai vie s-a îndeplinit. Claca (boierescul) este desfiinţată pentru de-a pururea şi de astăzi voi sînteţi proprietari liberi pe locurile supuse stăpînirii voastre, în întinderea hotărîtă prin legile în fiinţă". Dar, în acelaşi timp, Cuza cerea ţăranilor să uite „toată ura şi toată vrajba" şi să fie „bărbaţi de pace şi bună rîndueală"[95]. Aceasta indica limitele poziţiei pe care se situa domnitorul. Acesta, ca şi Kogălniceanu, a fost unul din exponenţii cei mai înaintaţi ai partizanilor reformei prin împroprietărire, dar, totodată, ca şi primul său ministru, el apreciase că reforma fusese necesară pentru a se evita răscularea ţărănimii.

Legea rurală desfiinţa sarcinile feudale[96], desfiinţare pentru care ţărănimea trebuia să despăgubească pe proprietari, şi împroprietărea pe săteni. 408 119 săteni au fost împroprietăriţi şi alţi 59 721 au primit locuri de casă şi grădină. În total s-au dat ţărănimii 1 766 258,2 ha, din care numai 1 194 281,7 ha au fost luate din moşiile particulare[97]. Deşi reforma agrară din vara anului 1864 a însemnat — ca şi în Rusia — „o « curăţire » moşierească « a pămînturilor » pentru capitalism"[98], deşi atît prin prevederile ei, cît mai ales prin aplicarea ei această reformă pe „calea prusacă" a avut un caracter mărginit, care reflecta înseşi limitele de clasă ale alcătuitorilor ei, legea rurală din 1864 a deschis drum larg relaţiilor capitaliste şi ea rămîne unul din cele mai însemnate evenimente din istoria Romîniei. Reforma agrară a avut o deosebită şi multilaterală importanţă în procesul

[94] *Acte şi legiuiri ...*, vol. II, p. 854—878.

[95] *Ibidem*, p. 890—891.

[96] *Ibidem*, p. 892—904.

[97] *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din Romînia*, sub redacţia N. N. Constantinescu, Bucureşti, 1959, p. 145.

[98] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 16, Bucureşti, Edit. politică, 1963, p. 260.

de constituire a Romîniei moderne. Prin realizarea ei se punea capăt unei lupte care dura de decenii şi al cărei principal motor a fost ţărănimea. Dar în rezolvarea problemei agrare ţărănimea n-a fost primită de reprezentanţii claselor dominante să-şi susţină punctul de vedere. Problema a fost rezolvată de clasele posedante, deci de o singură parte, fără ca ţărănimea să fie chemată să-şi apere legitimele drepturi, ceea ce a imprimat legiuirii limitele pe care ea le-a avut. Cu toate acestea, este neîndoielnic că legea rurală din 1864, în ciuda insuficienţelor ei, constituie unul din cele mai de seamă evenimente — cu hotărîtoare consecinţe — care a avut loc în Romînia secolului al XIX-lea.

ATITUDINEA MOŞIERILOR ŞI ARENDAŞILOR FAȚĂ DE REFORMA AGRARĂ DIN 1864

DE

N. ADĂNILOAIE

La mijlocul veacului trecut, problema agrară în Principatele Romîne era cea mai importantă şi mai acută problemă internă; de rezolvarea ei avea să depindă structura statului național ce se forma în acei ani. Dezvoltarea economică şi socială a Principatelor cerea — ca o necesitate tot mai imperioasă — schimbarea relațiilor dintre țărani şi stăpînii de moşii. De aceea şi revoluția de la 1848 pusese pe primul plan rezolvarea problemei agrare prin emanciparea şi împroprietărirea clăcaşilor.

Înlăturarea relațiilor feudale şi împroprietărirea erau revendicările pentru care țărănimea clăcaşă lupta de secole.

Burghezia, avînd nevoie de sprijinul maselor țărăneşti în lupta împotriva orînduielilor feudale, a promis la începutul revoluției că va satisface revendicările clăcaşilor. Pe parcurs, aripa moderat-liberală a burgheziei — care avea o poziție preponderentă în conducerea revoluției — a adoptat însă o politică oscilatorie, fapt ce a dus la compromisuri şi tranzacții cu moşierimea, în dauna intereselor țărănimii. Din această cauză, cu toate eforturile aripii democrat-revoluționare, condusă de N. Bălcescu, cu toate acțiunile de luptă ale țărănimii, rezolvarea burghezo-democratică a problemei agrare nu a fost înfăptuită la 1848 şi nici în anii următori.

Majoritatea moşierilor doreau de asemenea o schimbare a raporturilor agrare, dar în favoarea lor. Ei declarau că nu se opun eliberării clăcaşilor, în realitate însă urmăreau să-şi elibereze doar moşiile de servituțile feudale ce apăsau asupra lor şi să devină proprietari în sensul burghez al cuvîntului. În loc de împroprietărirea țăranilor dependenți, moşierimea conservatoare preconiza deposedarea totală a acestora de pămînt; clăcaşul fiind despărțit de moşie, aceasta, în întregimea ei, urma să intre în proprietatea absolută a boierului. Moşierimea conservatoare, reinstalată la conducere după înăbuşirea revoluției din 1848, a căutat să profite

„STUDII", tomul 17, nr. 3, p. 547–566, 1964.

de prevederile Convenției de la Balta-Liman pentru a soluționa în folosul ei problema agrară. Astfel, în expunerea de motive a Comisiei însărcinate de Barbu Știrbei cu cercetarea raporturilor dintre proprietari și țărani, moșierii susțin din nou că „proprietarul este stăpîn absolut pe pămîntul său, iar săteanul pe persoana și pe munca sa" [1].

Fierberea din rîndul maselor țărănești a determinat pe domnitorii celor două Principate să nu legifereze totuși prin „așezămintele" din 1851 deposedarea totală și generală a clăcașilor de pămînt, cum preconizau inițial moșierii. Așezămintele acestea, pentru reorganizarea raporturilor dintre proprietari și „lucrătorii pămîntului", deși au schimbat unele articole (138—146) din Regulamentul Organic, n-au îmbunătățit soarta clăcașilor cum pretindeau legiuitorii [2]. Este adevărat că așezămintele legiferau drepturile și îndatoririle reciproce, stabileau întinderea de pămînt ce trebuia dată clăcașilor în folosință — în raport cu numărul de vite — și munca pe care aceștia erau obligați s-o presteze moșierului, dar ele — pregătind, în fond, transformarea latifundiilor feudale în proprietăți capitaliste — lăsau la latitudinea stăpînilor dreptul de a dispune, la bunul plac, de moșie și de a izgoni de pe dînsa pe orice clăcaș [3].

Legiuirile din 1851 au menținut atît dijma*, monopolurile, cît și o serie de alte obligații feudale impuse anterior țărănimii. Totodată, ca și Regulamentul Organic, ele au limitat dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului. Sătenii care aveau nevoie pentru hrană de o întindere mai mare de pămînt decît cea prevăzută trebuiau să se „învoiască" cu moșierul sau arendașul în condiții nereglementate însă de nici o lege, condiții care numai în folosul țăranilor nu puteau fi. De altfel, atît în Moldova, cît mai ales în Țara Romînească, așezămintele — considerînd pe săteni drept simpli „chiriași" [4], iar pe moșieri ca stăpîni asupra întregului pămînt — tindeau să faciliteze introducerea și generalizarea așa-ziselor învoieli „de bunăvoie" între moșieri și clăcași [5], fapt ce ducea la exproprierea totală a țărănimii muncitoare. Aceste așa-zise „învoieli libere" între sătean și moșier — după cum just arăta N. Bălcescu — urmăreau „a despoia pe țăran de toate drepturile sale, a-l declara proletar

---

[1] D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 578 (citat în continuare *Acte și legiuiri*).

[2] *Ibidem*, p. 532.

[3] În legiuirea din Țara Romînească se sublinia că proprietarul „este liber să întrebuințeze proprietatea sa după cum i-ar conveni mai bine și să lase pe dînsa sau să depărteze din săteni pe cîți va socoti" (*ibidem*, p. 708). Legiuirea moldoveană lăsa de asemenea libertatea boierului de a izgoni de pe moșie pe clăcași. Articolul 23 preciza: „Proprietarul poate cere depărtarea de pe moșia sa a țăranilor răzvrătitori și îndărătnici, dînd însă de știre Departamentului din năuntru de una ca aceasta cu șase luni mai înainte de 23 aprilie" (*ibidem*, p. 542).

* Așezămîntul din Moldova prevedea, ce-i drept, desființarea dijmei din fîn și cereale, dar majora, în schimb, alte sarcini feudale impuse clăcașilor.

[4] Legiuirea Țării Romînești conchidea: „...Săteanul ce locuiește pe moșia altuia nu se poate socoti decît ca un chiriaș pe acea parte de loc ce primește, și banii ce plătește sau munca ce face pe seama proprietarului nu se poate socoti iarăși decît o chirie din parte-i pentru acest pămînt" (*ibidem*, p. 700).

[5] Același așezămînt menționa, de la început, că legea în sine avea un caracter temporar „pînă cînd se vor putea introduce de obște în Valahia învoielile de bunăvoie pentru fieșcare parte, la care învoieli privește mai cu seamă duhul acestei legiuiri și pe care ea se silește a înlesni prin toate mijloacele" (*ibidem*, p. 700).

şi cu dreptul d-a muri de foame unde va voi sau a primi condiţiile cu care va binevoi proprietarul a-i da pămîntul, căci transacţiile nu pot fi libere cînd existenţa unuia e în mîinile celuilalt"[6].

Aşezămintele agrare[7] din 1851 — care au rămas în vigoare pînă la decretarea legii rurale din august 1864 — au oglindit expresia voinţei moşierimii conservatoare, voinţă ridicată la rangul de lege. Deşi în deceniul următor au avut loc adînci frămîntări politice şi sociale, legate de formarea şi organizarea statului romîn modern, moşierimea conservatoare n-a tras învăţămintele impuse de aceste transformări. Din contra, reacţionarismul ei s-a accentuat. Dovada e că în iulie 1860, în Comisia centrală de la Focşani, moşierimea a elaborat şi adoptat un proiect de reformă agrară care, anulînd orice drept al clăcaşilor asupra pămîntului, consfinţea exproprierea totală a acestora de către marii proprietari[8].

La 11 iunie 1862, în ciuda împotrivirii categorice a lui M. Kogălniceanu şi a altor liberali democraţi, acest proiect reacţionar a fost votat de prima Cameră a Principatelor Unite, în care moşierimea conservatoare deţinea, de asemenea, majoritatea locurilor.

Legea n-a fost pusă în practică deoarece domnitorul Al. I. Cuza — fiind şi el un adept al împroprietăririi clăcaşilor prin despăgubire — a refuzat să o sancţioneze[9]. Date fiind frămîntările de la sate, domnitorul a considerat că aplicarea acestei legi sau amînarea continuă a împroprietăririi ar putea duce la izbucnirea unor puternice răscoale ţărăneşti, care ar periclita însăşi orînduirea statului burghez. De aceea, în anul următor, el va încredinţa conducerea guvernului lui M. Kogălniceanu, partizan înflăcărat al reformei agrare în sensul vederilor domnitorului.

E de menţionat că, în lupta pentru pămînt, de o parte a baricadei se găsea ţărănimea clăcaşă, care revendica ogoarele pe care le muncea de secole, iar de partea cealaltă clasele dominante: moşierimea şi burghezia, tîrguindu-se cît pămînt şi în ce condiţii să-l cedeze.

Lenin, referindu-se la poziţia moşierimii şi a burgheziei faţă de reforma agrară înfăptuită în Rusia la 1861, arăta că s-a desfăşurat o luptă „*în rîndurile* claselor dominante, în cea mai mare parte *în rîndurile moşierilor*, o luptă care se ducea *exclusiv* pentru mărimea şi forma *concesiilor*". În această luptă „liberalii, ca şi iobăgiştii, se situau pe poziţiile recunoaşterii proprietăţii şi puterii moşierilor, condamnînd cu indignare orice idei revoluţionare cu privire la *desfiinţarea* acestei proprietăţi, cu

---

[6] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1953, p. 285.

[7] Vezi analiza acestor aşezăminte la V. Maciu, *Caracterul legiuirilor agrare din Romînia din deceniile VI şi VII ale secolului XIX*, în *Comunicări şi articole de istorie*, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice, Bucureşti, 1955, p. 59—79; vezi şi N. Adăniloaie, *Ţărănimea şi Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 225—229.

[8] I. Adam şi N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura Romîniei*, vol. I, Bucureşti, Edit. de stat pentru literatură economică şi juridică, 1956, p. 87.

[9] La 14 martie 1864, Al. I. Cuza, referindu-se la această lege, va menţiona că n-a putut-o sancţiona deoarece ea „nu corespunde la condiţiunile de îmbunătăţire a soartei muncitorilor de pămînt, garantată lor prin art. 46 al Convenţiunii, încheiată la Paris în 19 august 1858" (*Acte şi legiuiri*, seria I, vol. II, p. 734).

privire la *completa răsturnare* a acestei puteri" [10]. În continuare, Lenin preciza că liberalii — care erau ideologii burgheziei — „au vrut « să elibereze » Rusia « de sus » fără să desființeze nici monarhia țarului, nici proprietatea moșierilor asupra pămîntului, nici puterea lor, ci numai îmboldindu-i să facă « concesii » spiritului vremii". Burghezia „nu se poate împăca cu iobăgia, dar se teme de revoluție, se teme de mișcarea maselor, care ar putea răsturna monarhia și nimici puterea moșierilor. De aceea liberalii se limitează la « lupta pentru reforme », la « lupta pentru drepturi », adică la împărțirea puterii între iobăgiști și burghezie" [11].

Deși legea rurală de la 1864, în esența ei, a fost urmarea raportului de forțe din sînul claselor sociale și consecința unui anumit stadiu al dezvoltării relațiilor de producție din Principate [12], aprecierile lui Lenin sînt în mare parte valabile și pentru poziția adoptată de burghezia și moșierimea romînă față de reforma agrară.

Burghezia — avînd nevoie de brațe libere — voia înlăturarea relațiilor clăcășești și împroprietărirea țăranilor dependenți contra unei despăgubiri plătite foștilor stăpîni, ea voia totodată să îngrădească și puterea moșierilor pentru a putea pune în aplicare legislația și instituțiile caracteristice orînduirii capitaliste. Burghezia căuta însă să înfăptuiască de sus aceste reforme și — deși pare paradoxal — în înțelegere cu moșierimea, cu toate divergențele existente în sînul acestor clase dominante. Liberalii de diferite nuanțe — democrați, radicali sau moderați, reprezentînd interesele burgheziei și ale moșierimii liberale — se declarau, în principiu, pentru rezolvarea problemei țărănești printr-o reformă agrară [13]. Dar, cu excepția primei grupări (conduse de M. Kogălniceanu), celelalte două nu luptau activ pentru înfăptuirea reformei, uneori chiar tergiversau intenționat lucrurile.

După înfăptuirea reformei agrare în Rusia, M. Kogălniceanu — combătînd legea rurală propusă de moșierimea conservatoare și arătînd, în ședința Adunării din 25 mai 1862, că aceasta este mai reacționară decît legile agrare din celelalte țări europene — se declara de acord cu rezolvarea problemei țărănești în sensul reformei rusești. „Iată, d-lor o soluțiune gata, o lege potrivită cu împrejurările noastre economice, cu trebuințele agriculturii, cu necesitatea îmbunătățirii soartei sătenilor romîni". Adresîndu-se moșierimii reacționare din Adunare, Kogălniceanu declara: „Nu... vă cerem soluțiuni comuniste sau socialiste, vă cerem soluțiunea adoptată de statul cel mai conservator din Europa" [14].

După cum se știe, moșierimea conservatoare, nelăsîndu-se convinsă de argumentele lui Kogălniceanu, a impus adoptarea propriului proiect de lege rurală, care spolia pe clăcași de toate drepturile asupra pămîntului.

---

[10] V. I. Lenin, *„Reforma țărănească" și revoluția proletară țărănească*, în *Opere complete*, vol. 20, București, Edit. politică, 1963, p. 181.

[11] *Ibidem*, p. 182.

[12] I. Adam și N. Marcu, *op. cit.*, p. 141.

[13] În privința atitudinii diferitelor grupări politice față de problema agrară, vezi Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterea Divanului ad-hoc și a adunărilor Țării Romînești (1857–1861)*, în „Studii", an. XI, 1958, nr. 1, p. 29–52.

[14] *Acte și legiuiri*, seria I, vol. II, p. 448.

Abia în aprilie 1864, după ce proiectul de lege rurală întocmit de guvernul condus de Kogălniceanu a fost publicat în „Monitor", moşierimea — venind cu un contraproiect, pentru a nu pierde mai mult — s-a arătat dispusă să facă o mică concesie sătenilor, declarîndu-se pentru acordarea de loturi de circa 2 ha, în condiţii împovărătoare pentru clăcaşi.

Spre deosebire de liberalii democraţi, liberalii radicali conduşi de I. C. Brătianu — făcînd front comun cu conservatorii, în cadrul „monstruoasei coaliţii" îndreptate împotriva lui Cuza —, pentru a fi pe placul moşierimii, tergiversau înfăptuirea reformei agrare. După ce în februarie 1863 I. C. Brătianu, referindu-se la rezolvarea problemei agrare, declarase în Cameră că „trebuie să aşteptăm pînă ce vor videa proprietarii că modul proprietăţii de astăzi nu este cel mai profitabil pentru dînşii; să vadă că au alte resurse mai bune decît acele ce le dau legile existente" [15], în aprilie 1864 s-a opus categoric proiectului de lege rurală prezentat de Kogălniceanu. În şedinţa furtunoasă a Camerei din 13 aprilie 1864, în care deputaţii conservatori D. Ghica, V. Boerescu, G. Costaforu, M. C. Epureanu ş.a. au proferat blesteme şi ameninţări la adresa primului ministru M. Kogălniceanu, acuzîndu-l că vrea să devină „tribun popular", „rege al ţăranilor", că a întocmit un proiect de lege rurală pe baza „unui principiu socialist", un proiect „spoliator şi incendiar", care „provoacă resbel civil" şi sărăceşte pe moşieri [16], I. C. Brătianu — deşi se considera radical — a declarat textual: „Sînt d-lor în contra acestui proiect, atît în detaliu, cît mai cu seamă pentru aplicabilitatea lui" [17]. În aceeaşi şedinţă el îl apostrofa pe Kogălniceanu: „Şi dacă ... te-ai pus, d-le ministru, ca singurul apărător al ţăranului, adevăratul bine ce ai face nu stă în o bucată de pămînt cu un pogon mai mică sau mai mare, ci folosul real ce i-am aduce este să-i dăm mijloacele prin care se poate lua o educaţiune, să se facă un adevărat cetăţean romîn" [18].

Liberalii radicali, în loc să sprijine legea rurală propusă de guvern, urmînd exemplul conservatorilor, au venit, pentru a crea o diversiune, cu un alt proiect, mai dezavantajos ţărănimii. Proiectul legii rurale prezentat în Cameră de I. C. Brătianu — deşi în unele privinţe se asemăna cu al guvernului — prevedea să se dea ţăranilor o suprafaţă de pămînt mai mică decît cea cerută de M. Kogălniceanu, excludea împroprietărirea sătenilor şi pe moşiile statului (acolo unde moşiile particulare erau insuficiente), îngrădea folosirea de către foştii clăcaşi a pădurilor, nu garanta un minim de pămînt ţăranilor şi preconiza o dobîndă mai mare decît cea prevăzută de guvern.

Luînd apărarea moşierilor, liberalii radicali criticau proiectul lui M. Kogălniceanu pentru că, chipurile, prevedea despăgubiri prea mici pentru pămînturile ce urmau a fi luate de la aceştia şi date ţăranilor. Liberalii radicali au cerut ca legea rurală să intre în vigoare în 1866 şi totodată au propus o serie de modificări în avantajul moşierimii.

---

[15] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza vodă*, vol. I, Iaşi, 1903, p. 267.
[16] *Acte şi legiuiri*, seria I, vol. II, p. 776—822.
[17] *Ibidem*, p. 833.
[18] *Ibidem*, p. 830.

Din analiza celor trei proiecte reiese că I. C. Brătianu dorea să se facă țărănimii concesii mult mai reduse decît cele acordate de Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu prin legea rurală din 1864, iar concesiile moșierimii conservatoare erau cu totul infime. Ca și în Rusia, divergențele dinlăuntrul claselor dominante se refereau tot la „proporțiile și forma concesiilor" ce urmau a fi făcute țărănimii.

În primăvara anului 1864, în timp ce reprezentanții burgheziei și ai moșierimii se tîrguiau sau se amenințau reciproc, în timp ce unii conservatori aruncau cuvinte disprețuitoare la adresa țărănimii [19], iar majoritatea reacționară a Camerei dădea un vot de blam guvernului Kogălniceanu pentru „vina" de a fi întocmit și publicat un proiect de lege rurală defavorabil moșierimii, la sate acțiunile și frămîntările clăcașilor iau o amploare tot mai mare. Țăranii, sătui de tergiversări, sătui de promisiuni, refuzau să mai presteze claca, cerînd o împroprietărire grabnică. Reforma agrară din 1864 a fost determinată de necesitățile obiective ale dezvoltării economice și sociale interne și înfăptuită, în ultimă instanță, sub presiunea valului crescînd al frămîntărilor țărănești*. Această legiuire agrară, nefiind sprijinită de moșierimea conservatoare și de o parte a burgheziei, Cuza și Kogălniceanu au fost nevoiți să o facă împotriva voinței acestora, abia după *lovitura de stat* de la 2 mai 1864.

La 14 august 1864, Cuza a decretat legea rurală prin care s-a recunoscut libertatea personală și libertatea muncii săteanului. Această lege desființa claca (boierescul), dijma, podvezile, monopolurile feudale din sate și toate celelalte obligații feudale ale țărănimii clăcașe, în schimbul unei despăgubiri bănești față de moșieri, despăgubire care urma a fi plătită prin intermediul statului, periodic, timp de 15 ani. Legea hotăra împroprietărirea țăranilor pe locurile ce le aveau deja în folosință, stabilind cuantumul loturilor pe trei categorii, după numărul vitelor cu care sătenii făcuseră claca la moșier, cu patru boi, cu doi boi sau pălmași. Tot în funcție de categoria în care erau înscriși, țăranii urmau să plătească și despăgubirea clăcii.

Paralel cu încercările deputaților conservatori de a legifera exproprierea totală a clăcașilor și trecerea întregului pămînt în proprietatea absolută a moșierilor, la sate clasele dominante au înăsprit exploatarea țărănimii. Ceea ce n-au izbutit să realizeze reprezentanții lor pe plan legislativ, au căutat să pună în practică moșierii și arendașii, prin mijloace cu totul arbitrare. Astfel, profitînd de prevederile așezămintelor agrare din 1851, care erau în vigoare, proprietarii și arendașii au alungat de pe moșii un mare număr de clăcași. Izgonirea era calea cea mai sigură și mai ușoară pentru moșieri și arendași de a scăpa de elementele cele mai curajoase

[19] În ședința din 13 aprilie, deputatul V. Boerescu — deși afirma că e „unul din cei mai vechi liberali" —, combătînd reforma din punctul de vedere al moșierimii conservatoare, susținea că „proprietarii sînt partea inteligentă" a națiunii, iar „țăranii sînt masa brută, sînt forța numerică și nu voim noi a lovi inteligența prin forța brutală, a înăbuși dreptatea sub presiunea numărului". După el, adoptarea proiectului lui Kogălniceanu însemna „pieirea" moșierilor (*ibidem*, p. 825).

* În această direcție istoricul Radu Rosetti scria, mai tîrziu, următoarele: „...nu încape îndoială că prin legea rurală de la 1864 Cuza a ferit țara de catastrofa unei cumplite răscoale țărănești" (Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, București, 1925, p. 200).

din rîndurile clăcaşilor, de sătenii care încercau să se opună exploatării feudale [20]. Mulţi clăcaşi au fost alungaţi de pe moşii pe motivul că ar fi ,,răzvrătitori şi îndărătnici" sau pentru că ar ,,tulbura liniştea obştească". Gradul de răzvrătire sau nesupunere al sătenilor putea fi însă apreciat de proprietar după cum voia.

Dreptul de izgonire, exercitat de obicei cu brutalitate şi violenţă, era folosit deseori ca mijloc de teroare şi constrîngere. El folosea moşierilor şi arendaşilor pentru a sili pe săteni să accepte condiţiile de învoială cele mai nedrepte şi mai împovărătoare. Uneori, din cauza grelelor condiţii impuse, clăcaşii erau nevoiţi să renunţe singuri la gospodăriile lor şi să-şi ceară strămutarea pe alte moşii, în speranţa unui trai mai omenesc. Izgonind sau strămutînd pe clăcaşi, proprietarii şi arendaşii îşi însuşeau — în majoritatea cazurilor — bunurile acestora şi îşi măreau totodată suprafaţa moşiei exploatate în mod direct [21]. Marii moşieri Barbu Belu, N. Bibescu, Gh. Vernescu, Al. Scarlat Ghica, Roset-Roznovanu, Costin Catargiu, Barbu Izvoranu, Petre Opran, I. Oteteleşanu, N. Lahovari, I. P. Apostol, Barbu Caragic, I. Hagiadi ş.a. au excelat în folosirea celor mai brutale mijloace pentru a izgoni un număr cît mai mare de clăcaşi de pe latifundiile lor [22].

Din toamna anului 1863, moşierii şi arendaşii — prevăzînd că guvernul Kogălniceanu va impune împroprietărirea ţăranilor — au intensificat procesul de alungare a sătenilor consideraţi indezirabili, le-au micşorat tot mai mult loturile date în folosinţă, izlazurile, ,,prisoasele" şi au căutat, pe alocuri, să transforme regimul clăcii în ,,învoieli speciale", pentru a ocoli astfel eventualele prevederi ale reformei agrare şi a-şi salva integral moşiile. Folosirea acestor mijloace violente împotriva ţărănimii s-a accentuat şi mai mult în primăvara anului 1864, cînd moşierii şi arendaşii au aflat din dezbaterile Camerei sau au citit din ,,Monitor" textul integral al proiectului de lege rurală pregătit de guvern.

Cu cît se apropia decretarea legii rurale, cu atît mijloacele folosite de stăpînii sau posesorii de moşii împotriva sătenilor deveneau mai numeroase şi mai brutale. Uneori, cînd proprietarii nu izbuteau să alunge pe ţărani, le cereau să se strămute de bunăvoie, căci, moşia fiind prea populată, nu au nevoie de forţa de muncă a tuturor clăcaşilor ; alteori le spuneau că sînt cu totul de prisos, deoarece vor aduce maşini ,,pentru lucrarea pămîntului" [23]. În unele judeţe moşierii îi sileau pe ţărani să lucreze cu pogonul [24]

[20] În privinţa alungării ţăranilor de pe moşii, vezi Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare în Ţara Romînească la începutul domniei lui Cuza Vodă*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1957, p. 189—197; vezi şi Gh. Platon, *Frămîntări ţărăneşti în Moldova în preajma Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 316—329; Ecaterina Negruţi-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 şi 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei 1848—1864*, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 150 şi 158.

[21] Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare...*, p. 197.

[22] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 109/1864; *ibidem*, dos. inv. 25/1864 ; *ibidem*, dos. inv. 183/1864.

[23] Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 1 508/1863, f. 9.

[24] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 28/1864, f. 307, 322 şi 330; *ibidem*, dos. inv. 29/1864, f. 17; vezi şi Alexandra Anghel, *Aspecte privind aplicarea legii rurale din 1864 în judeţul Dolj*, în ,,Studii", an. XIII, 1960, nr. 4, p. 205.

zilele de muncă datorate din anul 1863 sau îi ademeneau să semneze anumite învoieli speciale, pentru a nu mai fi considerați în categoria clăcașilor și astfel la decretarea legii rurale să nu fie obligați a le da pămînturi.

În anul 1863, arendașul moșiei statului de la Ulmu, județul Brăila, a făcut o învoială cu clăcașii pe timp de 5 ani referitoare atît la „pogoanele legiuite", cît și la „prisoase". Contractul acesta prevedea o serie de condiții, printre care să se dea dijmă una din șase, să se are în primul rînd pe moșie și apoi pe locurile date în folosință țăranilor ș. a. E semnificativ faptul că la punctul 7 s-a precizat că acest contract nu poate fi anulat „măcar orice prefacere ar fi din partea guvernului" [25]. Deși după apariția legii rurale sătenii, considerînd toate învoielile anulate, au refuzat să mai lucreze la arendaș, acesta, în virtutea clauzei menționate din contract, i-a obligat să-i muncească moșia, prin execuție cu dorobanți, chiar și în vara anului 1865 [26].

Tot în anul 1863, proprietarul moșiei Ianca, județul Brăila, a vîndut unor săteni locuri de case, iar de la alții, printr-o învoială, a luat arvună pentru a le vinde „pogoane ohavnice". Sub aceste pretexte, în toamna anului 1864 el a refuzat să împroprietărească clăcașii de pe moșia sa, declarînd sfidător că acum ei sînt „proprietari ca și mine" [27]. Proprietarii din Bahnele, județul Putna, Băjești, județul Muscel, Orăștii Clucerului, județul Ilfov, în preajma reformei agrare, prin învoieli ticluite, înșelînd de asemenea buna-credința țăranilor, le-au răpit acestora dreptul de împroprietărire [28].

Am menționat că, mai ales după începerea dezbaterilor în Cameră asupra proiectului de lege rurală al guvernului, proprietarii alungă de pe moșii tot mai mulți clăcași pentru a avea de împroprietărit cît mai puțini și a le rămîne pămîntul liber. Țăranii erau conștienți că moșierii vor să se descotorosească de ei pentru a nu fi obligați să le dea pămînturi; de aceea nu voiau să se strămute. Sătenii din Cioroiașu, județul Dolj, au declarat autorităților, în martie 1864, că „nu se vor strămuta nici într-un chip pînă se vor judeca de-al doilea cu d. Opranu", proprietarul moșiei [29]. Mulți clăcași din satele județului Dolj se plîng prefectului că, fiind alungați și neprimindu-i nici un proprietar sau arendaș pe moșie, s-au întors neavînd unde se strămuta. La fel pătimesc și clăcașii din Drăguțești, județul Gorj, care se plîng domnitorului că proprietarul, Gr. Busuioceanu, „ca deputat în Cameră, cunoscînd promulgarea legii rurale", i-a izgonit cu forța și, neprimindu-i nimeni „pe nici o proprietate", au rămas „cu corturile pe drumuri ca dezrobiții ursari" [30].

M. Kogălniceanu, urmărind să stăvilească alungarea țăranilor de pe moșii, la 3 iunie 1864, printr-o circulară, atrage atenția prefecților că „mai mulți dintre proprietarii și arendașii de moșii sub felurite pretexte,

---

[25] Arh. st. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2 456/1865, f. 132—135.
[26] Ibidem, f. 136.
[27] Ibidem, f. 181 și 221; ibidem, dos, 2 287/1864, f. 346.
[28] Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 200/1864, f. 54; ibidem, dos. 2 196/1864, f. 566.
[29] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 109/1864, f. 16.
[30] Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 1 508/1863, f. 6.

acum în ajunul soluţiunei chestiei rurale, caută a izgoni pe locuitori de pe moşiile lor" şi le ordonă „să nu tolereze nici să încuviinţeze asemenea strămutări" [31]. Unii moşieri nu s-au sinchisit de dispoziţiile primului ministru şi au izgonit săteni de pe moşii chiar în perioada aplicării legii rurale.

Un politician conservator — cunoscînd mijloacele meschine folosite de stăpînii de moşii împotriva clăcaşilor în ajunul reformei agrare — declara mai tîrziu în Cameră următoarele: „Toţi oamenii abili, toţi oamenii vicleni s-au opus la împroprietărire, sub cuvînt că au învoieli particulare, şi mulţi au izbutit să înlăture aplicarea legii rurale..., în Moldova clăcaşii au fost goniţi cu totul de pe unele proprietăţi ca să nu-i apuce legea rurală făcînd clacă. În părţile noastre, mulţi proprietari au luat biletele de clacă de la locuitori, ca să poată susţine că n-au făcut clacă şi prin urmare n-au dreptul la împroprietărire" [32].

Aceste relatări sînt confirmate de documentele vremii. Este adevărat că mulţi proprietari şi arendaşi au retras biletele de clacă de la săteni, dar şi mai mulţi au refuzat chiar să elibereze clăcaşilor astfel de chitanţe (prevăzute de dispoziţiile în vigoare) pentru munca prestată pe moşii. Unii, profitînd de neştiinţa de carte a ţăranilor, le dădeau chitanţe false, scriind în ele că munca s-a făcut în contul anilor trecuţi; aceasta pentru a putea susţine că în 1864 sătenii respectivi n-au prestat clacă şi, în consecinţă, n-au dreptul de a fi împroprietăriţi. Astfel, la 4 iunie 1864, clăcaşii din Şimnicul de Jos se plîng prefectului de Dolj că, deşi au lucrat pe moşie „zilele legiuite", proprietarul, I. Hagiadi, refuză să le dea chitanţe [33]. Cazuri asemănătoare s-au petrecut în vara anului 1864 şi în comunele Brabova de Sus, Işalniţa, Peleşti, Teascu, Lăcriţa, Coşoveni, Mischii, Gerceşti ş.a., deşi în multe locuri clăcaşii lucraseră pe moşii zile în plus [34]; la Işalniţa, de pildă, cercetîndu-se abuzurile proprietarului P. Opran, s-a constatat că sătenii au prestat pe moşia acestuia 669 de zile în afara celor legiuite [35].

La 1 septembrie 1864 subprefectul plăşii Jiul de Jos raportează prefectului de Dolj că, la reclamaţia locuitorilor, a făcut o cercetare în comuna Horezu-Poenari şi a descoperit că îngrijitorul moşiei — după dispoziţia proprietarului Costache Tîrnoveanu — nu dădea bilete pentru toate zilele lucrate de clăcaşi, iar pe cele eliberate scria „pentru rămăşiţă din anul espirat 1863" sau „pentru datoria anului trecut 863" [36]. Unele chitanţe, eliberate chiar de proprietar, nu purtau pe ele nici un fel de dată de emitere. Guvernul — sesizat de multiplele reclamaţii primite din partea clăcaşilor împotriva refuzului moşierilor de a le elibera chitanţe şi a le primi dijma la timp — a ordonat o anchetă. Autorităţile din Dolj au constatat la anchetă că 90 % dintre moşierii şi arendaşii judeţului au încălcat

---

[31] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv., 183/1864, f. 52.
[32] Vezi I. Adam şi N. Marcu, *op. cit.*, p. 106.
[33] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 28/1864, f. 307.
[34] Ibidem, dos. inv. 182/1864, f. 10—11; ibidem, dos. inv. 29/1864, f. 17—24, 94, 97, 99, 100, 103 şi 104.
[35] Ibidem, dos. inv. 29/1864, f. 35.
[36] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 124/1864, f. 157.

dispozițiile legale referitoare atît la eliberarea biletelor pentru clacă prestată de săteni, cît și în privința dijmuirii produselor în termen [37].

Legea rurală considera clăcași și dădea drept de împroprietărire numai sătenilor care au prestat clacă în anul 1864. Ceilalți săteni puteau să primească doar loc de casă și grădină (10—12 prăjini). Prestarea clăcii pe moșie urma a fi dovedită, în fața comisiilor de plasă sau a comitetelor permanente județene, prin prezentarea biletelor eliberate de proprietari sau arendași. Stăpînii sau posesorii de moșii, cunoscînd prevederile legii rurale și procedeul întocmirii tabelelor de constatare a clăcașilor, refuzau să elibereze chitanțe pentru zilele prestate, spre a putea exclude cît mai mulți săteni de la împroprietărire [38]. Întrucît recurgerea moșierilor la aceste practici arbitrare luase amploare în vara anului 1864, M. Kogălniceanu dă la 7 septembrie o circulară către prefecții de județe, prin care le cere să se ia măsuri urgente pentru curmarea abuzurilor menționate; în caz de împotrivire ordonă ca autoritățile să execute „chiar prin dorobanți pe proprietari și pe arendași de a da bilete clăcașilor pentru zilele de muncă făcute" [39].

Legea rurală stabilea ca proprietarii să primească pentru renunțarea la sarcinile clăcii o mare despăgubire (de fiecare sătean de pe moșie ei urmau să încaseze sume variind între 592 și 1 521 de lei, în funcție de categoriile acestora), plătibilă, eșalonat, prin tragere la sorți a „obligațiunilor rurale". Inițial, comisiile de plasă eliberau proprietarului „titluri provizorii de despăgubire" în care se menționa numărul clăcașilor din fiecare categorie ce vor fi împroprietăriți pe moșia acestuia și suma totală ce urma s-o încaseze. Moșierii preschimbau, ulterior, prin intermediul unei case de despăgubire, titlurile respective în „obligațiuni rurale". Pînă la lichidarea tuturor plăților de către casa de despăgubire, moșierii primeau și dobîndă de 10% asupra sumei ce o aveau de încasat.

Moșierii au fost favorizați de lege în dauna țăranilor, deoarece suma despăgubirii pe care trebuia s-o plătească un clăcaș — după cum au remarcat și economiștii vremii — depășea prețul real al pămîntului primit. Dacă moșierii ar fi vîndut suprafețele de pămînt pe care legea de la 1864 le-a acordat clăcașilor, ar fi obținut pe ele un preț mai mic, mai ales că majoritatea locurilor erau proaste sau slab productive, în comparație cu restul moșiei.

Cu toate că legea rurală îi favoriza, moșierii și arendașii în mare parte s-au împotrivit reformei agrare, au sabotat-o, uneori au căutat s-o eludeze, iar alteori să profite de anumite imprecizii ale acesteia.

Au fost însă și unii proprietari care, avînd concepții mai liberale, au înțeles să sprijine reforma agrară sau să renunțe cu totul la despăgubirea clăcii în favoarea sătenilor. De exemplu, C. D. Aricescu a împărțit pămîntul clăcașilor de pe moșia Budișteni cu cîteva luni înainte de promulgarea legii rurale; Gh. Magheru, împroprietărind pe țăranii de pe moșia sa de la Cojani, județul Gorj, nu le-a luat nici o despăgubire; Sul-

[37] Alexandra Anghel, *op. cit.*, p. 205.
[38] În arhivele centrale și locale sînt foarte multe documente în acest sens.
[39] Arh. st. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2 287/1864, f. 392.

tana Marsili, de asemenea, ,,a renunţat în favoarea sătenilor la despăgubirea ce i se cuvenea de la două proprietăţi ale sale" [40].

La 1 septembrie 1864, Barbu Bălcescu — înainte chiar de a se institui comisiile însărcinate cu aplicarea legii rurale —, printr-o adresă, îl anunţă pe prefectul de Dolj că, în conformitate cu măsurile ,,luate de guvernul ţării de a acorda voie proprietarilor ce vor vroi, cu o oră mai nainte, a libera locuitorilor pămîntul dat lor prin... lege" şi ,,pentru ca timpul arăturilor de toamnă" să nu-i surprindă cu lucrarea neterminată, a numit un inginer hotarnic ca să meargă la proprietatea lui de la Floreşti şi să dea clăcaşilor ,,pămîntul ce li se cuvine". În încheiere, B. Bălcescu îl roagă pe prefect ca, prin intermediul subprefectului plăşii Ocolu, ,,să îndatoreze pe comuna Floreşti să-şi numească un delegat cu care să aibă a se înţelege" inginerul în delimitarea locurilor [41]. Prefectul a ţinut cererea lui B. Bălcescu patru săptămîni spre a întreba ministerul ce să facă dacă va primi ,,mai multe petiţii de felul acesta"? Dar cum nici un moşier din judeţ nu s-a mai grăbit să se conformeze legii rurale, la 30 septembrie, prefectul — printr-o adresă —îl înştiinţează pe subprefectul plăşii Ocolu despre suplica lui B. Bălcescu şi-i cere ca primarul din Floreşti să recunoască pe inginer şi să-i dea tot concursul la măsurătoarea locurilor cuvenite clăcaşilor de pe acea moşie [42]. La 16 noiembrie B. Bălcescu îl anunţă pe prefect că a mers împreună cu inginerul Sachelarie la Floreşti, a măsurat şi a dat ,,pămîntul cuvenit în conformitate cu lista de locuitori făcută de primari" [43].

O atitudine semnificativă, în acest sens, a avut şi Costache Negri, unul dintre cei mai de seamă sprijinitori ai emancipării şi împroprietăririi clăcaşilor. Întrucît el îşi împărţise mai înainte moşia la ţărani, a ţinut totuşi să vină special, în octombrie 1864, de la Constantinopol — unde era reprezentantul ţării — pentru a asista la aplicarea legii rurale pe moşia surorii sale de la Ţigăneşti, judeţul Tecuci [44].

Cazurile acestea, precum şi altele cîteva, nemenţionate, au fost însă cu totul izolate.

Majoritatea moşierilor şi arendaşilor, nedorind legea rurală, au ridicat, tacit sau făţiş, numeroase obstacole în calea aplicării acesteia. Ei au căutat să dea reformei un caracter mai restrîns decît cel prevăzut în lege; în multe locuri, favorizaţi de complicitatea autorităţilor judeţene, au reuşit. Autorii legii rurale, considerînd că ambele părţi interesate, moşierii şi ţăranii, sînt de bună-credinţă, le-au lăsat, oricum, mînă liberă — teoretic în măsură egală — să aleagă şi să delimiteze ,,prin bună înţelegere" pămînturile cuvenite clăcaşilor. Cînd s-a văzut că stăpînii de moşii caută să saboteze legea sau s-o folosească în interesul lor îngust, de clasă, s-au luat de către guvern o serie de măsuri şi s-au întocmit instrucţiuni speciale privind aplicarea concretă a unor articole din lege. Primul ministru,

---

[40] V. Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1958, p. 32.
[41] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 20.
[42] Ibidem, dos. inv. 30/1864, f. 5.
[43] Ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 220. Mai tîrziu, unii ţărani din Floreşti, nemulţumiţi de calitatea pămînturilor date, au cerut locuri mai fertile.
[44] Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 342.

M. Kogălniceanu, care conducea în acelaşi timp şi Ministerul de Interne, prin circulare permanente adresate prefecţilor a luat atitudine categorică împotriva abuzurilor şi a interpretării tendenţioase de către moşieri a legii rurale. Rolul pozitiv al lui Kogălniceanu şi al colaboratorilor săi apropiaţi, în acţiunea de curmare a samavolniciilor şi de aplicare urgentă şi corectă a legii rurale, poate fi urmărit aproape zi de zi de la decretarea reformei agrare pînă la sfîrşitul lunii ianuarie 1865, cînd a fost nevoit să se retragă de la guvern. M. Kogălniceanu, deşi avea limitele lui de clasă, a oprit temporar unele abuzuri moşiereşti, dar nu le-a dezrădăcinat şi nici n-a putut impune aplicarea corectă a legii rurale.

Conform articolului 24 din legea rurală, trebuia să se aleagă în fiecare plasă cîte o comisie formată dintr-un delegat al proprietarilor, unul al clăcaşilor şi unul al fiscului; această comisie urma să constate numărul şi categoria clăcaşilor (în funcţie de modul în care au prestat claca în vara anului 1864 : cu patru boi, cu doi boi sau pălmaşi) de pe fiecare moşie, pentru a fi împroprietăriţi, cît şi suma de despăgubire pe care s-o primească proprietarul. Pe măsură ce comisiile de plasă (cărora li se mai spunea şi „comisii de constatare”) îşi îndeplineau lucrările, o alta denumită „comisie ad-hoc”, formată în fiecare comună dintr-un reprezentant al proprietarului şi unul al autorităţii comunale, urma să facă, de comun acord, alegerea şi delimitarea locurilor care se cuveneau — conform legii — a fi date clăcaşilor, iar apoi inginerul topograf al judeţului trebuia să ridice planul şi să împietruiască pămînturile repartizate sătenilor. În caz de neînţelegere între membrii comisiilor sau de contestaţie a proprietarilor sau a sătenilor, se trăgea la sorţi un superarbitru dintre membrii Comitetului permanent judeţean, care, cercetînd lucrurile, urma să decidă.

La 1 septembrie 1864, M. Kogălniceanu, printr-o circulară, atrăgînd atenţia prefecţilor că instituirea comisiilor de plasă e „foarte urgentă”, le ordonă să convoace la subprefecturi pe de o parte pe proprietarii de moşii, iar pe de alta pe primarii comunelor rurale, „pentru a-şi alege delegaţii ceruţi de lege” [45].

Cu ocazia alegerii comisiilor de plasă au început să iasă la iveală scăderile legii rurale şi lipsa de prevedere a autorilor ei. De acest lucru au profitat moşierii, pentru a sabota, organizat sau tacit, reforma agrară. La prima convocare a subprefecţilor, primarii sau unii membri ai consiliilor comunale s-au adunat la reşedinţa plăşii şi şi-au ales delegaţii lor în comisia de constatare. Moşierii însă, în majoritate, au refuzat să se prezinte pentru desemnarea delegatului lor şi, în consecinţă, activitatea comisiilor de plasă a fost paralizată de la început, fapt ce a dus la întîrzierea tuturor operaţiilor legate de reformă. Legea nu prevedea nici sancţiuni în caz de neprezentare a moşierilor, nici o altă procedură pentru instituirea comisiilor.

În judeţele Mehedinţi şi Gorj, fostul deputat conservator Gr. Busuioceanu a încercat să organizeze chiar o campanie de împotrivire făţişă la aplicarea legii rurale. Astfel, el s-a dus la plasa Motrul de Jos şi i-a îndemnat

---

[45] *Colecţie de toate instrucţiile şi dezlegările ce s-au dat în aplicaţia nouei legi rurale*, ediţie oficială, Bucureşti, Imprimeria statului, 1864, p. 7.

pe ceilalţi proprietari să nu-şi aleagă delegat în comisia pentru constatarea clăcaşilor. La 16 septembrie subprefectul plăşii Motrul de Jos raportează prefectului că „proprietarii din acea despărţire se opun a îndeplini condiţiile art. 24 din legea rurală" şi că „au protestat prin înscris chiar că dînşii, neluînd parte nici direct, nici prin delegat la acea lege, nu pot să contribuiască la punerea ei în lucrare" [46]. În acţiunea de împotrivire proprietarii au atras şi pe unii primari — devotaţi lor —, care de asemenea au refuzat să execute legea. Peste cîteva zile, M. Kogălniceanu, fiind înştiinţat că Gr. Busuioceanu a iniţiat o împotrivire colectivă, ordonă prefecţilor de Gorj şi Mehedinţi să-l aresteze şi să-l înainteze procurorului, iar pe primari să-i destituie din funcţiile lor [47].

În judeţul Dolj, la plasa Ocolu, toţi proprietarii au fost convocaţi pentru ziua de 12 septembrie să-şi aleagă delegatul lor în comisia de plasă. Alegerea — raportează subprefectul — nu s-a putut însă efectua „din cauza absenţei a celei mai mare părţi dintre numiţii proprietari" [48]. La o a doua convocare, s-a ales ca delegat al proprietarilor I. P. Apostol; acesta, după ce a făcut, împreună cu ceilalţi doi membri, constatarea clăcaşilor la o singură comună, a declarat că nu mai lucrează în comisie dacă nu va fi plătit cu cîte un sfanţ de fiecare clăcaş [49]. La plasa Jiul de Sus a fost ales un delegat de la început, dar, el demisionînd, subprefectul i-a convocat pe proprietari, la 5 decembrie, să-şi aleagă un altul; la reşedinţa subprefecturii n-a venit însă nici un moşier pentru această alegere [50].

În judeţul Putna — după cum reiese din raportul prefectului către Ministerul de Interne din 7 octombrie 1864 —, la plasa Bilieşti nu s-a ales delegat din partea moşierilor în comisia de constatare nici pînă la acea dată, deoarece — precizează prefectul — „după chemările ce s-au făcut d-lor proprietari de subprefectura respectivă nu s-au convocat de a-şi alege delegatul din parte-le" [51].

În judeţul Tecuci, subprefectul plăşii Nicoreşti raportează prefectului că la 20 septembrie, fiind termenul de alegere a delegatului moşierilor pentru comisia de plasă şi „stînd în adăstari la cancelaria subprefecturii pînă la oarîle 4 după ameazi şi niivindu-sî nici unul din propietari afară di domnul Iancu Şendrea, cari fiind sîngur, nici au putut numi pi delegat" [52]. Un arendaş din plasă nici n-a vrut să primească adresa de convocare. Tot în ziua de 20 septembrie, fiind fixată alegerea în plasa Berheciu, din 37 de proprietari s-au prezentat numai 7 la reşedinţa subprefecturii, alegîndu-şi totuşi un delegat [53]. La plasa Bîrlad s-au adunat de asemenea foarte puţini moşieri la convocare şi de aceea n-au putut alege pe nimeni

---

[46] Arh. st. Buc., Min. Int., Div. adm., dos. 1 146/1864, f. 3; ibidem, f. 2.
[47] Ibidem, f. 4—8.
[48] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 206/1864, f. 23.
[49] Ibidem, f. 311 şi f. 251—252.
[50] Ibidem. f. 336.
[51] Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 200/1864, f. 4.
[52] Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 386/1864, f. 136. Iancu Şendrea a răspuns la convocare deoarece era şi primar al tîrgului Nicoreşti (ibidem, dos. 703/1864, f. 252).
[53] Ibidem, dos. 703/1864, f. 201—203.

în comisie [54]. La o nouă convocare de alegere a fost desemnat un delegat care a demisionat însă peste puţin timp. Pentru ca totuşi, comisia de plasă să-şi poată îndeplini atribuţiile, subprefectul i-a convocat pe proprietari pentru ziua de 20 ianuarie 1865, dar „nu s-au înfăţoşat nici unul", încheie subprefectul raportul către prefect, cerînd dezlegare pentru un alt termen [55].

Delegaţii aleşi nu-şi dădeau osteneala cerută de seriozitatea lucrărilor comisiei de plasă. Astfel, la 1 noiembrie 1864, casierul plăşii Zeletin raportează prefectului că comisia de constatare n-a putut începe lucrările deoarece a luat parte numai el împreună cu delegatul clăcaşilor ; delegatul proprietarilor n-a venit deşi a fost anunţat şi aşteptat toată ziua [56]. Delegatul moşierilor din plasa Berheciu a cerut subprefectului să amîne lucrările comisiei de constatare a clăcaşilor pînă după 15 decembrie, întrucît este ocupat, iar în caz contrar să-l considere demisionat [57].

Cînd prefectul judeţului Tecuci a observat că nu se pot forma comisiile plăşilor datorită refuzului moşierilor de a se prezenta la subprefectură pentru a-şi alege delegaţi şi că, în felul acesta, aplicarea legii agrare e paralizată, a cerut îndrumări speciale de la Ministerul de Interne. M. Kogălniceanu, în răspunsul său, precizează că alegerea delegatului se poate face de orice număr de proprietari ce se vor aduna la subprefecturi „şi cînd nu ar veni nici unul lucrarea rămîne a se săvîrşi, după ce se va termina la celelalte plăşi, numai de către delegaţii comunelor şi ai fiscului", rămînînd proprietarilor dreptul de recurs în caz de nemulţumire [58].

Greutăţi mari au făcut proprietarii şi arendaşii şi în activitatea comisiilor „ad-hoc" (care se mai numeau şi comisii de delimitare). Pentru a curma împotrivirea acestora, M. Kogălniceanu, la 5 septembrie 1864, ordonă prefecţilor să ia măsuri ca moşierii să-şi trimită delegaţi pentru delimitarea locurilor, iar dacă în 15 zile aceştia nu se vor prezenta, măsurătoarea şi delimitarea „se va face de autoritatea locală în prezenţa a cîţiva dintre proprietarii vecini sau a trei consiliuri comunale cele mai apropiate" ; proprietarii absenţi vor avea dreptul să conteste lucrarea [59].

Cu toată ameninţarea din partea guvernului că în caz de neprezentare a delegatului împuternicit moşia tot se va împărţi în lipsă, mulţi proprietari au persistat în refuzul lor de a conlucra cu autorităţile la aplicarea legii rurale, întîrziind astfel măsurarea şi delimitarea locurilor cuvenite clăcaşilor. De exemplu, într-un raport referitor la comisia ad-hoc din comuna Motoci, judeţul Dolj, se arată că s-a ales delegat numai din partea autorităţii comunale, deoarece proprietarii „nici într-un chip n-au venit în faţa locului" [60]. La fel s-a întîmplat şi în comunele Işalniţa, Cioroiaşu, Troaca şi Coşoveni [61]. În octombrie 1864, subprefectul plăşii Balta raportează prefectului de Dolj că patru proprietari nu s-au prezentat să

---

[54] Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 319.
[55] Ibidem, f. 790.
[56] Ibidem, f. 508.
[57] Ibidem, f. 553.
[58] Ibidem, f. 322.
[59] *Colecţie de toate instrucţiile şi dezlegările ce s-au dat în aplicaţia nouei legi rurale*, p. 11.
[60] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 30/1864, f. 149.
[61] Ibidem, f. 144, 148, 176, 287 şi 290.

ia parte la lucrările comisiei şi nici nu şi-au numit vreun delegat care să-i reprezinte la delimitarea pămînturilor [62].

Arendaşul moşiei Borcea, proprietatea lui M. Sturdza, din judeţul Tecuci, a refuzat să primească şi adresele prin care era invitat să conlucreze la măsurătoarea şi delimitarea locurilor [63]. Subprefectul plăşii Zeletin reclamă prefectului de Tecuci că nu se poate trece la împărţirea pămînturilor la clăcaşi deoarece 6 moşieri lipsesc de la proprietăţile lor, nu se ştie unde sînt şi nici n-au împuternicit pe nimeni să-i reprezinte la măsurătoare [64]. În ianuarie 1865 acelaşi subprefect arată că delimitarea şi împărţirea locurilor la ţărani s-au făcut la o singură moşie, din cauză că, la celelalte, delegaţii proprietarilor n-au vrut să se prezinte oricîte invitaţii „li s-au făcut" [65].

O vădită ostilitate faţă de reforma agrară şi-a manifestat Costache Sturdza, proprietarul moşiei Săuceşti, judeţul Bacău. Cînd subprefectul i-a cerut să se înţeleagă cu autoritatea comunală pentru împroprietărirea clăcaşilor, el a răspuns vehement : „Eu nici am de vîndut, nici am de dat pămînt . . ., nu cred de datoria mea de a urma la acel ordin . . . şi nici o lege nu mă poate îndatora la asemenea lucrare" [66].

În decembrie 1864, proprietarul moşiei Gurgueţi, din judeţul Brăila —refuzînd să dea clăcaşilor locurile pe care aceştia le-au avut în folosinţă—, are de asemenea o ieşire vehementă, scriind prefectului următoarele : „. . .Mult mai mult prefer ca corpul meu să se taie în patru decît moşia în două, după cum cer acei înrăutăţiţi şi neomenoşi locuitori" [67]. La multe moşii din judeţul Brăila, proprietarii, refuzînd să conlucreze cu comisia de delimitare şi împărţire a locurilor, aceste operaţii s-au făcut de cîte trei consilii comunale din apropiere, întrucît şi proprietarii vecini lipseau sau refuzau să asiste. Aşa s-a procedat pe moşiile Comăneşti, Sordila-Greceni, Bagdatu-Nou, Ianca, Chichineţu, Jugureanu, Scărlăteşti [68] etc. Inginerul judeţului, ţinînd cu moşierii, refuza să facă ridicarea planurilor la aceste moşii motivînd : . . . „subsemnatul neputînd proceda în această lucrare de vreme ce împărţirea s-a făcut în lipsa proprietarului" [69]. Delimitări ale pămînturilor, în absenţa proprietarilor, de către trei consilii comunale s-a făcut şi în judeţul Putna [70].

Un alt fenomen ce s-a petrecut după promulgarea legii rurale este renunţarea majorităţii arendaşilor moşiilor statului la contractele ce le aveau de mai înainte. Ei făceau declaraţii scrise la prefecturi menţionînd, cei mai mulţi, că din cauza legii rurale „se leapădă" de a mai continua posesia după contractele anterioare [71]. La unii din ei contractele expirau

---

62 Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 206/1864, f. 158.
63 Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703, f. 269.
64 Ibidem, f. 440.
65 Ibidem, f. 774.
66 Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 180/1864, f. 57.
67 Arh. st. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2 436/1864, f. 14—15.
68 Ibidem, f. 6, 33, 35, 47—48 şi 150—160.
69 Ibidem, f. 35.
70 Arh. st. Focşani, fond. Prefectura Putna, dos. 13/1864, f. 192.
71 Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, 264/1864 ; Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 212/1964 ; Arh. st. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2 782/1866.

la 23 aprilie 1865, cînd, de altfel, intra în vigoare și legea rurală ; cu toate acestea fac declarații de renunțare, deși reforma nu-i afecta. Guvernul ceruse prefecților să-i întrebe dacă ei doresc sau nu să-și mențină contractele, dată fiind abolirea clăcii. Renunțarea lor în masă denotă că se temeau că după emanciparea clăcașilor nu vor mai avea cu cine să lucreze moșiile și totodată nu-și vor mai putea scoate cîștigurile fabuloase din arendarea moșiilor. În octombrie 1864, guvernul a anunțat că le va face un scăzămînt la arendă de 10% și atunci parte din ei, circa 30% în unele județe, au revenit asupra rezilierii contractelor anterioare. Mai tîrziu, cînd au văzut că reforma nu le aduce prejudiciile de care se temeau ei la început, mulți au revenit asupra renunțării la contracte.

E de menționat faptul că moșierii și arendașii, oricum înspăimîntați în primele luni, cînd au înțeles că pot să profite de scăderile și impreciziile legii rurale, s-au dovedit mai activi în conlucrarea cu autoritățile județene în defavoarea clăcașilor. Astfel, influențînd comisiile de plasă, au reușit să excludă de pe tabelele de împroprietărire un mare număr de clăcași ; cînd nu reușeau să-și impună punctul de vedere în fața comisiilor, făceau contestații la Comitetul permanent județean, unde, fiind tot moșieri, obțineau, în majoritatea situațiilor, cîștig de cauză. În comuna Buciumeni, județul Tecuci, delegatul din partea fiscului în comisia de plasă, lăsîndu-se influențat de proprietar, a hotărît ca toți clăcașii să primească numai loturi de casă la împroprietărire și, prin violență, a smuls chiar o declarație de acceptare din partea acestora — retractată însă imediat de săteni[72]. Un moșier din Mohorîți, avînd pe fratele său delegat în comisia plășii Zeletin și membru al Comitetului permanent, a izbutit să înlăture de la împroprietărire pe toți clăcașii ce-i avea pe moșia sa[73]. Mai mulți clăcași de pe proprietatea lui Ion Brătianu din comuna Pleșoiu, județul Romanați, n-au fost trecuți pe tabelele de împroprietărire de comisia de plasă, care — după cum reclamă țăranii — lucrează „pă enteresuri"[74]. În Siliștiaru, județul Gorj, proprietarul, fiind și președinte al Comitetului permanent, a determinat comisia de plasă să nu treacă „în rolul de împroprietărire", un număr de 14 clăcași de pe moșia sa[75]. La moșia Ciolănești din județul Putna, deși comisia de plasă (în care figura și Ioan Roată) a constatat — în prezența arendașului — că clăcașii au dreptul la împroprietărire și ca atare i-a trecut pe tabel, mai tîrziu proprietarul a izbutit să obțină din partea Comitetului permanent o decizie de anulare a împroprietăririi[76]. Proprietarul moșiei Prohozești din județul Bacău a obținut de asemenea din partea Comitetului permanent o decizie de anulare a împroprietăririi clăcașilor, deși aceștia fuseseră trecuți pe tabel de comisia plășii Tazlăul de Sus[77].

---

72 Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 664—666.

73 Ibidem, dos. 5/1865 (nepaginat).

74 Arh. st. Caracal, fond. Prefectura Romanați, dos. inv. 6/1865, f. 1.

75 Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 190/1864, f. 38.

76 Arh. st. Buc., Min. Agriculturii, Reforma din 1864, mapa 1847 bis, plasa Zăbrăuți, f. 31—32.

77 Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 180/1864, f. 336.

O altă practică pe care moşierii o exercitau tot prin influenţă era trecerea clăcaşilor dintr-o categorie superioară într-una inferioară; pe mulţi fruntaşi îi treceau în categoria mijlocaşilor, pe aceştia în categoria pălmaşilor, iar pe ultimii numai cu loc de casă şi grădină; aceasta pentru a le delimita cît mai puţin pămînt. În ianuarie 1865, cînd comisia de plasă a mers la moşia lui Ion Hagiadi din Simnicul de Jos, judeţul Dolj, reprezentantul proprietarului a stăruit şi a izbutit s-o determine ca pe mulţi săteni care făcuseră clacă cu 2 boi să-i treacă în categoria pălmaşilor, iar pe unii să-i îndepărteze cu totul de la împroprietărire „vrînd cu aceasta — reclamă clăcaşii — a iconomisi pămîntul se rămîie pe seama d-lor"[78]. Proprietarul moşiilor Grojdibod şi Gura Padinii, judeţul Romanaţi, a determinat Comitetul permanent să treacă peste 20 de clăcaşi într-o categorie inferioară de împroprietărire. Procedeul nu-i lipsit de semnificaţie. Ţăranii, nefiind anunţaţi că la 26 iunie 1865 se va judeca contestaţia moşierului, nu s-au prezentat la prefectură în acea zi. Prefectul judeţului împreună cu proprietarul şi doi membri ai Comitetului permanent, profitînd de absenţa clăcaşilor, au luat o hotărîre potrivnică intereselor acestora. După ce, în hotărîrea Comitetului permanent sînt daţi nominal clăcaşii, decizia se motivează astfel: „...Toţi aflîndu-se absenţi, proprietarul declară că în anul 1864 au făcut claca cu braţele şi pentru că n-au fost următori a-şi susţine dreptul, rămîn a primi pămîntul legiuit ca toporaşi, iar nu precum s-a clasificat de comisie, ca mijlocaşi"[79]. În iulie 1865, dintr-o plîngere a sătenilor din Valea Romîneşti, judeţul Muscel, constatăm că moşierul, împotrivindu-se clasificării clăcaşilor făcută de comisia de plasă, i-a trecut în categorii inferioare. Clăcaşii, văzîndu-se nedreptăţiţi de Comitetul permanent judeţean, reclamau Consiliului de stat următoarele: „...Proprietarul n-au voit a ne da drepturile, ci pe cei cu 4 boi le-au dat drept cu 2 şi pe cei cu 2 i-au făcut cu palmele şi pe cei cu palmele i-au depărtat cu totul", iar biletele „de plata clăcii... ni le-au rupt, trecînd în catastiful dumnealui cum au voit"[80].

Din compararea statisticilor din vara anului 1864 cu tabelele de împroprietărire, se constată că sînt, pe întreaga ţară, deosebiri de zeci de mii de la o categorie la alta în sensul celor afirmate mai sus, că foarte mulţi clăcaşi au fost excluşi total de la împroprietărire de către moşieri. Astfel, în iulie 1864 — după tabelele prefecturilor — erau următorii clăcaşi:

	Categoria fruntaşi	Categoria mijlocaşi	Categoria pălmaşi
În jud. Argeş	1 521	8 716	4 382
„ „ Bacău	1 442	7 000	6 315
„ „ Dîmboviţa	4 441	10 624	7 160
„ „ Dolj	5 785	17 518	7 858 [81]

[78] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 1/1865, f. 1.
[79] Arh. st. Caracal, fond. Prefectura Romanaţi, dos. inv. 5/1864, f. 21 şi 60.
[80] Arh. st. Buc., Min. Justiţiei, Curtea de apel, Secţia a II-a, Bucureşti, dos. 85 1866, f. 1.
[81] Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 251/1864, f. 253, 162, 75 76 şi 86—87.

Din aceştia au fost împroprietăriţi :

	Categoria fruntaşi	Categoria mijlocaşi	Categoria pălmaşi
În jud. Argeş	1 281	8 113	4 208
,, ,, Bacău	1 046	5 847	7 695
,, ,, Dîmboviţa	4 215	9 954	5 194
,, ,, Dolj	4 291	16 839	7 763 [82]

La măsurarea şi delimitarea pămîntului ei îşi aduceau inginer particular sau influenţau chiar pe inginerul statului să declare că moşia face parte din categoria celor „strîmte" şi atunci, pentru a nu se ataca dreptul la o treime a proprietăţii, înjumătăţeau loturile fiecărei categorii de clăcaşi.

În afară de faptul că moşierii şi arendaşii înşelau pe săteni la măsurătoare, le dădeau pămînt lipsă şi la distanţe mari de vatra satului, documentele atestă că, în majoritatea cazurilor — deşi legea prevedea să li se dea pogoanele ce le avuseseră mai înainte în folosinţă sau de aceeaşi calitate — li s-au delimitat cele mai proaste şi mai neroditoare locuri de pe moşie : rîpi, prunduri, tufărişuri, mlaştini etc. [83]. Nedreptatea făcută clăcaşilor prin acordarea celor mai rele pămînturi este uneori recunoscută şi de autorităţile judeţene. Aşa, de pildă, prefectul de Putna, sesizat de plîngerile ţăranilor din comuna Răstoaca, a mers la faţa locului şi — în aprilie 1866 — a scris Ministerului de Interne că „asuprire mai flagrantă nu crez să să fi făcut în altă parte cu ocazia împroprietăririi sătenilor ca în această comună Răstoaca. Din 580 fălci de pămînt ce se cuvinea să ia aceşti locuitori li s-a dat peste 400 fălci numai baltă, unde nu poate răzbi nu numai om, dar chiar orice fel de vită", iar ţăranii plătesc deci un pămînt care nu le e de nici un folos[84].

În multe sate, locurile repartizate clăcaşilor erau în aşa fel alese şi delimitate, încît, pentru a ajunge la ele sau la vadurile de adăpare a vitelor, ţăranii trebuiau să treacă peste moşia proprietarului şi să fie astfel constrînşi să se învoiască cu el în viitor [85].

Lucrînd în complicitate cu autorităţile sau avînd influenţă asupra unor membri ai guvernului, moşierii au reuşit să impună respingerea a

[82] Leonida Colescu, *La loi rurale de 1864 et la statistique des paysans devenus propriétaires*, Bucureşti, 1900, p. XIV.

[83] Arh. st. Caracal, fond. Prefectura Romanaţi, dos. inv. 18/1865, f. 1 ; Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 2/1866 (nepaginat) ; Arh. st. Focşani, fond. Prefectura Putna, dos. 32 1867, f. 133—152 ; ibidem, dos. 5/1866, f. 52—61 ; ibidem, dos. 4/1872, f. 1 012—1 014 ; Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 248 ; ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 205 ; ibidem, dos. inv. 165/1865 (nepaginat) ; ibidem, dos. inv. 269/1865, f. 16 şi 18 ; Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 962 1866, f. 66 şi 93.

[84] Arh. St. Focşani, fond. Prefectura Putna, dos. 5/1866, f. 17—18.

[85] Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 40/1865 ; Arh. st. Caracal, fond. Prefectura Romanaţi, dos. inv. 4/1865 ; ibidem, dos. 40/1865.

mii de contestaţii făcute de săteni pentru nedreptăţile suferite la împroprietărire[86].

Ceea ce n-au izbutit moşierii în primii ani după reformă au realizat după detronarea lui Cuza şi mai ales după 1871, cînd, venind la conducerea ţării guvernul conservator, s-a hotărît completarea unor lucrări tehnice legate de aplicarea legii rurale şi verificarea măsurătorilor efectuate pe unele proprietăţi. Cu această ocazie, moşierii, aducîndu-şi ingineri particulari şi influenţîndu-i, au luat îndărăt de la foştii clăcaşi mii de hectare, pămînt pentru care ei încasaseră şi sumele de despăgubire în anii anteriori.

Reforma din 1864 a adus beneficii mari claselor exploatatoare care au căutat să profite de impreciziunile legii rurale şi de corupţia autorităţilor însărcinate să vegheze la aplicarea ei. În acelaşi timp este necesar să fie subliniate trăsăturile progresiste ale reformei — emanciparea clăcaşilor, dezvoltarea capitalistă a agriculturii ş.a. — importanţa şi rolul covîrşitor pe care l-a avut în evoluţia social-economică a ţării.

Cu toate scăderile ei, reforma din 1864 a subminat bazele regimului feudal în agricultură, a transformat vechea proprietate asupra pămîntului în proprietate de tip burghez, modul de producţie capitalist devenind dominant şi în această ramură a economiei naţionale. Totodată, reforma agrară din 1864 — deşi n-a rezolvat problema ţărănească — desfiinţînd dependenţa personală şi împroprietărind majoritatea clăcaşilor, a dat un puternic impuls dezvoltării producţiei de mărfuri şi, în general, societăţii romîneşti.

---

[86] Subliniem că cele mai multe contestaţii ale sătenilor pentru nedreapta aplicare a legii rurale au avut loc în judeţul Dolj, unde, de altfel, era şi numărul cel mai mare de clăcaşi. În acest judeţ, de pildă, au făcut contestaţii ţărani din peste 100 de sate.

SITUAȚIA ȚĂRĂNIMII DIN VALEA VÎLSANULUI (ARGEȘ) DUPĂ REFORMA AGRARĂ DIN 1864

DE

I. ENACHE și L. MARCU

Ca în întreaga țară, și în cele 26 de sate și cătune înșiruite pe apa Vîlsanului, de la poalele muntelui Chițu și pînă la confluența cu Argeșul[1], reforma agrară din 1864, realizată în condițiile creșterii luptei maselor țărănești pentru pămînt, a constituit un pas înainte pe calea dezvoltării capitalismului la sate. Pornind însă de la principiul inegalității în situația materială a țăranilor, reforma agrară din 1864 a satisfăcut doar parțial nevoia de pămînt a acestora, ducînd la o adîncire a diferențierii de clasă la sate, la creșterea numerică a chiaburimii și la pauperizarea maselor țărănești[2].

---

[1] În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, aceste sate se aflau grupate în comune rurale și anume : 1) *Brădet* cu 549 de locuitori ; 2) *Brătieni-Galeș*, formată din Bratieni și Galeș cu 1 208 locuitori ; 3) *Mușătești*, formată din Mușătești, Prosia, Robaia, Valea lui Maș, cu 1 397 de locuitori ; 4) *Vîlsănești*, format din Valea Faurului și Vîlsănești, cu 818 locuitori ; 5) *Costești-Stroești*, format din Costești și Stroești cu 1 679 de locuitori ; 6) *Mălureni-Bădiceni*, format din Bădiceni, Bohari, Mălureni și Toplița cu 2 055 de locuitori ; 7) *Cacaleți-Zărnești*, format din Butești, Cacaleți, Ionești, Mănești, Păuleasa, Popeasca, cu 1 366 de locuitori ; 8) *Bunești*, format din Valea Mare, Garcia, Fața Cîmpului, Solea și Valea Moșului, cu 764 de locuitori (cf. Al. Lahovari, *Marele dicționar geografic al Romîniei*, București, 1898 1902, s.v.). Populația celor opt comune rurale atinsese în ultimul deceniu al secolului 10 000 de locuitori (cf. „Gazeta țăranilor" din 12 martie 1895).

[2] Cf. *Istoria Romîniei*, vol. IV, București, Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 374 și urm. Într-un comentariu al unui organ de presă argeșan cu apariția la Mușătești sînt rezumate astfel deficiențele legii agrare în această regiune : s-a dat pămîntul cu „reducțiune" ; s-au ales terenuri de rea calitate, locuri cu prundișuri, pe rîpă, mocirloase sau acoperite de crîng ; pentru intrarea în posesiune a fost nevoie de procese ruinătoare ; s-au schimbat hotarele prin acte de silnicie sau procese nedrepte, loturile nu s-au măsurat individual, nici nu s-au parcelat, nici nu s-au hotărnicit, nici nu s-au pietruit ; s-a dat pămînt pentru piața comunei, pentru școală, cîte 7 prăjini, dar numai pe hîrtie, nu și în realitate ; s-a înscris dreptul la padure, dar mai pe urmă aceasta s-a interzis în chip arbitrar ; pentru loturile primite, pe lîngă suma de rascumpărare, s-au pus dări din cale afară de grele (*Mica proprietate și sarcinile ce o apasă*, în „Gazeta țăranilor" (Mușătești-Argeș), din 26 februarie 1895).

„STUDII", tomul 17, nr. 3, p. 567–582, 1964.

Pămînturile care s-au împărțit aparținuseră în general mănăstirii Bistrița (moșia Stroești) sau episcopiei Argeș (moșiile Brădet, Galeș — cu corpurile Fîntînelele și Vîlcelele, Mușătești — cu corpurile Buneștii de Fier și Mușătești-Pietrari, Costești, Bădiceni, Zărnești) și, într-o măsură mai mică, particularilor (moșiile Brătieni, Grunau).

La Mușătești, localitatea situată la confluența Văii Robaia cu Vîlsanul, acolo unde se întîlnesc drumurile Curtea de Argeș — Cîmpulung și Pitești — Brădet, dintre foștii clăcași de aici, din Valea lui Maș și din Robaia au fost împroprietăriți în total 185 de capi de familie cu 663,0550 ha, delegat al satului fiind pașoptistul Toma Popescu; media de cap de familie era 3,5 ha, deci cu jumătate de ha mai puțin decît vechile locuri legiuite avute în folosniță[3]. Un număr de 124 de clăcași din Costești și Stroești, localități situate mai la sud de Mușătești, au fost împroprietăriți în felul următor: 25 de locuitori cu 4 boi au primit 137,5 ha; la 74 de locuitori cu 2 boi li s-au dat 378 ha; 21 de pălmași au primit 23,5 ha, iar 4 locuitori loc de casă și grădină reprezentînd 3 ha, așadar în total 474 ha, în medie 3,8 ha de cap de familie, deci și aici mai puțin decît vechile locuri legiuite avute în folosință[4]. Din întreaga cîtime, locuitorii din Costești au primit 278,5 ha, iar cei din Stroești 194,5 ha. Restul suprafeței agricole, însumînd 141 ha, împreună cu întreaga pădure a rămas ca domeniu al statului, fiind apoi arendată[5].

În ceea ce privește moșiile particulare, de pe cea a lui Alex. Brătianu de pildă, de lîngă actualul sat Brăduleț, cu o suprafață totală de 187,5 ha, au fost împroprietăriți doar trei locuitori[6].

Arbitrarul în aplicarea reformei s-a făcut în primul rînd simțit cu ocazia *stabilirii categoriilor de beneficiari* ai legii rurale, fiind excluși pe nedrept o serie de foști clăcași sau trecuți în categorii inferioare[7]. În

---

[3] Arh. st. Buc., fond. Curtea de apel, secția a III-a, dos. 106, p. 6 și 6 v.

[4] Bibl. Acad. R.P.R., Credit funciar rural, dos. 712, tabela A.

[5] Un inginer trimis să facă ulterior o verificare la fața locului la Costești arată în raportul său către administrație: „Am constatat că întinderea totală a acestei moșii este de 7 529 pogoane, prăjini 17, însă pogoane 6 438, prăjini două, sînt acoperite cu pădure, pogoane 252, prăjini 15, sînt locuri neproductive și cele excluse după lege, și pogoane 839 sînt locuri cultivabile, din care s-au dat locuitorilor două din trei părți, pogoane 559, prăjini 8, rămînînd statului a treia parte de pogoane 279 prăjini 16 care s-au posedat de arendași în urma legii rurale" (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 143, dos. arendări, nr. 41, p. 23).

[6] Loc. cit., dos. 326, doc. 7. Vezi și *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, s. I, vol. III, București, 1907, p. 890; vezi și V. Maciu, *Cu privire la situația și lupta țărănimii din Romînia în ajunul războiului de independență*, în „Studii", an. VIII, 1955, nr. 3, p. 32.

[7] Cf. Arh. St. Buc., Min. Agr. și Dom., nr. 328, dos. delimitări, nr. 737, vol. II, f. 10 Mulți țărani din satele Vîlsănești și Valea Faurului, situate imediat la sud de Mușătești, care au fost excluși de la împroprietărire prin însăși interpretarea legii, vor continua astfel să lucreze în condiții de clacă pe fîșiile de moșii ale lui Ion Niță Mușătescu din lungul Văii lui Maș și al Văii Buneștilor sau pe domeniul doctorului Grunau.

al doilea rînd, pămîntul distribuit pe baza legii rurale cuprindea loturi din cele mai rele și risipite pe suprafețe întinse[8].

Deoarece prin lege se prevedea *dreptul la comasare* a loturilor risipite, moșierii și arendașii profitară de aceasta pentru a-și alege pămînturile cele mai fertile. La Mușătești, de pildă, comisia pentru împroprietărire, în loc să dea locuitorilor întreaga parte din moșie dinspre vatra satului cu locuințele acestora, a lăsat-o în proprietatea statului, iar sătenilor li s-au dat locuri fără comunicații și surse de aprovizionare, pe costiștele dinspre Brătești[9].

Nici aceste suprafețe atît de reduse și de proastă calitate nu erau însă garantate, nefiind precis delimitate și hotărnicite și în permanență amenințate de lăcomia arendașilor, cărora le fuseseră prelungite contractele pe domeniile devenite acum proprietatea statului (moșiile Brădet, Mușătești-Pietrari, Costești-Stroești, Mălureni-Bădiceni, Bădiceni - Păuleasa, Zărnești).

Neînțelegerile pricinuite de *delimitările defectuoase* și de *abuzurile inginerilor hotarnici* vor constitui un necontenit izvor de nemulțumiri și frămîntări. De pildă, țăranilor din Mușătești li s-au dat cu ocazia împroprietăririi, din întreaga suprafață a moșiei de peste 1 500 ha, numai 601 ha situate în bună parte în locurile cele mai neproductive din punctele Muscel-Manga și Piatra Albă, spre sud-vest (pe drumul ce duce spre Curtea de Argeș). După multe discuții cu inginerul hotarnic Zeuceanu, reușesc prin delegatul lor Petre Rădulescu să-l determine pe acesta să le schimbe o parte din loturile cuvenite aici cu altele, în punctele Muscel-Cărbune și Bîrlogul, în partea de nord-est, spre Poinărei. În felul acesta ajung să dețină în vatra satului 403, 5 ha, în Muscel-Manga și Piatra Albă 107 ha, în Muscel-Cărbune 63 ha și în Bîrlogul 27,5. Arendașul Gavril Chibaru contestă însă delimitarea făcută de acest inginer și cere ca operația să fie verificată de un altul, propus de el. În urma unei noi delimitări efectuate la 23 octombrie 1868, statul urma să ia în stăpînire loturile a mulți locui-

---

[8] La 12 aprilie 1866, foștii clăcași din Mușătești se adresează Locotenenței domnești, arătînd că „de la promulgarea legii rurale vedem posedînd numai unii de la un pogon pînă la două și unii de la un pogon în jos, ce le avem în vatra comunii, iar locurile ce le-am avut de hrană curățite și îmbunătățite de noi și părinții noștri, ni s-au luat, și nouă în loc de locuri de hrană, vedem că ne-am mărginit numai și numai în niște locuri sterpe, rîpi, văi și surpături și pădure cu buturugi, unde nici vitele nu se pot pășuna, necum să fie de cultivat (Arh. st. Buc., fond. Curtea de apel, Secția a III-a, dos. nr. 106, f. 6 și 6 v). Într-o petiție din 6 mai 1866, semnată de „toată obștea com(unei) Mușătești", se arată că „am rămas muritori de foame, căci locurile ce le-am avut de hrană ni s-au luat și ni s-au dat rîpile și surpături unde în nici un chip nu putem trăi, ba încă nici vitele a pășuna". (Arh. st. Buc., fond Curtea de apel, secția a III-a, dos. nr. 106, f. 1 și 1 v). Într-un ziar local se semnalează de asemenea că „sătenilor nu li s-a dat pămînt în sate și în sădirile și în pometurile, în căminurile lor, nu, ci pe rîpi, pe prundul neroditor al apelor, pe coaste și văi nămoloase, pe surpături și mocirle, împrăștiindu-i ca pe niște blestemați și osîndiți... Și s-a dat cu reducțiune, cum se zice, pe jumătate din ceea ce avea să ia. Și cum? În zece locuri cîte o bucată, fără hotare recunoscute, fără parcelare regulată, fără împietruire..." (*Legea rurală și mica proprietate a țăranilor*, în „Gazeta țăranilor" din 5 iunie 1894).

[9] Loc. cit., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 328, dos. delimitări, nr. 737, vol. IV, f. 26 și 26 v.

tori, pe care aceştia le deţineau în baza delimitării făcute cu ocazia împroprietăririi[10].

Conflicte asemănătoare au avut şi locuitorii din Vîlsăneşti cu moşia dr. Grunau — care cuprindea Manga, Găitanul, Lunca Făurenilor şi pădurea Valea Faurului, cuprinzînd la nord valea Buneştilor, la est Valea Satului, iar la sud terenul de peste drumul Vîlsăneşti-Costeşti —, conflicte reglementate abia o dată cu stabilirea delimitării cerute de noul proprietar, colonelul Al. Drăgulinescu, la 29 octombrie 1911[11], precum şi cei din Bădiceni şi Zărneşti[12], localităţi situate spre confluenţa Vîlsanului cu Argeşul. La moşia Bădiceni-Păuleasa, deşi se făcuse o hotărnicie în anul 1859, aceasta nu se mai păstrează după aplicarea reformei agrare din 1864, dînd naştere de asemenea la o serie de procese între stat şi locuitori[13].

Şi în valea Vîlsanului deci, ca şi în întreaga ţară, bunăstarea la care se aşteptau ţăranii în urma reformei s-a dovedit a fi simplă iluzie[14]. Împroprietăririle care au urmat n-au putut schimba decît parţial situaţia grea a ţăranilor care — după cum reiese din actele oficiale — „cu mare greutate pot susţine familiile lor"[15].

La 1879 urma să se aplice art. 5 şi 6 din legea rurală pentru însurăţei; dar şi cu această ocazie, după cum arată organul de presă local, „toţi micii spoliatori, toţi cîrciumarii oraşelor, toţi samsarii şi speculanţii cu de-amănuntul veniseră cu titlul de însurăţei a se împroprietări, iar cei ce luptaseră la Plevna, Griviţa şi Smîrdan şi erau după lege însurăţei rămaseră pe drumuri cerşetori". Aceeaşi a fost situaţia şi în 1883, 1886 sau 1888, primind pămînt „tot speculanţii de meserie, străinii, apoi indirect epistaţii de moşie; toate jivinele pripăşite prin sate au mînă liberă a cumpăra pămînt de la stat; iar muncitorul adevărat e uitat, umilit şi dat pradă speculei !"[16]. După războiul de independenţă, pentru a domoli

---

[10] Secţia a III-a a Curţii de apel dă în cele din urmă cîştig de cauză locuitorilor, constatînd imposibilitatea de a lăsa fără pămînt o bună parte din locuitori, ale căror loturi fuseseră de fapt împinse pe domeniul statului de extinderea celorlalte (loc. cit., nr. 364, vol. III, f. 80).

[11] Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. şi Dom., 1868, dos. hotărnicii nr. 29.

[12] Loc. cit., nr. 199, dos. 214.

[13] Loc. cit., nr. 345, dos. regii nr. 99 (1880), f. 14 şi 14 v, 18 şi 80.

[14] „Uitaţi-vă azi — se arată într-un bilanţ de la sfîrşitul secolului trecut dintr-un organ de presă local — la pămîntul ţăranilor facut în sute de bucăţi, sărăcit şi mai pierdut... Uitaţi-vă la casele ţăranilor, nu locuinţe, ci morminte pentru el şi familia lui, case pretutindeni împrăştiate. Uitaţi-vă la vitele sale slabe, degenerate; la cei mai mulţi oboarele, curţile sînt pustii. Pomii şi i-au tăiat din lipsa lemnelor de ars..." (*Legea rurală trebuia să înfiinţeze comunele rurale*, în „Gazeta ţăranilor" din 26 iunie 1894).

[15] Răspuns nr. 105 la chestionarul din 1906 din Argeş, la G. D. Scraba, *Starea socială a ţărănimii*, Bucureşti, 1907, p. 129.

[16] *Legea rurală, aplicaţiunea ei în 1879, celelalte legi de împroprietărire pînă în prezent*, în „Gazeta ţaranilor" din 10 iulie 1894; *Ce trebuie legii rurale din 1864 şi ce trebuie legilor de împroprietărire a ţăranilor noştri*, ibidem, 17 iulie 1894; *Urmările celorlalte legiuiri după legea din 1864 de aplicarea împroprietăririi ţăranilor*, ibidem, 7 august 1894.

spiritele agitate ale ţăranilor care cereau împroprietărirea pe moşiile statului la Costeşti, se dau totuşi însurăţeilor din suprafaţa moşiei 44 ha, situate în apropierea luncii Vîlsanului[17].

În timp ce majoritatea ţăranilor din Costeşti şi Stroeşti nu aveau pămînt, două trupuri ale moşiei, în suprafaţă de 278 ha — unul situat spre nord-vest de pădurea Olarului pînă în valea Muscelului, iar celălalt în lunca Vîlsanului — fură vîndute la licitaţia din 18 octombrie 1885 chiaburului Niţă Folescu pentru suma de 91 000 de lei[18]. Un fapt asemănător se va petrece şi în celelalte sate, în care ţăranii aşteptau ca statul să le distribuie pămîntul rămas neîmpărţit, lucrat de ei în condiţii înrobitoare, sau să-l poată cumpăra la preţul de 5 galbeni (58,75 lei) pogonul, cum fusese stabilit de legea agrară. Statul însă preferă să vîndă pămîntul acelei părţi a burgheziei satelor formate în majoritatea ei de cîrciumari sau arendaşi, care aveau posibilitatea să cumpere la preţurile cerute pentru loturile de peste 5 ha[19].

Datorită felului trunchiat şi limitat în care fusese aplicată legea agrară din 1864 şi cele ce i-au urmat, numărul ţăranilor argeşeni rămaşi

---

[17] Ca urmare, arendaşul N. Vasilescu cere imediat ca statul să-i opereze scăderea venitului moşiei arendate „de la primul cîştiu al punerii locuitorilor în posesie cu suma ce se va evalua de o constatare ce se va face" (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. şi Dom., nr. 143, dos. arendări, nr. 417, f. 19). În 1879, noul arendaş al moşiei Costeşti, Const. Protopopescu, care preluase arenda de la N. Bogdan, cere administratorilor să facă cercetări în privinţa încălcărilor de hotărnicii şi să i se scadă din arendă pentru cele 44 ha date însurăţeilor suma de 2 200, socotind a 25 de lei venit de hectar (Arh. St. Buc., fond. Min. Agr. şi Dom., nr. 137, dos. arendări, nr. 35 din 1887, f. 12). Insuficienţa pămînturilor date însurăţeilor se vede din faptul că locuitorii satului continuau să folosească celelalte pogoane din prundul rîului pretinse de arendaş care susţine că în afară de faptul că administraţia trebuie să-i scadă venitul celor 44 ha, va trebui să ia măsuri, deoarece aceştia „în loc de 88 de pogoane, stăpînesc 114 cu forţa" (loc. cit., f. 13).

[18] Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. şi Dom., nr. 1 122, dos. arendări, nr. 135, f. 24 şi 24 v

[19] În satele Brădet şi Nucşoara, patru loturi din pămîntul ce aparţinuse episcopiei Argeş sînt vîndute de stat la 1886 lui Nicolaie Şt. Iorgulescu pentru suma de 3 100 de lei (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. şi Dom., Taloane de răscumpărare, vol. II, nr. 330, 331, 332 şi 372 din 1886), iar în 1887 un alt lot din aceeaşi moşie (loc. cit., vol. III, nr. 42 din 1887). În satul Galeş, încă din 1869 fusese vîndută cea mai mare parte din moşia statului Vîlcelele lui Ioan Bunescu şi Dinu Iosepid pentru suma de 34 000 de lei (loc. cit., vol. II, nr. 135 din 1869), iar în satul Muşăteşti, cea mai bună parte a moşiei — de la Valea lui Maş pînă la drumul spre Curtea de Argeş şi dealul Prosia — este obţinută de fostul arendaş Nanu Gheorghiu (loc. cit., nr. 340 din 1886). Acaretele fostelor moşii sînt de asemenea cumpărate de foştii arendaşi sau elemente ale burgheziei săteşti pentru a fi folosite ca întreprinderi comerciale locale, aşa cum se petrece cu cele de la Stroeşti, cumpărate la 1889 de N. Bazilescu, împreună cu suprafaţa respectivă, pentru suma de 2 600 de lei (loc. cit., vol. III, nr. 478 din 1889). Numai o parte din moşia Stroeşti, cuprinsă între vatra satului şi culmile deluroase dinspre Retevoeşti şi Găneşti, a fost vîndută — destul de tîrziu — sătenilor, însă numai acelora care au avut posibilitatea să cumpere la preţurile fixate de stat. Abia în 1912 au fost vîndute loturi de cîte 5 ha fiecare unui număr de 17 inşi, iar în 1913 la încă 7 (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. şi Dom., Titluri de proprietate, vol. V, nr. 97–111 din 1912 şi vol. X, nr. 7–15 din 1913–1914).

fără pămînt era încă mare[20]. Suprafaţa medie distribuită aici (3,5 ha) nu numai că era inferioară celei medii pe ţară (3,77 ha), dar se dovedea insuficientă pentru familii ce numărau în medie 4—5 membri şi cărora reforma le dăduse doar 25—33% din pămîntul pe care îl avuseseră în folosinţă la începutul secolului[21].

În schimbul eliberării de sarcinile de clăcaşi, cei împroprietăriţi au fost obligaţi de lege să plătească o sumă însemnată, care întrecea de cîteva ori valoarea pămîntului la acea dată[22]. La situaţia grea cauzată de lipsa de pămînt şi de plată pentru răscumpărarea clăcii venea să se adauge foametea din anii secetoşi de după reformă, care a silit un mare număr de ţărani să se angajeze să plătească produsele primite cu titlu de împrumut de la moşieri şi arendaşi în munci eşalonate în cinci ani[23]. Astfel, ţăranul argeşan, de-abia devenit „proprietar liber", fu nevoit să accepte condiţii grele de vînzare a forţei de muncă. Prin legea tocmelilor agricole din 1866, ţărănimea din valea Vîlsanului — ca şi în întreaga ţară — a fost lăsată la discreţia proprietarilor de moşii şi a arendaşilor. Învoielile ce se încheie iau forme din cele mai variate, toate ascunzînd în fond o exploatare nemiloasă : bani, muncă, dijmă şi bani, muncă la tarla (ruşfet), ruşfet cu dijmă, ruşfet cu dijmă şi muncă, iar pe deasupra, diferite plocoane în pui, ouă etc., deşi legea tocmelilor le interzicea[24].

---

[20] Cf. G. D. Creangă, *Proprietatea rurală şi chestia ţărănească*, Bucureşti, 1905, p. 22; G. D. Scraba, *Starea socială a ţăranului*, Bucureşti, 1907, p. 246. În ceea ce priveşte procesul de diferenţiere a ţărănimii la sfîrşitul secolului al XIX-lea, vezi şi D. Creangă, *op. cit.*, p. 51; idem, *Proprietate rurală şi chestia ţărănească*, p. 35; Gh. Matei şi D. Mioc, *Date cu privire la problema agrară în Romînia la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, în „Studii", an. XI, 1958, nr. 5, p. 12; G. Alimăneşteanu, *Proprietatea mare şi chestia ţărănească*, Bucureşti, 1906; I. N. Iancovescu, *Repartiţia proprietăţii rurale*, 1903.

[21] Cf. H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe romîneşti*, vol. I, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1959, p. 37. De lipsa pămîntului vorbesc şi răspunsurile la chestionarul din 1906 din Argeş (nr. 3, 67 şi 126, la G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 34, 55 şi 128; vezi şi Ch. C. Arion, *La situation économique et sociale du paysan en Roumanie*, Paris, 1895).

[22] În Muntenia, suma era de 133 de lei, 100 de lei şi 24 de parale şi 71 de lei şi 20 de parale anual, după categorie, pentru a acoperi despăgubirile pentru foştii proprietari (1 521 de lei şi 10 parale, 1 148 de lei şi 20 de parale şi 816 lei), împreună cu respectivele dobînzi şi anuităţi. În timp ce potrivit art. 56 al aceleiaşi legi, preţul oficial de vînzare al unui hectar era de 167,50 lei, suma datorată fostului proprietar era în medie de 450 de lei, deci de aproape patru ori mai mare.

[23] Cf. „Analele economice pentru cunoştinţa Romîniei", an. V, 1864, nr. 17, 18, 19 şi 20, p. 37. Vezi şi R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907, p. 450. Pe lîngă îndatorirea preţului pămîntului, asupra ţăranului mai apasă contribuţia la căi de comunicaţie, egală pentru proprietar şi muncitor; prestaţie la şoselele comunale, care — indiferent de numărul de boi deţinuţi — era pentru toţi de 5 zile; 300 de lei pentru fiul luat la oaste — bani pentru cal la călăraşi; gard la ţarină primăvara cu material propriu; paza de noapte. (cf. Al. G. Dabija, *Despre starea materială fizică şi morală a săteanului*, Iaşi, 1889, p. 19).

[24] Vezi G. D. Scraba, *Starea socială a săteanului*, Bucureşti, 1907, p. 315—317; idem, *Condiţiile de existenţă ale ţăranului romîn*, Bucureşti, 1906, p. 10—11.

Învoielile acestea reprezentau, față de sistemul clăcii, o situație adesea mult mai împovărătoare, un grad de exploatare mai accentuat[25], fapt ce rezultă dintr-o serie întreagă de mărturii ale țărănimii argeșene[26]. Dijma a variat pînă la sfîrșitul secolului de la minimum 1/5 și 1/2[27], la maximum 3/4[28] date proprietarului. Cînd se stabilea prețul în bani, se ajungea de la 16 lei la 50 de lei în mod obișnuit și la 140 lei maximum pentru 1 ha[29]. În plus, se mai făceau și diferite munci ca transporturi, arătură, secerat[30]. Ulterior, deși art. 4 din legea învoielilor agricole din 1893 interzicea expres rușfeturile, totuși ele au continuat, ca și darurile în natură, dîndu-se ouă, pui de găină, boboci de gîscă, curcani, unt[31],

---

[25] Sub regimul clăcii, de pildă, pentru 30 de pogoane de arătură luate în plus trebuia să facă 2—3 pogoane din 30, pe lîngă cele 3 pentru care avea deja obligația; deci beneficiul clăcașului revenea 24 pogoane din 30. Pentru ierbărit plătea 4—8 lei vechi de vita mare și 1—2 lei vechi de vita mică. După împroprietărire, pentru un lot de 30 de pogoane luat în arendă muncea 7—8 pogoane, dijma era 1 din 4 sau 7 1/2 din 30, deci beneficiul țăranului era 14 1/2 din 30. Pentru ierbărit plătea 20—32 de lei vechi pentru vita mare și 2—4 lei pentru vita mică. (Cf. R. S. Campiniu, *O ochire asupra stării sociale a țăranului romîn*. Brăila, 1872, p. 11—12).

[26] La chestionarul trimis în 1906 în comunele din Argeș s-au primit următoarele răspunsuri referitoare la „asupririle proprietarilor și arendașilor în ce privește învoielile agricole" (nr. 74): „Relele de care sufer țăranii sînt: lipsa de pămînt și învoielile care s-au îngreuiat și care greutăți nu se prevăd în contracte; dar săteanul este silit să facă după cum îi poruncește arendașul, căci altfel îl gonește de pe moșie..." (nr. 78); „Învoielile cu arendașii sînt foarte grele" (nr. 45); „Acum li se pun la învoială o mulțime de condițiuni ce nu se pot suporta" (nr. 3); „Învoielile între locuitori și arendași sînt grele..." (nr. 111, la G. D. Scraba, *Starea socială a săteanului*, p. 34 și 128—129). Într-un răspuns din Argeș la chestionarul din 1906 se spune de asemenea: „Învoielile agricole de la 1864 pînă în prezent s-au schimbat foarte mult. De la 1864—1880 se plătea pentru arendarea unui pogon de pămînt 8—10 lei, de la acea dată s-a ridicat din ce în ce prețul învoielilor, așa că astăzi a devenit prea împovărător pentru săteni; plătind, după cum s-a arătat mai sus, cîte 11 lei de vită numai pentru o parte din an..." (nr. 49). Într-un alt răspuns se arată: „Învoielile în trecut erau mai ușoare pentru noi, clasa țărănească. Se plătea pentru păscutul unei vite mari 2 lei, al unei vite mici 20 de bani. În acele timpuri, sătenii fiind mult ușurați cu învoielile, creșteau vite mai multe și mai frumoase, fiind și pășuni îndeajuns... Pămîntul s-a istovit. Plata învoielilor s-a mărit și sătenii au sărăcit" (nr. 19, la G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 202).

[27] „Țăranul" din 20 noiembrie 1883. Vezi și răspunsul nr. 3, 11, 12 și 29 la chestionarul din 1906 (G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 128).

[28] Răspunsul nr. 37 la chestionarul din 1906 (*ibidem*, p. 717 și 189). În 1870, în Argeș proporția era: două cazuri cu dijme 1/2, un caz cu 1/6, un caz cu 1/4 și patru cu 2/3, pe cînd în 1906 două cazuri cu 1/2, două cu 2/3, trei cu 1/1 și unul cu 5/6 (G. D. Creangă, *Creșterea arenzii pămîntului în bani și în dijmă, a pășunatului și a prețului muncilor agricole de la 1870—1906*, București, 1908, p. VII).

[29] G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 75. În 1870, proporția era în Argeș un caz cu arenda 15 — 20 de lei, trei cazuri cu 20 — 30 de lei, un caz cu 30 — 40 de lei, pe cînd în 1906 două cazuri cu 30 — 40 de lei, două cu 50 — 60 de lei și unul cu peste 80 de lei (G. D. Creangă, *op. cit.*, p. VI).

[30] „...Țăranii mai muncesc cîte un pogon secară două zile cu carul la carat recolta, 3 zile cu brațele la mașină și un pogon de arătură (ogor) și 3 lei de nume" (G. D. Scraba, *op. cit.*, chestionarele nr. 12, 29 și nr. 11, p. 128).

[31] Vezi răspunsurile la chestionarul din 1906 nr. 3, 11, 26, 29, 89, 97 (*ibidem*, p. 128).

iar în lipsa lor adăugîndu-se în numerar la suprafața de pămînt[32]. Art. 3 din lege prevedea obligativitatea indicării întinderii de pămînt de izlaz, pentru capul de vită, totuși nici această prevedere nu s-a respectat[33].

Învoielile se făceau de obicei în scris și aceste contracte formau în mîna proprietarilor și a arendașilor puternice arme juridice de năpăstuire a țăranului[34]. Într-adevăr, în timp ce stăpînul pămîntului se putea eschiva ușor de obligații, țăranul care semna avea de îndurat toate rigorile legii și întreaga forță de constrîngere a aparatului de stat[35].

Îmbinarea formei de exploatare feudală cu cea capitalistă își găsea cel mai tipic exponent în arendași, care acaparează toate cele șapte domenii mai mari ce rămăseseră în valea Vîlsanului în urma reformei agrare[36]. Pe lîngă compoziția extrem de joasă a capitalului investit în agricultură și nemiloasa exploatare a țăranilor, arendașii scoteau profituri considerabile și din învoielile vitelor, din vînzarea furajelor sau din subarendarea întreprinderilor locale : cîrciumi, hanuri, ferăstrae de apă și mori[37].

La Mușătești, moșia aflată pe teritoriul acestui sat aparținuse înainte de reformă mănăstirii Argeș, care o exploata prin arendașul Gavril Chibaru, ce plătea o arendă de 20 000 lei. Față de întreaga întindere a moșiei, numai pe jumătate din ea arendașul realiza îndoitul sumei plătite ca arendă, în afară de cele două zile de lucru cu brațele de fiecare locuitor[38].

---

[32] „...Se prețuiesc în bani, cu 2 lei 50, drept condiție" (*ibidem*, nr. 26, p. 128). De fapt se dau „ouă, pui de găină, gîscă, însă în contracte nu le numește, ci se prevede o condiție de învoială în bani și, dacă îl satisfac aceste produse în natură, se achită condiția" (*ibidem*, nr. 37, p. 128). „În locul puilor de găină și ouă, acea lege agricolă nu prevede aceste prestațiuni, li se impune cîte un leu sau 2 de pogon. Dar aducînd puii și ouăle, se scutesc de bani" (*ibidem*, nr. 97, p. 128).

[33] În 1870 proporția era : un caz cu 1 leu, cinci cazuri cu 1—2 lei, două cu 2—3 lei, unul cu 3 5 lei, unul cu 5 7 lei. În 1906, proporția era cinci cazuri cu 3—5 lei, trei cu 5 7 lei, unul cu 7—8 lei și unul cu 9—10 lei (cf. G. D. Creangă, *Creșterea arenzii*, p. VIII. Vezi și Al. Valescu, *Țăranii scoși de sub protecția legilor*, în „Gazeta țăranilor" din 4 iunie 1906).

[34] Vezi G. D. Scraba, *op. cit.* Contractul nr. 1 139, p. 172. Erau însă și cazuri cînd nu se încheiau contracte, ci simple bilete (G. D. Scraba, *op. cit.*, nr. 89, p. 128).

[35] Într-o învoială din Argeș se spune : „Dl. arendaș are deplină facultate asupra oricăruia dintre noi care vom iscăli acest contract, văzîndu-l fără putere de muncă, cum și alte vițiuri daunătoare intereselor moșiei — să refuze primirea lui de a-i da locuri ; fără pretențiune din parte-ne și fără judecată" (*ibidem*, p. 173).

[36] La sfîrșitul secolului fuseseră reduse la șase prin lichidarea moșiei Zărnești. Dintre acestea Bradetul, cu o suprafață de 4 240 ha, a fost arendată cu 4 749,50 lei, Mușătești-Pietrari cu 3 896 ha (896 ha de pămînt arabil și 3 000 de ha pădure) cu 7 510 lei, Măgureni-Badiceni cu 556 ha (56 ha de pămînt arabil și 500 ha de pădure) cu 312 lei, iar Bădiceni-Pauleasa cu 695 ha (45 ha de pămînt arabil și 650 ha de pădure), cu 243,36 lei (cf. *Marele dicționar al Romîniei*, s.v.).

[37] Așa, de pildă, suma realizată de arendașii Grigore Teodosiu și Marin Popescu la moșia Brădet în perioada 1888—1893 era de 10 460 de lei, fără venitul unei mori cu două rînduri de pietre, pe care nu o subînchiriau (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 2 015, dos. arendări, nr. 150 din 1887, f. 15). Cu toate acestea, arendașii, deși realizau cîștiguri cu mult mai mari decît cele aproximative socotite de Administrație, nu-și achitau nici obligațiile asumate prin contract, rămînînd de cele mai multe ori debitori față de stat. Pentru neplata obligațiilor catre stat, cei doi arendași sînt urmăriți și, la 2 mai 1893 sînt scoase în vînzare următoarele vite din cele avute de ei pe moșie : 19 vaci, 15 boi, 1 juncan, 3 junci, 6 mînzați, 1 iapă, 1 cîrlan (cf. loc. cit., f. 40).

[38] Loc. cit., nr. 328, dos. nr. 737.

Pentru a vedea modul în care țăranii din această parte a țării erau exploatați de arendași, este suficient să cităm o adresă a Serviciului proprietății funciare din cadrul Ministerului Agriculturii din 5 ianuarie 1885, prin care acesta arăta că un loc în suprafață de 2 ha și jumătate, vîndut în 1883 lui C. Costescu din satul Costești, „prinde un venit anual pînă la suma de 35 lei", iar arendașul arată printr-o cerere, în scopul scăderii cîștiului că trage din acest loc „un venit anual de lei nouăzeci și doi"[39].

Un fapt destul de elocvent s-a petrecut și pe moșia Hotarul Bădiceni, aflată pe teritoriul comunei Mălureni-Bădiceni, trecută în regia Consiliului comunal prin ordinul prefecturii nr. 5 201 din 7 iunie 1877, care a fost administrată de primarul acestei comune, Ghiță Hristodorescu, fostul arendaș al moșiei. Exploatarea moșiei se făcea în condiții din cele mai împovărătoare pentru locuitori, fapt care reiese cu claritate din raportul către Administrație al inspectorului silvic G. Vlădescu, însărcinat cu efectuarea unei anchete în urma denunțului anonim primit de acesta[40]. Din raport se vede atît prețul extrem de scăzut al muncii, care de cele mai multe ori era plătită sub prețul zilei — fapt ce nu se întîmpla numai pe moșiile arendate, ci și pe cele date în regie — cît și arbitrarul ce domnea în administrarea lor[41]. Mijloacele de efectuare a lucrărilor agricole erau în general din cele mai înapoiate, atestînd compoziția extrem de joasă a capitalului în agricultură[42].

Datoriile făcute în perioadele de grea cumpănă îi împovărau pe locuitori pentru vreme îndelungată[43], iar abuzurile săvîrșite de organele

---

[39] Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 990, dos. arendări, nr. 20 din 1882, f. 17

[40] Inspectorul, cu toată încercarea de a acoperi în parte faptele primarului, nu poate să nu arate că acesta trecuse în cheltuielile efectuate cu regia moșiei mai mult decît îndoitul sumei. „Pentru culesul acestor 650 vedre (1 vadră = 15 l — *n. n.*) de prune — scria inspectorul — primarul arată că s-au întrebuințat 123 oameni plătiți cu cîte un leu pe zi, *dublă exagerație, căci nu se poate susține ca un om să culeagă cinci vedre și trei oca pentru care să i se plătească 1 leu.* Admițînd că prunele au fost rare, în care caz culesul este mai scump, *nu se puteau întrebuința mai mult decît 65 de oameni (10 vedre de om) și plata nu putea fi mai mare decît 60 de bani, așa că costul culesului nu putea să se urce decît la maximum 39 de lei, pe cînd primarul trece 123 lei.* Pentru cărat, la care s-au întrebuințat opt căruțe, se trece c-a plătit cîte 2,50 de căruță pe zi, cînd plata maximă este de un leu și zece bani pe zi sau în total lei 8 bani 80, iară primarul trece 20 lei" (Arh. st. Buc., Min. Agr. și Dom., nr. 345, dos. arendări, nr. 99, 1880, f. 133—133 v — *Subl. ns.*). După războiul de independență, prețul în regimul învoielilor ajunsese, de pildă, la 0,25 lei vechi prăjina de prașilă, pe cînd un lucrător străin angajat primea 3 lei vechi (V. Maciu, *art. cit.*, p. 36—37). Spre sfîrșitul secolului, prețul muncii ajunge pentru prășit pe zi 1,50 lei, 1 și 0,50; pentru secerat 2,50, 1 și 0,50; cosit 3, 1,50 și 0,50. Un hl de porumb costa 15 lei, 1 kg de carne 0,60. lei și 1 l de vin 0,60 (G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 26—29 și 97—99). Kilogramul de pîine, de la 0,15 în 1892 („Gazeta țăranilor" din 13 decembrie 1892), ajunge în 1906 la 0,25 lei (G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 27).

[41] În legătură cu socotelile administrației moșiei, în același raport se arata că „atît despre locuri, cît și despre învoielile avute ne-am adeverit că nu au ținut un compt de contabilitate" (Arh. st. Buc., Min. Agr. și Dom., nr. 345, dosar arendări, nr. 99, 1880, p. 133 133 v).

[42] În județul Argeș, în 1865, la zece familii reveneau 16 vite de muncă, 4 care și 2 pluguri, ceea ce era sub media pe țară (18 vite de muncă, 6 care, 2 pluguri) (cf. „Analele economice pentru cunoașterea Romîniei", an. VI, 1865, S. II, p. 24—25).

[43] Într-un răspuns din Argeș la chestionarul amintit se spune, de pilda: „Cînd vin timpuri grele, sînt siliți a face datorii care le leagă mîinile pentru mult timp". (G. D. Scraba, *op. cit.*, nr. 105, p. 129; vezi și mai jos, nota 45).

administrative cu ocazia încasării impozitelor contribuiau și mai mult la înrăutățirea situației lor[44]. Constrînși de lipsuri, apăsați de povara mereu crescîndă a dărilor și neavînd vite de muncă, țăranii se văd nevoiți să recurgă tot mai des la vînzări deghizate — deoarece art. 7 din legea agrară interzicea pe termen de 30 de ani vînzarea sau ipotecarea loturilor dobîndite prin împroprietărire — și anume sub forma unor arendări pe termen lung la chiaburi și cămătari, care devin stăpînii de fapt ai pămîntului dat foștilor clăcași de către legea rurală[45].

Punerea în aplicare a legii de poliție a pădurilor la începutul ultimului deceniu al secolului[46] va spori și mai mult starea de mizerie a țăranilor, care se văd astfel lipsiți cu totul de putința de a mai ieși cu vitele la păscut. Într-adevăr, în valea Vîlsanului creșterea vitelor mari și mici constituia — alături de livezi — principalul mijloc de asigurare a tra-

---

[44] Cf. Supliment la „Gazeta țăranilor" din 20 august 1895. Vezi și Gr. G. Peticescu *Fragmente politice. Chestia țărănească*, București, 1893, p. 10.

[45] În fostul județ Argeș, după o statistică din 1906, dintre țăranii care și-au dat pămîntul în arendă 34,1% au făcut-o din nevoie urgentă de bani, 7,7% din lipsă de vite, 16,5% fiindcă nu s-au putut muta pe terenurile primite și 16,4% fiindcă au găsit o ocupație mai rentabilă (G. D. Creangă, *Numărul țăranilor care și-au arendat pămîntul de bunăvoie și cauzele acestei arendări*, București, 1907, p. XII—XIII și 4—5). Cu ocazia unei anchete conduse de subprefectul T. Damian, se constată că în multe comune din plasa Argeș, ca Brătești, Bascovele, Băiculești-Mănicești, Brătieni-Galeșu, Brădetu, Bunești, Cacaleți-Zărnești, Cerbureni-Iași, Costești-Stroești, Măluréni-Bădiceni, Mușătești, Tutana-Enache, Valea Danului, Vîlsănești și Vernești sătenii sînt nevoiți să se împrumute de la cîrciumar, de la învățător, notar, arendaș, proprietar sau de la vreun alt sătean. La împrumuturile mici, adică pînă la 100 de lei, se plătește o dobîndă de 1 leu la 20 de lei (la pol) pe lună sau 2 zile de lucru, iar la împrumuturile de la 100 de lei în sus, dobînda variază, după învoială, între 12 și 20 lei % pe an. Cînd însă datornicul nu poate achita banii la termenul fixat, atunci se recurge la plata în munca, socotindu-se 1 leu ziua și mîncarea, sau în producte — prune, mere, pere —, după prețul din momentul respectiv, ori în vite, care se socoteau în medie cu 40 de lei vaca, 65 de lei boul, 5 lei oaia, 3 lei mielul, 12 lei porcul de un an, 20 de lei junca și 40 de lei juncul. Se mai achită și prin chirii de la transportul lemnelor, al cherestelelor, calculîndu-se prețul după depărtarea gării sau a tîrgului (D. S. Nenițescu, *Sarcinile proprietății rurale*, București 1901, p. 59). La vremuri grele ori în special în timpul iernii, pentru a găsi bani, săteanul trebuie, sa-și vîndă cu anticipație produsele din recolta de pruni, meri, peri înainte de coacere, pe prețul ce va fi în momentul culegerii. Dacă producția nu acoperă suma împrumutată, atunci sau se dă valoarea ei din suma împrumutată, rămînînd ca pentru rest să se plătească dobîndă de 10% pe an sau, dacă producția este prea mică în raport cu suma înprumutată, se dă această producție drept dobîndă, iar capitalul urmează să fie achitat cînd producția va fi îndestulatoare, perpetuîndu-se astfel datoria din an în an, pînă la achitare. Alteori însă, după ce sateanul se declară dator cu o sumă oarecare, dă uzufructul pămîntului drept dobîndă pînă la achitarea sumei împrumutate. Aceasta este o înstrăinare deghizată (D. S. Nenițescu, *op. cit.*, p. 60).

[46] Articolul 9 al legii agrare menținea dreptul pe care îl aveau foștii clăcași la folosirea pădurilor, în virtutea art. 140, paragraf 4 din legea din 23 aprilie 1851. Aceasta însă numai pentru 15 ani, după care proprietarii privați sau statul puteau cere „liberarea pădurilor de sub această servitute".

iului[47], fapt care explică de ce măsura aceasta a avut urmări din cele mai nefaste[48].

Dispoziţiile generale referitoare la arendare interziceau păşunatul în poienile aflate în pădurile moşiilor care aveau suprafaţa mai mică pe un pogon[49]. O problemă aproape tot atît de acută pentru locuitori

[47] Pe baza datelor statisticii din 1887 (I. G. Lahovari, *Dicţionarul iudeţului Argeş*, 1887, s.v.) se poate stabili următoarea situaţie la o populaţie de circa 10 000 locuitori:

Comuna rurală	Boi şi vaci	Cai şi iepe	Asini şi catîri	Oi şi berbeci	Capre	Porci şi scroafe	Vite mari	Vite mici
Brădet	400	40	6	1 500	40	80	446	1 620
Brătieni-Galeş	1 137	93	12	3 580	58	442	1 242	4 080
Muşăteşti	1 005	25	6	2 300	10	700	1 036	3 010
Vîlsăneşti	485	54	—	250	100	70	539	420
Costeşti-Stroeşti	927	100	—	210	210	145	1 027	565
Mălureni-Bădiceni	1 405	30	—	160	500	520	1 435	1 180
Cacaleţi-Zărneşti	450	40	—	200	350	250	490	800
Buneşti	265	35	—	27	189	118	300	334
Total	6 074	417	24	8 227	1 457	2 325	6 515	12 009

[48] „Oprirea păşunatului vitelor din pădurile statului — scrie o publicaţie din Muşăteşti — este sărăcia cea mai cumplită de care d. Carp a lovit comunele căzute pe moşiile statului. În astfel de comune vitele s-au stins aproape cu desăvîrşire. Nu se mai găsesc nici 5 vaci cu lapte în unele. De ce se mai miră doctorii de mortalitatea mare a populaţiei rurale, de pelagra, frigurile şi alte boale ce o doboară, cînd sute de familii de săteni sînt osîndiţi de Administraţia domeniilor să mănînce numai ceapă cu mămăligă"? („Gazeta ţăranilor" din 8 mai 1894). „De la 1892 sau 1893, de cînd păşunatul cu vite nu este liber în pădurile statului, locuitorii au ajuns în sapă de lemn. Cea dintîi a lor îndeletnicire este creşterea vitelor. Se uită în toate părţile şi nu au pe ce pune mîna să muncească" (G. D. Scraba, *op. cit.*, nr. 32, p. 213). „Primul rău mai însemnat este spargerea izlazului de pe moşia statului, care a forţat pe locuitorii limitrofi a nu mai putea ţine nici o vacă cu lapte pentru hrana lor şi a copiilor lor, neavînd unde păşuna..." (*ibidem*, nr. 48, p. 203). „Lipsa de locuri de muncă şi izlazuri de vite a adus pe locuitori la o mare sărăcie, n-au unde creşte vite care le mai erau singurul mijloc de vieţuire" (*ibidem*, nr. 54, p. 203). „Nemai fiind locuri de păşune, statul oprind păşunatul în zonele pădurilor, cum era mai înainte, comuna fiind înconjurată de pădurea statului, vitele s-au împuţinat cu 60% ca în trecut" (*ibidem*, nr. 38, p. 203). „Vaci cu lapte nu sînt de loc în comună. Boi abia 30 perechi. Dîndu-se pămînt şi voie în pădurile statului, comuna va înflori tot ca în trecut, cînd era mai în stare ca azi" (*ibidem*, nr. 114, p. 53). „Sătenii nu mai pot lua uscături din pădure, din care cauză se îmbolnăvesc..." (*O speculă deşănţată cu lemnele*, în „Gazeta ţăranilor" din 19 dec. 1893; ibidem, 16 mai 1893; *Legea tocmelilor agricole şi legea poliţiei rurale*, ibidem, 31 iulie 1894; *Chestia păşunatului în România*, ibidem, 10 aprilie 1894; *Economia vitelor osîndite pieirii*, ibidem, 11 aprilie 1893; *Păşunatul în pădurile statului*, ibidem, 30 martie 1903; „Ţăranul "din 15 ianuarie 1883).

[49] Situaţia dificilă pe care au creat-o aceste dispoziţii, publicate în „Monitorul oficial" nr. 110 din 18 august 1901, se desprinde dintr-un raport al şefului de ocol din Corbi înaintat Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, însoţit de un tabel referitor la suprafaţa terenului destinat fîneţelor şi păşunilor din raza moşiei Muşăteşti-Pietrari. Din acest tabel se vede că locuitorilor din sat li se răpea dreptul la folosirea celor 3,5 ha declarate ca fiind poieni sub 1/2 ha, iar din totalul de 57 ha destinat fîneţelor şi păşunatului locuitorii nu aveau dreptul de folosinţă pentru păşunat decît pe 37 ha. În afară de aceasta, venitul prevăzut în mod oficial la hectarul de păşune atinge cifra de 30 de lei, fapt care ne indică, potrivit obişnuinţei arendaşilor, să credem că această cifră era aici cu mult depăşită, creşterea fiind favorizată tocmai de lipsa de păşune şi nevoia pe care o aveau locuitorii (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. şi Dom., nr. 79, dos. hotărnicii, nr. 23, f. 28).

era şi aceea a lemnelor. Deşi majoritatea satelor din valea Vîlsanului erau înconjurate de păduri, în care vreascurile şi uscăturile putrezeau, locuitorii nu aveau voie să ia lemne de foc. Pentru un braţ de vreascuri, locuitorii erau daţi în judecată şi condamnaţi pentru delict silvic, în timp ce gardienii vindeau lemne din pădure fără să fie traşi la răspundere. Gardienii încheiau de obicei procese-verbale pentru lemnele vîndute, arătînd ocolurilor de care aparţineau că acestea au fost luate de „indivizi necunoscuţi"[50].

În desperarea lor, locuitorii din valea Vîlsanului adresaseră o serie de plîngeri autorităţilor [51]. Cererile au rămas însă fără nici un rezultat şi ţărănimea argeşană a continuat să se zbată mai departe în mizerie şi lipsuri [52].

Intensificarea exploatării, fiscalitatea împovărătoare şi reducerea continuă a nivelului de trai fac pe mulţi ţărani argeşeni să ia calea pribegiei, plecînd cu familii cu tot în Dobrogea, în terenurile propuse spre colonizare[53]. În acelaşi timp creşte însă şi spiritul combativ al celor rămaşi.

---

[50] Astfel, la 9 februarie 1906, Al. Gastrovici, şeful ocolului Corbi primeşte un raport al gardianului Toma Dinescu, din comuna Muşăteşti, prin care acesta arăta că în raza cantonului Masa de Piatră din partea de nord a moşiei Vîlcelele „nişte indivizi rămaşi necunoscuţi au distrus nişte semne aplicate în formă de cruce pe nişte arbori de pe piscul Vîlcelele, ce serveau de hotar despărţitor între pădurea Dosul Malului, proprietatea moştenitorilor defunctului Nae Paul din Brătieni-Galeşu, şi proprietatea statului Muşăteşti, trupul Chichioara-vîlcelele". Şeful de ocol s-a deplasat la faţa locului pentru cercetări, după care a fost intentat un proces împotriva moştenitorilor lui N. Paul, care, pe baza declaraţiilor unor gardieni, ar fi luat lemne din pădure. Cu ocazia procesului, locuitorii au dovedit că lemnele fuseseră vîndute de gardieni, care erau elemente corupte (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. şi Dom., nr. 79, dos. hotarnicii, nr. 23, f. 9, 9 v. şi 15).

[51] O petiţie a locuitorilor din Muşăteşti, purtînd peste două sute de semnături, e adresata regelui în martie 1903. Ea glăsuia astfel: „Majestate, este un îndelung şir de ani de cînd ne plîngem ca ne-am perdut vitele din cauza lipsei de păşune. Şi pe cînd proprietăţile statului sînt pascute de vitele pădurarilor şi ale favoriţilor lor, fără ca statul să ia vreun ban, copiii noştri mor şi lîncezesc din cauza lipsei de hrană. ... *Să ne daţi voie să ne revoltăm, maiestate*, cînd vedem cum se păşunează de fapt toată iarba de prin păduri fără plată, iar vitele noastre nu sînt îngăduite a face acelaşi lucru cu plată cît de bună. Cînd vedem aceasta strigatoare nedreptate, ne întrebăm cu groază: *Sîntem noi temelia acestei ţări, ori obiectul de bataie de joc al birocraţilor*, care cred că în afară de ei alţii nu mai au dreptul să trăiască în această ţară..." („Gazeta ţăranilor" din 12 martie 1906 — *Subl. ns.*). În acelaşi timp, locuitorii din Muşăteşti trimit la minister o petiţie asemănătoare: „Domnule ministru, una din nevoile care ne apasă mai greu în timpul de faţă este *lipsa de păşunat, care ne-a făcut să ne răpunem şi vitele de muncă şi să ne topim, noi şi copiii noştri*, din pricina lipsei de o hrană mai bună. Şi pe cînd vitele noastre sînt oprite de a păşuna în proprietăţile statului, iarba se manînca fară nici un folos pentru stat de către vitele pădurarilor şi ale favoriţilor lor (*ibidem Subl. ns.*).

[52] C. Dobrescu-Argeş, *Legea rurala şi neputinţa sa d-a aduce îmbunătăţiri*, în „Gazeta ţăranilor" din 3 iulie 1894.

[53] În 1895, mai multe familii din judeţ pornesc spre Dobrogea. Cauzele sînt multe, şi mai cu seamă asprimea autoritaţilor administrative. „Amenzile curg ca ploaia pe capul lor, lipsa de pamînt şi a grelelor învoieli pe care le au cu proprietarii şi arendaşii... Bietul ţaran muncitor nu se alege nici cu a patra parte din munca lui şi în vremuri rele cu nimic. Legea tocmelilor agricole este mai mult ca moartea, căci administraţia unită cu arendaşii şi proprietarii mîna pe bieţii săteni la muncă ca pe vite şi, dacă cineva vorbeşte, zice că este revoluţionar, ii face proces de ultraj şi alte şi îl pune pe drumul judecăţii. *Nici pe vremea năvălirilor barbarilor nu s-au văzut aşa emigrări, ţi-e mai mare jalea cînd îi vezi punîndu-şi tot calabalîcul în car şi părăsind vatra stramoşească*" („Gazeta ţăranilor" din 19 martie 1895. — *Subl. ns.*).

Protestul spontan s-a manifestat chiar imediat după reforma din 1864 prin aceea că țăranii au intrat în repetate rînduri cu plugul în domeniile statului și ale moșierilor, acțiuni care au constituit o experiență de luptă prețioasă pentru mai tîrziu.

Așa, de pildă, o parte a moșiei Mușătești, denumită Mușătești-Pietrari, situată în partea de nord, care aparținuse mănăstirii Argeș, supusă și ea legii rurale, a rămas după reformă în cea mai mare parte sub administrația arendașului Nanu Gheorghiu. În 1876, acesta cere administrației domeniilor să întreprindă o anchetă, deoarece locuitorii luaseră „ilegal" în stăpînire 25 ha. Cercetarea la fața locului a stabilit că 23,5 ha fuseseră într-adevăr luate cu forța de locuitori, însă ei refuzau să le restituie [54].

În satul Stroești, locuitorii au intrat de asemenea cu forța în terenurile statului, situate în partea de sud-est a satului, luînd în folosință circa 50 ha, dar arendașul Nicolaie Vasilescu, cu ajutorul organelor de administrație, i-a împiedicat sistematic să poată lucra acest pămînt. După expirarea contractului de arendare, locuitorii au dese conflicte pentru terenul acesta cu noul arendaș C. Bogdan [55].

În anul 1879 Constantin Protopopescu, arendașul moșiei Costești, trimite o plîngere în care arată că locuitorii satului, în unire cu primarul, „vrînd în orice chip a mări teritoriul comunei în pămînt delimitat lor, voesc a stăpîni cu forța și stăpînesc mai mult de 20 pogoane peste numărul de pogoane zis mai sus" [56].

Conflicte cu proprietarii sau arendașii moșiei din aceeași pricină au avut și locuitorii satului Galeș [57]. Obștea locuitorilor din Brătieni-Galeș a avut de asemenea un proces îndelungat cu statul din cauza depășirii delimitării moșiei Vîlcelele. Subprefectul Vasile Georgescu a fost nevoit

---

[54] Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 328, dos. delimitări, nr. 737, vol. II, f. 53; loc. cit., vol. III, f. 53. Tranzacția încheiată la 1 aprilie 1888 și pentru care fusese delegat din partea sătenilor Petre Popescu (loc. cit., vol. IV, f. 144) a fost primită cu satisfacție de Administrația domeniilor și de ministerul de resort, într-un moment în care valul răscoalelor țărănești cuprinsese o bună parte a țării. Mai mult chiar, delegatul sătenilor a fost „convins" să schimbe și clauzele inițiale prevăzute în propunerea locuitorilor și, în loc de cedarea unei suprafețe echivalente din izlaz, a încheiat convenția pentru cedarea ei chiar din vatra satului. În avizul avocaților statului nr. 112 din 11 martie 1888 se spune: „Considerînd că apelul poate dura mai mult timp și astfel statul să fie privat de acest teren și nici (la) despăgubiri suficiente să nu poată obliga (pe) *locuitori, în mare parte fiind în mizerie*, consiliul este de părere să se admită tranzacția" (loc. cit., f. 11. — *Subl. ns.*).

[55] În 1867, obștea locuitorilor ajunge la proces cu arendașii, care pretindeau că ar fi avut trecut și această suprafață în contactul de arendare, iar locuitorii arătînd că este vorba de un drept al lor, cuvenit după legea rurală (cf. loc. cit., 751. dos. delimitări și hotărnicii, nr. 853, f. 26 și 26 v). Litigiul dintre săteni și administrație durează un șir întreg de ani — mai întîi la Tribunalul Argeș și apoi la Curtea de apel — pînă în 1903, fără să se ajungă la o soluționare. Locuitorii au continuat să folosească terenul pînă în momentul în care s-a pus în vînzare și restul moșiei, în urma ipotecării lui la Creditul rural, cînd burghezia sătească obține prin cumpărare cea mai mare parte a acesteia.

[56] Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 137, dos. arendări, nr. 35, f. 12.

[57] În 1869, într-o scrisoare a unui inginer al statului, A. G. Cociu, către inginerul Pisone, venit să rezolve diferendul locuitorilor se arăta că aceștia nu au respectat planul vechii delimitări și s-au luat statului 140 de hectare peste porțiunea ce s-a vîndut de stat și că și aici se intrase cu forța în alte locuri decît cele propuse pentru împărțire prin vînzare.

să se deplaseze la fața locului pentru a forța pe săteni, în 1892, să accepte delimitarea fixată, dar, din cauza abuzurilor arendașilor și a lipsei de pămînt a locuitorilor, conflictele și procesele au continuat.

Conflictele vor dăinui și după aplicarea noilor măsuri de împroprietărire. La 1893, ministerul primește o reclamație a arendașului Nanu Gheorghiu din Mușătești, prin care acesta relata că în acest sat, în urma vînzării în loturi a moșiei Mușetești-Pietrari, pe terenul bîlciului și al conacului, situate în apropiere de confluența pîrîului Robaia și Vîlsanul se construiesc „ilegal" două binale de către locuitorii Gheorghe Ivănescu și Maria Gheorghe Vasile din acea comună, care au luat cu forța „din proprietatea statului cu această ocazie 30 ari care vor să facă din aceasta un drept de proprietate", iar agenții silvici nu luau nici o măsură. Locuitorii arătați au fost deferiți justiției care i-a obligat la restituirea terenului și la despăgubiri, deși se constatase cu ocazia dezbaterilor că aceștia nu aveau unde să-și construiască locuințe [58].

Țăranii din satele de pe valea Vîlsanului nu intrau cu forța numai pe moșiile statului pentru a lucra, ci și pe pămînturile date prin reforma agrară bisericilor sau pe locurile virane unde se țineau bîlciurile anuale [59].

O altă formă de luptă era nerespectarea contractelor cu proprietarii și arendașii pămînturilor. De îndată cu au aflat de legea rurală, țăranii din valea Vîlsanului n-au mai vrut, încă din anul 1864, să respecte contractele avute cu arendașii, și aceștia plîngîndu-se administrației, prefectul de Argeș împreună cu subprefectul se deplasează la fața locului pentru a convinge pe săteni să respecte învoielile pentru restul de moșii ce nu intrau în prevederile legii rurale. Țăranii arătară însă că nu este drept să mai împartă munca lor cu arendașul, așa că prefectul fu nevoit să plece fără nici un rezultat și lăsase pe subalternul său să aducă la îndeplinire hotărîrea luată pentru satele Stroești, Costești, Vîlsănești, Valea Faurului și Mușătești [60].

Lupta țăranilor pentru pămînt după 1864 nu s-a limitat însă numai în luarea cu forța a terenurilor care li se cuveneau de fapt și la refuzul

---

[58] Cînd însă același Nanu Gheorghiu, primar la Curtea de Argeș și consilier județean, și-a însușit în mod samavolnic diferite terenuri în Mușătești — locul fostului conac al moșiei, porțiunea dintre Valea lui Maș pînă în apropiere de drumul spre Curtea de Argeș, fîșia de teren dintre apa Vîlsanului și dealul Prosia, în pădure și izlaz ș.a. —, autoritățile n-au luat nici o măsură. „Numitul proprietar, în puterea atîtor funcții ce a căpătat, a ajuns să nu mai țină socoteală de dreptul comunei. Dînsul a închis și o parte din izlazul locuitorilor într-o grădină a sa". („Gazeta țăranilor" din 24 aprilie 1894).

[59] Astfel la 4 mai 1888, la Ministerul Agriculturii și Domeniilor se înregistrează o plîngere a preotului G. Eliescu din satul Costești, prin care acesta reclama că pe cele 7 ha date de legea rurală bisericii din acest sat, locuitorii au început să se folosească de acest pămînt și s-a ajuns pînă acolo că săteanul Ion Iliescu și-a așezat chiar casa cu forța pe pămîntul bisericii (loc. cit., nr. 751, dos. delimitări, nr. 853, f. 95; loc. cit., nr. 1 141 și planurile nr. 1 4101/36).

[60] Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 328, dos. nr. 364, vol. II, f. 45 și 45 v.

de a mai executa vechile contracte cu arendașii, ci a îmbrăcat și forme mai violente, datorită situației desperate în care să găseau locuitorii [61].

La 1870, țăranii din valea Vîlsanului pornesc spre Pitești, avînd în fruntea lor pe pașoptistul Toma Popescu și, după ce-și manifestă adînca revoltă față de nedreptățile pe care le îndurau de la proprietari, înconjoară biserica Mavrodol, silind pe moșieri prin strigăte și focuri de armă trase în zidurile și cupola bisericii să se arate mulțimii pentru a-i asculta păsul[62].

Acțiunea de revoltă a țăranilor împotriva arendașului Ribor a avut în frunte pe același Toma Popescu; acesta înfruntă cu curaj pe subprefectul Drăgoescu, care luase sub protecția sa pe acest arendaș. Un escadron de călărași veniți să înfrîngă cerbicia țăranilor este întîmpinat la marginea satului Mușătești de țărani înarmați cu ciomege, furci și topoare și nevoit să bată în retragere [63].

În deceniul al nouălea izbucnesc noi mișcări țărănești, printre care și răscoala din aprilie 1888 de la Costești-Stroești [64]. Răscoala fusese determinată de faptul că, în timp ce majoritatea țăranilor din această comună nu aveau pămînt, două corpuri ale moșiei în suprafață de 278 ha fuseseră vîndute la licitația din 18 octombrie 1885 pentru suma de 91 000 de lei [65] lui Niță Folescu, care le va lucra, prin învoieli împovărătoare, cu țăranii.

Nemulțumirile țăranilor au culminat și în părțile Argeșului prin răscoala din 1907. Mișcările au luat forma cea mai violentă în partea de sud-vest a fostului județ, unde s-a ajuns la ciocniri armate cu trupele și au avut loc represiuni sîngeroase[66]. În partea de nord a județului și în valea Vîlsanului, mișcările au avut un caracter mai restrîns din pricina măsurilor grabnice de siguranță luate de prefectul Toma Trifănescu și a atitudinii conciliatoare manifestate de fruntașii satelor. Totuși spiritul

---

[61] Revoltați de felul în care se făcuse aplicarea legii agrare în localitatea lor, sătenii din Mușătești, de pildă, arătau autorităților că „mai bine stăpînirea să trimită în comuna noastră o roată de militari care să ne curețe cu totul de la mic pînă la mare, decît să mai trăim în asemenea tiranie sau ca în comuna noastră să se facă o pricină mare. Și ca să nu fim în vreo răspundere, ne mărturisim păcatul. Cum se poate pentru un singur om străin să pierim noi, o mulțime de norod"? (Arh. st. Buc., fond. Curtea de apel, Secția a III-a, dos. 106, f. 6 și 6 v.).

[62] N. Gh. Teodorescu, *Mușetești, altar de lumină*, Pitești, 1947, p. 14.

[63] *Ibidem*, p. 14. Neînfricatul Toma Popescu a venit de cîteva ori ca delegat al țăranilor și la București, cerînd guvernului o îmbunătățire a soartei celor căzuți pradă lăcomiei nesățioase a arendașilor, dreptul țăranilor la pămînt și un trai mai bun.

[64] „Lupta" din 22 aprilie 1888 anunța: „În ultimul moment primim următoarea telegramă: la Costești-Stroești plasa și județu Argeș, țăranii s-au răsculat" (*Răscoalele țăranilor din 1888*, București, 1950).

[65] Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 1 122, dos. arendări, nr. 135; f. 24 și 24 v; loc. cit., Titluri de proprietate, vol. VI, nr. 119.

[66] Vezi „Epoca" din 18 și 20 martie 1907; „Dimineața" din 26 și 30 martie 1907; *Răscoala țăranilor din 1907*, vol. I, București, Edit. de stat, 1948, p. 541, 543 și 544, și vol. III, p. 14. În sud, răscoala a cuprins în special satele din jurul Piteștilor („Gazeta țăranilor" din 18 martie 1907; „Epoca" din 15 martie 1907; „Dimineața" din 21 martie 1907; „Adevărul" din 14 martie 1907; *Răscoala țăranilor din 1907*, vol. I, p. 157, 534, 536, 538—539, 540—541, 546—548).

de revoltă clocotea în sînul țărănimii și numai cu greu autoritățile au putut împiedica actele de violență [67].

Calea de renunțare la luptă și de abandonare la bunul plac al exploatatorilor, promovată de funtașii satelor, caracteristică de altfel întregului pogram de mai tîrziu al partidului țărănist zămislit aici și cu totul contrară intereselor maselor țărănești, a făcut ca lupta să nu fie încununată de succes, așa încît multă vreme după aceea „prima cerere și ultimul cuvînt a fost întotdeauna n-avem pămînt, ne trebuie pămînt" [68].

În mintea țăranilor asupriți și înșelați în așteptările lor de reformele burghezo-moșierești devenea însă tot mai clar că „numai o revoluție pe deplin victorioasă va putea da țărănimii *totul* în materie de reforme agrare, *tot* ce dorește, tot ce visează, tot ce îi este cu adevărat necesar... pentru a se ridica din mocirla semiiobăgiei, din bezna abrutizării și a slugărniciei, pentru a-și îmbunătăți condițiile de viață" [69].

---

[67] Cf. „Gazeta țăranilor" din 18 martie 1907. Vezi și *Răscoala țăranilor din 1907*, vol. I, p. 537–538, 547–548; vol. II, p. 155–157. În urma dispoziției Ministerului Justiției, procurorul D. I. Diaconescu operează o percheziție la 9 aprilie la Mușătești, la Al. Valescu, directorul „Gazetei țăranilor", și la preotul G. Galeșanu și P. Radulescu, fără a se găsi însă material compromițător (*ibidem*). Al. Valescu, de altfel ca și alți fruntași ai satelor din această regiune, se afla pe o poziție împăciuitoristă, contrară intereselor țăranilor. Încă de la 25 martie, el se grabise să lanseze un manifest intitulat *Împăciuirea satelor*, în care însemna pe fruntașii satelor, adică pe chiaburi, să povățuiască pe săteni că „adevărata cale de propășire" stă „în muncă, economie și paza legilor" („Gazeta țăranilor" din 25 martie 1907).

[68] G. D. Creangă, *Numărul țăranilor...*, p. 1.

[69] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 11, Buc., Edit. politică, 1955, p. 82.

ÎNCERCĂRI DE EDITARE A UNEI GAZETE SOCIALISTE ÎN LIMBA ROMÎNĂ ÎN TRANSILVANIA LA SFÎRŞITUL SECOLULUI TRECUT

DE

AL. PORȚEANU

Mişcarea muncitorească şi socialistă a cunoscut, la sfîrşitul secolului trecut, o dezvoltare însemnată şi în Transilvania, care se afla atunci sub dominaţia monarhiei austro-ungare; existenţa unui numeros proletariat industrial[1], formarea rapidă şi în proporţii importante a proletariatului agricol împreună cu înăsprirea asupririi naţionale a populaţiei romîneşti au constituit tot atîtea condiţii ale luptei proletariatului din această provincie. Ideile marxismului au găsit şi în Transilvania un teren de pătrundere şi manifestare dintre cele mai propice, constituind, în măsură hotărîtoare, factorul care a orientat lupta de clasă a proletariatului din Transilvania pe cale revoluţionară.

Cea mai importantă particularitate a mişcării muncitoreşti şi socialiste din Transilvania o constituie faptul că ea cuprindea atît pe muncitorii romîni, cît şi pe cei maghiari, germani, sîrbi şi de alte naţionalităţi. Muncitorii romîni reprezentau aspiraţiile sociale şi naţionale ale celei mai numeroase, mai asuprite şi mai vechi populaţii din Transilvania.

În cunoscuta scrisoare din 3 decembrie 1890 către redacţiile ziarelor socialiste „Arbeiter Wochen Chronik", care apărea la Budapesta ca ediţie germană a ziarului „Munkás Héti Krónika" (Cronica săptănînală muncitorească"), şi „Népszava" (Vocea poporului), Friedrich Engels, salutînd cu căldură din Londra congresul de întemeiere a Partidului Social-Democrat din Ungaria, arăta că „acest partid ... are avantajul de a fi in-

[1] Datele statistice burgheze, incomplete, indică pentru anul 1890 un număr de 120 000 de salariaţi numai în industria prelucrătoare şi minieră, iar pentru anul 1900 — 158 000 de lucrători în industrie, fară sectorul transporturilor (*Din istoricul formării şi dezvoltarii clasei muncitoare din Romînia pînă la primul război mondial*, sub redacţia conf. univ. N. N. Constantinescu, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 471 şi 477).

ternaționalist din capul locului, deoarece cuprinde în sine unguri, germani, romîni, sîrbi și slovaci"[2]. Internaționalismul proletar avea aici un teren de afirmare nu numai în legăturile internaționale ale mișcării muncitorești din Ungaria, ci în mod concret, în primul rînd în înțelegerea justă a problemei naționale.

Reiese deci că poziția mișcării muncitorești din Transilvania și Ungaria față de problema națională — atît poziția teoretică, cît și cea de luptă politică concretă, atît față de ansamblul problemei naționale din Transilvania, cît și față de aspectele parțiale ale acesteia — este de cea mai mare importanță. Socialismul științific a arătat cît se poate de limpede care este modul just de a pune problema raportului dintre lupta generală a proletariatului, al cărei scop este înlăturarea orînduirii burgheze și instaurarea societății socialiste, și particularitățile de ordin național, istoric etc. în care se desfășoară această luptă în diferite țări.

Trecerea la imperialism marchează în Transilvania o complexă înăsprire a contradicțiilor sociale și naționale, determinînd o intensificare generală, pe tărîm social și politic, a luptei maselor muncitoare romîne, maghiare și de alte naționalități, împotriva orînduirii existente și a statului burghezo-moșieresc austro-ungar. Muncitorimea, în frunte cu elementele ei înaintate, s-a situat pe o poziție justă, condamnînd asuprirea națională și considerînd lupta pentru înlăturarea ei drept parte integrantă a luptei pentru eliberarea de sub orice fel de asuprire. În schimb, unii lideri din conducerea Partidului Social-Democrat au evitat revendicarea explicită a dreptului naționalităților la autodeterminare[3]. Burghezia a urmărit prin diferite acțiuni diversioniste să rupă frontul luptei comune a proletariatului din Transilvania împotriva orînduirii burgheze. Nobilimea și aristocrația maghiară din Transilvania au încercat să împiedice prin toate mijloacele statornicirea legăturilor dintre mișcarea muncitorească din Transilvania și cea din vechea Romînie. Prin aceste legături s-a manifestat în modul cel mai direct caracterul unitar al mișcării muncitorești din țara noastră, căreia îi revenea sarcina înfăptuirii — atît în vechea Romînie, cît și în Transilvania — a unor transformări în direcția burghezo-democratică pe cale revoluționară încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea[4].

Răspîndirea în Transilvania a presei și publicațiilor editate de mișcarea socialistă din vechea Romînie se poate constata încă de timpuriu. Asemenea materiale au circulat pe ambele versante ale Carpaților, vehiculînd ideile cele mai înaintate ale epocii. Încă la începutul anului 1875, o *List'a de diuarele ce au apărut în Daci'a traiana în anul 1874* recomanda, între

---

[2] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente alese din istoria mișcării muncitorești maghiare), vol. II (1890—1900), Budapesta, Szikra, 1954, p. 35. Vezi și p. 157, 163 și 289 — documente privind atitudinea P.S.D. față de problema națională. În continuare se va cita prescurtat, M.M.T.V.D.

[3] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, de un colectiv de autori, sub îngrijirea lui Miron Constantinescu. București, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 255, 257 și 266.

[4] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a 4-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 362.

altele, cunoscutele ziare „Lucrătorul romîn” şi „Tipograful romîn”[5]. În deceniul următor, interesul pentru revistele şi broşurile socialiste care apăreau în vechea Romînie (de exemplu „Contemporanul”) sporeşte simţitor, astfel de materiale fiind primite regulat la Braşov, Blaj şi în alte localităţi din Transilvania. Creşterea importantă pe care o cunoaşte mişcarea muncitorească din vechea Romînie şi din Transilvania în ultimul deceniu al secolului trecut aduce cu sine o intensificare a legăturilor reciproce. În Transilvania sînt citite cu interes crescînd ziarele socialiste care apăreau la Bucureşti, în primul rînd „Munca”[6] şi „Lumea nouă”[7]. Deseori, asemenea materiale erau interzise în Ungaria, ceea ce exprima nu numai teama burgheziei în faţa amploarei de masă pe care o ia mişcarea muncitorească, ci şi neliniştea guvernanţilor maghiari faţă de ascuţirea contradicţiilor naţionale, cărora numai socialismul le dădea o dezlegare justă.

E remarcabil faptul că socialiştii din vechea Romînie şi-au exprimat în 1888 nu numai speranţa, ci şi convingerea în descompunerea Imperiului habsburgic[8]. Un moment important al ascuţirii contradicţiilor naţionale din Transilvania l-a constituit *Memorandumul* (1892). Socialiştii din vechea Romînie şi din Transilvania au subliniat cu consecvenţă importanţa şi necesitatea rezolvării problemei naţionale pe baze democratice, în cadrul unor transformări sociale cît mai adînci[9]. În 1893, o delegaţie a P.S.D.M.R. a vizitat Transilvania.

Presa socialistă din vechea Romînie a dezbătut deseori problema naţională arătînd că burghezia romînă din Transilvania e ostilă socialismului, că aceasta luptă doar pentru satisfacerea unor interese de clasă, înguste şi exploatatoare[10]: articolele amintite subliniau necesitatea unităţii de clasă în lupta pentru realizarea deplinei unităţi naţionale a poporului romîn şi recomandau muncitorilor romîni din Transilvania să se alăture luptei muncitorimii din Ungaria[11]. Alte materiale

---

[5] „Gazeta Transilvaniei”, XXXVIII, 1875, nr. 1, p. 4. Se poate menţiona şi faptul că Altalános Munkás Ujság era cunoscută „în Moldova şi Muntenia... pînă în Delta Dunarii”. (cf. nr. din 12 iunie 1870. Vezi M.M.T.V.D., vol. I, p. 121).

[6] „Közjólet” („Bunăstarea publică”), Arad, I, 1891, nr. 3, p. 4.

[7] „Lumea nouă”, I, nr. 90, din 1895, p. 1 (articolul lui G. Ibrăileanu semnat C. Vraja despre interzicerea debitului poştal al ziarului în Ungaria).

[8] „Drepturile omului”, I, seria a II-a, nr. 115 din 23—24 ianuarie, 1888, p. 1; nr. 138 din 27 februarie, p. 1.

[9] Vezi „Munca” din 8 şi 21 iunie 1892; „Democraţia socială” din 9 august 1892. Articolul *Romînii şi ungurii*, publicat de Kautsky în „Neue Zeit”, a fost comentat cu interes de „Arbeiterpresse” (Budapesta: XXI, 1893, nr. 13, p. 1—3) şi reprodus la 31 martie 1893 de „Népszava”.

[10] „Drepturile omului”, I, 1885, nr. 75, p. 1; „Lumea nouă”, IV, 1898, nr. 1 095, p. 1. Socialiştii din vechea Romînie au văzut la început în problema naţională din Transilvania numai o luptă de interese între burghezia romînă şi clasele dominante maghiare, neobservînd antrenarea maselor largi romîneşti în aceasta luptă. După intensificarea mişcării naţionale din Transilvania, socialiştii din vechea Romînie s-au situat pe o poziţie justă, iar în unele probleme chiar înaintată (vezi A. Deac, *Mişcarea muncitorească din Transilvania, 1890 1895*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1962, p. 344—349).

[11] „Munca”, III, 1892, nr. 45, p. 2—3; nr. 46, p. 3; nr. 47, p. 2; IV, 1893, nr. 30, p. 1.

de atitudine au apărut în presa socialistă din Romînia cu prilejul mileniului maghiar și al vizitei în Romînia a lui Franz Iosif[12].

O atenție deosebită au acordat organele de presă ale mișcării muncitorești din vechea Romînie relatărilor privind lupta proletariatului din Transilvania. Un astfel de material, apărut în primăvara anului 1894 în „Munca”, relata cu satisfacție despre întrunirea socialistă care avusese loc la Lugoj, întrunire la care discursurile s-au ținut în limba romînă și germană (oratorul german a recomandat citirea ziarului „Munca” de la București)[13]. La sfîrșitul anului 1897, „Lumea nouă” constata că „mișcarea social-democrată... s-a întins, spre nespusa noastră bucurie, și între țăranii romîni”[14]. Alte numeroase asemenea informații, însoțite de analiza politică a evenimentelor relatate, se refereau pe larg la fapte și momente importante din istoria luptelor de clasă ale proletariatului din Transilvania: grevele tipografilor brașoveni și sibieni din 1892 și 1898, greva minerilor de la Petroșani din 1892 (cînd sute de greviști s-au refugiat în Romînia), grevele de la Reșița, sărbătorirea zilei de 1 Mai în Transilvania ș.a.[15].

Unele organe ale presei burgheze democrate din Romînia, în afara informațiilor despre mișcarea muncitorească și socialistă din vechea Romînie, relatau, uneori amplu, și aspecte ale luptei muncitorilor romîni din Transilvania[16].

La rîndul ei, mișcarea muncitorească din Transilvania și Ungaria s-a preocupat, cu unele limite și inconsecvențe, de problemele luptei de eliberare națională a romînilor din Transilvania, de lupta muncitorilor romîni din Transilvania[17]. Presa socialistă care apărea la Buda-

---

[12] „Lumea noua”, II, 1896, nr. 510, p. 1; nr. 576 din 10 iulie; nr. 661 din 8 octombrie.

[13] „Munca”, V, nr. 3 din 13 martie 1894.

[14] „Lumea nouă”, IV, nr. 1 028 din 17 decembrie 1897, p. 2.

[15] „Munca”, III, nr. 26 din 16 august 1892, p. 4; nr. 31 din 20 septembrie 1892, p. 4. „Lumea nouă”, I, nr. 178 din 13 mai 1895, p. 2; VI, seria a III-a, nr. 33 din 27 februarie 1900, p. 3. „Gutenberg”, V, seria a II-a, nr. 3 din 15 noiembrie 1899, p. 4 ș.a. Socialiștii din Brașov și Sibiu persecutați și urmăriți de poliție se refugiau în Romînia, unde aveau prieteni și legaturi (Arh. Inst. de istorie al Academiei R.P.R., Filiala Cluj, doc. 647/1886; cf. *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, p. 252, nota 4). În județul Arad s-au găsit manifeste socialiste redactate în limba romînă, iar între elementele socialiste din Oradea și București au existat legaturi în 1892 (cf. V. A. Varga, *Contribuții la istoria mișcării muncitorești din Transilvania la sfîrșitul sec. al XIX-lea*, în „Studii”, an. XII, 1959, nr. 3, p. 49).

[16] „Telegraful Romîn”, București, II, 1890, seria a II-a, nr. 376, p. 1; „Lupta”; „Adevărul”; „Romînul”.

[17] Înca în 1881, ziarul socialist „Gegenwart”, care apărea la Budapesta, publica articolul *Die ungarischen Rumänen* (Arh. Inst. de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.S.U., microfilm 0 147: „Gegenwart”, 1881, nr. 9, p. 3). Vezi și „Czipész” (Pantofarul), III, 1893, nr. 17, p. 3; „Népszava”, XXI, 1893, nr. 13, p. 1—3; „Volkswille” nr. 21 din 15 septembrie 1893, p. 1 (*Zur Rumänen-Frage*). Congresul de unificare din 1894 a manifestat simpatie pentru mișcarea națională a romînilor, precum și solidaritatea sa cu mișcarea muncitorească din vechea Romînie (V. A. Varga, *op. cit.*, p. 47). Unele date ale articolului de față sînt luate din *Bibliografia istorică a mișcării muncitorești și socialiste din Romînia, de la începuturile ei pînă la 1900*, lucrare realizată de un colectiv al Institutului de istorie al Academiei R.P.R., în cadrul căruia a lucrat și autorul acestui articol. Unele materiale de acest fel, mai ales cele privind mișcarea muncitorească din Transilvania (cum e cazul cu „Gegenwart”, „Czipész”, parțial chiar „Volkswille” ș.a.) nu se află în țară, ele au fost găsite cu ocazia cercetărilor efectuate în fondurile documentare din Republica Populară Ungară.

pesta[18], ca şi cea care apărea în Transilvania, au acordat atenţie mişcării muncitoreşti din vechea Romînie în special luptelor greviste[19], congreselor P.S.D.M.R.[20], sărbătoririi zilei de 1 Mai[21], persecuţiilor împotriva socialiştilor ş.a.[22].

Publicaţiile burgheze romîneşti din Transilvania au acordat şi ele atenţie nu numai unor aspecte generale ale mişcării socialiste, unor probleme ale mişcării muncitoreşti din Transilvania sau Ungaria ci şi unor prezentări asupra mişcării muncitoreşti din vechea Romînie[23].

În acest context, îşi face loc tot mai stăruitor ideea editării unui ziar socialist în limba romînă, destinat muncitorilor romîni din Transilvania. Este cunoscut faptul că în Transilvania au existat doar cîteva gazete socialiste pînă la începutul secolului al XX-lea. Prima gazetă de acest fel apare în Transilvania în anul 1891, în limba maghiară, la Arad („Kőzjólet"). Publicarea ei este întreruptă după o scurtă vreme, fiind reluată, tot la Arad de „A Munka Őre" care apare cu intermitenţe (1893—1894, 1897—1898) aproape concomitent cu „Új Világ" (1893—1894, 1898). Primul organ de presă socialist în limba germană din Transilvania „Volkswille", apare la 1 Mai 1893, la Timişoara şi are o îndelungată apariţie săptămînală. Apariţia acestor organe în Banat reflectă ascendentul pe care-l cunoştea această regiune, în comparaţie cu Transilvania propriu-zisă, în privinţa dezvoltării economice gradului de dezvoltare al conştiinţei şi organizării luptei de clasă a proletariatului.

---

[18] Una din cele mai vechi ştiri de acest fel se referea la persecutarea socialiştilor ieşeni în urma sărbătoririi unui deceniu de la Comuna din Paris (Arh. Inst. de ist. a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.S.U., microfilm 0147, „Der Osten" nr. 9, din 27 martie 1881, p. 2; vezi chestiunea mai pe larg în articolul *Ecoul Comunei din Paris în publicaţiile muncitoreşti şi socialiste din Romînia la sfîrşitul secolului trecut, 1871—1900* de Al. Porţeanu, A. Iordache şi P. Cîncea în „Revista arhivelor", IV, 1961, nr. 2, p. 60). De altfel, în 1881 socialiştii din Bucureşti au trimis o telegramă de salut către Congresul Partidului General Muncitoresc din Ungaria („Neue Zeit", Budapesta, 1881, nr. 8, p. 1—2).

[19] „Népszava", XXI, 1893, nr. 30, p. 4; nr. 33, p. 4; XXII, 1894, nr. 25, p. 2; XXVI. 1898, nr. 38, p. 6; nr. 43, p. 4; nr. 44, p. 6; nr. 47, p. 6; XXVIII, 1900, nr. 37, p. 3, „Arbeiter", I, 1893, nr. 27, p. 2; „Arbeiterpresse", XXI, 1893, nr. 30, p. 5; „Kőfaragó" (Pietrarul), IV, 1893, nr. 15, p. 2; „Kőzjólet", Arad, I, 1891, nr. 3, p. 4; „A Munka Őre" (Apărătorul muncii), Arad, III, 1898, nr. 8, p. 4; „Volkswille", Timişoara, I, 1893, 28 iulie, 10 noiembrie; V, 1898, nr. 30. p. 4; nr. 39, p. 4; „Uj Világ" (Lumea nouă), Arad, 1893, 19 noiembrie; Typographia (Budapesta), XXXI, 1899, nr. 2, p. 2—3; „Gutenberg" (Budapesta), XXXI, 1899, nr. 15, p. 1, ş.a.

[20] „Arbeiterpresse", XXI, 1893, nr. 17, p. 5—6; XXII, 1894, nr. 16, p. 4, ş.a.

[21] „Kőzjólet", Arad, I, 1891, nr. 3, p. 4; „Arbeiterpresse", XXII, 1894, nr. 19, p. 4; nr. 20, p. 6; „Népszava", XXIII, 1895, nr. 24 (6), p. 4; „Volksstimme", XXIII, 1895, nr. 6; „Volkswille", V, 1898, nr. 19, p. 2.

[22] „Népszava", XI, 1883, nr. 11, p. 3; XVII, 1889, nr. 10, p. 3; nr. 33, p. 3 ş.a

[23] Se ştie, de pildă, că prima prezentare în ţara noastră a personalităţii lui Karl Marx s-a făcut în paginile revistei „Familia" din Oradea (VII, nr. 51 din 19/31 decembrie 1871, p. 1) care avea o răspîndire destul de largă. În acelaşi sens se poate vorbi despre publicaţii ca „Albina"; „Federaţiunea", iar apoi — în special pentru relatările asupra mişcării muncitoreşti din Romînia — despre „Gazeta Transilvaniei"; „Telegraful romîn" din Sibiu (XXXIII, 1885, nr. 9, p. 35—36 — *Socialiştii din Sala Franzelaru*; *Cercul studiilor sociale din Bucureşti* ş.a.); „Tribuna" şi alte publicaţii.

Muncitorii romîni din Transilvania aveau deci posibilități destul de limitate de a cunoaște și aprofunda ideile socialismului ; ei puteau face aceasta citind exemplarele — inevitabil cu totul insuficiente — ale ziarelor socialiste din vechea Romînie care reușeau să ajungă în Transilvania, apoi presa socialistă centrală din Ungaria, care se difuza și în Transilvania, și, în al treilea rînd, organele socialiste amintite mai sus, care apăreau la Timișoara sau Arad, dar care nu aveau nici tirajul și nici aria de difuzare prea mari. Organe socialiste zilnice nu se editau în Transilvania. Asemenea ziare veneau de la Budapesta sau — începînd cu toamna anului 1894, cînd apare „Lumea nouă", — de la București. Conducerea de la centru a P.S.D. din Ungaria susținea în mod cu totul greșit că un organ socialist, în limba maghiară chiar, pentru Transilvania ar împiedica răspîndirea ziarului central.

Se constată prin urmare în Transilvania în această perioadă o rămînere în urmă în ceea ce privește presa socialistă — cel mai puternic și eficient mijloc al propagandei socialiste. Această rămînere în urmă e cu atît mai surprinzătoare, cu cît Transilvania constituia o regiune întinsă, cu o populație numeroasă, cu o intensă dezvoltare a forțelor de producție în unele ramuri industriale, cu antagonisme sociale și naționale puternice și în continuă ascuțire, cu o viață culturală proprie[24].

O importantă greutate a propagandei socialiste în rîndurile muncitorilor romîni din Transilvania o constituia absența unui organ socialist propriu de presă, redactat în limba romînă, limba majorității covîrșitoare a populației din această regiune, care să răspundă problemelor specifice și concrete ale mișcării muncitorești din Transilvania.

Tradițiile seculare ale aspirațiilor și luptelor comune ale muncitorilor și țăranilor romîni, maghiari, germani și de alte naționalități din Transilvania împotriva exploatării sociale și naționale au contribuit la cunoașterea reciprocă nu numai a suferințelor și aspirațiilor, ci și a limbii, obiceiurilor. În acest sens, muncitorii romîni din Transilvania citeau presa socialistă maghiară și germană din Ungaria sau Banat. Este incontestabil însă că lipsa unei prese socialiste în limba maternă a muncitorilor și țăranilor romîni îngusta considerabil eficiența propagandei socialiste în mase.

„Presa socialistă apărută în limbile maghiară și germană, și presa socialistă din Romînia, deși aveau numeroși abonați în rîndurile muncitorilor romîni din Transilvania, *nu au suplinit* lipsa presei socialiste locale în limba romînă. Editarea unor organe de presă în limba romînă, limba

[24] În cadrul vieții culturale din Transilvania, un loc specific îl ocupă presa, care a luat o dezvoltare deosebit de amplă, ajungîndu-se încă din ultimul deceniu al secolului trecut la situația ca în numeroase localități mici sau chiar foarte mici să apară cîte o gazetă. Întrucît excelenta bibliografie a lui N. Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiunile periodice romînești* (București, 1913, 812 p.) cuprinde numai periodicele apărute în vechea Romînie și cîteva din periodicele care au apărut în limba romînă în Transilvania sau Ungaria pînă la 1906, credem ca ar fi util ca, înainte de continuarea cronologică a acestui indispensabil instrument de lucru, să se întreprinda o lucrare bibliografică asupra presei din Transilvania.

majorității covîrșitoare a maselor muncitoare din Transilvania, era cerută de însăși dezvoltarea mișcării muncitorești din Transilvania"[25].

Acestei necesități obiective îi răspund unele încercări de înființare a ziarului socialist romîn din Transilvania. Ecoul unor asemenea încercări pătrunde în presa socialistă maghiară și germană a timpului. Gazeta socialistă „Volkswille", care apărea la Timișoara anunța într-un articol, intitulat *Către muncitorii romîni din Timișoara și Ungaria de sud*, că la 11 septembrie 1897 va avea loc o conferință în vederea editării unei gazete muncitorești în limba romînă[26]. Încercarea a rămas fără urmări, deoarece știrile în acest sens încetează. O altă încercare asemănătoare aparține socialistului Gustav Szvernyi — despre a cărui arestare sub acest pretext relatează ziarul burghez din Cluj „Ellenzék" (Opoziția)[27]. La începutul anului 1898, ziarul central „Népszava" făcea cunoscut proiectul privind întemeierea unei gazete în limba romînă[28]; asupra acestui proiect își înștiința cititorii și „Volkswille" la începutul lunii iunie 1898 (*Zur Frage eines rumänischen Parteiblattes*)[29]. Numărul amintit al gazetei a fost confiscat de poliție. Către sfîrșitul aceluiași an 1898, „Volkswille" aduce informația că la Brașov, ca urmare a hotărîrii organizației de partid din localitate, s-a constituit un „comitet pentru presă", care a hotărît editarea gazetei „Erdélyi Néplap" (Foaia populară ardeleană), cu o ediție în limba germană[30], „Siebenbürger Arbeiterzeitung"[31]. Autoritățile intervin însă cu brutalitate și interzic tipărirea acestor organe de presă[32].

O interesantă încercare de editare a unui organ de presă socialist în limba romînă în Transilvania (sub forma parțială a unui supliment) are loc în toamna anului 1898, cînd gazetele socialiste „A Munka Őre" și „Uj Világ" din Arad iau inițiativa alcătuirii regulate a unui supliment în limba romînă, care să constituie embrionul viitoarei gazete socialiste propriu-zise pentru muncitorii din Transilvania. În acest sens, se publică în gazetele amintite următorul *Apel* în limba romînă:

---

[25] L. Bányai și E. Gheran, *Pagini din trecutul de luptă al clasei muncitoare din Transilvania*, în „Lupta de clasă", seria a V-a, an. XLIII, 1963, nr. 5 (mai), p. 102 (*Critica și bibliografie*: despre lucrarea lui A. Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania 1890—1895*). Vezi și Radu Pantazi, *Filozofia marxistă în Romînia. Sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, București, Edit. politică, 1963, p. 35.

[26] „Volkswille", IV, 1897, nr. 37, p. 4. Vezi și „Freiheit" (Budapesta), II, 1897, nr. 48, p. 3. Într-un articol din 16 aprilie 1897, „Volkswille" recomanda muncitorilor sîrbi din Banat să citească organul social-democrat „Sloboda" din Zagreb. Pe marginea lucrărilor congresului al V-lea al P.S.D. din Ungaria (Budapesta, iunie 1897), „Volkswille" a publicat articolul *Sozialisten Kongress und die Rumänen* (an. IV, nr. 25 din 18 iunie, 1897, p. 2).

[27] „Ellenzék", XIX, 1898, nr. 64, p. 3.

[28] „Népszava", XXVI, 1898, nr. 63, p. 7.

[29] „Volkswille", V, 1898, nr. 23; vezi procesul intentat redacției (nr. 39—43). Rendőri Közlöny, 1898, nr. 132, p. 1.

[30] După exemplul presei socialiste care apărea la Budapesta, în același fel („Altalános Munkás Ujság" = „Allgemeine Arbeiterzeitung"; „Népszava" = „Volkstimme"; „Munkás Héti Krónika" = „Arbeiter Wochen Kronik" ș.a.).

[31] „Volkswille", V, 1898, nr. 44, p. 4; nr. 48, p. 4; nr. 49, p. 4.

[32] „Gazeta Transilvaniei", 1898, LXI, nr. 285 (29 decembrie), p. 3; 1899, LXII, nr. 4 (6/18 ianuarie), p. 2. „Népszava", XXVI, 1898, nr. 95, p. 5; XXVII, 1899, nr. 2, p. 4.

APEL!

Către muncitori plugari și muncitori de meserii și măestri mici din patria maghiară (ungurească)!

Foile noastre din Sud-ungaria „Munca Őre" și „Uj Világ" înființate de jos-subscrișii, s-au ocupat cu aceea memoriă, ca pe muncitorii și economii români și muncitorii măestri sě-i aduna la olaltă și ca și lor să le desvoalte interesul social-democratic.

Și ca să se poată acest scop împlini, au aflat de lipsă, ca la muncitorii români măestri și plugari se inființeze o foaiă in limba românească.

Consultându-ne noi, fundatorii acestor foi social-democratice, am aflat de bine a da un adaus de jumětate de coală în limbă română, de douěori pe lună, ca se știți și voi ce se întêmplă între muncitori, deci căutați și voi la alte neamuri toți muncitorii au foaia lor, numai voi *muncitori români nu aveți* (sublinierea aparține documentului); căutați în România, in orașul București, capitala țěrii, acolo muncitorii au foile lor proprie, unde apěră drepturile lor.

Aceasta voim și noi, sě aveți și voi o foaiă care luptă pentru binele comun al muncitorilor, și de vě veți interesá, și vě veți aduná cam un numěr de 250—300 de abonenți la foile acestea, vom puté și noi, cum v'am spus mai sus, se dăm un adaus în limba română. Acest numěr de abonenți este de lipsă, spre a acoperi spesele de tipariu al foilor, căci redacția și spedarea foilor o facem gratis.

Sus dar concetățeni români, adunați-vě împrejurul steagului nostru *social-democratic*, căutați ca cât de curînd se putem fi in posiția aceea, se edăm foaia. Informațiuni și la cas pentru desluciri vě adresați la Redacțiunea numitelor foi de sus în Arad (Trombita utcza Nr. 19), dar cel mult până la 15 *Decemvre* unde tot deauna bucuros se capětă desluciri.

Salutări social-democratice de la fundatorii foilor:

„*Păzitorul Muncei*" și „*Lumea Nouă*"

Arad, in luna. Octobre 1898[33].

Reține deci atenția faptul că suplimentul proiectat urma să se adreseze muncitorilor, țăranilor (economilor) și meseriașilor romîni din Transilvania, lipsiți de un ziar socialist propriu, în contrast cu marea majoritate a muncitorilor de diferite naționalități din Austro-Ungaria sau din afara acesteia. E semnificativă în acest sens referirea la situația din Romînia; de altfel, „Volkswille" mai menționase anterior faptul că „Lumea nouă" apărea zilnic[34].

Apelul de mai sus a avut un ecou însemnat în publicațiile vremii. În afara ziarului oficial local „Arad és Vidéke"[35] — care a publicat o relatare asupra *Apelului* — și a gazetei socialiste „Volkwsille" de la Ti-

[33] Aparut în „A Munka Őre" (Arad), III, nr. 11 din 1 noiembrie 1898, p. 1, în limba romîna și maghiară, precum și în „Volkswille" (Timișoara), V, nr. 48 din 25 noiembrie 1898, p. 4, în limba romînă.

[34] „Volkswille", V, 1898, nr. 30, p. 4.

[35] „Arad és Vidéke" (Aradul și împrejurimile), XVIII, 1898, nr. 258, p. 3.

mişoara, care, după cum s-a arătat, a republicat în întregime *Apelul* — amintim aici, pentru înţelegerea ecoului şi însemnătăţii documentului, două ziare care apăreau în limba romînă, ziarul burghez „Controla" de la Timişoara şi ziarul socialist „Lumea nouă" de la Bucureşti.

Încă la sfîrşitul lunii septembrie, „Controla" era informată de faptul că „socialiştii *romîni* (subl. ns. — *A.P.*) din Arad şi giur vor edá acolo un organ de publicitate al lor şi s-ar organiza în toată forma", ştire pe care redacţia o califică drept „tristă", îndemnînd muncitorii romîni de a se ţine la o parte, de a nu intra în mişcarea socialistă [36]. În acest scop, „Controla" încearcă să lanseze o diversiune. După retipărirea în coloanele ziarului socialist timişorean „Volkswille" a documentului de mai sus, „Controla" pune la îndoială sinceritatea *Apelului*, recurgînd la vechiul şablon după care socialiştii nu ar avea intenţii „curate" faţă de muncitorii romîni. Falsificarea adevărului merge pînă acolo, încît „Controla" afirmă că „Volkswille" pur şi simplu nu doreşte editarea unui ziar socialist în limba romînă. Acestei calomnii îi răspunde prompt redacţia ziarului „Volkswille", care precizează cu acest prilej că, după cum capitaliştii nu fac deosebire de naţionalitate în exploatarea muncitorilor, socialiştii mobilizează la luptă împotriva orînduirii burgheze pe muncitori indiferent de naţionalitate[37]. Abia la sfîrşitul lunii ianuarie 1899 — deci cu aproape trei luni întîrziere —, într-un articol de fond intitulat *Iară socialiştii*, care arăta că aceştia „şi-au pus ochii pe bieţii muncitori romîni", se reproducea *Apelul* de la Arad; şi, lucru edificator, redactorii „Controlei" ***au omis din Apel tocmai pasajul care dădea muncitorilor romîni din Transilvania exemplul presei socialiste din Romînia, în special al celei de la Bucureşti***[38]. Această atitudine dovedea o dată mai mult că burghezia romînă din Transilvania se temea atît de socialismul din Transilvania, cît şi de socialismul din Romînia. Trecînd peste unele neesenţiale nuanţe de regionalism, orientări, tradiţii sau chiar fricţiuni politicianiste, ca şi peste deosebirea obiectivă, determinată de poziţia diferită faţă de putere, burghezia de pe ambele versante ale Carpaţilor se străduia deopotrivă să stăvilească dezvoltarea socialismului. Cu aproape două decenii înaintea importantului act din istoria poporului nostru — realizarea deplină a unităţii naţionale prin unirea Transilvaniei cu Romînia — se făcea simţit adevărul că o parte a burgheziei romîne din Transilvania urmărea, prin rezolvarea problemei naţionale romîneşti din Transilvania, în primul rînd propriile sale interese de clasă. În acelaşi timp, unele cercuri burghezo-moşiereşti din vechea Romînie au avut, prin ataşarea Romîniei la Tripla Alianţă, prin declaraţiile de loialitate faţă de Austro-

---

[36] „Controla" (Timişoara), IV, nr. 69 din 29 septembrie 1898, p. 3. Presa maghiară şi germană a vremii relata frecvent despre această realitate, sub titluri ca: *Socialismul printre romîni* (la Arad), *Socialiştii valahi* (în Banat) ş.a. Vezi în acest sens „Ellenzék", XIX, 1898, nr. 218, p. 3; „Freiheit" (Budapesta), III, 1898, nr. 4, ş.a.

[37] „Volkswille", VI, 1899, nr. 5, p. 2. Într-un articol anterior (V, 1898, nr. 41, p. 2), ziarul combătea dezmembrarea pe naţionalităţi a luptei proletariatului.

[38] „Controla", V, nr. 6 din 26 ianuarie 1899, p. 1. În numerele urmatoare, evenimentele răscoalei ţărăneşti de la Sîntana, înăbuşite cu cruzime de autorităţi, sînt caracterizate ca „o pildă groaznică", un exemplu pentru necesitatea căii legale. Răscoala, la care au participat şi numeroşi ţărani, „a avut o tendinţă socialistă vădită... Între romîni încă se propagă socialismul" (V, nr. 7, 29 ianuarie 1899, p. 1).

Ungaria[39], influenţă negativă asupra mişcării de eliberare naţională a romînilor din Transilvania. Tocmai de aceea se impune singura concluzie justă, reală, conformă adevărului istoric obiectiv, după care Unirea Transilvaniei cu Romînia reprezintă o operă a luptei revoluţionare a maselor populare, rezultat al puternicei mişcări revoluţionare cu caracter burghezo-democratic din Transilvania şi al luptei pentru unitate naţională a maselor şi a intelectualităţii înaintate din vechea Romîne [40].

Acelaşi ziar „Controla", într-un articol de fond intitulat *Cinste muncii*, se străduia să atragă atenţia muncitorilor romîni „contra ademenirilor socialiştilor". După ce afirmă că răscoalele ţărăneşti din Romînia au fost cauzate de „instigatori" socialişti, se face o relatare asupra discursurilor rostite la Budapesta de către fostul prim-ministru Wekerle şi de către Beöthy, care îndemnau pe muncitorii maghiari la „cuminţenie" [41].

La celălalt pol se situează atitudinea adoptată de ziarul socialist bucureştean „Lumea nouă", care, la cîteva zile după apariţia *Apelului* de mai sus în ziarul socialist arădean „A Munka Őre" — publica o amplă relatare, subliniind faptul că *Apelul* era menit „să atragă la mişcarea social-democratică pe toţi muncitorii romîni din Transilvania, de la ţară şi de la oraşe" [42].

Presa socialistă din vechea Romînie continua să circule intens în Transilvania. Referindu-se la „Pénzűgyi Közlöny" (organul Ministerului Finanţelor maghiar) din 10 mai 1899, „Gazeta Transilvaniei" făcea cunoscută[43] o lungă listă de *Cărţi, reviste şi ziare oprite* în Transilvania, din cuprinsul căreia amintim, între altele : broşuri de Engels, Bebel, Nădejde ş.a., „Contemporanul", „Dacia viitoare", „Drepturile omului", „Dezrobirea", „Solidaritatea", „Lumea nouă", „Revoluţia socială" (Craiova).

Delegatul muncitorimii clujene a încunoştiinţat congresul din 1899 al P.S.D. din Ungaria că muncitorii din Cluj au hotărît să scoată o gazetă socialistă romînească locală. Congresul a aprobat această iniţiativă, dar conducerea centrală nu a luat măsurile necesare pentru înfăptuirea ei[44]. Studentul în drept Schwarcz Miska din Cluj, arestat apoi de autorităţi, pregătea editarea unei gazete socialiste în limba romînă, ce urma să apară la Timişoara cu sprijinul socialiştilor din vechea Romînie[45].

---

[39] Presa socialistă a protestat energic contra expulzării romînilor transilvăneni, măsură la care guvernele burghezo-moşiereşti din vechea Romînie recurgeau mai ales în momentele de intensificare a mişcarii naţionale (vezi, de exemplu, „Drepturile omului" I, 1885, nr. 171—177 ş.a.).

[40] Vezi în acest sens : *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, p. 455 ; acad. C. Daicoviciu, L. Bányai, V. Cheresteşiu şi V. Liveanu, *Lupta revoluţionară a maselor — factor hotărîtor în unirea Transilvaniei cu Romînia* („Studii", 1958, nr. 6).

[41] „Controla", V, nr. 10 din 9 februarie 1899, p. 1.

[42] „Lumea nouă" (Bucureşti), IV, nr. 1 287 din 3 noiembrie 1898, p. 2.

[43] „Gazeta Transilvaniei", LXII, nr. 104 din 12/24 mai 1899, p. 3 ; nr. 105 din 13/25 mai, p. 3.

[44] V. A. Varga, *op. cit.*, p. 49.

[45] „Ellenzék", XX, 1899, nr. 169, p. 2.

La congresele din anii 1899—1900 se formulează necesitatea creării unui comitet pentru Transilvania al P.S.D.U.[46] şi se propune înfiinţarea unui comitet organizatoric romîn[47], care, între altele, să aibă rolul hotărîtor şi în privinţa editării ziarului socialist romînesc. Congresul din aprilie 1900 al P.S.D.U., ţinut la Budapesta[48], a hotărît între altele editarea unei gazete socialiste în limba romînă pentru muncitorii din Transilvania. Se propune constituirea unui comitet de organizare, care să aibă sediul într-unul din oraşele Transilvaniei. Congresul hotărăşte organizarea la Braşov a unei conferinţe a socialiştilor transilvăneni, la care se invită şi o delegaţie a socialiştilor din vechea Romînie. După congresul de la Budapesta, conducerea P.S.D publică o *Declaraţie*, în care se vorbeşte şi despre necesitatea unui ziar social-democrat în limba romînă[49]. Conferinţa socialiştilor din Transilvania a avut loc la Braşov, în zilele de 3—4 iunie 1900[50]. Socialiştii din vechea Romînie, printr-o scrisoare adresată conferinţei, se angajau să sprijine ziarul socialist romînesc din Transilvania. Propunerea editării ziarului socialist romîn pentru Transilvania era susţinută de asemenea de organizaţia de partid din Arad[51], precum şi de alte organizaţii.

Trebuie arătat însă că raportul „Politica naţională şi socialismul", susţinut de Fr. Németh şi rezoluţia conferinţei de la Braşov *neagă în termeni direcţi existenţa problemei naţionale pe care o consideră ca o simplă diversiune burgheză*. Subliniind pe bună dreptate că proletarul maghiar este şi el exploatat, rezoluţia cere ca socialiştii să se opună „ultraiştilor naţionali", atît şoviniştilor maghiari cît şi naţionaliştilor „care au de scop ruperea unor popoare de ţara mamă şi alăturarea lor la alte formaţiuni de stat". Raportul cerea ca socialiştii „să deslușească pe proletarii romîni că nu de aceea le merge rău fiindcă îi stăpîneşte maghiarul" iar rezoluţia „declară că ţine la ideea de stat ungurească şi recunoaşte rolul de conducător politic al poporului maghiar cum s-a dezvoltat în viaţa milenară. Această hegemonie nu este atinsă în nici un mod prin art. de lege 44 din 1868, care garantează egala îndreptăţire a tuturor naţionalităţilor reprezentate în Ungaria, în privinţa lingvistică şi culturală". Naţionalităţile trebuie să fie „solidari aderenţi ai statului ungar". Prin toate aces-

---

[46] Comitetul s-a constituit la Braşov, la 28 mai 1899. „Népszava", XXVII, 1899, nr. 40, p. 4; nr. 46, p. 4; nr. 51, p. 6; „Volksstimme", XXVII, 1899, nr. 41, p. 4. *Jelentés a Budapest fö-és-zsékvárosi állami rendőrség*, 1899 (Raport despre activitatea poliţiei de stat din Budapesta pe anul 1899), Budapesta, 1900, p. 423—424.

[47] „Népszava", XXVIII, 1900, nr. 39, p. 3.

[48] Ample relatări şi comentarii asupra congresului au apărut în ziarul socialist bucureştean „Lumea nouă"; seria a III-a, VI, nr. 39 din 9 aprilie 1900, p. 4; nr. 40 din 16 aprilie, p. 4; nr. 43 din 7 mai, p. 4; nr. 44 din 14 mai, p. 2.

[49] „Népszava", XXVIII, 1900, nr. 47, p. 3.

[50] În limba romînă a vorbit muncitorul Ioan Fotoşan.

[51] „Népszava", XXVIII, 1900, nr. 43, p. 3.

tea, se arată în rezoluție, social-democrația „se dovedește ca singurul partid politic care este pătruns de adevărata iubire de patrie"[52].

Însăși „Gazeta Transilvaniei" remarca: „cu astfel de program, socialiștii vin numai în ajutorul șovinismului dominant, pe care, de altă parte, îl declară de stricăcios"[53]. De altfel, „Gazeta Transilvaniei" făcea remarca nu lipsită de temei, că mișcarea *națională a romînilor* era persecutată mult mai aspru decît mișcarea socialistă din Ungaria. Adăugăm că deosebirea de tratament se va accentua, culminînd tocmai cu anii 1917 — — 1918. Deosebit de important este faptul că „Gazeta Transilvaniei" înțelegea și afirma adevărul că „năzuințele social-democrației... se îndreaptă și contra exclusivismului național". Conștientă că „agitațiunea socialistă va reuși a străbate și între romîni" (de fapt ea străbătuse deja — *n. n.*), gazeta punea întrebarea: „și ce cred cei de la guvernul unguresc, că oare într-un asemenea caz șovinismul național maghiar ar putea să doarmă mai liniștit decît astăzi, cînd persecută pe toate cărările naționalismul romînesc?"[54]. Aceste aprecieri sînt cu atît mai semnificative cu cît au apărut într-un organ care nu era socialist.

Conținutul raportului și rezoluției conferinței de la Brașov nu reprezenta ceva nou în mișcarea socialistă maghiară, decît doar ca expresie concentrată, a unor poziții care se desprindeau de mișcarea muncitorească, pe măsură ce excrescența oportunistă se extindea și în Ungaria. Se poate afirma că aceste poziții nu au fost de natură să contribuie la antrenarea largă a maselor de muncitori romîni, că au furnizat elementelor reacționare ale burgheziei romîne prilejuri de a încerca să împiedice participarea muncitorilor romîni la lupta de clasă. Neînțelegerea raportului dialectic dintre unitatea clasei muncitoare și lupta de eliberare națională, contrapunerea lor — într-un sens de către oportuniștii de dreapta și de către dogmatici și stîngiști, în sens contrar de către burghezie — a dăunat unității de luptă pentru dreptate socială și libertate națională. În faza decisivă, de însemnătate istorică, marcată de evenimentele din toamna anului 1918, elementele oportuniste din social-democrația maghiară nu au înțeles justețea luptei pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului romîn, criticînd pe unii socialiști romîni sau încercînd să atragă pe alții la cauza, care era în fond a burgheziei maghiare; în aceeași măsură, elementele oprtuniste ale social-democrației romîne din Transilvania s-au situat la remorca burgheziei romîne în ce privește atitudinea față de intervenția împotriva revoluției proletare din Ungaria.

---

[52] Contextul dovedește nu poziția justă, înaintată, adevărata iubire de patrie de care socialiștii au fost pătrunși militînd pentru înfăptuirea patriei socialiste, ci, din contră, documentul citat atestă sprijinirea patriei burgheze — patrie a claselor exploatatoare și acaparatoare — mergînd pînă la susținerea integrității teritoriale a Ungariei „istorice". Faptul că mai tîrziu, Jászi Oszkár, exponent al burgheziei radicale maghiare care se străduia să mențina integritatea teritorială cu ajutorul unor infuzii iluzorii, agrea în măsură deosebită „Neoiobagia" lui Dobrogeanu-Gherea, indică un alt mare prejudiciu adus de această nefastă teorie în istoria poporului nostru.

[53] „Gazeta Transilvaniei", 1900, LXIII, nr. 118 (27 mai/9 iunie), p. 2.

[54] *Idem*, nr. 117 (26 mai 8 iunie), p. 1 (articol de fond).

În primii ani ai secolului al XX-lea, conducătorii cei mai înaintaţi ai mişcării socialiste din vechea Romînie au continuat să sprijine mişcarea muncitorească din Transilvania. Încă în anul 1901, în urma cererii adresate cercurilor muncitoreşti din Bucureşti de către organizaţia sindicală din Reşiţa, I.C. Frimu trimite literatură socialistă şi promite că, imediat ce va apare gazeta „Romînia muncitoare", o va trimite şi în Transilvania, pentru îmbunătăţirea muncii de agitaţie în rîndurile muncitorilor romîni. Mai tîrziu, aproape întreaga literatură socialistă răspîndită de secţia romînă a P.S.D. din Ungaria (creată în 1905) provenea din vechea Romînie. Muncitorii expulzaţi din vechea Romînie care s-au stabilit în Transilvania sau la Budapesta au jucat un rol activ în mobilizarea muncitorilor romîni din Transilvania. Adîncirea legăturilor reciproce dintre mişcarea muncitorească din vechea Romînie şi Transilvania a contribuit la orientarea muncitorimii asupra problemei naţionale în ansamblul ei. „Romînia muncitoare", care circula în Transilvania, a susţinut cu tărie şi consecvenţă necesitatea colaborării frăţeşti a forţelor progresiste romîno-maghiare, a demascat politica şovină a claselor dominante din Ungaria şi Romînia, militînd pentru unirea poporului romîn în cadrul unui stat democratic, „marea Romînie socialistă, lăcaşul de înfrăţire a proletariatului de toate neamurile"[55].

Datorită creşterii nivelului şi conţinutului mişcării muncitoreşti din Transilvania, ideea necesităţii unor organe de presă destinate cu precădere muncitorilor din Transilvania începe să fie înfăptuită practic.

La 1 noiembrie 1902 apare la Budapesta „Voinţa Poporului", iar la 11/24 ianuarie 1903 îşi începe apariţia săptămînală în limba romînă la Timişoara „Votul poporului", care se subintitula „Organ pentru poporul muncitoriu romîn al Ungariei cu principiu social-democratic"[56]. La 1 iulie 1903 apare la Cluj „foaia politică social-democrată" maghiară „Erdélyi Munkás (Muncitorul ardelean); iar la 16 august 1903 apare primul număr al ziarului „Adevărul" (Glasul poporului), „organul partidei social-democrate din Ungaria. Foaie pentru poporul muncitor romîn din Ungaria", care, în articolul-program scria : „Sus, romînilor muncitori din ţara întreagă, asupriţi, apăsaţi şi necăjiţi !... Cu suflet curat am dat la lumină acest nou şi unic jurnal social-democrat în limba romînă, care va fi steagul purtat de mîini curate şi cu fanfara va suna cîntecul despre dezrobirea proletariatului. Glasul lui va scula pe sclavi din robie..."[57].

Apariţia „Adevărului", ziarul socialist redactat în limba romînă, care se adresa muncitorilor din Transilvania, constituie o încununare cu succes a eforturilor depuse ani în şir de către cele mai înaintate şi conştiente elemente din mişcarea muncitorească transilvăneană. În ciuda adversităţii oficiale şi a persecuţiilor de tot felul, „Adevărul" — cu

---

[55] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, p. 352—354. Vezi şi „Calendarul muncii" pe anul 1911, p. 81—84 (Decruţiu, *Amintiri din Ungaria. Primii ani ai social-democraţiei romîne*).

[56] De la 18/31 ianuarie 1903, subtitlul e mai precis : „Organ al partidului social-democratic pentru poporul muncitoriu romîn din Ungaria". Ziarul îşi încetează apariţia la 4 mai 1905.

[57] „Adevărul", nr. I din 16 august 1903, p. 1.

toate limitele sale — a mobilizat muncitorimea romînă din Transilvania la lupta pentru eliberarea socială şi naţională, inseparabilă una de cealaltă. „Adevărul" a avut o apariție îndelungată şi o răspîndire largă.

Mișcarea muncitorească din Transilvania şi organele ei de presă au militat, în esență, pentru aceleași țeluri ca şi mişcarea muncitorească din vechea Romînie; aceasta a contribuit la afirmarea caracterului unitar al mişcării muncitoreşti din ţara noastră, care s-a reliefat tot mai mult în cursul acţiunilor legate de începuturile presei socialiste romînești din Transilvania.

În lumina învăţăturii marxist-leniniste, caracterul unitar al mişcării muncitoreşti din ţara noastră constituia un simbol al viitoarei unităţi naționale depline a poporului romîn, pe care muncitorimea, în frunte cu elementele înaintate, a susținut-o ca pe o cauză a democraţiei şi a înțelegerii între popoare.

ÎNCĂ UN „CUVÎNT" DE-AL LUI NECULCE SE DOVEDEŞTE A NU FI LEGENDĂ

DE

I. CORFUS

A şasea din cele 42 povestiri adunate de Ion Neculce în *O samă de cuvinte* are următorul cuprins :

„Cînd au aşedzat pace Ştefan-vodă cel Bun cu leşii, fiind Ion Tăutul logofăt mare, l-au trimis sol la leşi. Şi au dăruit craiul leşescu Tăutului aceste sate la margine : Cîmpu Lungu rusesc, Putila, Răstoaceli, Vijniţa, Ispasul, Milie, Vilavce, Carapciul, Zamostie, Vascăuţii, Voloca. Toate aceste sate le-au dăruit craiul leşescu Tăutului logofătului. Şi au pus hotar apa Cirimuşul, într-o duminică dimineaţa" [1].

Toate aceste 11 sate sînt situate pe malul drept al Ceremuşului Alb, care vine din sud şi se varsă în Prut [2]. Cu alte cuvinte, nobilii poloni stăpîneau atunci în această regiune de la marginea de miazănoapte a Moldovei, iar hotarul dintre Polonia şi Moldova nu se oprea la acest rîu, ci trecea peste el în Moldova, incluzînd la posesiunile polone regiunea cu satele menţionate. Prin pacea încheiată la 12 iulie 1499, graniţa dintre aceste două ţări a fost statornicită pe Ceremuşul Alb, regele polon Ioan Albert consimţind, desigur în faţa condiţiilor puse de învingătorul său din 1497, să-şi retragă hotarul de sud al ţării pe acest rîu şi să renunţe, în mod diplomatic, la posesiunile de pe malul lui drept, dăruindu-le logofătului Tăutu, reprezentantul părţii moldovene la tratativele de pace.

Aceasta este concluzia care se desprinde din naraţiunea lui Neculce, dacă, bineînţeles, faptele cuprinse în ea sînt considerate adevăruri, aşa cum se va demonstra în rîndurile ce urmează.

Numai că valoarea acestei povestiri ca document istoric a fost contestată la noi de prof. T. Bălan, care, într-o construcţie teoretică aparent convingătoare, afirmă că povestea cu dăruşagul regelui polon este un produs al fanteziei poporului nostru şi că Neculce, consemnînd-o în *O samă de cuvinte*, a produs confuzie între istoricii romîni, făcîndu-i să

---

[1] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, publicate de I. Iordan, ed. a 2-a, Bucureşti, 1959, p. 11.

[2] În prezent, ele fac parte din teritoriul R.S.S. Ucraineană.

„STUDII", tomul 17, nr. 3, p. 597–608, 1964.

creadă că poate fi vorba de conferiri de sate moldovenești de către regele polon. Prin urmare, după autor, narațiunea analizată nu poate fi socotită sursă istorică demnă de crezare, ci o născocire a poporului și, în consecință, o confuzie istorică [3].

Un document însă de cea mai autentică speță vine de astă dată să confirme autenticitatea faptelor cuprinse în povestirea lui Neculce și să infirme teza prof. T. Bălan, demonstrînd totodată cît de șubrede sînt în istorie construcțiile lipsite de bază documentară.

Este vorba de instrucțiunile date în scris la 22 iunie 1532 de la Cracovia de regele Poloniei, Sigismund I cel Bătrîn, lui Laurențiu Myszkowski, castelan de Biecz, trimisul său la Buda ca să negocieze cu delegații lui Petru Rareș în prezența regelui Ungariei, Ioan Zápolya, și a comisarului otoman Aloisio Gritti un armistițiu care să pună capăt războiului început atît de năprasnic, dar pierdut atît de dezastruos de domnul Moldovei la Obertyn în vara anului 1531. În ultimul punct din aceste instrucțiuni, publicate de cîțiva ani într-o foarte prețioasă colecție polonă de documente [4], regele pune în vedere solului său să amintească în cursul negocierilor și de satele din Pocuția, pe care le stăpînesc nu demult moldovenii din darul făcut de predecesorii regelui logofătului Tăutu, pe timpul vieții sale, sate asupra cărora supușii regelui au drepturi și acte; că despre ele se va cerceta la fața locului, verificîndu-se drepturile ambelor părți, pentru a se ști cui îi revin de drept [5].

De relevat este faptul că, potrivit părții polone, Tăutu ar fi primit aceste sate numai în posesie viageră.

Oricum însă, o dată cu înfrîngerea domnului moldovean și cu slăbirea poziției Moldovei față de Polonia, se ridicau, după 33 de ani, și pretențiile nobililor poloni asupra satelor de dincoace de Ceremuș, donate de Ioan Albert logofătului Tăutu, se ridica deci din nou și problema împingerii hotarului peste Ceremuș, în detrimentul Moldovei. Acestea toate, ridicate în vara anului 1532 de partea polonă la conferința de pace de la Buda, aveau desigur scopul de a face presiuni asupra lui Rareș de a renunța la Pocuția, din stăpînirea căreia domnul Moldovei își făcuse o chestiune de viață și de moarte și la care nu va renunța decît în pragul prăbușirii lui (1538).

Dar tratativele de pace n-au avut loc din cauză că domnul Moldovei nu și-a trimis delegații la conferință. Revendicările nobililor poloni asupra satelor amintite n-au putut fi realizate. Așa se explică faptul că aceste sate au rămas mai departe în stăpînirea urmașilor logofătului Ion Tăutu.

---

[3] T. Bălan, *Lămurirea unei confuzii istorice*, în *Studii și cercetări istorice*, revistă a Institutului de istorie națională „A. D. Xenopol", Iași, XIX (1945), p. 41–46. Printre alte argumente, autorul arată că satele Putila, Răstoacele și Vijnița nu existau în secolul al XV-lea, cînd nici Cîmpulungul de la Ceremuș nu se numea Cîmpulungul rusesc.

[4] *Acta Tomiciana*, t. XIV (corespondența cancelariei polone din anul 1532), Poznań, 1952, p. 477–480.

[5] Faciat etiam orator mentionem de villis in Pokuczie, quas tement a non multo tempore Valachi ex donatione praedecessorum M^tis suae Theutul logofiet, ad illius vitam factà et ad quas subditi M^tis regiae habent iura et litteras, ut de illis hic domi, revisis utriusque partis iuribus, ad quam iure spectare debeant, cognoscatur (*Acta Tomiciana*, XIV, p. 480).

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

CONCEPŢII ACTUALE ÎN PROBLEMA REVOLUŢIEI FRANCEZE

Deşi au trecut 175 de ani de la izbucnirea marii revoluţii burgheze din Franţa, interesul istoricilor pentru acest mare eveniment a rămas mereu activ [1]. Continuă să apară noi studii şi lucrări asupra perioadei revoluţionare, bazate pe izvoare documentare inedite sau pe reevaluarea celor publicate. Se pun în lumină aspecte pînă acum necunoscute sau mai puţin cunoscute ale revoluţiei şi se deschid largi perspective pentru cercetări mai aprofundate asupra unora din problemele cele mai importante ridicate de studierea revoluţiei. Astfel, cei mai mulţi dintre istoricii care cercetează în prezent revoluţia franceză sînt îndeosebi preocupaţi de încadrarea revoluţiei ca parte componentă a lungului proces revoluţionar (secolele XVII XIX) care a adus burghezia la putere, de lărgirea şi adîncirea studierii istoriei social-economice a revoluţiei şi de reconsiderarea — după criterii obiective şi cît mai conforme cu adevărul istoric — a rolului jucat de marii lideri radicali ai revoluţiei : Robespierre, Marat, Hébert, Saint-Just.

★

Aşa cum arătam mai sus, una dintre problemele de căpetenie care interesează în gradul cel mai înalt pe istoricii revoluţiei franceze este încadrarea acesteia în seria revoluţiilor care au dus la instaurarea ordinii burgheze. Regretatul istoric francez Georges Lefebvre, în sinteza asupra revoluţiei apărută în 1930 şi reeditată apoi în 1957 [2], se ridică pe baza celor mai

---

[1] În prezent, în Franţa, nu mai puţin de patru mari organisme oficiale sînt preocupate în parte sau în întregime de cercetarea revoluţiei : Centrul naţional de cercetări ştiinţifice; Comitetul de lucrări istorice şi ştiinţifice de pe lîngă Ministerul Educaţei naţionale (începînd din 1912 a dirijat şi controlat publicarea a peste 70 de volume de studii şi documente privind revoluţia); Comisia de istorie economică a revoluţiei (înfiinţată în 1903 din iniţiativa lui Jean Jaurès, cu anexe în numeroase departamente ale Franţei); Institutul de istorie a revoluţiei (créat în 1937, de Georges Lefebvre în cadrul Facultăţii de istorie de la Sorbona). În afara acestor instituţii oficiale, mai există Societatea de studii robespierriste, fundata în 1907 de Albert Mathiez şi Charles Vellay, care se ocupă nu numai de Robespierre, ci de întreaga perioadă revoluţionară. Societatea îşi publică lucrările cu concursul Centrului naţional de cercetări ştiinţifice şi al Şcolii de înalte studii şi editează o revistă, „Annales historiques de la Révolution française", condusă de un grup de istorici înaintaţi : J. Godechot, E. Labrousse, M. Reinhard şi de istoricul marxist A. Soboul.

[2] Georges Lefebvre, *La Révolution Française*, Paris, Presses Universitaires de France, (în continuare prescurtat P.U.F.), (Peuples et Civilisations), 1957. Vezi în această privinţă lucrarea aceluiaşi autor, care a precedat sinteza revăzută şi completată din 1957 : *Études sur la Révolution Française*, Paris, P.U.F., 1954.

noi studii şi monografii, împotriva concepţiei vechii istoriografii asupra particularismului revoluţiei franceze. Ordinea burgheză arată G. Lefebvre — nu s-a instaurat în lume dintr-o dată, ci treptat-treptat, şi aceasta nu numai datorită revoluţiei franceze, ci şi datorită revoluţiilor anglo-saxone din 1640 1648 şi 1774 1783, care au precedat-o. Revoluţia franceză însă deşi episod al ascensiunii generale a burgheziei rămîne totuşi, printre celelalte revoluţii burgheze, cea mai răsunătoare, nu numai datorită ,,evenimentelor sale tragice'', dar mai ales pentru că ea a transmis generaţiilor viitoare germenii unui nou conflict de clasă, aşa cum evenimentele anului al II-lea (1793) anul de ascensiune maximă a mişcării sanchiloţilor au lăsat să se întrevadă. Iar în concluzii, enunţînd concepţia sa dialectică asupra procesului revoluţionar, G. Lefebvre arată că, alături de interpretarea burgheză a egalităţii în drepturi, în timpul revoluţiei franceze au apărut alte concepţii ale acestei egalităţi : cea a democraţiei sociale şi cea comunistă.

Tot în legătură cu înscrierea revoluţiei franceze în seria revoluţiilor burgheze, cităm şi lucrarea recentă a prof. Jacques Godechot de la Universittea din Toulouse [3]. Cartea lui J. Godechot nu este atît o lucrare de cercetare propriu-zisă a revoluţiilor burgheze, cît una de informare şi de consideraţii asupra perspectivelor de viitor ale cercetării. Astfel, prima parte este consacrată prezentării instrumentelor de cercetare a revoluţiilor burgheze (izvoarele şi bibliografia tematică a principalelor lucrări, conţinînd 699 de titluri), partea a doua prezintă stadiul actual al cunoştinţelor asupra revoluţiilor iar partea a treia enunţă problemele şi direcţiile noi de cercetare.

Cartea lui J. Godechot conţine unele consideraţii interesante, care exprimă punctele de vedere noi asupra revoluţiei. Ca şi G. Lefebvre, J. Godechot combate pe istoricii din a doua jumatate a secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, arătînd că revoluţia franceză nu poate fi privita ca un fenomen particular, izolat, naţional [4]. Dimpotrivă, această revoluţie nu constituie decît un episod cel mai important, fără îndoială — din seria de ,,revoluţii în lanţ'' care în perioada 1770 1850 au schimbat structura lumii occidentale, extinzîndu-se apoi şi în Europa centrală şi răsăriteană. Ideea nu este însă nouă : Godechot atrage atenţia că ea a fost enunţată încă din timpul revoluţiei de către Barnave în *Introduction à la Révolution Française.*

Dar, alături de considerentele de mai sus, J. Godechot, de comun acord cu istoricul american R. Palmer [5], mai susţine ideea că revoluţiile burgheze din perioada 1770 1850 reprezintă de fapt ,,o revoluţie atlantică'', specifică ţărilor Europei occidentale şi Americii [6]. Semnificaţia unei asemenea teorii este evidentă : ea reprezintă o încercare de adaptare a istoriografiei occidentale la structurile politice prezente, în cazul de faţă sistemul de alianţă al ,,Pactului Atlanticului de nord''. Menţionăm, de asemenea, că în harta întocmită de autor asupra ariei de răspîndire a revoluţiilor burgheze în perioada 1770 1830, deşi sînt înregistrate

[3] Jacques Godechot, *Les Révolutions (1770—1799)*, Paris, P.U.F., 1963.

[4] Într-o altă carte a sa, *La grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799*, Paris, Aubier, 1956 (t. I II), J. Godechot susţine aceeaşi teorie care consideră revoluţia franceză în interdependenţă cu celelalte revoluţii burgheze, arătînd ca ideile şi concepţiile revoluţiei, care au pătruns în ţarile Europei apusene o dată cu armatele revoluţionare franceze, au găsit acolo un teren favorabil răspîndirii lor tocmai pentru că în aceste ţări existau condiţii economice, sociale şi politice asemănătoare cu cele din Franţa prerevoluţionară.

[5] Robert Palmer, *The Age of the democratic revolution*, Princeton, Princeton University Press, 1959.

[6] Vezi în această privinţă raportul prezentat de J. Godechot şi R. Palmer la Congresul internaţional de ştiinţe istorice de la Roma : *Le problème de l'Atlantique*, în *Comitato internazionale di Scienze storiche, X Congresso internazionale*, Relazioni, t. V, p. 175 — 239, Florenţa, 1956.

revolta sîrbă din 1804 şi revoluţia greacă din 1821, nu se indică prin nici o însemnare marile răscoale antifeudale din 1784 1785 şi din 1821 de pe teritoriul ţării noastre. Notăm astfel o nouă şi regretabilă omisiune a participării romîneşti la marile evenimente ale istoriei universale.

În afara tezelor noi care încadrează revoluţia franceză în seria revoluţiilor burgheze de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, un alt punct de vedere apărut în ultimii ani este acela al necesităţii studierii fenomenului opus revoluţiei: contrarevoluţia. Cel care s-a arătat preocupat de această problemă este tot J. Godechot, într-o carte recent publicată. Cartea este rezultatul unui curs care avea programată expunerea perioadei 1789—1804[7], ceea ce explică limitele ei cronologice. Aceste limite, aşa cum precizeaza J. Godechot, nu corespund realităţii istorice, deoarece contrarevoluţia se prelungeşte mult timp după 1804. La începutul cărţii sale, J. Godechot arată că atît ideologia, cît şi acţiunile contrarevoluţiei au fost puţin şi insuficient tratate nu numai în Franţa, ci şi în alte ţări. În trecut, asupra contrarevoluţiei au fost publicate doar două lucrări: cartea lui E. Vingtrinier în 1924 şi cea a lui M. Madelin în 1935. Ambele însă au tratat numai activitatea politică a contrarevoluţiei, neglijînd complet ideologia[8]. În prima parte a cărţii sale, J. Godechot înfăţişează pe ideologii contrarevoluţiei şi lucrările lor, atît din Franţa[9] cît şi din alte ţări[10]. În partea a doua a cărţii, autorul tratează acţiunile contrarevoluţiei, care au avut loc nu numai în Franţa[11], ci şi în ţările europene venite în contact nemijlocit cu revoluţia franceză[12]. În general, această carte a lui J. Godechot este interesantă atît prin noutatea temei tratate, cît şi prin consideraţiile pe care autorul le face. Reţinem, printre altele, interpretarea dată insurecţiilor ţărăneşti izbucnite sub impulsul contrarevoluţiei. Prof. Godechot arată că asemenea insurecţii au izbucnit de obicei în regiuni înapoiate, unde ţăranii erau încă foarte supuşi faţă de senior şi de preot şi vedeau în reprezentanţii burgheziei doar pe perceptorul de impozite, pe negustorul speculant şi pe cămătar. Aceste elemente au fost folosite de seniori şi de preoţi pentru a împinge pe ţărani la acţiuni contrarevoluţionare. Totuşi, cartea lui J. Godechot nu epuizează tema, şi aceasta nu numai din punct de vedere al faptelor aşa cum o arată şi autorul, — ci şi din punct de vedere al interpretării. Astfel, cartea ar fi cîştigat în interes dacă autorul, îndeosebi în prima parte, ar fi adîncit analiza diferitelor doctrine contrarevoluţionare, arătînd care era baza lor economică şi interesele de clasă pe care le reprezentau.

O altă problemă legată de studierea revoluţiei franceze pentru care se manifestă un interes crescînd este cercetarea istoriei social-economice a revoluţiei. Reflectînd acest interes, J. Godechot arăta că nu este de acord cu explicarea revoluţiei prin influenţa ideilor filozofice ale secolului al XVIII-lea şi prin acţiunea cîtorva personalităţi importante. Dimpotrivă, este

[7] J. Godechot, *La Contre-révolution. Doctrine et Action. 1789—1804*, Paris, P.U.F., 1961.

[8] În privinţa tratării ideologiei contrarevoluţiei, J. Godechot menţionează o lucrare destul de recentă a istoricului american Paul Henri Beik, *The French Revolution seen from the Right, Social Theories in Motion 1789—1799*, Philadelfia, 1956.

[9] Cazalès, Montlosier, contele d'Antraignes, abatele Maury, Mirabeau, Joneau, Rivarol, Sénac de Meilhan, Joseph de Maistre, Chateaubriand.

[10] Ed. Burke (Anglia), Jacques Mallet du Pan (Geneva); Herder, Rechberg, Brandés cavalerul de Gentz (Germania).

[11] Războiul din Vendeea; mişcarea *chouan*-ilor, insurecţiile contrarevoluţionare de la Lyon, Marsilia şi Toulon; teroarea albă din 1795; trădările lui Pichegru şi Moreau; complotul lui Cadoudal.

[12] Mişcarea contrarevoluţionară din Italia şi ţările mediteraneene, din Germania, Elveţia şi din Ţările de Jos.

de părere că trebuie continuată opera inițiată de Jaurès în 1903 prin înființarea comisiei care cercetează și publică documentele privind viața economică în timpul revoluției. Publicarea primelor mari lucrări asupra istoriei economice și sociale a perioadei revoluționare, datorate lui A. Mathiez [13], G. Lefebvre[14] și A. Soboul[15] au deschis noi și largi perspective de cercetare, care vor permite să se scrie o istorie a revoluției nu numai ,,văzută de sus'', ci de asemenea studiată ,,de jos'' [16].

Interesul prezent crescînd al istoricilor înaintați pentru istoria social-economică a revoluției franceze se vădește atît în lucrările de sinteză, cît și în monografiile tratînd teme mai speciale. Astfel, în sinteza deja citată a lui G. Lefebvre [17], se subliniază în permanență trăsătura principală a revoluției din 1789 1799, care instituind ordinea burgheză, a permis capitalismului să-și consolideze dominația și pe plan politic, în deplină concordanță cu interesele materiale ale reprezentanților săi. Un loc deosebit este acordat marilor mișcări de masă ale claselor populare urbane și rurale, care, susținînd pe reprezentanții burgheziei în lupta lor pentru o nouă ordine social-economică, ,,au întors împotriva acestora principiul egalității drepturilor cu care ei (reprezentanții burgheziei S.C.) se înarmaseră, în așa fel că revoluția a dus la un moment dat la democrația politică și apoi la o efemeră formă de democrație socială'' (p. 2).

Două lucrări de sinteză valoroase asupra revoluției franceze au elaborat și istoricii marxiști A. Z. Manfred (în Uniunea Sovietică) [18] și Albert Soboul (în Franța) [19].

A. Z. Manfred tratează perioada revoluționară din Franța începînd de la 1789 pînă la reacțiunea termidoriană. Ideea conducătoare a cărții lui A Z. Manfred este că revoluția franceză a desființat relațiile de producție feudale, înlocuindu-le cu relații de producție de tip nou capitalist. Revoluția burgheză din Franța a însemnat în același timp începutul unei noi perioade istorice : perioada victoriei și consolidării capitalismului în țările înaintate. Autorul subliniază apoi rolul maselor populare, care au reprezentat forța cea mai puternică care a împins revoluția înainte, împotriva șovăielilor unora dintre elementele burgheze. A. Z. Manfred caracterizează revoluția franceză ca pe o revoluție burghezo-democrată, al cărei apogeu a fost dictatura iacobină, în timpul căreia principalele probleme puse de revoluția burgheză au fost rezolvate. Reacțiunea termidoriană, care a urmat dictaturii iacobine, a fost perioada în care burghezia a căutat să-și consolideze pozițiile cîștigate și să oprească un nou avînt al revoluției, care ar fi dus la instituirea democrației sociale visate de Robespierre, Saint-Just și ceilalți lider ai iacobinilor.

A. Soboul, în sinteza sa foarte recentă asupra revoluției franceze, subliniază că revoluția, distrugînd rămășițele feudale și proclamînd libertatea economică, a curățat terenul pentru capitalism și a accelerat trecerea de la orînduirea feudală la orînduirea capitalistă. Rezistența aristocrației, războiul civil și războiul cu puterile străine au silit burghezia revoluționară să ducă pînă la capăt opera de distrugere a vechii societăți. Pentru a mobiliza în jurul ei masele populare, burghezia revoluționară a fost nevoită să aducă pe primul plan principiul egalității în drepturi, pe care nu-l invocase la început decît împotriva aristocrației. Astfel, în anul al II-lea

---

[13] *La vie chère et le mouvement social sous la Terreur*, Paris, 1927.
[14] *Les paysans du nord de la France pendant la Révolution*, Lille, 1924 ; nouvelle édition, Laterza, Bari, 1959.
[15] *Les sans-culottes parisiens en l'an II*, Paris, 1959.
[16] J. Godechot, *Les Révolutions*, p. 4.
[17] *La Révolution Française*, Paris, 1957.
[18] A. Z. Manfred, *Великая французская буржуазная революция XVIII века*, Moscova, Госполитиздат, 1956.
[19] A. Soboul, *Précis d'histoire de la Révolution Française*, Paris, Editions sociales, 1962.

s-a schiţat înfăptuirea unui stat democratic şi a unei societăţi egalitare ; s-a încercat să se dea luptei pentru desăvîrşirea unităţii naţionale un conţinut social în vederea unei integrări reale a maselor populare în sînul naţiunii. Prin amploarea luptelor de clasă şi datorită experienţei egalitare din anul al II-lea, revoluţia franceză a căpătat o semnificaţie cu totul deosebită în raport cu celelalte revoluţii burgheze din Anglia şi din Statele Unite, unde lupta dintre reprezentanţii vechii orîndniri şi reprezentanţii noii orînduiri s-a încheiat cu un compromis. În ce priveşte reacţia termidoriană din vara anului 1794 şi zdrobirea sanchiloţilor parizieni în primăvara anului 1795, A. Soboul arată că aceste evenimente au însemnat încheierea definitivă, din punct de vedere social, a revoluţiei franceze. Supremaţia notabililor, adică a marii burghezii întemeiate pe proprietate, nu a mai fost pusă în discuţie, astfel că din acest punct de vedere perioada consulară şi perioada imperială au apărut ca epilogul necesar al întregii perioade revoluţionare.

Un punct de vedere total deosebit de istoricii marxişti sau apropiaţi concepţiei marxiste exprimă istoricul american R. Palmer [20]. Acesta nu vede în frămîntările perioadei revoluţionare din Franţa decît conflictul dintre nobilime şi burghezie, lăsînd pe planul doi sau deseori ignorînd marile mişcări ale maselor populare, urbane şi rurale, îndreptate împotriva feudalismului. Revoluţia franceză este văzută doar ca o mişcare politică avînd drept scop reorganizarea statului, iar contradicţiile economice şi sociale din sînul societăţii franceze nu sînt considerate aşa de profunde cum caută unii istorici să le înfăţişeze. Punctele de vedere neştiinţifice ale lui R. Palmer se remarcă şi în interpretarea pe care acesta încearcă s-o dea esenţei revoluţiei. Pornind de la teza hegeliană care priveşte revoluţia ca o emancipare a minţii, R. Palmer pune accentul pe rolul ideilor şi al factorilor psihologici, dovedindu-se astfel adept al curentului psihologic, promovat îndeosebi de istoriografia burgheză din Statele Unite.

În afară de lucrările de sinteză, interesul sporit pentru cercetarea problemelor de istorie economică şi socială privind revoluţia franceză se remarcă în lucrările monografice tratînd teme mai speciale.

Astfel, referitor la legislaţia revoluţionară agrară, G. Lefebvre aduce puncte de vedere noi într-o lucrare ce reeditează, cu multe adăugiri şi îmbunătăţiri — atît în ce priveşte documentarea, cît şi în ce priveşte interpretarea, — un studiu mai vechi, din 1932 [21]. Este vorba de decretele din ventôse, anul al II-lea, prin care montagnarzii au căutat să aducă unele ameliorări situaţiei proletariatului agricol în curs de formare. În această carte, concluziile lui G. Lefebvre se depărtează de cele ale lui A. Mathiez. Pentru Lefebvre, decretele din ventôse, chiar dacă ar fi fost în mod real aplicate — ceea ce n-a fost cazul, — nu puteau aduce nici o uşurare eficace mizeriei proletarilor agricoli; ele n-au constituit decît o măsură de circumstanţă, menită să îngrădească delictele rurale, care deveniseră prea numeroase, ca urmare a situaţiei grele în care se găsea o bună parte a ţărănimii.

Menţionăm apoi şi cartea lui Michel Augé-Laribé, consacrată studierii problemei agrare începînd din secolul al XVI-lea şi pînă la perioada contemporană, care se opreşte şi asupra perioadei revoluţionare [22]. Augé-Laribé susţine că „revoluţia agricolă'' de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea a fost o revoluţie politică, şi nu una tehnică. În timpul epocii republicane, Adunarea Naţională a fost preocupată de activitatea politică şi de propagandă în rîndurile ţărănimii. Împroprietărirea ţărănimii cu pămînturile confiscate de la nobili şi cler s-a făcut din consi-

---

[20] *The Age of democratic revolution.*

[21] G. Lefebvre, *Questions agraires au temps de la Terreur*, 2e édition, revue et augmentée, La Roche-sur-Yon, 1954.

[22] Michel Angé-Laribé, *La révolution agricole*, Paris, A. Michel (L'évolution de l'Humanité, nr. 83), 1955.

derente politice, pentru a lega şi mai strîns această categorie socială cea mai numeroasă din Franţa de revoluţie. În sfîrşit, Augé-Laribé se raliază opiniei lui Barnave, unul din principalii lideri ai moderaţilor, care, referindu-se la rezolvarea problemei agrare, a spus că „interesul comun cere ca revoluţia să se oprească". Este un punct de vedere care defineşte cu prisosinţă poziţia burgheză a lui Augé-Laribé faţă de tendinţa — manifestată în timpul revoluţiei — a unei soluţionări mai radicale a problemei agrare, în sensul unei îngrădiri a noilor achizitori şi speculanţi cu pămînturile apropiate.

Cîteva studii, dintre care unele deosebit de ample şi de valoroase, au fost scrise asupra acţiunii maselor populare în timpul revoluţiei.

Amintim în primul rînd vasta lucrare de 1 200 de pagini, a istoricului marxist francez Albert Soboul, rod al unor cercetări de mai mulţi ani, care tratează istoria sanchiloţilor parizieni în anul al II-lea [23]. Această problemă a mai fost abordată şi de alţi istorici înaintea lui Soboul, care în tratarea ei au manifestat următoarele tendinţe: unii, ca Thiers sau Michelet, s-au mărginit numai la studierea aspectelor politice ale activităţii sanchiloţilor; alţii, ca Ernest Mellié, au privit acţiunile maselor populare subordonate burgheziei şi dirijate astfel exclusiv împotriva aristocraţiei; în sfîrşit, un al treilea grup (F. Braesch, D. Guerin) vedea în mişcările sanchiloţilor acţiuni premergătoare ale luptelor de clasă din secolele al XIX-lea şi al XX-lea, apreciind astfel într-un mod cu totul greşit caracterul original şi specific al revoluţiei populare din Franţa la finele secolului al XVIII-lea.

Folosind un imens material documentar, în cea mai mare parte inedit, Albert Soboul a pus în lumină aspecte cu totul noi ale mişcării populare în timpul revoluţiei. După cum G. Lefebvre a arătat cu mulţi ani înainte, în memorabila sa lucrare de doctorat, că în cadrul revoluţiei s-a dezvoltat, la ţară, un curent ţărănesc autonom faţă de conducerea burgheză a revoluţiei, tot aşa A. Soboul arată în cartea sa că şi la oraşe — îndeosebi la Paris — a apărut şi s-a dezvoltat un curent sanchilot specific. După Soboul, originile sanchiloţilor trebuie căutate în situaţia economică grea a lumii meşteşugarilor şi a micilor negustori din sînul societăţii vechiului regim, precum şi în criza economiei franceze, care a determinat agravarea condiţiilor de existenţă ale maselor populare pariziene înainte de 1789. Pe baza a numeroase documente, A. Soboul a dovedit că sanchiloţii nu au constituit un grup la remorca burgheziei, ci au fost un grup — adeseori independent — cu idealuri şi revendicări proprii, de multe ori împotriva burgheziei, şi pe care a trebuit să le smulgă acestei clase printr-o presiune permanentă. De asemenea, sanchiloţii au constituit grupul social cel mai combativ, care a furnizat burgheziei revoluţionare masa de manevră necesară pentru distrugerea vechiului regim şi înfrîngerea coaliţiei monarhice. În sfîrşit, A. Soboul a adus importante clarificări în privinţa compoziţiei sociale a sanchiloţilor, arătînd că aceştia, prin lipsa lor de omogenitate, nu au constituit o clasă socială propriu-zisă. Dimpotrivă, prin multe din elementele sale, sanchiloteria era ataşată mai mult sistemului economic-social al vechiului regim decît noului sistem capitalist. Din această cauză, mişcarea sanchiloţilor a şi sucombat pînă la urmă. Dar, cu toate aceste lipsuri şi contradicţii, sanchiloteria pariziană a constituit în cadrul revoluţiei burgheze franceze o mişcare specifică şi originală, reprezentînd forţa socială cea mai dinamică şi mai radicală, datorită căreia s-a înfăptuit în întregime programul revoluţionar al burgheziei.

Acţiunile maselor populare în timpul revoluţiei franceze au constituit obiect de cercetare şi pentru un alt cunoscut istoric marxist: Jean Bruhat. Într-o lucrare consacrată istoriei mişcării muncitoreşti franceze, Jean Bruhat se ocupă în capitolele al II-lea, al III-lea şi al IV-lea

---

[23] *Les sans-culottes parisiens en l'an II*, Paris, 1959.

de participarea proletariatului în curs de formare la revoluţie [24]. J. Bruhat subliniază rolul maselor muncitoare pariziene ca principală forţă combativă la cele mai importante evenimente revoluţionare. De asemenea relevă teama crescîndă a burgheziei faţă de aceste mase, teamă concretizată prin adaptarea legii Le Chapelier, care încă înainte de abolirea monarhiei interzicea apariţia oricărei organizaţii muncitoreşti. Jean Bruhat mai arată contribuţia adusă de masele muncitoare la răsturnarea monarhiei, la ducerea războiului împotriva reacţiunii externe, la o serie de acţiuni pentru elaborarea unor legi democratice. Jean Bruhat precizează locul şi rolul babuvismului în istoria mişcării muncitoreşti. El arată că Gracchus Babeuf are meritul de a fi reuşit să desprindă importanţa primordială a luptei de clasă pentru răsturnarea sistemului bazat pe exploatare. Deşi comunismul lui era agrar, Franţa fiind în 1796 o ţară esenţialmente agricolă, Babeuf a sesizat totuşi importanţa industriei moderne şi a structurii ei capitaliste, întrevăzînd astfel originea exploatării clasei muncitoare. În ce priveşte mişcarea sanchiloţilor, J. Bruhat a subliniat rolul acestora în timpul revoluţiei, dar, la fel ca A. Soboul, atrage atenţia că obiectivele sanchiloţilor nu trebuie comparate cu obiectivele mişcării muncitoreşti moderne. Printre sanchiloţi, în afară de muncitori salariaţi, erau şi meşteşugari patroni. Idealul muncitorului sanchilot era să devină proprietar al unor mijloace de producţie încă rudimentare, adică al unui mic atelier, iar meşteşugarul patron sanchilot se temea să nu piardă proprietatea mijloacelor de producţie şi să devină muncitor salariat. Aşadar — conchide J. Bruhat, idealurile sanchiloţilor demonstrează o mentalitate precapitalistă şi a le invoca în condiţiile mişcării muncitoreşti moderne constituie o concepţie reacţionară, neconformă cu dezvoltarea istorică a proletariatului din secolele al XIX-lea şi al XX-lea.

În sfîrşit. tot în legătură cu istoria acţiunii maselor populare în timpul revoluţiei mai semnalăm şi o carte apărută relativ recent în Anglia [25]. Autorul studiază îndeosebi compoziţia socială a insurecţiei pariziene din perioada iulie 1789 13 vendémiaire anul al IV-lea, subliniind rolul preponderent jucat de elementele sanchilote. G. Rudé se întemeiază pe cercetarea statistică a represiunii: persoane urmărite, arestate, interogate, condamnate. În privinţa cauzelor mişcărilor populare, G. Rudé arată că mulţimea revoluţionară din Paris a acţionat din motive politice, dar mai ales economice (lipsa de alimente, preţurile ridicate). În sfîrşit, lucrarea lui G. Rudé relevă şi intensa activitate de propagandă şi de mobilizare dusă de liderii revoluţionari în sînul maselor insurecţionale.

O altă orientare pozitivă în cercetările contemporane privind revoluţia, o constituie publicarea de texte alese ale unora din principalii conducători şi ideologi ai revoluţiei. Astfel, în cadrul cunoscutei colecţii „Les classiques du Peuple" au apărut texte alese din Robespierre, Saint-Just şi Buonarotti. Jean Poperen s-a ocupat de editarea unora din discursurile lui Robespierre, grupîndu-le în trei volume, care merg pînă la 9 termidor. Fiecare volum are o prefaţă în care se face, de pe poziţii marxiste, un rezumat al biografiei lui Robiespierre [26]. Cele mai reprezentative discursuri şi rapoarte ale lui Saint-Just au fost publicate într-un volum editat sub îngrijirea lui Albert Soboul. În introducere, A. Soboul înfăţişează activitatea lui Saint-Just în cadrul condiţiilor social-economice şi politice ale timpului. De asemenea, introducerea se mai remarcă şi prin bogatul aparat informativ, la curent cu cele mai noi lucrări asupra revoluţiei [27]. În ceea ce priveşte pe Bounarotti, nu poate fi vorba de texte alese, ci

[24] Jean Bruhat, *Histoire du mouvement ouvrier français*, t. I, Paris, Editions Sociales, 1952.

[25] George Rudé, *The crowd in the French Revolution*, Oxford, Clarendon Press, 1959.

[26] *Robespierre, textes choisis*, préface et commentaires par Jean Poperen, Paris, Editions Sociales („Les classiques du Peuple"); t. I, 1956; t. II, 1957; t. III, 1958.

[27] Saint-Just, *Discours et rapports*, introduction et notes par Albert Soboul, Paris, Editions Sociales („Les classiques du Peuple"), 1957.

de o publicare integrală a cunoscutei *Conspiration de l'égalité*. Textul a fost stabilit cu toată rigurozitatea științifică de Albert Soboul și de Robert Brécy; prefața este semnată de Georges Lefebvre. În fine, trebuie menționată și completa bibliografie alcătuită de Jean Dautry. În acest fel, nu avem de-a face numai cu o simplă lucrare de popularizare, ci cu un instrument de lucru menit să folosească și specialiștilor [28].

Semnalăm apoi și publicarea scurtului opuscul al lui Barnave, *Introduction à la Révolution Française*, în care autorul, unul dintre conducătorii moderați ai revoluției analizează condițiile economice, sociale și politice care au dus la revoluție [29].

Publicarea de texte și de documente privind revoluția franceză s-a făcut nu numai în Franța, ci și în alte țări.

În Uniunea Sovietică, sub îngrijirea academicianului V. P. Volghin și a lui A. Z. Manfred s-au publicat trei volume cuprinzînd cele mai importante și mai semnificative scrieri și discursuri ale lui Jean Paul Marat, reprezentantul celui mai înaintat curent din sînul revoluției franceze [30]. Introducerea cuprinde o biografie a lui Marat, în care se subliniază lupta consecventă și deosebit de activă dusă de acesta, prin intermediul ziarului său „L'Ami du Peuple", în sprijinirea revendicărilor celor mai radicale ale maselor populare pariziene.

Menționăm de asemenea culegerea de documente publicate în Republica Democrată Germană de A. Soboul și de Walter Markov (Leipzig) asupra mișcării sanchilote pariziene [31]. Prefața volumului este semnată de Georges Lefebvre. Volumul cuprinde 119 documente publicate integral; un alt mare număr de documente sînt date în note în subsol. Documentele sînt publicate atît în originalul francez, cît și în traducerea germană. Documentele din note sînt date în germană, citatele însă în franceză. Pentru a alcătui acest volum, editorii au consultat bogatele fonduri documentare de la Arhivele naționale ale Franței, de la Biblioteca națională din Paris și de la Biblioteca istorică a orașului Paris. La selecționarea documentelor, editorii au dat prioritate actelor provenind de la sanchiloți, cum ar fi procesele-verbale ale adunărilor secțiunilor sau cele ale societăților populare din secțiuni, scrisori, proclamații etc. Culegerea mai cuprinde apoi documente ale organelor de stat revoluționare, procese-verbale ale ședințelor tribunalelor, dispoziții ale Comunei pariziene sau ale Convenției, toate conținînd știri importante asupra activității sanchiloților și asupra revendicărilor lor social-economice și politice.

Publicarea de texte alese privind ideologia revoluției este completată cu o serie de biografii ale conducătorilor aripii radicale a burgheziei revoluționare, biografii scrise în spiritul unei concepții înaintate, apropiate materialismului istoric.

Figura revoluționară care a format obiectul celor mai întinse preocupări a fost aceea a lui Maximilien Robespierre [32]. Un loc important în această privință îl ocupă biografia în două

---

[28] Buonarotti, *Conspiration de l'égalité, dite de Babeuf*, préface de Georges Lefebvre, Paris, Editions Sociales („Les classiques du Peuple"), 1957, 2 vol.

[29] Barnave (Joseph), *Introduction à la Révolution française*. Texte établi sur le manuscrit original et présenté par Fernand Rudé, Paris, Armand Colin, 1960, 205 p.

[30] Jan Pol Marat, *Избранные произведения*. Составители: акад. В. П. Волгин и А. З. Манфред, t I—III, Moscova, 1956.

[31] *Die Sansculotten von Paris. Dokumente zur Geschichte der Volksbewegung 1793—1794*, Herausgegeben von Walter Markov und Albert Soboul. Mit einem Vorwort von Georges Lefebvre, Berlin, Akademie-Verlag, 1957 (recenzată de R. Popa în „Studii" an. XII, 1959, nr. 5, p. 249—254).

[32] Vezi în această privință articolul semnat de Alex. Duțu, *200 de ani de la nașterea lui Robespierre. Lucrări și manifestări*, în „Studii" an. XII, 1959, nr. 2, p. 206—209, în care sînt prezentate o serie de cărți și articole despre activitatea lui Robespierre.

volume scrisă de Gerard Walter[33]. Autorul analizează în mod amănunţit formarea şi evoluţia intelectuală şi politică a lui Robespierre, lupta sa intransigentă împotriva aristocraţilor, moderaţilor şi trădătorilor, participarea sa activă la organizarea războiului de apărare al revoluţiei împotriva reacţiunii externe, încercările sale de a instaura democraţia socială. Dar, în acelaşi timp, G. Walter relevă şi limitele celui supranumit „Incoruptibilul", limite determinate de condiţiile economice, sociale şi politice ale vremii în care a trăit. În volumul al II-lea al biografiei sale, G. Walter a făcut şi o interesantă prezentare a atitudinii posterităţii faţă de Robespierre. Reţinem îndeosebi ostilitatea cu care reprezentanţii celei de-a treia şi celei de-a patra republici l-au privit pe Robespierre, ostilitate care mergea pînă la negarea oricărei calităţi şi capacităţi a celui pe care Ludovic al XVIII-lea, regele emigraţiei, l-a considerat un mare om de stat.

Obiectul unor cercetări serioase şi obiective l-a format şi personalitatea lui Jean Paul Marat, personalitatea poate cea mai discreditată şi mai calomniată de către istoricii reacţionari ai revoluţiei. O primă biografie a „prietenului poporului" o datorăm lui Jean Massin[34]. Activitatea lui Marat este caracterizată ca fiind... „în unele momente... cea mai importantă din toate acţiunile individuale din timpul revoluţiei franceze". Autorul înfăţişează un Marat vizionar, care încă din 1774 a prevăzut natura şi contradicţiile revoluţiei burgheze în curs de pregătire şi în acelaşi timp a anticipat izbucnirea unei alte revoluţii care va pune capăt exploatării. J. Massin mai relevă în paginile cărţii sale ura neîmpăcată a burgheziei faţă de Marat şi simpatia adîncă de care se bucura acesta în rîndurile maselor de sanchiloţi. Întreaga activitate a lui Marat, subliniază J. Massin, a avut la bază conştiinţa că revendicările maselor populare nu puteau fi identificate cu cele ale bogaţilor din *tiers état*, care erau adversarii cei mai înverşunaţi ai instaurării unei adevărate dreptăţi şi egalităţi sociale. În sfîrşit, J. Massin îşi încheie cartea arătînd amintirea neştirbită care i-a fost păstrată lui Marat în timpul marilor evenimente revoluţionare europene de după 1800 : la 1848, la 1871, în timpul Comunei, şi în secolul nostru, în timpul Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie.

O biografie a lui Marat a fost scrisă, tot de pe poziţiile istoricului înaintat, de G. Walter, în 1933, reeditată însă în 1960 cu adăugarea unei importante părţi documentare, cuprinzînd şi materiale descoperite mai recent[35].

O altă lucrare biografică este aceea consacrată lui Hébert, întemeietorul ziarului revoluţionar „Père Duchesne"[36]. Autorul, Louis Jacob, discipol şi colaborator al lui Mathiez, care totodată e considerat ca unul din cei mai buni specialişti ai istoriei revoluţiei, se ocupă în lucrarea biografică amintită de rolul jucat de Hébert şi ziarul său „Père Duchesne" în anii 1792—1794, cînd sanchiloţii au constituit elementul cel mai combativ şi cel mai înaintat al revoluţiei. Biografia scrisă de L. Jacob este rodul a şase ani de stăruitoare cercetări în arhive şi la Biblioteca naţională, precum şi al minuţioasei şi atentei lecturi a celor 350 de numere ale ziarului „Père Duchesne", Hébert este înfăţişat ca un înflăcărat tribun popular, care a ştiut să se facă ascultat de mase şi care a condus adeseori pe sanchiloţi înaintea Convenţiei pentru a impune votarea legilor democratice. De asemenea, în cartea lui L. Jacob, Hébert apare

---

[33] Gerard Walter, *Robespierre* (vol. I) I—II, (Paris), Gallimard (1961). O scurtă biografie a lui Robespierre, care examinează la justa ei valoare figura marelui revoluţionar, a scris şi Marc Bouloiseau, *Robespierre*, Paris, P.U.F., 1957. De asemenea, Societatea de studii robespieriste a reunit într-un volum o serie de articole şi studii ale lui Albert Mathiez asupra vieţii şi activităţii lui Robespierre : *Etudes sur Robespierre*, Paris, Editions Sociales, 1958.

[34] Jean Massin, *Marat* (Paris, Le Club Français du Livre), 1960.

[35] Gérard Walter, *Marat*, Paris, Albin Michel (1960).

[36] Louis Jacob, *Hébert. Le Père Duchesne, chef des sans-culottes* (Paris), Gallimard (1960).

ca un consecvent şi dîrz luptator pentru democraţie socială, a cărui năzuinţă era ca în fruntea ţarii să fie sanchiloţii, pentru a conduce şi, mai ales, pentru a controla afacerile publice. Întreaga carte a lui L. Jacob este o caldă şi documentată pledoarie în favoarea activităţii politice, profund democratice, a lui Hébert despre care fraţii Goncourt, care sînt departe de a fi bănuiţi ca simpatizanţi ai revoluţiei, au scris : „Va veni o zi cînd se va recunoaşte spiritul, originalitatea şi chiar elocvenţa, poate singura elocvenţă a revoluţiei, a lui Père Duchesne şi mai ales a lui Hébert".

În afara lucrărilor prezentate pînă acum, mai semnalăm unele studii care s-au ocupat de relaţiile internaţionale ale Franţei revoluţionare. Cităm în această privinţă cartea istoricului italian Carlo Zaghi, consacrată politicii externe a lui Bonaparte şi a directoratului după tratatul de la Campoformio [37]. Acest tratat nu a mulţumit nici Franţa, nici Austria. Folosind un bogat material documentar, C. Zaghi arată că la Seltz s-au angajat noi negocieri între Cobenzl, reprezentantul Austriei, şi Neufchâteau, reprezentantul Franţei, negocieri în care Italia ocupa un loc foarte important. Austria încerca sa obţină de la Franţa, în schimbul unor teritorii de pe malul stîng al Rinului, noi „compensaţii" în Italia. Trimisul republicii cisalpine la aceste negocieri a căutat, la rîndul său, să apere independenţa ţării sale şi, pentru a cîştiga bunăvoinţa austriaca, a propus instalarea unui arhiduce al casei de Habsburg la Milan. Iacobinii italieni au respins însă acest proiect, deoarece scopul lor principal era unificarea Italiei, fapt de care îşi dădeau seama atît reprezentantul austriac, cît şi cel francez. Intrarea trupelor franceze în statele papale şi apoi în regatul Neapolului a pus capăt negocierilor.

O lucrare care prezintă interes îndeosebi pentru istoria ţării noastre este lucrarea semnată de cercetatoarea franceză Germaine Lebel [38]. Întemeiată pe fonduri documentare de la Ministerul de Externe al Franţei, lucrarea se ocupă de relaţiile dintre Franţa şi ţările romîne începînd din secolul al XVI-lea pînă în 1815. Politica externă a Franţei revoluţionare faţă de ţarile romîne interesînd deci studiul de faţa este tratată în capitolul al IV-lea al cărţii [39]. Autoarea arată întreaga activitate diplomatică a reprezentanţilor francezi de la Poartă pentru înfiinţarea unor consulate în principate, consulate menite să preîntîmpine intrigile puterilor vecine în aceste ţari şi să participe la pregătirea unei noi insurecţii în Polonia. Se relevă apoi legaturile întreţinute de revoluţionarii polonezi la Iaşi şi Bucureşti cu unii dintre iacobinii francezi ajunşi în Principate. De altfel, aceste elemente iacobine duceau o activitate susţinută prin intermediul unor birouri de informaţii, care constituiau totodată şi centre clandestine de operaţii ale agenţilor Franţei la Dunărea de jos. Activitatea şi „corespondenţa iacobină" în care erau implicate şi unele persoane din anturajul domnilor erau obiectul preocupărilor constante ale consulilor austrieci şi ruşi din Principate. S-a propus chiar mazilirea lui Mihai Şuţu, deoarece secretarul său, Codrica, era unul dintre iniţiatorii acestor activităţi conspirative îndreptate împotriva regimului feudal. Recunoaşterea oficială, la 1798, a consulatelor franceze din Ţara Romînească şi Moldova a însemnat pentru diplomaţia franceză un prilej de a-şi largi cîmpul de activitate în Principate. În acest sens, autoarea arată că domnii dădeau

---

[37] Carlo Zaghi, *Bonaparte e il Direttorio dopo Campoformio*, Napoli, Edizione scientifique italiene, 1956.

[38] Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes du XVIe siècle à la chute de Napoleon I-er*, Paris, P.U.F., 1955.

[39] Vezi recenzia semnată de P. P. Panaitescu şi V. Mihordea în „Studii", an. X, 1957, nr. 6, p. 187–188.

consulilor anumite informaţii interesînd Ministerul de Externe francez, aşa cum, de exemplu s-a întîmplat înainte de campania din Egipt a generalului Bonaparte. În ultima parte a cărţii, unele pagini sînt consacrate şi pătrunderii ideilor revoluţiei franceze în Principate. Aici autoarea neagă existenţa spiritului de răscoală în sînul maselor populare, scăpînd din vedere că în 1821 aceste mase s-au ridicat în mare număr sub conducerea lui Tudor Vladimirescu pentru a pune capăt exploatării feudale[40].

În sfîrşit, mai menţionăm şi apariţia unei serii de lucrări privind istoria politică şi instituţională a Franţei revoluţionare ; ştiinţa, literatura şi arta în timpul revoluţiei[41] ; desfăşurarea revoluţiei în provincie[42] ; expansiunea şi influenţa ideilor revoluţiei în alte ţări ale Europei[43].

Din succinta prezentare a unora din concepţiile actuale mai importante privind revoluţia franceză, observăm că, cu unele excepţii[44], tendinţa generală este de a se trata acest mare eveniment istoric de pe poziţii apropiate materialismului istoric, în cazul istoricilor apuseni înaintaţi[45], şi conform concepţiilor materialismului istoric, în cazul istoricilor marxişti ca Jean Bruhat, Albert Soboul, A. Z. Manfred şi M. M. Stranghe.

Geniala analiză făcută de Marx şi Engels în *Manifestul Partidului Comunist*, care explică revoluţia prin contradicţia dintre raporturile de producţie şi caracterul forţelor de producţie, devine tot mai mult principalul îndreptar al istoricilor care studiază după criterii ştiinţifice revoluţia burgheză din Franţa, cea mai radicală şi mai importantă dintre toate revoluţiile burgheze. Jaloanele trasate de Jean Jaurès, Albert Mathiez şi Georges Lefebvre, ca precursori ai studierii revoluţiei franceze din punctul de vedere al materialismului istoric, sînt urmate de numeroşi istorici. Principalele categorii de probleme care se pun în viitor pentru adîncirea şi lărgirea studierii revoluţiei franceze sînt cercetarea interdependenţei dintre această revoluţie şi celelalte revoluţii burgheze, cercetarea esenţei economice şi sociale a fenomenului opus revoluţiei, contrarevoluţia, şi o analiză profundă şi multilaterală a tuturor claselor şi grupurilor sociale care au luat parte la revoluţie, fie de partea ei, fie împotriva ei. Îndeosebi la această a treia categorie de probleme este de remarcat că, deşi burghezia domneşte de peste 160 de ani,

---

[40] P. P. Panaitescu şi V. Mihordea, *op. cit.*, p. 191—192.

[41] J. Godechot, *Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris, P.U.F., 1951 ; Maurice Jallut, *Histoire constitutionnelle de la France*, t. I, Paris, Editions du Scorpion, 1956 ; Jean Michaud, *Les Etats Généraux et le 14 Juillet 1789*, Paris, Editions Sociales, 1960 (vezi prezentarea facută de A. Stan în „Studii", an. XIV (1961), nr. 4.

[42] Joseph Fayet, *La Révolution Française et la Science, 1789 1795*, Paris, Marcel Rivière, 1960.

[43] Pierre Becamps, *La Révolution à Bordeaux (1789 1794)*, Bordeaux, 1953 ; D. R. C. Verhagen, *L'influence de la Révolution Française sur la première Constitution Hollandaise du 23 avril 1798*, Utrecht, 1949 ; Julien Kupers, *Les Egalitaires en Belgique*, Bruxelles, Librairie Encyclopedique, 1960 ; M. M. Stranghe, *Русское общество и французская революция*, Moscova, 1956.

[44] R. Palmer, *op. cit.* ; Paul H. Beik şi Laurence Lafore, în *Modern Europe. A history since 1500*, New York, Henry Holt and Company (1959), în capitolele consacrate revoluţiei franceze susţin că revoluţia a izbucnit din cauza lipsei de abilitate a monarhiei.

[45] În acestă privinţă cităm şi vol. V al colecţiei *Histoire générale des Civilisations : le XVIIIe siècle*, Paris, P.U.F., 1953, în care capitolele privind revoluţia franceză sînt scrise de prof. E. Labrousse şi Marc Boulaiseau.

lipsește însă o istorie a burgheziei franceze în timpul revoluției. De asemenea, lipsește și o istorie a nobilimii în perioada revoluției, ca să nu mai vorbim de o istorie a claselor populare, exceptînd cele două lucrări monografice ale lui G. Lefebvre și A. Soboul. Primul obiectiv al unei cercetări serioase ar fi deci întocmirea unor aprofundate lucrări monografice, locale și regionale, întemeiate pe date statistice rezultînd din documentele cu caracter economic și fiscal. Ar deveni astfel posibilă realizarea unor mari lucrări de sinteză asupra diferitelor clase și categorii sociale, studii care vor contribui la precizarea antagonismelor și la urmărirea luptei de clasă în toată complexitatea dezvoltării ei dialectice. Un vast cîmp de cercetare este încă înțelenit și numeroase aspecte ale revoluției trebuie aduse la lumină pentru o cunoaștere mai temeinică a forțelor sociale aflate în luptă [46].

S. Columbeanu

---

[46] A. Soboul, *Précis d'histoire de la Révolution Française*, p. 7–8.

D I S C U Ț I I

ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÎNIEI. TEMATICĂ

DAN BERINDEI (Institutul de istorie al Academiei R.P.R., București)

Inițiativa revistei „Studii" de a supune discuției proiectul de tematică al istoriografiei moderne a Romîniei este binevenită. Dezbaterea va duce la clarificarea unei serii de probleme pe care le pune reconsiderarea istoricilor și a istoriografiei din trecut. Prin intervenția de față voi încerca să discut unele probleme puse în dezbatere sau sugerate de proiectul de tematică contribuind prin aceasta la îmbunătățirea viitoarei lucrări.

Periodizarea și, mai ales, clasificarea istoricilor înăuntrul sistemului de periodizare fixat este una din problemele cele mai delicate, dar și mai importante pe care le pune elaborarea istoriografiei perioadei moderne a istoriei Romîniei. Cele trei mari etape la care s-au oprit autorii proiectului de tematică mi se par judicioase. Mă întreb însă dacă titlul celei de-a doua — *Istoriografia modernă în perioada dezvoltării capitalismului*—este cel mai potrivit, întrucît nu se poate susține că dezvoltarea capitalismului n-a continuat și în următoarea etapă. În ceea ce privește istoriografia romantică, subdiviziunile adoptate nu corespund întru totul curentelor ideologice și politice la care s-a oprit istoriografia noastră (vezi vol. IV al *Istoriei Romîniei*, București, 1964). Faptul că autorii au clasificat pe istoricii perioadei amintite doar în trei subdiviziuni riscă să ducă la confuzii. În subdiviziunea intitulată „Romantismul de tendință democrat și liberal-burgheză", Simion Bărnuțiu, care s-a apropiat de democratismul revoluționar, apare alături de liberal-moderatul cu tendințe din ce în ce mai conservatoare Heliade-Rădulescu, iar alături de aceștia apar Bolintineanu, Hasdeu, situați toți trei — ca și Barițiu — pe poziții cu mult mai înaintate; chiar și între Heliade și Ion Ghica, amîndoi moderați, nu se poate face o apropiere. De fapt, în această subdiviziune sînt puși împreună liberal democrați, liberali radicali, liberali moderați și liberali moderați de tendință conservatoare. De asemenea, mai trebuie ținut seama de timpul care s-a scurs între mijlocul și sfîrșitul secolului al XIX-lea și de schimbările ce s-au remarcat în acest interval în concepțiile acestor istorici. Cred că s-ar impune o revizuire și o înmulțire a subdiviziunilor acestei părți, ca și reexaminarea clasificării istoricilor din această etapă a istoriografiei moderne a Romîniei. Tot în legătură cu clasificarea istoricilor, apreciez ca nepotrivită încadrarea lui M. Kogălniceanu în curentul democrat-revoluționar, mai ales dacă se ține seama de întreaga sa activitate de istoric.

O trăsătură caracteristică a istoriografiei în cea de-a doua etapă prezentată în proiectul de tematică a fost caracterul ei militant. Proiectul menționează acest lucru (p. 138), care merită

însa o subliniere specială. Istoriografia romantică situată pe poziții înaintate s-a legat nemijlocit de problemele cele mai arzătoare ale vremii și istoricii au fost — atît în practică, cît și prin scris — combatanți pentru progres. Barițiu vorbea de „jugul despoticesc al unei lungi țesături de privilegii boierești", iar Bălcescu denunța cu asprime boierimea, care-și întemeia „puterea și fericirea... pe robirea gloatelor". Dîrza critică a feudalismului, pledoaria pentru rezolvarea problemei agrare prin desființarea relațiilor feudale și împroprietărirea țăranilor, susținerea cauzei unității naționale — cît este de semnificativă în această privință opera de căpetenie a lui N. Bălcescu, *Istoria romînilor sub Mihai vodă Viteazul* — și lupta pentru independență, trezirea și alimentarea conștiinței naționale au fost obiectivele centrale și permanente ale acestei istoriografii militante. Problematica pe care o abordează acești istorici este o problematică vie, legată de necesitățile luptei pentru înnoiri. Ei sînt departe de a face „istorie pentru istorie" și pentru ei istoria este o armă și din cele mai ascuțite împotriva vechii orînduiri.

Tematica prezintă tendința istoriografiei romantice de a idealiza trecutul (p. 138), așa-numitul paseism, drept o trăsătură negativă. Este cert că idealizarea trecutului reprezintă în general o trăsătură negativă, „reveniri" de acest fel indicînd acțiuni împotriva noului. Dar revenirea la trecut în istoriografia romantică romînească, situată pe poziții înaintate, mai prezinta și un alt aspect. Ea se face la un *anumit* trecut — real sau chiar în parte contrafacut — cu scopul de a sluji lupta pentru progres. Figuri ale trecutului erau uneori prezentate sub o lumină ireală, erau înfrumusețate; situații de fapt erau exagerate; trăsăturile pozitive erau reliefate în mod forțat: dar toate acestea cu scopul de a demonstra necesitatea de a se renunța la un „prezent" necorespunzator și de a se da curs liber înnoirilor.

În legătură cu indicațiile date în proiectul de tematică referitoare la N. Bălcescu, cred ca ar trebui insistat mai mult asupra caracterului militant, practic al operei sale istorice. De asemenea, trebuie subliniate preocuparile sale privind istoria „contemporană" a vremii sale. Aprecierile sale referitoare la mișcarea revoluționară din 1821 sau bilanțul semnificativ pe care-l face revoluției burghezo-democratice din 1848 — îndeosebi în *Mersul revoluției în istoria romînilor* — reprezinta, ca și lucrarile sale referitoare la istoria economico-socială, materiale de istorie „contemporana" deosebit de valoroase, care dezvaluie atît pe militantul Balcescu, cît și pe omul de știință, sobru, critic în aprecieri, neconteniț preocupat de a trage învățături din istorie și mai ales din cea apropiată sau trăită — pentru practica politică.

Proiectul de tematica mai comportă unele observații de amănunt:

— Oare doar istoriografia luministă *începe* să folosească critic izvoarele (p. 134) și doar la Dionisie Fotino se constata un „început de aparat științific" (p. 136)? Cred că ar trebui ținut seama de utilizarea izvoarelor de catre D. Cantemir, ca și de aparatul științific din lucrarile acestuia.

— De asemenea, oare *numai* în Transilvania istoriografia romantică se arată preocupată de problema izvoarelor (p. 138)?

Printre publicațiile periodice citate la p. 140 — și nu în ordinea din proiectul de tematica, ci în ordinea cronologica a apariției, adică „Arhiva istorică", „Columna lui Traian", „Revista pentru istorie, arheologie și filologie" ar trebui adăugată și revista lui A. Papiu-Ilarian „Tesaur de monumente istorice pentru Romînia" (1862—1865).

— Caracterizarea data lui Heliade — în comparație cu cele ale altor istorici — mi se pare prea pozitivă.

În ceea ce privește opera de istoric a lui D. Bolintineanu, este necesar să se facă demarcație între *Viața lui Cuza vodă* — opera de natură memorialistică și important izvor istoric — și celelalte lucrări amintite, de o valoare mult mai redusă.

— Referitor la Hasdeu, este just să se considere la el „persistenţa ideilor paşoptiste" numai datorită poziţiei sale „favorabile faţă de politica domniei lui Al. Cuza" (p. 144)? Din aceasta ar reieşi că domnia lui Cuza — şi e vorba, de fapt, mai ales de domnia de după 2/14 mai 1864 — ar fi un fel de unitate de măsură a democratismului contemporanilor. În realitate, *presistenţa* aceasta s-a vădit la Hasdeu prin atitudinea înaintată adoptată de el în problemele sociale — în special în cea agrară —, ca şi în problema electorală. Dacă Hasdeu s-a declarat favorabil loviturii de stat, el a făcut acest lucru condiţionat, cerînd imitarea regimului de autoritate doar pentru perioada înfăptuirii reformelor. Este semnificativă, de altfel, suprimarea periodicului lui Hasdeu „Aghiuţă" la mai puţin de o lună după lovitura de stat.

— În legătură cu Gh. Ionescu-Gion (p. 144), ar trebui neapărat subliniat rolul său de seamă ca istoric al Bucureştilor. Lucrarea sa consacrată acestui subiect este ce a rămas mai valoros din opera lui Gion.

— Menţiunea care se face la V. A. Urechia — „Tendinţe incipiente de slujire a intereselor regimului burghezo-moşieresc prin istoriografie" (p. 146) — atribuie în mod unilateral numai lui Urechia, trăsătura negativă care se întîlneşte în general la istoricii perioadei sale.

— Între marile colecţii de izvoare ale epocii — amintite la p. 150 — ar trebui incluse şi cele şase volume din *Anul 1848 în Principatele Romîne* (Bucureşti, 1902—1910), deosebit de importantă colecţie de documente.

— Încadrarea lui D. A. Sturdza între istoricii de tendinţă conservatoare este oare justă, date fiind activitatea politică a acestuia — conducător al liberalilor — şi cea istoriografică? Importanta colecţie *Acte şi documente relative la istoria renaşterii Romîniei* n-a fost alcătuită de pe poziţii conservatoare, ci de pe poziţii liberale.

Este cert că studiile de detaliu care vor fi întreprinse de cei cărora le revine sarcina de a cerceta problemele puse în dezbatere de tematică vor duce la noi clarificări, ca şi la adîncirea întregii problematici referitoare la istoriografia perioadei moderne. Trebuie însă relevat faptul că proiectul supus discuţiei a dat în majoritatea cazurilor soluţii valoroase şi că aprecierile sale sînt în general juste. Dezbaterea largă care a început şi care probabil se va dezvolta mai departe, chiar şi în cursul cercetării detaliate a problematicii, va duce la cunoaşterea profundă şi la aprecierea mai justă a istoriografiei moderne a Romîniei.

N. GOGONEAŢĂ (Institutul de filozofie al Academiei R.P.R., Bucureşti)

Încercarea de periodizare a istoriografiei moderne din ţara noastră supusă discuţiei în revista „Studii" prezintă certe calităţi care o fac susceptibilă de a constitui o bază de lucru în elaborarea unei lucrări asupra istoriografiei romîneşti din epoca modernă. Informarea amplă, aproape exhaustivă, caracterizările judicioase, realizate cu competenţă, constituie elemente esenţiale ale proiectului tematic supus discuţiei. Periodizarea, ridicarea de la concret şi particular la general, la stabilirea perioadelor, curentelor, tendinţelor în istoriografia romînească modernă se loveşte însă de nenumărate dificultăţi şi probleme care nu comportă soluţii facile. În rîndurile care urmează vom face unele observaţii şi sugestii în legătură cu criteriile periodizării şi caracterizarea lui A. D. Xenopol, vom atrage atenţia asupra unor chestiuni care, după părerea noastră, nu sînt definitiv rezolvate.

Autorii periodizării supuse dezbaterii nu şi-au expus punctul de vedere asupra criteriilor adoptate în delimitarea perioadelor şi apoi a curentelor şi tendinţelor în cadrul unei perioade. Periodizarea propusă ne permite însă să extragem aceste criterii din materialul asupra căruia s-a operat. Procedînd astfel, ajungem la constatarea că au fost folosite mai multe criterii, în funcţie de problemele la care au fost acestea aplicate.

Cînd s-a pus chestiunea fixării perioadelor mari ale istoriografiei moderne s-a avut în vedere evoluția formației social-economice a capitalismului (apariție, dezvoltate, decădere). Problema stabilirii curentelor în interiorul fiecărei perioade a fost rezolvată apelîndu-se — în linii generale — la clasificarea tradițională a curentelor în istoriografia europeană (iluminism, romantism, pozitivism, marxism). În stabilirea tendințelor s-a recurs la criteriul forțelor sociale reprezentate pe plan ideologic de istoricii analizați. În fine, în cadrul tendințelor s-au consemnat uneori mai multe orientări, care au fost distinse luîndu-se drept criteriu metodele utilizate de istoricii respectivi.

Aceste criterii enumerate mai sus relevă efortul autorilor de a ține seama, în stabilirea perioadelor și curentelor, atît de factorul determinant al dezvoltării sociale (modul de producție), cît și de relativa independență a fenomenelor suprastructurale, de specificul lor reflectat în anumite legități interne.

Dificultatea în realizarea unei periodizări constă însă nu atît în stabilirea criteriilor — pentru că indicații asupra lor găsim în operele întemeietorilor marxism-leninismului —, cît în aplicarea lor la o situație concretă, în cazul de față la dezvoltarea istoriografiei românești în epoca modernă.

Desigur, și în țara noastră capitalismul a urmat anumite faze în evoluția sa, iar forțele sociale au fost, în principal, aceleași ca și în alte țări care au parcurs această formație social-economică. Dar stabilirea cu exactitate a unor corespondențe între opera unui istoric și o anumită fază a dezvoltării capitalismului, încadrarea într-un curent sau o tendință comportă unele dificultăți, date fiind specificul dezvoltării capitalismului în țara noastră și faptul că în aproximativ un secol s-au înregistrat mai multe faze ale acestei dezvoltări (ceea ce a făcut ca un istoric să-și fi elaborat opera într-o perioadă care cuprinde total sau, de regulă, parțial două faze ale capitalismului).

În stabilirea curentelor generează dificultăți și împrejurarea că Romînia a pășit mai tîrziu pe calea dezvoltării capitalismului decît o serie de țări vest-europene. Unele curente ideologice, apărute în Apus într-o anumită fază de dezvoltare a capitalismului, și-au exercitat influența în țara noastră într-un mod specific, avînd alte urmări, țările romîne aflîndu-se într-o fază deosebită a dezvoltării sociale, caracterizată prin alte condiții sociale și ideologice.

Aplicarea criteriilor *generale* ale periodizării istoriografiei moderne la cazul *particular* al istoriografiei romînești urma, așadar, să se facă în prezența unei situații sociale complexe, periodizarea trebuind să reflecte în mod adecvat atît *generalul*, cît și *specificul* în evoluția istoriografiei romînești din epoca modernă.

Periodizarea supusă dezbaterii demonstrează că autorii au căutat să țină seama de aceste cerințe esențiale. Totodată se impune observația că în unele cazuri materialul concret a fost încadrat forțat într-un curent sau într-o tendință, că s-a *schematizat* tabloul unor perioade. Se pare că în unele cazuri s-a aplicat mecanic principiul ca în caracterizarea istoricilor să se țină seama atît de ceea ce este general, cît și de ceea ce este particular și individual. Autorii au căutat întotdeauna să stabilească atît *curente*, cît și *tendințe* (iar alteori și *orientări*). Considerăm însă că nu totdeauna un istoriograf aparține unui *anumit curent* (deși el *întotdeauna* reprezintă o anumită *forță socială*). Mai mult, dat fiind faptul că unele curente s-au manifestat — sau au exercitat doar o anumită influență, limitată, în țara noastră — în condiții diferite decît cele care l-au generat în Occident (deci și cu o funcție socială deosebită), ar fi impropriu să atașăm fără nici o rezervă un istoriograf unui curent ale cărui influențe le-a suferit parțial și în condiții specifice.

Vom încerca să sprijinim aceste observații pe unele date mai concrete referitoare atît la perioadele mari, cît și la curente, tendințe, personalități.

Istoriografia modernă a Romîniei a fost împărțită în trei perioade mari, determinate de : 1) criza feudalismului și apariția capitalismului, 2) dezvoltarea capitalismului, 3) începuturile imperialismului.

O asemenea periodizare este justificată în principiu cu condiția ca să existe o corespondență între *conținutul* scrierilor istorice din fiecare perioadă și caracteristicile generale ale perioadei. Primele două perioade ale proiectului tematic analizat respectă această condiție. Ultima perioada însă nu o respectă întrutotul.

Se știe că imperialismul se caracterizează prin reacțiune pe toată linia (deci și pe plan ideologic), prin cultivarea formelor extreme ale idealismului, prin decadența culturii etc.

În proiectul de periodizare, istoriografia burgheză a acestei perioade este reprezentata prin curentul pozitivist, avînd și el mai multe tendințe și orientări. Dar caracterizarea introductivă a curentului pozitivist (în legătură cu care vom face observații speciale mai departe) nu demonstrează în nici un chip că acesta s-ar caracteriza prin trăsăturile predominant negative specifice imperialismului (precizăm imperialismului, nu capitalismului în general). Cităm din această caracterizare : „Influența tehnicii și metodelor noi folosite de istoriografia europeana în cercetarea amplă și critică a izvoarelor istorice. Caracterul mai riguros și elaborat al istoriografiei din noua perioadă, care subliniază o deosebire față de istoriografia anterioară din punctul de vedere al tehnicii de cercetare. Progrese nete, din această cauză, în înfățișarea sub formă de sinteze închegate, cuprinzătoare a istoriei naționale. [. .]. Istoriografia pozitivistă din Romînia, apogeu al istoriografiei burgheze în ce privește amploarea și puterea demonstrativă a principalelor lucrări. Caracteristic pentru curentul pozitivist din istoriografia noastră înlăturarea rămînerii în urmă față de istoriografia europeană" (p. 149).

Autorii relevă și trăsături negative ale acestui curent : idealismul, apărarea capitalismului, caracterul său contradictoriu etc. Dar despre nici una din aceste trăsături negative (cu atît mai puțin despre elementele pozitive) nu se poate spune că ar fi caracteristice începuturilor imperialismului (de fapt cuvîntul *imperialism* nici nu e măcar menționat în această caracterizare introductivă a curentului considerat ilustrativ pentru începuturile imperialismului).

În consecință, considerăm că la sfîrșitul secolului al XIX-lea ar fi impropriu să vorbim despre începuturile imperialismului în istoriografia din țara noastră. Opera istoricilor mai de seamă din aceste decenii nu prezintă caracterele specifice începuturilor imperialismului, ci trăsăturile ideologiei proprii capitalismului în dezvoltare (aflat într-o anumită fază a acestei dezvoltări).

Să examinăm acum problema curentelor din fiecare perioadă.

1. Pentru prima perioadă este caracteristic iluminismul (observăm în treacăt preferința autorilor pentru termenul *luminism*, neînregistrat de dicționarul Academiei R.P.R., care în schimb consemnează termenul *iluminism* și o întreagă familie de cuvinte înrudite. În istoria gîndirii sociale și filozofice din Romînia este folosit tot termenul *iluminism*). Fiind de acord cu clasificarea în sine a tendințelor din cadrul acestui curent, considerăm totuși că folosirea noțiunilor „iluminismul de tendință feudală tîrzie" pentru caracterizarea primei tendințe reprezinta o contradicție în termeni. Iluminismul este prin definiție antifeudal. Dacă în perioada feudalismului tîrziu apar manifestări iluministe, ele trebuie puse (așa cum se face și în conținut, la p. 134) în legătură cu unele forțe sociale, respectiv cu o parte a boierimii adaptată la noile condiții istorice de criză a feudalismului și început de dezvoltare a capitalismului.

2. Istoriografia modernă în perioada dezvoltării capitalismului este reprezentată în proiectul de periodizare printr-un singur curent — romantismul —, care, este adevărat, are tendințe variate și înglobează un număr mare de personalități. Încadrarea tuturor scrierilor istorice din această perioadă într-un singur curent sărăcește, după părerea noastră, tabloul bogat și complex

al istoriografiei și duce la o anumită uniformizare, care nu corespunde conținutului real al operelor istorice.

De la început se ridică întrebarea dacă toți istoricii menționați la acest curent — Bălcescu, Kogălniceanu, Papiu-Ilarian, Barițiu, Bărnuțiu, Cipariu, Heliade-Rădulescu, Bolintineanu, Hasdeu, Odobescu, episcopul Melchisedec, Andrei Șaguna etc. etc. — prezintă trăsături esențiale comune proprii numai romantismului sau, cu alte cuvinte, dacă romantismul a avut o influență atît de puternică în țara noastră încît a exclus din competiție alte curente, nepermițînd nici o altă poziție, individuală chiar, în istoriografie.

Răspunsul afirmativ — pe care îl propune actuala periodizare e îndoielnic, fie chiar și pentru motivul ca, apărut în Occident ca o primă reacție împotriva capitalismului, romantismul a fost preluat la noi într-un mod specific (și parțial). Anumite idei proprii romantismului au gasit ecou și la noi, fiind folosite în lupta de eliberare socială, antifeudală sau împotriva acestei lupte.

Istoriografia romînească din această epocă prezintă în realitate o varietate de tendințe și orientări (determinate de condițiile interne ale țărilor romîne) care nu pot fi reduse la romantism. De cele mai multe ori, în concepția unui gînditor se întîlnesc atît influențe ideologice de proveniență romantică, cît și influențe de altă natură — raționaliste, materialiste, iluministe și la unii socialist-utopice. Chiar dacă *metodele* școlii romantice și-ar găsi oglindirea, într-o măsură mai mare sau mai mică, în operele majorității istoricilor incluși în acest curent, varietatea operelor lor, în privința *conținutului ideologic*, determinată de situarea lor pe pozițiile unei anumite *forțe sociale din țara noastră*, impune o clasificare mai puțin rigidă și schematică. Credem că nu se poate absolutiza un criteriu în stabilirea curentelor. Complexitatea vieții sociale impune de fiecare dată cercetarea conținutului operei istorice și a elementelor care au determinat acest conținut. Operele istorice nu sînt numai produsul unor procedee, unei anumite tehnici de cercetare, al unor metode care să stea la baza clasificării în curente (dacă ar fi așa, lucrurile s-ar simplifica de la sine și periodizarea n-ar mai comporta discuții).

Analizîndu-se opera fiecărui istoric în parte pentru a se stabili ce a fost hotărîtor pentru orientarea acesteia — faptul că istoricul a fost influențat de un curent, că a acceptat unele metode ale istoriografiei din perioada respectivă sau situarea fermă pe pozițiile unei anumite forțe sociale (cum a fost cazul cu majoritatea istoricilor de seamă în această perioadă dominată de revoluția de la 1848) —, se poate ajunge la o periodizare mai adecvată realității. Abaterea de la rigoarea unei scheme nu trebuie să constituie un impediment. Marii creatori nu s-au lăsat dominați de curente, ci au determinat ei înșiși curente sau cel puțin s-au impus prin poziții de sine stătătoare ce urmează a fi consemnate ca atare, în afara curentelor.

Pentru perioada la care ne referim, ni se pare mai indicat a se ține seama de principalele forțe sociale ale vremii, tocmai pentru faptul că operele istoricilor au stat, într-un fel sau altul, sub semnul revoluției de la 1848, în care s-au înfruntat aceste forțe.

3. Utilizînd același procedeu, de a defini curentele după metoda considerată dominantă (și determinantă) în scrierile istorice dintr-o epocă, autorii au consemnat și pentru istoriografia burgheză din perioada începuturilor imperialismului tot un singur curent — pozitivismul.

Sîntem de părere că nu se poate atribui influenței acestui singur curent tot ceea ce este nou în istoriografia unei epoci. Analiza felului în care a fost încadrat un istoric dintre cei mai de seamă pe care i-a avut țara noastră în acest curent ne va da prilejul să concretizăm observațiile noastre cu privire la caracterul schematic al periodizării în această epocă.

Istoriografia pozitivistă are în proiect două tendințe: a) liberală și b) conservatoare. La tendința liberală a pozitivismului sînt înregistrate trei orientări: 1. Sociologismul istoric. 2. Criticismul istoric. 3. Descriptivismul istoric.

A. D. Xenopol e considerat ilustrativ pentru prima orientare — sociologismul istoric. Deşi autorii menţionează în caracterizarea introductivă a acestei orientări că s-a elaborat o filozofie a istoriei fără legătură cu istoria pragmatică (teză pe deplin justificată în cazul lui Xenopol), este folosită noţiunea de „sociologism istoric". Această formulă nu poate însă caracteriza opera istorică a lui Xenopol, neinfluenţată de consideraţiile sale teoretice de teoria istoriei (chiar în cazul acelor scrieri care voiau să-i facă aplicarea practică: *Domnia lui Cuza vodă* şi *Istoria partidelor politice*).

A doua obiecţie o provoacă încadrarea categorică a lui A. D. Xenopol în curentul pozitivist (cu toate că în caracterizarea teoriei istoriei elaborate de Xenopol este consemnată şi înrudirea cu neokantienii Windelband şi Rickert). Deşi Xenopol a suferit anumite influenţe pozitiviste, nici scrierile sale istorice, nici filozofia istoriei elaborată de el nu pot fi caracterizate, în ansamblu, drept pozitiviste. Pozitivismul se caracterizează prin empirism şi relativism, prin biologizarea societăţii şi extinderea legilor naturii asupra vieţii sociale, prin idealism. A. D. Xenopol a respins empirismul atît în teorie, cît şi în practică. „Teoria istoriei" e dictată tocmai de necesitatea de a depăşi modul empiric de a scrie istoria. Scrierilor istorice ale lui Xenopol nu le e propriu empirismul: istoricul ieşean caută explicaţii cauzale evenimentelor istorice, sesizează de multe ori legăturile reale dintre ele, ajungînd adesea la interpretări materialiste şi dialectice, deşi în ansamblu concepţia sa asupra istoriei rămîne idealistă [1]. Xenopol respinge şi relativismul. Istoria e considerată de el o ştiinţă capabilă să stabilească adevărul asupra trecutului. El afirmă chiar că, în stabilirea cauzelor evenimentelor, istoria ar fi superioară ştiinţelor exacte, oferind explicaţii cauzale depline [2]. Xenopol nu priveşte societatea ca o parte a vieţii organice, căreia i-ar fi proprii legi biologice; el caută un specific al vieţii sociale, al istoriei. „Teoria istoriei" apare ca o reacţie împotriva pozitivismului, împotriva tendinţei de a aplica metodele ştiinţelor naturii în tratarea istoriei.

În *Principiile fundamentale ale istoriei* Xenopol consideră „cu desăvîrşire rătăcită" ideea „de a aplica istoriei principiile de cercetare întrebuinţate în ştiinţele naturale" [3]. Într-un articol [4] din 1900 pune încă o dată în mod explicit problema raportului dintre ştiinţele naturii şi istorie. El se declară împotriva tendinţei unor oameni de ştiinţă şi sociologi de a concepe istoria după modelul ştiinţelor naturii.

A. D. Xenopol susţine că istoria are un specific al său, dat de faptul că studiază fenomene de succesiune. El îşi propune să afle logica succesiunii, a dezvoltării. Spre deosebire de pozitivişti, Xenopol nu admite legi în istorie (în succesiune), ci *serii*. Într-un capitol special al lucrării sale de teorie a istoriei (intitulat *Legile sociologice*), Xenopol respinge de la început pretenţiile pozitiviştilor de a stabili legi în istorie, criticîndu-i pe Buckle, Comte, Stuart Mill, Spencer, Lacombe, Lamprecht, Brunetière, Letourneau, H. Berr etc. Respingînd ideea de legitate, Xenopol elimină şi posibilitatea prevederii în istorie, fiind şi în această problemă, de loc minoră, în dezacord direct cu A. Comte.

Sociologii pozitivişti dispreţuiau istoria, în care vedeau un conglomerat de fapte (Comte). A. D. Xenopol ia apărarea acestei discipline şi încearcă să-i demonstreze caracterul ştiinţific şi sistematic.

Nu vom nega orice influenţă din partea pozitivismului. Teoria factorilor susţinută de Xenopol este fără îndoială înrudită cu pozitivismul. Dar ar fi greşit să se atribuie unele merite ale istoricului A. D. Xenopol, constînd în înfăţişarea în scrierile sale istorice a tuturor laturilor

---

[1] Cf. V. Maciu, *Unirea în opera lui A. D. Xenopol*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 204 şi urm.

[2] Vezi A. D. Xenopol, *Cauzalitatea în succesiune* (extras), Bucureşti, 1906, p. 44.

[3] A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iaşi, 1900, p. 51.

[4] Idem, *Les sciences naturelles et l'histoire*, în „Revue philosophique", 1900, II.

vieţii sociale, în exclusivitate acestei teorii. Nu formulaseră cerinţe similare Kogălniceanu şi Bălcescu în preajma revoluţiei de la 1848, vădind o nouă concepţie asupra istoriei, corespunzătoare intereselor forţelor sociale progresiste?

Nu voim aici să facem caracterizarea operei şi filozofiei lui Xenopol, ci doar să semnalăm acele elemente ale concepţiei şi operei sale care să documenteze caracterul lor complex, ce se refuză unei singure formule pozitivismul. (Pentru caracterizarea filozofiei lui Xenopol ar mai trebui menţionată poziţia sa materialistă în rezolvarea celor două laturi ale problemei fundamentale a filozofiei, poziţie ce s-ar putea caracteriza pe scurt prin tezele sale despre spirit ca *înflorire a materiei* şi *oglindă a universului*. Comentatorii burghezi au calificat această poziţie drept „realism naiv" [5], aşa cum neopozitiviştii criticaţi de Lenin în *Materialism şi empiriocriticism* vorbeau cu dispreţ despre materialism, calificîndu-l „realism naiv".) Observaţiile de mai sus pledează, credem, pentru o caracterizare mai nuanţată a operei şi concepţiei istoricilor noştri din epoca modernă, pentru renunţarea la unele scheme rigide. Redarea a ceea ce este general, comun istoriografiei unei epoci se poate face nu neapărat prin titluri şi denumiri de curente mai mult sau mai puţin reale, ci prin caracterizările de conţinut.

A. D. Xenopol ar putea fi astfel încadrat în istoriografia liberală (sau burghezo-democrată) din epoca de dezvoltare a capitalismului în ţara noastră în deceniile în care relaţiile de producţie capitaliste, devenite dominante în economie, se întăresc şi se extind.

4. La paragraful „Începuturile istoriografiei marxiste" s-ar putea menţiona şi numele lui Panait Muşoiu, care a încercat să aplice materialismul istoric la istoria ţării noastre [6].

DAN SIMONESCU (Institutul de istorie al Academiei R.P.R., Bucureşti)

Cînd se va realiza lucrarea *Istoriografia modernă a Romîniei*, prezentată spre „discuţii" în larg plan tematic de Şt. Pascu şi Eugen Stănescu, vom putea spune că cercetările în R.P.R. au atins o culme însemnată a gîndirii istorice, a interpretării materialiste şi dialectice a faptelor istorice. Citind paginile prezentate, îţi dai seama că lipsa de pînă acum a unui studiu amplu asupra istoriografiei romîne nu se putea umple în condiţiile de lucru anterioare anului 1944, sub regimul burghezo-moşieresc; lipsa aceasta, este drept, simţită de noi toţi, numai acum se poate realiza, interpretînd gîndirea şi metoda istoriei de pe poziţiile ştiinţifice înaintate ale concepţiei materialist-dialectice.

Cuprinderea complexă şi integrală a gîndirii istoricilor patriei noastre, indiferent de limba în care ei au scris şi de etnicitatea lor originară, este un alt merit al lucrării mult aşteptate. Numai tratînd problema astfel putem privi evoluţia tendinţelor politice, uneori contradictorii, ale concepţiei istorice romîne, începînd de la concepţia izolaţionistă a unora din istoricii ardeleni, pînă la intrarea şi a istoricilor minoritari în interpretarea general-democrată şi progresistă a istoriei (Roth, Szilagyi ş. a.).

Periodizarea propusă este ştiinţifică, pentru că urmează principalelor etape social-economice de dezvoltare a societăţii romîneşti, începînd cu sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă în zilele noastre (criza feudalismului, dezvoltarea capitalismului, faza imperialistă şi etapa marxistă). Subdiviziunile periodizării concentrează şi conturează tot mai strîns etapele intermediare: legătura tradiţională a istoriografiei moderne cu vechea istoriografie feudală cronicărească; nuanţele diferenţiate ale romantismului istoric: revoluţionar, democrat-burghez şi cel tendenţios-paseist; pozitivismul istoric, şi el variat cînd cu idei liberale, cînd de sociologism, de cri-

[5] Octav Botez, *Alexandru Xenopol, teoretician şi filozof al istoriei*, Bucureşti, 1928, p.27.

[6] Cf. A. Gălăţeanu şi N. Gogoneaţă, *Activitatea şi concepţia social-politică a lui Panait Muşoiu*, în „Cercetări filozofice", 1963, nr. 3, p. 730.

ticism, de metode pur descriptive sau de conservatorism — pentru a termina cu etapa aplicării în istorie a gîndirii materialiste.

Prezentarea istoriografiei din perioada luministă mi se pare însă prea fărîmiţată cînd se divide în luminism feudal tîrziu, burghez timpuriu şi burghez preromantic. S-ar putea face abstracţie de „luminismul feudalismului tîrziu", pentru că el este inclus în titlul capitolului: *Istoriografia în faza de criză a feudalismului* (deci feudalismul tîrziu), iar cele două feluri de luminism burghez (timpuriu şi tîrziu) pentru că sînt puţin diferenţiate între ele, s-ar putea contopi în luminismul preromantic, numit mai propriu „prerevoluţionar".

Găsesc însă în acest larg plan tematic unele formulări abstracte, care nu definesc clar ideile autorilor. Un plan tematic este întotdeauna enunciativ, nu şi explicativ în sensul demonstraţiei concrete; de aceea formulările programatice trebuie să exprime cuprinzător ideea ce urmează a fi dezvoltată în redactarea amplă. De exemplu, în numeroasele idei puse între paranteze la p. 133—134 (s-ar putea şterge parantezele) lipseşte menţiunea că, la noi, în secolul al XVIII-lea, au circulat deseori idei umaniste despre elementele culturii, în predosloviile cărţilor tipărite (ale lui Antim, cele greceşti scrise de fraţii Brîncoveni, Damaschin, Chesarie ş.a.), care au influenţat istoriografia vremii.

Afirmaţia categorică despre Stoica Ludescu, ca cronicar, nu corespunde stadiului actual al cercetărilor.

Începuturile concepţiei despre integrarea istoriei naţional-romîne în istoria universală sînt atribuite nediferenţiat mai multor istorici: cînd lui Budai-Deleanu, cînd lui Florian Aron chiar şi altor istorici ardeleni.

Alte observaţii se referă la mai multe pagini din plan, astfel că ele s-ar putea strînge într-o clasificare mai sistematică.

1. *Omisiuni*. Sînt omişi din cercetare mai mulţi istorici (în sensul larg al cuvîntului) ale căror opere ilustrează anumite concepţii şi metode istorice. Cronologic, aceştia sînt: medelnicerul Dumitrache, pentru caracterul straniu al izvoarelor folosite; Gheorgachi pentru tematica de ceremonial şi protocol introdusă în istorie; Dionisie eclesiarhul, pentru „dulceaţa" ce o simte de „a povesti... de patria sa"; cronicile rimate create de tîrgoveţi, în general protestatare faţă de samavolniciile marilor feudali. De asemenea, sînt excluşi istorici ca Gh. Murnu, I. Caragiani, Ştefănescu-Melchisedec, Al. Filippide cu *Originea romînilor*, Titu Maiorescu (discursurile sale), Gr. Popa-Lisseanu, Alex. Gîdei, Ilie Minea, I. Nistor, Gh. Brătianu, Ştefan Zeletin, Alexandru Lapedatu, Ion Lupaş. Aş putea adăuga şi pe V. Alecsandri, cu proza lui de istorie diplomatică, ş. a. Fiecare dintre aceştia vine cu o operă masivă, cu concepţii proprii, care trebuie privite critic, spre folosul acelora care îi vor citi şi analiza.

2. *Minimalizări*. Sînt scriitori-istorici trecuţi în expuneri globale, de grup, în timp ce alţii, nu mai vrednici decît aceştia, sînt analizaţi monografic (cîţiva istorici ai minorităţilor conlocuitoare). De exemplu, cred că „grupul" Ivan Teodorovici pînă la Alecu Beldiman este minimalizat în merite, ca şi grupul Ioan G. Sbiera, Şt. (nu Nicolae) Orăşanu, N. Dobrescu. De asemenea, este minor tratată partea din istoriografie care se ocupă de studiul culturii populare şi culte (cu toate elementele ei, inclusiv, mai ales, elementul artistic), istoria culturii şi a civilizaţiei.

3. *Exagerări ale meritelor unora dintre istorici*. În contrast cu unele tratări vitrege acordate unor scriitori-istorici merituoşi, se înfăţişează expuneri monografice exagerate pentru alţii, care nu corespund unei atare dezvoltări: T. V. Păcăţean, Gh. Panu (şi alţii din grupul istoricilor minoritari din Transilvania).

4. *Clasificări greşite*. Situarea istoricilor în curentele mari ale gîndirii istorice este făcută întotdeauna ştiinţific şi just. Însă, în sînul acestor mari clasificări ideologice, surprinzi mici

erori de clasificare cronologică. De exemplu, I. Heliade-Rădulescu, C. Bolliac trebuie mutaţi între M. Kogălniceanu şi Papiu-Ilarian ; Carol Schuller după Papiu-Ilarian ; C. Giurescu nu la pozitivismul conservator, ci la criticismul istoric (ca exeget al filiaţiei textelor de cronici) ; I. Nădejde înaintea lui Raicu Ionescu-Rion.

5. *Completări la „opere principale"*. Lucrarea prezentată, chiar şi în forma ei tematică rezumativă, este mult tributară bibliografiei. Din acest punct de vedere, observ ca necesare unele adaosuri la aşa-numitele „opere principale" ale diferiţilor istorici, pentru că doar pe baza lor se analizează ideile istoriografice ale istoricilor respectivi. De exemplu, sînt excluse de la locurile respective „Propăşirea" (1844) şi *Ochire istorică asupra sclăviei* ale lui Kogălniceanu. Pe idei din aceste opere se bazează caracterizarea lui Kogălniceanu ca istoric al unei societăţi împărţite pe clase sociale. La Bălcescu trebuie adăugat articolul esenţial ideologic *Mersul revoluţiei în istoria romînilor* (1850) ; la Bolliac, „Buciumul" (1862—1864), în care a publicat numeroase izvoare narative (cronici). La Hasdeu trebuie adăugate primele lui periodice istorice, care, deşi au avut o existenţă scurtă, au adus metode şi concepţii noi. La Ion Ghica trebuie adăugat interesul lui pentru istoria diplomaţiei (interes semnalat şi de Gh. Bengescu în nişte amintiri ale sale tipărite la Bruxelles, dar în romîneşte). La V. Pârvan de adăugat *Getica*, opera lui fundamentală, care ar merita în zilele noastre o reeditare adnotată şi pusă la curent cu noile cercetări.

6. *Încărcarea bibliografiei*. Sînt însă — este drept în prea puţine cazuri — şi încărcări bibliografice inutile, cum este de exemplu la Iosif Hodoş şi Gr. Tocilescu ; ar putea lipsi şi menţiunea lor ca editori ai lui D. Cantemir ; la Hasdeu ar putea lipsi lucrarea, în bună parte fantezistă, despre Luca Stroici.

7. *Adaos necesar interpretărilor*. Sînt genuri istoriografice abordate în istoriografia romînească *complet omise* în plan. Exemple am dat şi în cadrul observaţiilor generale. Acum adaug că ar trebui unele dezvoltări mai pregnante asupra *cronologiilor* (v. Naum Rîmniceanu), gen care aduce pentru prima dată în sursele folosite inscripţiile şi hrisoavele. La Mihai Cantacuzino, de asemenea trebuie menţionat că este primul genealogist romîn, în sensul ştiinţific, că a integrat *genealogia* în însuşi cursul istoriei. El este chiar superior unor genealogişti din secolele al XIX-lea şi al XX-lea (N. Docan, Şt. D. Greceanu, Leca ş. a.), care au studiat genealogia „în sine", pentru evidenţa „neamurilor" şi „spiţelor", iar nu ca auxiliar istoric. La Athanasie Marienescu trebuie subliniat *romantismul* său, cînd identifică tendenţios personajele folclorice şi cînd modifică şi mai tendenţios creaţiile orale ale poporului.

Ar trebui cercetate articolele lui M. Eminescu din unghiul de vedere istoric, pentru că ele cuprind indicaţii de metodă şi concepţie care-l situează pe poet şi ca un adînc gînditor asupra istoriei. Acad. G. Călinescu l-a caracterizat ca un „conservator progresist". Am arătat mai sus că şi alţi literaţi au scris pagini care pot oferi un interes măcar parţial istoric, în legătură cu istoria diplomaţiei romîne (V. Alecsandri, Ion Ghica, Titu Maiorescu).

8. Planul prezentat n-are o parte de încheiere, de concluzii : se termină brusc cu prezentarea uneia din istoriografii de concepţie marxistă. Cred că lucrarea nu trebuie să aibă acest sfîrşit rupt, ci ea trebuie să se completeze cu o apreciere de ierarhizare a diferitelor concepţii istoriografice, rezultată din însăşi evoluţia acestor concepţii şi sisteme de gîndire istorică — şi din ce a rămas valabil pînă azi din literatura istorică scrisă la noi în perioada ei modernă.

Încheind observaţiile mele, îmi exprim opinia că planul tematic, aşa de dezvoltat prezentat, reprezintă realizarea a circa 30% din lucrare, şi anume realizarea celei mai grele părţi a ei : temelia solidă a edificiului. Planul mai este în măsură a ne da speranţa unei realizări de calitate, care să încoroneze în modul cel mai necesar opera *Istoria Romîniei* cu o lucrare de mult aşteptată, dar care abia acum se poate da la un înalt nivel ştiinţific.

ISTORICII ROMÎNI LA CONFERINŢA INTERNAŢIONALĂ PRIVIND DESTRĂMAREA MONARHIEI AUSTRO-UNGARE

În zilele de 4—9 mai a.c. s-a desfăşurat la Budapesta o conferinţă internaţională a istoricilor. Tema principală a conferinţei, aşa cum fusese stabilită iniţial, a fost situaţia monarhiei austro-ungare în ultimele decenii ale existenţei sale (1900 1918) şi destrămarea acesteia. Conferinţa de la Budapesta a avut caracterul unei dezbateri pregătitoare în vederea Congresului internaţional de ştiinţe istorice care va avea loc la Viena în august 1965, pe a cărui ordine de zi sînt înscrise unele teme în legătură cu această problemă.

La conferinţă au participat delegaţii din R.P. Romînă, U.R.S.S., R.P. Ungară, R.S. Cehoslovacă, R.S.F. Iugoslavia, R.P. Bulgaria, Austria şi R.D. Germană, precum şi invitaţi din Franţa, Italia, R.F. Germană, S.U.A.

Delegaţia de istorici romîni, condusă de acad. C. Daicoviciu, a fost compusă din acad. Andrei Oţetea, prof. Ştefan Pascu, membru corespondent al Academiei R.P.R., prof. Miron Constantinescu, Eugen Deutsch, vicepreşedinte al Băncii de Stat a R.P.R., prof. V. Cheresteşiu, prof. Ladislau Bányai, conf. Iosif Kovács, conf. Aurel Negucioiu, Augustin Deac, şef de sector la Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., şi Nicolae Fotino, cercetător principal la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. din Bucureşti.

Conferinţa a fost deschisă de acad. Erik Molnár, directorul Institutului de istorie al Academiei R.P.U., care a anunţat ordinea de zi şi a exprimat dorinţa unei bune desfăşurări a dezbaterilor.

Lucrările conferinţei au dezbătut cinci probleme principale :

1. *Situaţia internaţională a monarhiei austro-ungare*;
2. *Problema agrară în monarhia austro-ungară*;
3. *Dezvoltarea capitalului financiar în monarhia austro-ungară*;
4. *Problema naţională în monarhia austro-ungară*;
5. *Social-democraţia şi mişcarea muncitorească în monarhia austro-ungară.*

Participanţii la conferinţă au discutat problemele respective pe baza unor referate şi coreferate repartizate din timp şi care, potrivit înţelegerii prealabile, ar fi trebuit distribuite înainte cu 2—3 săptămîni participanţilor pentru a le putea studia. Din păcate însă, acest deziderat a fost realizat doar într-o foarte mică măsură. În afara referatelor şi coreferatelor prezentate de delegaţia romînă, de două referate prezentate de istoricii maghiari şi de un referat

prezentat de istoricii cehoslovaci, celelalte referate și coreferate au fost distribuite participanților de-abia în timpul conferinței.

Fiecarei probleme i-au fost consacrate 1 3 referate și mai multe coreferate. Astfel, *Situația internațională a monarhiei austro-ungare* a fost prezentată în referatele istoricilor sovietici J. A. Pisarev și K. B. Vinogradov și în coreferatele lui L. Valiani (Italia), în cel al istoricilor romîni întocmit de acad. A. Oțetea, responsabil, Dan Berindei, E. Campus, N. Fotino și C. Mureșan, al lui Gy. Tokodi (R.P. Ungară), W. Paskaleva și Z. Todorova (R.P. Bulgaria).

Pentru *Problema agrară a monarhiei austro-ungare* au prezentat referate T. Kolossa și I. Puskás (R. P. Ungară) și un colectiv de istorici din Romînia, alcătuit din Ștefan Pascu, responsabil, C.C. Giurescu, I. Kovács și L. Vajda și coreferate P. Sándor și A. Vörös (R.P. Ungară).

Problema *Dezvoltarea capitalului financiar în monarhia austro-ungară* a fost prezentată în referatul lui J. Křižek (R.S. Cehoslovacă) și în coreferatul unui colectiv de economiști și istorici din Romînia, compus din E. Deutsch, responsabil, N. N. Constantinescu, A. Negucioiu și A. Negrea.

Problemele naționale în monarhia austro-ungară i-au fost consacrate trei referate, unul prezentat de Fr. Zwitter (R.S.F. Iugoslavia), altul de un colectiv de istorici din Romînia, format din Miron Constantinescu, responsabil, L. Bányai, V. Curticăpeanu, C. Gölnner și C. Nuțu, și al treilea de L. Katus (R.P. Ungară) și un coreferat al Mirianei Gross (R.S.F. Iugoslavia).

În sfîrșit, problema *Social-democrația și mișcarea muncitorească din monarhia austro-ungară* a fost prezentată de referatul lui T. Erényi (R.P. Ungară) și de numeroase coreferate : al lui H. Steiner (Austria), al delegației romîne, întocmit de A. Deac, I. Cicală și A. Egyed, al lui J. Droz (Franța), E. Ragioneri (Italia), H. Mommsen (R.F. Germană) etc.

Referatele și coreferatele prezentate au prilejuit dezbateri ample mai ales în jurul problemelor agrară, națională și a social-democrației.

Referatul istoricilor sovietici J. A. Pisarev și K. B. Vinogradov despre situația internațională, temeinic documentat și elaborat, a susținut teza justă că prăbușirea Imperiului habsburgic s-a datorat în primul rînd luptei revoluționare a maselor populare.

Coreferatul istoricilor romîni cu privire la situația internațională a monarhiei austro-ungare, prezentat de acad. A. Oțetea, s-a ocupat mai ales de politica expansionistă a statului dualist în sud-estul Europei și de consecințele acestei politici, care au creat noi greutăți monarhiei, au accentuat contradicțiile din sînul ei, contribuind la grăbirea procesului de destrămare a imperiului dualist.

În referatul privitor la problema agrară prezentat de istoricii romîni, pe baza datelors tatistice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și a altor izvoare contemporane, s-a demonstrat existența unor anacronisme accentuate în ce privește repartizarea proprietății funciare, a inventarului agricol viu și mort, persistența unor puternice rămășițe feudale în agricultură. Astfel gospodăriile țărănești, care reprezentau 98,92%, posedau doar 59,28% din proprietatea funciară, pe cînd cele 1,08% gospodării moșierești stăpîneau 40,72% din această proprietate. În unele țări și provincii, ca : Ungaria, Slovacia, Bucovina, Transilvania etc., disproporția era și mai mare față de media generală. Deosebiri accentuate din punct de vedere al repartizării proprietății funciare se constată și în sînul țărănimii, între cele trei categorii : 73% erau țărani săraci, 23,95% țărani mijlocași și 3,05% chiaburi. Inegalitatea repartizării proprietății funciare este evidentă și din punct de vedere național, atît în ce privește țărănimea, pe de o parte, și moșierimea, pe de altă parte, cît și în ce privește diferitele paturi țărănești. Pe întreaga monarhie, marea majoritate a moșierilor erau maghiari și germani,

iar cea mai mare parte a țărănimii aparținea naționalităților nemaghiare și negermane; majoritatea țărănimii înstărite făcea parte din națiunile dominante (maghiară și germană), în timp ce cea mai mare parte a țărănimii sărace și a proletariatului agricol aparținea națiunilor asuprite (slavi, romîni). În Austria și Ungaria, țărănimea săracă germană și maghiară era și ea exploatată de moșierime și burghezie.

În rîndurile naționalităților asuprite se dezvolta, cu sprijinul claselor dominante și ajutorul financiar al băncilor, o moșierime exploatatoare.

Repartizarea inventarului viu și mort între diferitele categorii sociale — se arăta în referat — era în raport direct cu repartizarea proprietății funciare : un număr cu totul insuficient de animale de tracțiune și unelte rudimentare în gospodăriile țărănești mici, șeptel numeros și mașini moderne în gospodăriile moșierești. Consecința acestor stări de lucruri a fost procesul de pauperizare continuă a maselor țărănești.

Dezvoltarea agriculturii pe calea burghezo-moșierească ca o consecință a nerezolvării problemei agrare de către revoluția din 1848 explică puternicele rămășițe feudale în cea mai mare parte a monarhiei habsburgice : munca în dijmă și în parte, existența jelerilor (Transilvania), a embaticarilor (Bosnia și Herțegovina) și a colonatului (Dalmația). Toate acestea au generat accentuate contradicții sociale, împletite cu contradicții naționale exprimate sub forma grevelor de seceriș, a mișcărilor țărănești și a emigrării. Contradicțiile interne au adîncit criza sistemului dualist austro-ungar și au dus, împreună cu înfrîngerile suferite de armatele austro-ungare pe fronturile de luptă, la dezmembrarea monarhiei habsburgice.

Referatele istoricilor maghiari T. Kolossa și Iuliana Puskás au înfățișat în amănunt structura socială a populației agricole în țările Austro-Ungariei, producția agricolă a Ungariei și piața monarhiei, fără a analiza complet din punct de vedere social-politic consecințele acestor stări de lucruri, fără a urmări problemele pînă la capăt (oprindu-se, de altfel, la 1914).

La dezbaterile ce au urmat în legătură cu problema agrară, s-a ridicat de către unii istorici maghiari problema dacă din punct de vedere social-economic masele populare aparținătoare naționalităților oprimate au fost mai greu exploatate decît cele ale națiunilor dominante. Intervenția lui I. Kovács din Cluj, N. Havranek, P. Hapak (R.S. Cehoslovacă) și L. Valiani (Italia), ca și răspunsul referentului romîn Șt. Pascu, au dovedit cu date și fapte concrete procesul de pauperizare a maselor țărănești lipsite de pămînt și inventar și creșterea numerică a proletariatului agricol ca urmare a acestui proces. Exploatarea mai accentuată a maselor populare ale naționalităților asuprite a fost dovedită de asemenea cu date privitoare la salariile muncitorilor agricoli și industriali pentru Transilvania, Slovacia și provinciile sud-slave. Prin aceasta se demonstra că existența dublului jug, social și național, era o realitate în Imperiul austro-ungar în faza imperialistă a capitalismului.

Cu privire la problema capitalului financiar, referatul istoricului ceh J. Křížek a tratat problema în ansamblu, iar coreferatul prezentat de economiștii și istoricii romîni s-a ocupat de aspectele acestei probleme pentru Transilvania. S-a arătat situația de inferioritate a băncilor romînești față de capitalul bancar austro-ungar, participarea mai slabă a capitalului bancar romînesc în industrie și orientarea lui spre agricultură, din cauza unei limitări și discriminări continue din partea monopolurilor austriece și maghiare. Dezvoltarea capitalului financiar în Transilvania mai era împiedicată și de rămășițele feudale puternice, precum și de concepțiile retrograde ale claselor dominante.

Discuțiile în legătură cu capitalul financiar s-au purtat în legătură cu cauzele care au împiedicat dezvoltarea acestuia în provinciile locuite de naționalitățile nemaghiare și negermane. Față de tezele unor istorici care nu recunoșteau politica economică discriminatorie a claselor dominante germane și maghiare, coreferentul romîn E. Deutsch a ilustrat cu date concrete această realitate istorică din monarhia austro-ungară din acea vreme, arătînd că banca Albina era exclusă de la reescontul băncii de stat.

După dezbaterea situaţiei internaţionale, a problemei agrare şi a capitalului financiar, potrivit ordinii stabilite de organizatorii conferinţei, urma dezbaterea problemei naţionale. Într-un interviu al acad. Erik Molnár, directorul Institutului de istorie din Budapesta, în legătură cu lucrările conferinţei, apărut în ziarul ,,Esti Hirlap'' din 6 mai a.c., se relata pe scurt desfăşurarea lucrărilor de pînă atunci, fiind incluse şi dezbaterile cu privire la problema naţională ce urmau să aibă loc de-abia a doua zi. În legătură cu această chestiune, prof. Molnár afirma că în centrul dezbaterilor s-ar fi situat ideea că nu era o necesitate ca în locul monarhiei austro-ungare să ia fiinţă state naţionale burgheze independente, ci că s-ar fi putut crea o federaţie. Aceste informaţii nu corespundeau realităţii, deoarece problema naţională nu se dezbătuse încă şi deci nu putea să se ridice o asemenea întrebare. Faţă de această situaţie, la obiecţiile ridicate în numele delegaţiei noastre de acad. C. Daicoviciu, prof. Molnár, la deschiderea şedinţei, a declarat că articolul din ziar este ,,unrichtig und simplifiziert'' (inexact şi simplificat) şi că a fost dat ziarului fără ca dînsul să-l fi văzut.

Dezbaterile problemei naţionale au suscitat cele mai ample discuţii. Cele două referate au tratat amplu această problemă : prof. Fran Zwitter din Ljubljana a prezentat, cu unele completări, tezele raportului său de la Stockholm. Un coreferat a fost prezentat de L. Katus. Istoricii romîni au înfăţişat multilateral şi documentat asuprirea naţională la care au fost supuse naţiunile oprimate în Imperiul austro-ungar. Referatul prezentat de istoricii romîni a examinat problema naţională din Imperiul austro-ungar din punctul de vedere al contradicţiei fundamentale în societatea capitalistă, contradicţia dintre proletariat şi clasele exploatatoare, burghezia şi moşierimea. Lupta de clasă s-a manifestat cu putere în forma grevelor muncitoreşti, a mişcărilor ţărăneşti şi prin luptele maselor populare ale naţionalităţilor.

Faţă de această realitate, concepţiile burgheziei şi moşierimii din Austro-Ungaria : dualistă, centralistă, federalistă şi pangermanistă urmăreau să găsească formele de salvare a monarhiei dualiste, roasă de adînci contradicţii. Aceleaşi scopuri le urmărea şi teoria împărţirii naţiunilor din Imperiul austro-ungar în naţiuni ,,istorice'' şi ,,anistorice'', care ascundea încercarea justificării asupririi naţionale. Referatul analizează critic toate aceste teorii, opunîndu-le diferenţierea ştiinţifică, leninistă, a naţiunilor în dominante şi asuprite.

Au fost înfăţişate, în continuare, politica de asuprire naţională a claselor stăpînitoare în perioada 1900—1914 şi mişcările de eliberare naţională ale popoarelor slave şi romanice, pentru scuturarea jugului, unificarea şi independenţa naţională.

Primul război mondial arăta referatul istoricilor romîni — a accentuat şi mai mult contradicţiile sociale şi naţionale, ca urmare a înăspririi asupririi naţionale de către clasele stăpînitoare austriece şi maghiare. Faţă de politica oportunistă a vîrfurilor burgheziei acestor naţionalităţi, se realizează o unitate de luptă pentru eliberarea socială şi naţională a maselor populare ; din 1916 1917, la această luptă participă şi o parte a burgheziei naţionale.

Contradicţiile sociale şi naţionale tot mai accentuate, ecoul Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, înfrîngerea armatelor austro-ungare pe frontul de luptă au dus la destrămarea imperiului dualist. Acesta n-a mai putut fi salvat prin planurile de a se acorda autonomie naţiunilor asuprite ; acestea pretindeau dreptul la autodeterminare, care a fost realizat în toamna anului 1918.

Pe baza acestui drept, masele populare romîneşti din Transilvania, întrunite la 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia într-o mare adunare care n-a fost o adunare în sensul obişnuit al cuvîntului, ci o reprezentanţă naţională, cu caracter instituţional — au hotărît unirea Transilvaniei cu Romînia.

În dezbaterile ce au urmat cu privire la problema naţională, unii dintre participanţii la discuţii, datorită înţelegerii greşite a problemei sau a alterării terminologiei ştiinţifice, au apărat teza eronată a ,,naţiunilor istorice'' şi a ,,naţiunilor anistorice'', au contestat caracterul dublului jug la care au fost supuse masele populare ale naţiunilor oprimate ; alţii au exprimat

îndoieli în legătură cu caracterul adunării naţionale de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, care a hotărît unirea Transilvaniei cu Romînia.

La discuţiile asupra problemei naţionale au intervenit: L. Valiani (Italia), N. Nikov (R.P. Bulgaria), T. Z. Islamov, K. B. Vinogradov (U.R.S.S.), L. Bányai din Bucureşti, Ştefan Pascu din Cluj etc. Obiecţii ridicaseră mai ales J. Droz (Franţa), V. M. Turok (U.R.S.S.), A. Pichlik (R.S. Cehoslovacă), H. Mommsen (Germania occidentală).

În răspunsul său, prof. Miron Constantinescu a demonstrat pe larg şi temeinic că împărţirea naţiunilor în „istorice" şi „anistorice" este cu totul nejustă, că popoarele socotite „anistorice" (popoarele slave şi romanice) şi-au creat state medievale şi moderne proprii, au avut o cultură dezvoltată, au adus o contribuţie de seamă în lupta împotriva invaziilor mongole şi turceşti. Referentul romîn a demonstrat că singura distincţie corespunzătoare realităţii este aceea pe care o face Lenin între naţiunile „dominante" şi naţiunile „asuprite". Referentul romîn a subliniat apoi internaţionalismul social-democraţiei romîne în perioada 1914—1917 şi al grupurilor comuniste în perioada 1918—1919, care, în fruntea aripii stîngi a Partidului Socialist din Romînia, au acordat sprijinul lor pentru marea revoluţie socialistă rusă şi revoluţia socialistă din Ungaria.

În legătură cu justa înţelegere a istoriei Romîniei, vorbitorul s-a referit — pe scurt — la unele momente principale, ca formarea poporului romîn, formarea statelor feudale, lupta antiotomană, alcătuirea şi desăvîrşirea statului modern Romînia, dezvoltarea clasei muncitoare şi a mişcării muncitoreşti în ţara noastră. Prof. M. Constantinescu a relevat importanţa istorică a adunării de la Alba-Iulia. Cei peste 100 000 de participanţi la adunare au exprimat voinţa tuturor romînilor din Transilvania de a se uni cu Romînia. Rolul hotărîtor în aceasta l-au avut masele populare, deşi unirea s-a făcut sub hegemonia burgheziei, care n-a respectat apoi hotărîrile adunării.

Unele puncte de vedere susţinute în referatele cu privire la problema naţională au fost însuşite şi de istoricul maghiar L. Zsigmond, care, vorbind în numele mai multor istorici maghiari, a declarat că aceştia nu sînt de acord cu opinia acelor istorici maghiari care susţin menţinerea Imperiului austro-ungar după 1918 într-o altă formă.

Un referat valoros în chestiunea social-democraţiei din Ungaria a fost prezentat de Erény Tibor din R.P.U. (Institutul de istorie a partidului). La problema social-democraţiei şi a mişcării muncitoreşti din Imperiul austro-ungar, coreferatul susţinut de istoricii romîni a demonstrat că, la începutul secolului al XX-lea, în mişcarea social-democrată se resimt o serie de slăbiciuni, care au influenţat activitatea întregii mişcări; atît în programul ei, cît şi în politica ei zilnică, s-a făcut simţită influenţa oportunismului caracteristic partidelor social-democrate din Internaţionala a II-a. Astfel majoritatea conducătorilor social-democraţi nici nu au ridicat problema necesităţii obiective a revoluţiei socialiste şi a dictaturii proletariatului. În problemele de bază ale transformărilor burghezo-democratice, atitudinea majorităţii conducătorilor era greşită; respingînd ideea împărţirii marii proprietăţi agrare, ei n-au putut antrena ţărănimea în lupta dusă de proletariat. În problema naţională, aceşti conducători urmau linia austromarxiştilor, negînd dreptul naţiunilor la autodeterminare, ajungîndu-se la fărîmiţarea forţelor proletariatului. Cu toate aceste limite, mişcarea social-democrată din Transilvania a fost cea mai puternică forţă organizată care a luptat pentru drepturile poporului, a demascat exploatarea socială şi asuprirea naţională, militînd pentru eliberarea din exploatare a maselor populare.

Problema social-democraţiei în Austro-Ungaria a fost viu discutată de numeroşi participanţi la conferinţă, unii dintre aceştia exagerînd rolul conducerilor partidelor social-democrate şi ai liderilor reformişti ai acestora: Victor Adler, Karl Renner, Otto Bauer, Garami Ernö,

Weltner I. etc. în organizarea și conducerea luptei proletariatului, acoperind oportunismul acestora prin ocolirea problemelor fundamentale: dictatura proletariatului, lupta împotriva razboiului imperialist, rezolvarea problemei naționale etc.

Conferința de la Budapesta a constituit un bun prilej pentru lămurirea celor mai de seamă probleme în legătura cu ultimele decenii ale monarhiei austro-ungare. Referatele și coreferatele prezentate, confruntarea opiniilor în cursul dezbaterilor au scos în evidență justețea tezelor cu privire la existența în monarhia austro-ungară a unor contradicții adînci, economice-sociale și naționale, ce au determinat direcția procesului istoric care a dus la destrămarea inevitabilă a statului multinațional dualist, pe drept cuvînt caracterizat de Lenin ca o ,,închisoare a popoarelor'', un imperiu retrograd, clerical și semifeudal. Destrămarea monarhiei dualiste a dat posibilitatea națiunilor oprimate să-și creeze state naționale independente sau să-și desăvîrșească unificarea națională spre care au năzuit neîncetat.

Referatele prezentate de istoricii romîni cu privire la cele două probleme principale, agrară și națională, cît și coreferatele, s-au bucurat de aprecierea majorității participanților, care au recunoscut justețea tezelor și a concluziilor acestora.

La sfîrșitul dezbaterilor, comisia de coordonare a lucrărilor conferinței a discutat publicarea referatelor, coreferatelor și a discuțiilor în volume separate pentru fiecare problemă în parte. Cu acest prilej, delegația romînă, reprezentată de acad. C. Daicoviciu în acea comisie, a obținut consimțămîntul pentru publicarea la București, de către Comitetul național al istoricilor din Romînia, a 3 din cele 6 volume, și anume cele privitoare la problema agrară, dezvoltarea capitalului financiar și bibliografia monarhiei austro-ungare. Celelalte volume urmează să fie publicate în următoarele țări: R. D. Germană, situația internațională a monarhiei austro-ungare; R.P. Ungară, problema națională și R.S. Cehoslovacă,social-democrația și mișcarea muncitorească.

În sfîrșit, pentru ca cititorii din țara noastră și din alte țări să poată cunoaște în mod științific aceste importante probleme, referatele și coreferatele elaborate de istoricii romîni vor fi publicate într-un volum în limba romînă și într-un alt volum în limba franceză.

ȘTEFAN PASCU
Membru corespondent al Academiei R.P.R.

NOI MANIFESTĂRI ALE COLABORĂRII ȘTIINȚIFICE SUD-EST EUROPENE

Asociația internațională de studii sud-est europene a reușit încă din primul an de la înființarea sa (23 aprilie 1963) să desfășoare o serie de acțiuni eficiente în sensul lărgirii colaborării științifice privind studiile civilizațiilor din această parte a lumii.

Primul bilanț al acestei activități l-a prilejuit reuniunea Biroului Asociației, care a avut loc la Atena în zilele de 27 și 28 ianuarie 1964. Reuniunea nu a însemnat numai obișnuita ședință de lucru a forului conducător al unei organizații științifice internaționale. Ea a oferit posibilitatea unor fertile schimburi de păreri în diferite probleme comune de studiu ale savanților prezenți. Din relațiile stabilite sau reînnoite în cadrul reuniunii a reieșit dorința de colaborare a oamenilor de știință din țările Europei de sud-est și satisfacția lor că asociația oferă cadrul fa-

vorabil acestei colaborări. Convocată în centrul însuși al unei străvechi civilizații europene, reuniunea a însemnat pentru toți participanții prilejul de a desfășura o activitate științifică utilă, vizitînd institute de cercetări, biblioteci, arhive, muzee și monumente.

La reuniune au participat, pe lîngă membrii Biroului Asociației (format din reprezentanți ai Albaniei, Bulgariei, Franței, Greciei, Iugoslaviei, Romîniei și Turciei), o serie de observatori din țările amintite, cercetători în domeniul studiilor sud-est europene. Delegația țării noastre a fost formată din acad. Em. Condurachi, director al Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., secretar general al Asociației, prof. univ. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei R.P.R., director al Institutului de studii sud-est europene al Academiei R.P.R., care a participat ca observator, și Virgil Cândea, director al Secretariatului Asociației și secretar al reuniunii.

Raportul de activitate a Asociației pe anul 1963 prezentat Biroului de acad. Em. Condurachi a scos în evidență faptul că Asociația a reușit în primele luni de la crearea sa să se impună atenției cercurilor științifice internaționale ca un centru important de polarizare și întărire a colaborării între savanții preocupați de studiile sud-est europene. Răspunzînd invitației Asociației, șapte țări au creat pînă în prezent comitete naționale de studii sud-est europene și au cerut afilierea lor la asociație : Albania, Austria, Bulgaria, Danemarca, Iugoslavia, Romînia, U.R.S.S. În alte cîteva țări — ca Anglia, Franța, Grecia și Turcia —, crearea acestor comitete este în curs. De pretutindeni sosesc pe adresa Asociației scrisori prin care institute științifice sau cercetători ai diferitelor aspecte ale civilizațiilor balcanice cer informații despre programul Asociației sau își manifestă dorința de a participa la acest program.

O dată depășită — cu sprijinul financiar al U.N.E.S.C.O., al Consiliului internațional pentru științe filozofice și umane și al Academiei R.P.R. — faza organizării Secretariatului Asociației (care funcționează în București, str. I.C.Frimu nr. 9), acesta a și început să desfășoare o serie de activități în sprijinul colaborării științifice, facilitînd procurarea de documentație, publicînd Buletinul AIESEE (nr. 1—2/1963), pregătind organizarea comitetelor de studii, în cadrul cărora se vor asocia eforturile cercetătorilor din diferite țări pentru cunoașterea mai bună a diferitelor probleme legate de trecutul comun al popoarelor din sud-estul european.

Formarea acestor comisii a constituit obiectul principal al discuțiilor pe marginea proiectului de program al Asociației prezentat de secretarul general. S-a prevăzut ca în 1964 să-și înceapă lucrările mai multe comisii, și anume : arheologia Europei de sud-est ; unitate și diversitate în etnografia și folclorul sud-estului european ; aportul bizantin și elementele originale ale artei popoarelor sud-est europene ; pătrunderea ideilor progresiste ale iluminismului în culturile sud-est europene ; documentarea studiilor sud-est europene.

Contactele stabilite pînă acum de Secretariatul Asociației cu diferiți savanți în domeniile menționate mai sus au arătat cu cît interes este așteptată crearea acestor comisii, nu numai în țările balcanice, dar și în alte țări cu o îndelungată tradiție științifică în studiile sud-est europene.

În cadrul discuțiilor, au fost bine primite inițiativele și propunerile prezentate de Comitetul pentru studii sud-est europene din R.P.R. prin prof. univ. Mihai Berza, vicepreședinte al acestui comitet. Comisia privind pătrunderea ideilor progresiste ale iluminismului în culturile sud-est europene, ideea întocmirii și publicării unui *Ghid de documentare în studiile sud-est europene*, inițiativa lansării unui apel către instituțiile științifice din întreaga lume de a participa la reconstrucția și dotarea bibliotecii Universității din Skopje (R. S. F. Iugoslavia), lovită de recentul cutremur — toate aceste propuneri au fost acceptate în unanimitate de către Birou. În cursul lucrărilor acestei reuniuni s-a subliniat în repetate rînduri rolul activ pe care țara noastră l-a avut și îl are în domeniul colaborării științifice sud-est europene.

Tradiția — veche în știința romînească — a studiului civilizațiilor balcanice, ilustrată prin opera lui Nicolaie Iorga, Vasile Pârvan, și continuarea acestei tradiții prin Colocviul de

civilizații balcanice (Sinaia, 1962) și crearea Asociației internaționale de studii sud-est europene (București, 1963), ca și climatul favorabil pe care țara noastră l-a oferit și îl oferă reuniunilor științifice în acest domeniu sînt recunoscute și afirmate ca un aport valoros la opera de înțelegere și apreciere reciprocă a popoarelor din Balcani prin cunoașterea științifică.

Reuniunea s-a încheiat cu rezoluția ca proiectul de program, aprobat de Birou, să fie supus Comitetului internațional (care se va întruni la Sofia între 26 aprilie și 3 mai 1964). O serie de alte rezoluții privind organizarea comisiilor de studii, încurajarea formării de noi comitete naționale, publicarea de lucrări științifice în colaborare etc. au fost de asemenea adoptate.

Președintele asociației, prof. univ. D. Zakythinos, director al Centrului de studii bizantine din Atena, și Comitetul grec de organizare a reuniunii au creat delegaților toate facilitățile pentru folosirea cu maximum de profit a vizitei lor în Grecia. Au fost organizate excursii științifice în cadrul cărora au fost vizitate ruinele de la Micene, teatrul din Epidaur, biserica mănăstirii Daphni, templul lui Poseidon de la Cap Sunion. Monumentele celebre ale Atenei (Acropole, Thesseion, vechea Agora, stoa lui Attalas, teatrul lui Irod Atticus), muzeele orașului (Arheologic, Bizantin, Benaki), bibliotecile (a Academiei, Națională, Gennadeion) sau instituțiile științifice (Academia, Universitatea, Centrul de studii bizantine, Institutul francez etc.) au intrat de asemenea în programul extrem de bogat, dar cu atît mai profitabil, al participanților la reuniune.

După încheierea lucrărilor, membrii delegației romîne au prezentat la Salonic o serie de conferințe și comunicări științifice : la 2 februarie 1964, la Institutul de studii balcanice, prof. univ. Mihai Berza a vorbit despre *Realizări ale științei romînești în domeniul studiilor sud-est europene în ultimele două decenii* ; la 3 februarie 1964, la Universitatea din Salonic, acad. Em. Condurachi a ținut o prelegere despre *Coloniile grecești din Dobrogea în perioada arhaică și clasică (secolele VII V î.e.n.)*, cu proiecții ; la 4 februarie 1964, la Universitatea din Salonic, acad. Em. Condurachi a prezentat *Cercetările arheologice din Dobrogea greco-romană în ultimii 20 de ani*, cu proiecții ; la 5 februarie 1964, la Institutul de studii balcanice, acad. Em. Condurachi a vorbit despre *Raportul dintre greci și iliro-traci în antichitate.*

Aceste conferințe și comunicări au fost ascultate de un mare număr de persoane (profesori universitari, cercetători, studenți, persoane interesate de studiile clasice). În alocuțiunile de prezentare și de răspuns, rectorul Universității din Salonic și directorul Institutului de studii balcanice au subliniat interesul explicabil pe care știința greacă îl are pentru realizările științei romînești, de care este legată prin numeroase probleme de studii comune. De asemenea, s-a subliniat că expunerile despre arheologia Dobrogei pot interesa cercuri largi de cercetători din Grecia, a căror informație este încă lacunară în acest domeniu.

Vizitele făcute la Universitatea și la Institutul de studii balcanice din Salonic — unul dintre cele mai vechi centre de cercetare în acest domeniu — și discuțiile purtate cu diferiți cercetători și profesori universitari au scos în evidență dorința acestora de a participa la activitatea desfășurată de Asociația internațională de studii sud-est europene și de a lărgi relațiile de colaborare și schimburile științifice cu Institutul de studii sud-est europene al Academiei R.P.R., Universitatea din București și celelalte institute de învățămînt și cercetări din țara noastră.

Reuniunea de la Atena a permis tuturor participanților să aprecieze rezultatele binefăcatoare ale operei de colaborare științifică inițiată și promovată de Asociația internațională de studii sud-est europene. Pentru știința romînească, această reuniune, ca și vizita la Salonic, au fost un nou prilej de afirmare a dorinței de a contribui la întărirea prieteniei între popoarele balcanice, de care ne leagă un trecut comun în atîtea domenii ale vieții sociale.

Acad. Em. Condurachi și *V. Cândea*

SESIUNEA DE COMUNICĂRI A INSTITUTULUI DE ISTORIA ARTEI AL ACADEMIEI R.P.R.

Între 24 și 27 februarie a.c. s-au desfășurat lucrările sesiunii de comunicări a sectorului de artă veche romînească din Institutul de istoria artei, prilej pentru comunicarea celor mai importante rezultate obținute în ultima vreme de către cercetătorii artei noastre vechi. Ședințele au avut loc în sala Institutului de istorie al Academiei R.P.R., sub conducerea generală a acad. prof. G. Oprescu, prezidate fiind în fiecare dintre cele patru zile de prof. Ion Nestor, membru corespondent al Academiei R.P.R. și, respectiv de prof. arh. Grigore Ionescu, directorul Direcției monumentelor istorice, prof. arh. Horia Teodoru, prof. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei R.P.R., directorul Institutului de studii sud-est europene.

Toți membrii sectorului de artă veche romînească au prezentat comunicări ; de asemenea și unii colaboratori de la Institutul de studii sud-est europene.

La discuții au participat atît cercetători ai unor discipline apropiate, legate de cultura noastră veche, cît și numeroși specialiști în problemele de restaurare a monumentelor din cadrul Direcției monumentelor istorice.

Comunicările prezentate în prima zi : Maria Ana Musicescu, *Importanța cercetărilor arheologiei medievale pentru arta veche romînească* ; Irina Andreescu, *Probleme în legătură cu cercetarea artei medievale timpurii pe teritoriul patriei noastre* ; Radu Florescu, *Problema originilor basilicii creștine și pretoriul fazei tîrzii a castrului Drobeta*, au arătat, între altele, necesitatea întemeierii cercetării artei vechi, prefeudale și feudale timpurii pe rezultatele arheologice, singurele în măsură să dea la iveală monumentele ce servesc ca obiect de studiu.

În concluziile lucrărilor, prof. I. Nestor a subliniat ca importantă folosirea în cercetările de istorie de artă în primul rînd a criteriului istoric, și nu a celui formal-estetic, precum și punctul de vedere după care arta noastră veche este studiată în strînsă legătură cu arta bizantină.

În cadrul comunicarilor tratînd arta începuturilor feudalismului dezvoltat se înscriu atît comunicarea lui P. Ș. Năsturel, *Date noi asupra legendei lui Ioan cel Nou de la Succava*, cît și comunicările prezentate în a doua zi a sesiunii, prezidată de prof. arh. Grigore Ionescu. Din acest domeniu au fost lucrările : Teodora Voinescu, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova* ; Sorin Ulea, *Gavril Uric, primul artist romîn cunoscut* ; Dumitru Năstase, *Acoperișul în vechea arhitectură moldovenească* ; Vasile Drăguț, *Contribuții la cunoașterea picturii romînești din Transilvania în secolul al XV-lea.* În comunicări s-au reluat în discuție, pe baza unor date și a unor studii amănunțite, probleme de cea mai mare importanță pentru fenomenul cultural romînesc, ajungîndu-se la anumite concluzii noi cu privire la dezvoltarea sa, subliniindu-se rolul social și politic al artei în feudalismul romînesc.

În a treia zi a sesiunii, prezidată de prof. arh. Horia Teodoru, s-au prezentat comunicări legate de arhitectura muntenească : Răzvan Theodorescu, *Date noi privind fazele evolutive ale curții domnești din Tîrgoviște* ; Pavel Chihaia, *Monumente gotice tîrzii în Țara Romînească* ; Emil Lăzărescu, *Probleme ale evoluției arhitecturii muntene în secolul al XVI-lea : Biserica mănăstirii Căluiul.* Ele au adus noi contribuții în problemele dificile legate de evoluția arhitecturii medievale, precum și date în sprijinul unor viitoare restaurări.

Ultima zi a sesiunii a cuprins comunicările : Ion Radu Mircea, *Din activitatea constructivă a lui Alexandru Lăpușneanu. Date noi în legătură cu Putna* ; Florentina Dumitrescu, *Probleme ale ornamenticii în pictura murală brîncovenească* ; Rada Teodoru, *Curți întărite tîrzii*, toate aducînd contribuții prețioase în probleme legate de feudalismul dezvoltat și de epoca sa de destrămare. Concluziile întregii sesiuni au fost trase de prof. Mihai Berza, președintele ședinței.

În încheiere a vorbit acad. prof. G. Oprescu, directorul Institutului de istoria artei al Academiei R.P.R.

Comunicările şi discuţiile din cursul celor 4 zile ale sesiunii au demonstrat o dată mai mult însemnătatea acestor forme de colaborare ştiinţifică, devenite tradiţionale, care sînt sesiunile de comunicări.

Posibilitatea beneficierii de rezultatele cercetărilor într-un timp mai scurt, schimbul direct de opinii asupra unor probleme comune de studiu, supunerea la aprecierea publică a valabilităţii muncii depuse în cadrul unui colectiv de lucru au fost din plin folosite.

Vorbind în concluzie, prof. Mihai Berza a făcut cîteva aprecieri asupra desfăşurării sesiunii. Considerînd în primul rînd tematica drept bine aleasă şi dovedind o justă orientare, cu o vastă întindere în timp şi o mare diversitate, vorbitorul a arătat că nivelul abordării problemelor a fost corespunzător, autorii ferindu-se atît de sintetizări prea largi, cît şi de obiective minore, puţin interesante.

Faptul că ponderea cea mai mare au avut-o subiectele legate de arhitectură dovedeşte seriozitatea planului general de cercetare, care se axează astfel pe probleme al căror specific sobru şi rigid obligă la o maximă rigoare ştiinţifică, constituind — prin studiul respectiv — un aport în formarea unei metodologii proprii istoriei noastre de artă. Considerarea fenomenelor cercetate s-a făcut în cadrul ansamblului cultural al epocii, încadrarea lor în cuprinsul societăţii respective evidenţiind interdependenţa şi acţiunea reciprocă între bază şi suprastructură.

Pe linia dezideratelor celor mai actuale, pe care le sperăm realizate într-o apropiată perspectivă, rămîne problema colaborării concrete în cadrul unor teme de lucru comune a istoricilor artei vechi romîneşti cu cercetătorii Institutului de arheologie şi cu restauratorii monumentelor noastre medievale din cadrul Direcţiei monumentelor istorice.

Irina Andreescu

CRONICĂ

În ziua de 3 martie a.c., la Atena a avut loc, în sala Clubului oamenilor de artă şi litere, vernisajul expoziţiei de planşe cu fotografii „Monumente arheologice din Romînia", organizată de Comitetul naţional grec pentru U.N.E.S.C.O., în colaborare cu Comitetul naţional romîn pentru U.N.E.S.C.O. Expoziţia a fost deschisă de G. Kurnutos, secretar general al Comitetului grec pentru U.N.E.S.C.O. şi director general în Ministerul Educaţiei, care a subliniat că această expoziţie contribuie la dezvoltarea relaţiilor culturale între cele două ţări, în interesul păcii şi al prieteniei dintre cele două popoare.

La deschiderea oficială a expoziţiei au luat parte personalităţi politice, membri ai Consiliului Ligii de prietenie greco-romîne, numeroşi oameni de artă şi cultură din Atena. Au luat parte şi şefi ai unor misiuni diplomatice la Atena şi membri ai corpului diplomatic. Au asistat, de asemenea, Mircea Bălănescu, ambasadorul R.P. Romîne la Atena şi membri ai ambasadei.

La 5 martie a.c., prof. D. M. Pippidi, membru corespondent al Academiei R.P.R., a ţinut la Universitatea din Lyon o conferinţă intitulată *Coloniile greceşti din Dobrogea în epoca*

elenistică. Aceasta este prima conferință dintr-un ciclu ce va fi ținut de prof. D. M. Pippidi la Universitatea din Lyon, la Institutul de epigrafie, unde a fost invitat pe timp de o lună.

Cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la moartea lui Ștefan Gheorghiu — militant de seamă al mișcării muncitorești din Romînia, — la 19 martie a.c. a avut loc în capitală, la Școala superioară de partid care-i poartă numele, o adunare comemorativă. Au luat parte studenți și cadre didactice ale școlii. Tovarășul Gh. Zaharia, director adjunct al Institutului de istorie a partidului, a evocat figura lui Ștefan Gheorghiu.

În dimineața aceleiași zile, din partea Consiliului local al sindicatelor și a oamenilor muncii din întreprinderile bucureștene, au fost depuse coroane de flori la mormîntul lui Ștefan Gheorghiu de la Monumentul eroilor luptei pentru libertatea poporului și a patriei, pentru socialism, din Parcul Libertății. Cei prezenți au păstrat un moment de reculegere în amintirea eroului clasei noastre muncitoare.

R E C E N Z I I

AUGUSTIN DEAC, *Mișcarea muncitorească din Transilvania. 1890 1895*,

Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1962, 391 p.

În Editura ştiinţifică a apărut o interesantă lucrare a lui Augustin Deac, care contribuie la cunoaşterea mişcării muncitoreşti din Transilvania în prima jumătate a ultimului deceniu al secolului trecut. Din problematica lucrării rezultă atît aria destul de largă a cercetărilor sale, cît şi ineditul unor fapte şi date care vin să întregească imaginea perioadei respective.

Orientarea este judicioasă şi dă răspuns clar problemelor pe care autorul şi le-a propus spre tratare. Stilul lucrării îi conferă acesteia un nivel ştiinţific corespunzător şi accesibilitatea necesară pentru a sta la îndemîna unui cerc larg de cititori.

Cadrul economic şi social-politic pe care autorul îl face lucrării reuşeşte să oglindească situaţia din Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea, explicînd argumentat specificul acestei provincii în condiţiile dezvoltării capitalismului, cînd ea se transforma tot mai mult în furnizor de materie primă pentru regiunile vestice ale monarhiei austro-ungare, mai evoluate din punct de vedere industrial.

Pentru introducerea cititorului în problemele legate de mişcarea muncitorească în anii 1890—1895, în lucrare se face o privire retrospectivă asupra mişcării muncitoreşti din Transilvania pînă în decembrie 1890[1]. De-a lungul celor 40 de pagini sînt tratate probleme privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste în Transilvania, legăturile ei cu mişcarea muncitorească şi socialistă din Romînia, influenţa Internaţionalei a II-a asupra mişcării muncitoreşti din Transilvania, sărbătorirea primului 1 Mai în Transilvania, precum şi mişcările greviste din Transilvania premergătoare constituirii Partidului Social-Democrat.

Folosind un bogat material faptic şi interpretîndu-l în lumina învăţăturii marxist-leniniste, autorul reuşeşte să prezinte modul cum lucrătorii îşi dădeau tot mai mult seama că numai uniţi şi organizaţi ei vor putea impune îmbunătăţirea condiţiilor lor de muncă şi de viaţă. După ce menţionează primele începuturi ale organizării proletariatului transilvănean, autorul se opreşte asupra constituirii asociaţiilor profesionale şi organizaţiilor muncitoreşti cu caracter politic sub denumirea de asociaţii generale ale muncitorilor, la Timişoara, Anina, Arad, Reşiţa, Cluj, Oraviţa şi în alte localităţi din Transilvania. Toate acestea reprezentau momente ale procesului de transformare a proletariatului transilvănean din „clasă în sine" în „clasă

[1] A. Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania 1890 1895*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1962, p. 64. În continuare. trimiterile la această lucrare vor fi date în text.

pentru sine". Cu exemple concrete sînt demascate acţiunile autorităţilor burghezo-moşiereşti, care urmăreau împiedicarea înfiinţarii şi activitaţii organizaţiilor muncitoreşti.

În continuare, autorul se opreşte cu deosebire asupra congresului din 1880 desfăşurat la Budapesta, care a pus bazele Partidului General Muncitoresc. Destul de amănunţit este prezentată activitatea unor ziare în popularizarea unor lucrări ale lui Marx şi Engels care informau asupra activităţii Internaţionalei I şi a întemeietorului ei, Karl Marx. De asemenea se arată faptul că o serie de publicaţii care apăreau în vechea Romînie („Contemporanul", „Democraţia socială" etc.) erau larg răspîndite în Transilvania.

Referindu-se la influenţa constituirii Internaţionalei a II-a sub conducerea lui F. Engels, lucrarea subliniază că această influenţă a avut un rol deosebit de însemnat în consolidarea poziţiilor elementelor socialiste înaintate şi în slăbirea poziţiilor elementelor burghezo-liberale, oportuniste, care se opuneau oricărei radicalizări a mişcării socialiste. Ca un rezultat concret al acestei influenţe este prezentată şi sărbătorirea primului 1 Mai (1890) în Transilvania (p. 79—97). Manifestaţiile şi demonstraţiile la care au participat muncitorii din toate ramurile industriale s-au desfaşurat în luptă cu autorităţile burghezo-moşiereşti, iar succesul lor s-a datorat solidarităţii muncitorilor de toate naţionalităţile. Ele au marcat creşterea conştiinţei de clasă a muncitorimii, un mare pas înainte al mişcării muncitoreşti din Transilvania pe drumul indicat de Marx şi Engels (p. 97).

Capitolul al III-lea este consacrat analizei contribuţiei aduse de socialiştii transilvaneni la înfiinţarea Partidului Social-Democrat din Ungaria. Socialiştii înaintaţi din Transilvania, şi mai ales cei din Braşov, s-au numărat printre iniţiatorii acţiunii pentru convocarea congresului de constituire a P.S.D., acţiune sprijinită şi de socialiştii din Arad, Timişoara, Caransebeş şi din alte localităţi. Congresul de constituire a P.S.D. şi-a deschis lucrările la 7 decembrie 1890 la Budapesta. La el au participat şi delegaţi ai muncitorilor din Arad, Cluj, Braşov, Reşiţa, Timişoara, Orăştie, Bocşa, Dej, Caransebeş. Pe lîngă prezentarea ordinii de zi, a saluturilor aduse congresului, autorul se opreşte asupra problemelor esenţiale din cuvîntările delegaţilor muncitorilor din Transilvania, precum şi asupra rezoluţiilor adoptate. În încheierea capitolului se subliniază că congresul de constituire a P.S.D. a fost un eveniment ce reflecta adîncirea procesului de unire a mişcării muncitoreşti cu socialismul ştiinţific, o victorie a elementelor înaintate, o creştere a maturităţii concepţiilor lor, o rupere cu oportunismul şi o alăturare deschisă şi liberă la social-democraţie (p. 127).

Problema dezvoltării şi consolidării mişcării muncitoreşti din Transilvania după crearea P.S.D. ocupă un loc însemnat în economia lucrării. În explicarea acestei probleme sînt urmărite cîteva idei fundamentale care vin să confirme succesele obţinute în întărirea spiritului de organizare şi luptă, în începerea organizării sindicatelor, în împletirea muncii organizatorice cu activitatea de propagandă şi agitaţie pentru răspîndirea ideilor marxiste în masele de oameni ai muncii din Transilvania.

Mai departe, autorul înfăţişează pregătirea şi desfăşurarea sărbătorii de 1 Mai în 1891 şi 1892, ca momente importante ale luptei clasei muncitoare. Relevîndu-se poziţia elementelor socialiste înaintate care mergeau pe linia asigurării unui înalt spirit combativ, se demască cu argumente fundamentate atitudinea elementelor oportuniste din fruntea P.S.D., care era străină de adevăratele ţeluri ale luptei muncitorimii.

Insistînd cu analiza asupra acţiunilor şi grevelor muncitoreşti din anii 1891—1892, în lucrare sînt arătate cauzele lor economice şi sociale, desfăşurarea unora dintre ele, succesele şi eşecurile. Şi aici, ca de altfel pe tot parcursul cărţii — ceea ce constituie unul din principalele ei merite —, autorul arată cele două poziţii bine distincte, şi anume a elementelor socialiste înaintate şi a elementelor oportuniste, potrivnice intereselor maselor muncitoare, poziţii în care reveneau mereu

ca un laitmotiv aşa-numita „insuficientă pregătire a muncitorilor pentru desfăşurarea grevelor şi acţiunilor" îndreptate spre cucerirea unor condiţii mai bune de viaţă şi muncă (p. 165).

Capitolul al V-lea al lucrării este consacrat prezentării şi analizării în liniile sale esenţiale a procesului de clarificare ideologică ce avea loc în sînul mişcării muncitoreşti din Transilvania. Firul călăuzitor al acestui capitol îl constituie lupta dintre elementele socialiste înaintate care militau pentru interesele muncitorimii şi elementele burghezo-liberale oportuniste, străine de interesele maselor muncitoare. Analizîndu-se momentele importante ale luptei ideologice din perioada de început a mişcării muncitoreşti din Transilvania, se relevă tendinţa şi orientarea tot mai hotărîtă a muncitorilor spre o ideologie conformă cu interesele lor de clasă, bazată pe principiile socialismului ştiinţific. Cu ajutorul unor materiale documentare inedite este demascată cîrdăşia dintre elementele burghezo-liberale, strecurate îndeosebi în sînul organelor conducătoare ale P.S.D., şi autorităţile burghezo-moşiereşti, care acţionau convergent în direcţia dezorganizării mişcării şi, în ultimă instanţă, a înăbuşirii luptei revoluţionare a proletariatului. Folosind mijloace nedemne (calomnia, provocarea, denunţul etc.), oportuniştii reuşesc la sfîrşitul anului 1892 să acapareze conducerea partidului. Grupuri de elemente carieriste, străine de lupta revoluţionară a proletariatului, s-au strecurat şi în fruntea organizaţiilor locale de partid din Arad şi Timişoara. Împotriva lor s-au ridicat elementele socialiste înaintate, care, printr-o activitate tenace, au căutat să promoveze ideile socialismului ştiinţific, să lupte cu adevărat pentru cauza proletariatului. Aceşti luptători revoluţionari, care în repetate rînduri au primit indicaţii preţioase de la F. Engels, conducătorul Internaţionalei a II-a, demascau cu curaj acţiunile oportuniştilor şi esenţa lor reformistă, propagînd în rîndurile muncitorimii linia acţiunilor hotărîte şi deschise.

În lupta desfăşurată împotriva elementelor oportuniste, reformiste, socialiştii consecvenţi au folosit şi o serie de ziare, în coloanele cărora, pe lîngă demascarea faptelor comise de oportuniştii aflaţi în conducerea partidului, se popularizau teze ale marxismului, se arăta situaţia mizeră a proletariatului şi a celorlalte pături muncitoare oprimate, erau reflectate acţiunile muncitoreşti, insistîndu-se asupra necesităţii organizării muncitorilor ca o problemă de care depindea soluţionarea cerinţelor de muncă şi de viaţă ale proletariatului. Deşi aceste ziare, care apăreau datorită sprijinului material al muncitorilor, au avut o orientare în general justă, de clasă, ele nu au fost totuşi lipsite de unele limite şi confuzii, asupra cărora autorul se opreşte în lucrarea sa, minusuri ce se referă în special la problema aprecierii situaţiei claselor sociale şi a luptei de clasă.

După ce în capitolul al VI-lea analizează un şir de acţiuni ale muncitorilor din Transilvania din anul 1893 (adunări, sărbătorirea lui 1 Mai, acţiuni revendicative), lupta socialiştilor înaintaţi din Transilvania (conferinţa socialistă de la Timişoara din iunie 1893, participarea la congresul Internaţionalei a II-a de la Zürich din august 1893), precum şi legăturile acestora, în acelaşi an, cu socialiştii din vechea Romînie, lucrarea trece la studierea luptei socialiştilor înaintaţi din Transilvania pentru refacerea unităţii mişcării muncitoreşti (capitolul al VII-lea).

Problema principală a capitolului al VII-lea o constituie pregătirea, desfăşurarea şi rezultatele congresului socialist de la Arad din ianuarie 1894. Sînt subliniate eforturile stăruitoare ale socialiştilor înaintaţi pentru elucidarea divergenţelor cu oportuniştii, care se situau pe poziţia de a zădărnici acţiunile îndreptate spre refacerea unităţii. Supunînd unei analize amănunţite poziţia celor două curente existente în mişcarea muncitorească din Transilvania, autorul reuşeşte să contureze cu exactitate nu numai atitudinea lor faţă de convocarea congresului, dar şi ce interese de clasă slujeau reprezentanţii curentelor respective.

Depaşind împotrivirea autorităţilor burghezo-moşiereşti şi opoziţia oportuniştilor, la 6 ianuarie 1894 s-au deschis la Arad lucrările congresului, ceea ce reprezenta o victorie a socialiştilor înaintaţi. Dezbaterile congresului şi documentele adoptate aveau ca fir calauzitor ideea fauririi unitaţii mişcării muncitoreşti, a luptei revoluţionare hotărîte, a consolidarii politice şi organizatorice a noului partid creat, Partidul Muncitoresc Social-Democrat.

Datorita neparticiparii conducerii oportuniste a P.S.D., scopul principal al congresului lichidarea sciziunii n-a fost atins, însa prin toate celelalte rezultate pe care el le-a avut şi, mai ales, prin soluţiile preconizate (probleme de organizare, ideologice, probleme ale presei de partid, ale luptei proletariatului pentru drepturi economice şi politice etc.) a constituit un eveniment important. Dupa explicarea principalelor momente ale luptei pentru lichidarea sciziunii, autorul se opreşte la congresul de unificare a celor două partide, care s-a deschis la 13 mai 1894 la Budapesta. Prin rezultatele sale, congresul a marcat victoria aripii înaintate, revoluţionare, în reunificarea celor două partide pe baza principiilor susţinute de socialiştii înaintaţi. El a pus capăt divergenţelor existente în rîndurile partidului, proclamînd necesitatea orientării tuturor forţelor în scopul răspîndirii ideilor socialiste, organizării şi conducerii luptelor muncitorilor (p. 278).

Lucrarea se ocupă în continuare de activitatea organizatorica, de propaganda şi agitaţia socialista în perioada mai 1894 decembrie 1895, precum şi de legăturile din aceşti ani dintre mişcarea muncitorească din Transilvania şi cea din vechea Romînie. Se ilustrează cu ajutorul a numeroase fapte că întreaga activitate socialistă se făcea în condiţiile cînd clasele reacţionare şi aparatul de stat burghezo-moşieresc căutau pe toate căile sa împiedice organizarea muncitorilor şi răspîndirea materialelor cu conţinut revoluţionar.

Ca şi în părţile precedente referitoare la legaturile dintre mişcarea socialistă din Transilvania şi cea din vechea Romînie, se arată ca deşi autorităţile burghezo-moşiereşti stabiliseră măsuri severe de interdicţie, totuşi în Transilvania pătrundeau ziare şi manifeste tipărite de socialiştii din vechea Romînie (p. 294). De asemenea se menţionează faptul ca adeseori conducători ai mişcării socialiste şi muncitori din vechea Romînie vizitau centrele muncitoreşti din Transilvania, stabilind legături directe cu fruntaşii organizaţiilor muncitoreşti locale. Credem însă că în această direcţie lucrarea putea să adîncească mai mult informarea şi analiza, pentru a reflecta legăturile din ce în ce mai multilaterale , dintre socialiştii din Transilvania şi cei din vechea Romînie.

Capitolul al VIII-lea se încheie cu cîteva concluzii care au menirea să lămurească pe cititor asupra situaţiei mişcării muncitoreşti din Transilvania din anul 1895, dîndu-i în acelaşi timp perspectiva dezvoltării ei în anii următori. Apreciind anul 1895 ca începutul unei perioade grele pentru mişcarea muncitorească din Transilvania, autorul arată că, la puţin timp după conferinţa socialistă din 26 decembrie 1895, elementele burghezo-liberale, cu ajutorul autorităţilor burghezo-moşiereşti, reuşesc să pună mîna din nou pe conducerea P.S.D., dînd partidului o orientare oportunistă şi reformistă.

Ultimele două capitole al IX-lea şi X-lea — ale lucrării tratează probleme de sine stătătoare. Capitolul al IX-lea se ocupă de răspîndirea ideilor socialiste la sate în anii 1890 1895, iar capitolul al X-lea de mişcarea muncitorească şi problema naţională din Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Pornind de la caracterizarea situaţiei generale a oamenilor muncii de la sate (capitolul al IX-lea), pe care de altfel o analizează destul de amănunţit în capitolul I al lucrării sale, autorul se opreşte pe rînd, respectînd logica tratării temei, asupra problemelor esenţiale şi anume : poziţia organizaţiilor social-democrate faţă de problema ţărănească, crearea cercurilor socialiste la sate şi, în sfîrşit, mişcările şi frămîntările ţărăneşti care au avut loc în Transilvania între anii 1890 şi 1895.

Deşi preocupaţi de problema ţărănească, de situaţia din ce în ce mai mizeră a oamenilor muncii de la sate, totuşi socialiştii nu se situau încă în acei ani pe poziţia unei rezolvări marxiste a problemei agrare. Cu toate aceste limite, determinate de cauze obiective şi subiective, îndeosebi socialiştii înaintaţi chemau sărăcimea satelor din Transilvania la desfăşurarea unei lupte conştiente şi organizate pentru apărarea intereselor ei. Ca urmare a pătrunderii tot mai susţinute a ideilor socialiste la sate şi a condiţiilor grele de viaţă, în anii 1890 1895 s-au desfăşurat în Transilvania numeroase mişcări viguroase în scopul îmbunătăţirii condiţiilor de trai ale oamenilor muncii de la sate.

Analizînd în lumina învăţăturii marxist-leniniste poziţia mişcării muncitoreşti faţă de problema naţională din Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea, lucrarea reuşeşte să înfăţişeze în ansamblu poziţia faţă de această problemă a diferitelor clase sociale şi a partidelor lor politice, interesele urmărite, precum şi poziţia socialiştilor din vechea Romînie faţă de problema naţională din Transilvania. De-a lungul celor 70 de pagini ale capitolului al X-lea, autorul, operînd cu exemple semnificative şi insistînd asupra aspectelor cauzale ale fenomenelor sociale şi economice cu implicaţii naţionale, imprimă acestei părţi a lucrării probitate ştiinţifică.

În Transilvania, ca urmare a dezvoltării capitalismului, a apărut şi burghezia romînească alături de burghezia maghiară şi germană. Burghezia romînească, aflată în stare de inferioritate economică şi politică faţă de clasele dominante maghiară şi austriacă, urmărea să lichideze această inferioritate, să acapareze poziţii favorabile în ce priveşte participarea cu drepturi egale la viaţa economică şi politică. Urmărind să-şi rezolve interesele sale de clasă, ea ignora în mod deliberat, faptul că oamenii muncii romîni, de la oraşe şi sate, luptau împotriva exploatării, pentru obţinerea unor condiţii mai bune de viaţă şi de muncă. De aceea ea nu numai că refuza orice colaborare cu organizaţiile muncitoreşti şi socialiste, dar căuta să sprijine autorităţile imediat ce se iveau răzvrătiri şi demonstraţii ale maselor muncitoare romîneşti, să le domolească, îndemnînd la ordine şi linişte. În lucrare sînt date numeroase exemple din care rezultă că, în pofida metodelor de opresiune ale claselor dominante ungare, oamenii muncii romîni şi maghiari duceau lupta comună împotriva exploatatorilor şi asupritorilor.

Socialiştii din vechea Romînie s-au situat pe poziţia sprijinirii mişcării naţionale a populaţiei romîneşti din Transilvania, explicînd că samavolniciile pe care le îndura populaţia romînă din Transilvania veneau din partea claselor dominante din monarhia austro-ungară, şi nu din partea maselor populare maghiare, militînd în acelaşi timp pentru înfăptuirea unei astfel de uniri a Transilvaniei cu Romînia, care să aducă maselor populare, pe lîngă eliberarea naţională, şi pe cea socială. Spre deosebire de poziţia socialiştilor, clasele exploatatoare din vechea Romînie, interesate în aţîţarea urii între masele populare romîneşti şi cele din Austro-Ungaria, propagau stăruitor ideea că „ungurii" asupresc şi împilează populaţia romînească din Transilvania. În încheierea capitolului, pe baza materialului bogat studiat, autorul arată că „socialiştii din Transilvania şi Romînia veche, stînd pe poziţiile marxismului, au atras atenţia că problema naţională nu va putea fi pe deplin soluţionată decît o dată cu înlăturarea de către proletariat a orînduirii capitaliste, bazate pe exploatare. În condiţiile societăţii noi, socialiste, orice oprimare naţională şi, prin urmare, orice mişcare naţională îşi pierd raţiunea de a fi" (p. 353).

Lucrarea, în afară de cele zece capitole, cuprinde o introducere, o încheiere, tabele cu principalele evenimente la care se referă, cu indici de nume, numiri geografice, instituţii, întreprinderi şi organizaţii, precum şi o listă bibliografică destul de completă.

Privită în ansamblu, ea reprezintă o contribuţie la întregirea cercetării ştiinţifice privind mişcarea muncitorească din Tran-

silvania în ultimul deceniu al secolului trecut, o încununare a unei munci îndelungate și perseverente desfășurate de autor. Desigur că ea mai are anumite insuficiențe[2], care vor putea fi eliminate într-o eventuală nouă ediție a lucrării. Pornind de la una din principalele cerințe ale muncii de cercetare științifică, de a-și baza aprecierile și concluziile pe temelia trainică a faptelor, autorul operează cu multe exemple concrete, date sau chiar tabele statistice. Credem însă că pe alocuri ele nu sînt suficient de analizate. De pildă, tabelele statistice de la paginile 38—39, referitoare la numărul întreprinderilor cu și fără muncitori angajați existente în Transilvania în 1891, cele de la paginile 40—41, cuprinzînd durata zilei de muncă în industrie în diferite județe și orașe din Transilvania în 1900, și altele îngreuiază lectura și nu ajută suficient pe cititor în reținerea concluziilor ce se degajează din cifrele redate. Desigur că este meritoriu faptul că sînt puse în circulație în literatura de specialitate date care sînt interesante prin ineditul lor, însă abuzul în această direcție duce în mod inevitabil la substituirea cu tabele statistice a unor aprecieri și concluzii care se cer fixate în lucrare. Din punctul de vedere al fundamentării unor aprecieri, era necesară în unele locuri mai multă precizie. Astfel, la p. 96, referindu-se la sarbătorirea primului 1 Mai (1890) și afirmînd că, „începînd cu minerii și cu muncitorii din marea industrie și terminînd cu croitorii și tinichigiii, toți erau apăsați de aceeași exploatare, *toți pășiseră pe calea luptei revoluționare*" (subl. ns. *E.M.*), autorul absolutizează o apreciere care contrazice în oarecare măsură realitatea. Realitatea — după cum rezultă și din lucrare — este că nu *toți* în mod absolut pășiseră pe calea luptei revoluționare, care presupune un anumit nivel de conștiință, organizare și înțelegere a rolului istoric al proletariatului, de gropar al societății capitaliste și de făuritor al unei societăți în care să dispară pentru totdeauna exploatarea omului de către om.

În unele locuri probleme importante sînt lăsate în suspensie, deși era în posibilitățile autorului să le dea consistență cu ajutorul materialului faptic. La p. 321, aprecierea că „masele populare romînești din Transilvania au sprijinit intens acest război just" (este vorba de războiul din 1877—1878 — *E.M.*) nu-i exemplificată cu nici un fapt concret, iar la p. 189, referindu-se la lupta fracționistă în sînul organizațiilor P.S.D. din Transilvania, autorul menționează că cele mai puternice divergențe s-au manifestat la Arad și Timișoara, ca apoi, în text, să se refere numai la Arad, ne mai amintind ce s-a întîmplat la Timișoara.

Însumînd calitățile lucrării și minusurile ei, este în afară de orice îndoială că părțile pozitive sînt predominante și că ea este o lucrare utilă, valoroasă, care vine în sprijinul celor ce se ocupă fie de predarea în școli a istoriei din perioada ultimului deceniu al secolului trecut, fie celor care au preocupări de cercetare asupra perioadei menționate. Prin conținutul ei militant, ea reprezintă o contribuție la cunoașterea tradițiilor înaintate ale mișcării muncitorești din Transilvania anilor 1890—1895. Desigur că lucrarea ar fi cîștigat și mai mult dacă autorul extindea părțile privind legăturile dintre mișcarea muncitorească din Transilvania și cea din vechea Romînie. Tratînd mai pe larg decît în forma actuală această problemă, cartea ar fi prezentat o viziune mai completă asupra cunoașterii istoriei mișcării muncitorești din patria noastră în perioada cuprinsă între anii 1890 și 1895.

E. Mănguț

---

[2] Lucrarea lui A. Deac a fost recenzată și în revista „Lupta de clasă", 1963, nr. 5, p. 94—102, unde au fost deja înfățișate unele lipsuri asupra cărora nu mai revenim.

V. P. ŞUŞARIN, *Крестьянское восстание в Трансильвании (1437—1438 гг)*, Moscova, Издательство Академии Наук СССР, 1963, 226 p.

Cartea lui V. P. Şuşarin *Răscoala ţărănească din Transilvania din anii 1437—1438* reprezintă, fără îndoială, un interes ştiinţific deosebit. De fapt, ea constituie prima monografie publicată pe această temă în U.R.S.S., deşi în manualele universitare sau în alte lucrări de sinteză sovietice găsim unele informaţii succinte despre răscoala ţăranilor transilvăneni din 1437—1438. V. P. Şuşarin a reuşit să dea cititorului sovietic o monografie amplă şi documentată, de fapt cea mai amplă în literatura străină de specialitate. Merită să fie subliniată stăruinţa autorului de a nu omite documente editate în colecţii şi publicaţii foarte dispersate. Cu unele mici excepţii, autorul a folosit toată literatura de specialitate relativ destul de bogată pe această temă, atît cea romînească sau maghiară, cît şi cea cehă şi germană.

Lucrarea constă din două părţi. În prima parte autorul se ocupă de istoria ţărănimii din Transilvania din secolul al XIV-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea, analizînd situaţia ţărănimii transilvănene în comparaţie cu cea a iobăgimii din Ungaria, Slovacia şi Ucraina subcarpatică. În partea a doua sînt expuse evenimentele premergătoare răscoalei de la Bobîlna şi însăşi răscoala.

Înainte de a trece la expunerea detaliată a situaţiei ţărănimii transilvănene şi a relaţiilor agrare din această ţară în perioada amintită, V. P. Şuşarin face o prezentare rezumativă a istoriei politice a Transilvaniei începînd chiar din secolul al X-lea. El arată: „Cea mai veche populaţie a Transilvaniei o constituie vlahii — strămoşii romînilor de azi" (p. 5). Bazîndu-se pe cercetările mai noi ale istoricilor romîni (B. T. Câmpina, Şt. Pascu şi alţii), autorul schiţează procesul de cristalizare a relaţiilor feudale din această parte a teritoriului romînesc în secolele X—XI, arătînd şi consecinţele pătrunderii aici a triburilor maghiare şi ale ocupării Transilvaniei de către regatul feudal maghiar.

În două capitole separate sînt analizate aspecte referitoare la istoriografia şi izvoarele privind situaţia ţărănimii transilvănene. Capitolele respective se remarcă printr-o documentaţie bogată, o expunere clară şi în acelaşi timp interesantă. Aprecierile făcute asupra operei unor istorici sînt în genere convingătoare, iar încercarea de a încadra în şcoli şi curente activitatea lor, încercare deşi timidă, prezintă un anumit interes ştiinţific. Mai puţin documentate sînt acele părţi ale capitolului de istoriografie care se referă la dezvoltarea gîndirii istorice şi a studiului şi publicării izvoarelor medievale în epoca de ascensiune a burgheziei. Faptul se reflectă mai cu seamă în privinţa istoriografiei romîneşti din Transilvania. Cercetările întreprinse de reprezentanţii Şcolii ardelene (în special Gh. Şincai), de conducătorii revoluţiei din Transilvania din 1848—1849 (în mod deosebit G. Bariţiu, A. Papiu-Ilarian, Al. Treboniu-Laurian şi alţii) reprezintă un interes ştiinţific deosebit. Expunerea măcar şi succintă a lucrărilor, concepţiilor şi cercetărilor acestor istorici ar fi îmbogăţit capitolele respective din carte şi, după părerea noastră, ar fi modificat într-o anumită măsură unele concluzii ale autorului.

Capitolele cele mai interesante din prima parte a cărţii lui V. P. Şuşarin sînt, fără discuţie, cele referitoare la dezvoltarea forţelor

de producție în agricultura, evoluția rentei feudale, situația juridică a țărănimii și diferențierea ei.

Punînd accentul pe studiul dezvoltării forțelor de producție în agricultură și a economiei agrare în genere, V. P. Șușarin se ocupa mai puțin în cartea sa de dezvoltarea orașelor transilvanene în perioada analizată. Or, tocmai formarea orașelor ca puternice centre meșteșugărești și comerciale reprezinta factorul cel mai însemnat al întregii dezvoltari economice a Transilvaniei în secolele XIV XV[1].

Dezvoltarea orașelor și a producției de marfuri nu putea sa nu aiba o influență hotarîtoare asupra evoluției economiei agrare și asupra relațiilor agrare în general și a evoluției rentei feudale. Studiind premisele socialeconomice ale răscoalei de la Bobîlna, trebuie sa ținem seama de faptul ca a crescut rolul orășenimii în cadrul general al intețirii contradicțiilor sociale; orașele erau principalii susținatori ai luptei antifeudale a țărănimii. Contradicțiile dintre orașe, pe de o parte, și clasa feudală, pe de altă parte, erau însă limitate de faptul că în interiorul însuși al orașelor au apărut contradicții interne, iar conducerea orașelor se afla în cea mai mare parte a lor în mîinile păturii subțiri a patriciatului, care în 1437 se va situa de partea clasei feudale. În același timp, sărăcimea orașelor și a tîrgurilor aflate în aria de răspîndire a răscoalei va lua parte activă la luptele țărănimii răsculate. Apare deci și în Transilvania participarea oașelor și a tîrgurilor la rascoală, aspect caracteristic războaielor țăranești din evul mediu european. Această realitate ne îndeamnă să considerăm deosebit de important studiul dezvoltării orașelor, al producției de mărfuri și al contradicțiilor și luptei sociale din orașele Transilvaniei în perioada respectivă. Studiul insuficient de adîncit al acestor aspecte sărăcește imaginea schițata de V. P. Șușarin despre fenomenul complex al contradicțiilor sociale care au dus la marile ciocniri de clasă din 1437—1438.

În ce privește formele rentei feudale, autorul ajunge la concluzia că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea locul predominant în obligațiile țărănimii transilvănene îl ocupă renta în natură și în bani. Robota în această perioadă constă din cărăușie și lucrări de folos obștesc. Este justă observația autorului că izvoarele acestei perioade nu pomenesc despre robota în muncile agricole. Aceste concluzii se bazează mai cu seamă pe analiza statutelor capitlului de la Oradea din 1374.

În argumentarea tezelor sale, autorul recurge adesea la metoda studiului comparativ al fenomenelor. Astfel, în evoluția obligațiilor feudale ale țărănimii el cercetează documente referitoare la Ungaria, Slovacia și Ucraina subcarpatică. În ansamblu, autorul reușește să înfățișeze un tablou mai cuprinzător al obligațiilor țărănești, să scoată în evidență și specificul evoluției rentei feudale în Transilvania. În unele cazuri însă, metoda studiului comparativ se pare că se transformă în scop în sine. Uneori se analizează izvoare referitoare la perioade foarte îndepărtate (de exemplu secolul al XIII-lea) de fenomenul studiat și la regiuni cu o serie de trăsături specifice, așezate la o distanță mare de Transilvania (de exemplu teritorii austriece), ceea ce nu putea să ducă la explicarea mai adîncă a fenomenului istoric transilvănean. Cartea apare, în unele cazuri, încărcată cu amănunte

[1] Este inexactă informația autorului (p. 30) ca statutele de breasla cuprinse în actul din 9 noiembrie 1376, publicat în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, p. 449 452 (și nu 449—459, cum se scrie în lucrarea lui V. P. Șușarin), s-ar referi la *șapte* orașe din Transilvania. În realitate, în acel act sînt pomenite doar următoarele orașe: Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie, deci patru orașe. Citam partea respectivă din document, „...Pro singulis fraternitatibus mechanicorum in Cibino, Castroschez, Mülhbach et Warasio existentium" (p. 449). Cf. pentru aceasta și *Istoria Romîniei*, vol. II, București, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 232; Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1954, p. 85 87; L. Demény, *Az 1437 1438 évi bábolnai népi felkelés* (Rascoala populară de la Bobîlna din 1437 1438), București, Tudomanyos Könyvkiadó, 1960, p. 25—26.

care nu pot explica premisele social-economice ale răscoalei din Transilvania. Analiza mai detaliată a izvoarelor referitoare la Transilvania din perioada premergătoare răscoalei ar fi putut să ducă la constatarea unor detalii interesante cu privire la obligațiile diferitelor categorii de țărani dependenți.

Un interes deosebit reprezintă analiza pe care o face autorul evoluției rentei în muncă, punînd în discuție unele aspecte noi. Este interesantă expunerea lui V.P. Șușarin referitoare la apariția și evoluția rezervei senioriale în Transilvania.

După analiza obligațiilor țăranilor dependenți față de stăpînii feudali, autorul face o expunere detaliată a obligațiilor țărănești față de stat și de biserica catolică. Se schițează evoluția dreptului de strămutare al țăranilor, condițiile în care un iobag putea să plece de la stăpînul său feudal și să se stabilească în altă parte. Mai puțin sînt analizate metodele folosite de feudali pentru a împiedica strămutarea iobagului, deși ele au fost foarte variate și sînt reflectate în documentele vremii[2]. În legătură cu strămutarea libera în Transilvania, V. P. Sușarin ridică o problemă interesantă, și anume aceea că trebuie făcută o distincție clară între dreptul de strămutare liberă a iobagului și lupta țărănimii de a-și păstra acest drept, pe de o parte, și strămutarea forțata a unui țăran sau a unui grup de iobagi săvîrșită de un feudal, pe de altă parte. Ni se pare justă concluzia autorului că în prima jumătate a secolului al XV-lea asistăm în Transilvania la lichidarea dreptului iobagilor la strămutare liberă și putem vorbi doar de cazuri de strămutare forțată, care, evident, nu putea crea condiții de trai mai ușoare iobagului. Dimpotrivă, în urma acestor schimbări, situația țăranilor se înrăutațește pe toate planurile.

[2] Cf. Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. I, doc. nr. 3 401, 6 060; vol. II, partea a II-a, doc. nr. 6 934; G. Fejér, *Codex diplomaticus...*, vol. X 3, p. 194 195; *Corpus Iuris Hungarici*, vol. I, p. 214, 238 241 și 258 259.

Ultimele două capitole din partea I a lucrării sînt mai succinte. Capitolul al VI-lea, referitor la relațiile marfă-bani, se limitează, în fond, la schițarea dezvoltării comerțului intern și extern. Unele probleme importante ca influența relațiilor marfă-bani asupra relațiilor agrare și asupra evoluției rentei feudale, politica vamală a orașelor, contradicțiile dintre orașe și feudali în ce privește vămile și drumurile comerciale, abuzurile feudalilor săvîrșite asupra negustorilor din orașe, relațiile dintre puterea centrală și orașe — ar fi meritat, după părerea noastră, o atenție sporită în cadrul acestui paragraf. În ce privește relațiile comerciale ale orașelor Transilvaniei, documentația folosită de autor este în unele cazuri restrînsă. Aceasta se remarcă mai ales în privința legăturilor economice dintre orașele din Transilvania, pe de o parte, și Moldova și Țara Romînească, pe de altă parte. legături deosebit de intense.

Ultimul capitol (al VII-lea) este consacrat expunerii succinte a diferențierii țărănimii. Se vorbește aici de fărîmițarea sesiilor iobăgești și de apariția jelerilor etc. Un aspect esențial al diferențierii țărănimii, remarcat de V. P. Șușarin, îl constituie apariția țăranilor înstăriți, fenomen puțin cercetat în istoriografia noastră. Vorbind despre diferitele categorii ale țaranilor transilvaneni, autorul acorda, după părerea noastră, o atenție prea mică situației țaranimii libere. În genere, este necesar ca în studierea situației țărănimii din Transilvania sa se țina seama de deosebirile care existau între diferitele regiuni ale țării. Una era situația în comitate, alta în districte și scaune, iar alta pe pămîntul zis crăiesc. Din acest punct de vedere, aria de răspîndire a rascoalei din 1437 1438 este și ea plină de învățaminte.

După prezentarea unor aspecte ale situației social-economice a Transilvaniei în secolele XIV—XV, autorul trece, în partea a II-a (p. 140 209), la expunerea evenimentelor legate nemijlocit de răscoala de la Bobîlna. Și această parte se deschide cu un capitol de istoriografie, în care V. P. Șușarin schi-

ţează evoluţia cercetărilor referitoare la răscoală. Autorul trece în revistă lucrările, studiile şi articolele mai importante ale istoricilor romîni, maghiari şi saşi. Cadrul foarte restrîns al acestui capitol nu i-a permis însă autorului să facă diferenţierile necesare în ceea ce priveşte aprecierea valorii cercetărilor diferiţilor istorici[3]. V. P. Şuşarin s-a străduit să dea în acest capitol o bibliografie cît mai completă a studiilor şi lucrărilor despre temă, totuşi putem constata unele omisiuni regretabile[4]. Ar fi fost interesant pentru cititor să afle unele date despre felul în care a fost privită răscoala de la Bobîlna în istoriografia rusă şi sovietică.

În capitolul al II-lea, V. P. Şuşarin face o expunere mai amplă despre lupta antifeudală a ţărănimii în secolul al XIV-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea. El analizează formele variate pe care le-a îmbrăcat această luptă. Din expunere se degajează fenomenul ascuţirii generale a contradicţiilor sociale, care în deceniul al IV-lea al secolului al XV-lea, datorită nemulţumirilor crescînde, puteau izbucni şi au şi izbucnit într-o mişcare generală transilvăneană. Este interesantă prezentarea mai amplă a expediţiilor husite în nordul regatului feudal maghiar; ea nu se încadrează însă nemijlocit în temă şi întrerupe expunerea evenimentelor.

---

[3] Astfel I. Chr. Engel, I. Kemény, L. Szalay şi L. Kővári sînt pomeniţi împreună, afirmîndu-se că toţi aceşti „reprezentanţi ai istoriografiei nobiliare" socoteau că în 1437 s-au răsculat numai romînii împotriva ungurilor. Afirmaţia este inexactă. Szalay şi cu atît mai puţin Kővári nu negau, ci, dimpotriva, afirmau participarea ţăranilor maghiari la răscoală. Kővári numea această răscoală „măreaţă mişcare populară", „revoltă populară". El pomeneşte chiar de participarea la răscoală a micii nobilimi maghiare (Kővári László, *Erdély történelme* (*Istoria Transilvaniei*), vol. II, Pesta, 1859, p. 50—56). Despre ceea ce se spune în cartea lui Kővári la p. 49, la care ne trimite V. P. Şuşarin, pentru afirmaţia sa că Kővári ar exclude participarea ţăranilor maghiari la răscoală, amintim că la acea pagină Kővári vorbeşte despre răscoala ţărănimii romîne din Făgăraş din 1433 şi 1434, deci de o mişcare premergătoare, şi nu despre răscoala de la Bobîlna din 1437—1438. Izvoarele atestă că mişcările din 1433—1434 din Făgăraş erau răscoale ale ţăranilor romîni din aceste părţi şi deci Kővári avea perfectă dreptate. Faptul a fost argumentat de prof. Şt. Pascu (vezi Şt. Pascu, *Bobîlna*, Bucureşti, Edit. tineretului, 1957, p. 82. Cf. şi ed. a II-a, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, p. 97). De asemenea, este inexactă afirmaţia lui V. P. Şuşarin că A. Papiu-Ilarian, Ioan Russu, Al. Treboniu-Laurian, Nicolaie Densuşianu, Ioan Russu Şirianu şi N. Iorga ar fi considerat toţi răscoala de la Bobîlna drept o mişcare numai a romînilor împotriva ungurilor, iar uniunea de la Căpîlna drept o alianţă a ungurilor împotriva romînilor. Pentru a susţine cele spuse mai sus, cu titlu de exemplu, ne vom referi la N. Iorga, care de fapt arată tocmai contrariul celor afirmate de V. P. Şuşarin. N. Iorga în *Istoria romînilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I, vorbeşte de „retragerea romînilor iobagi, împreună cu alte elemente populare din Ardeal, tot aşa de nedreptăţite, elemente de origine ungurească, pe muntele Bobîlna, lîngă Olpret" (p. 103). Referitor la *Unio*, Iorga respinge părerea că ea ar fi avut un caracter naţional. El afirmă: „Din cele spuse se vede bine că nu trebuie să-şi închipuie cineva o adevărată organizare a trei naţiuni conştiente de naţionalitatea lor împotriva naţiunii noastre, persecutată pentru caracterul ei naţional. « Natio » pe vremea aceea nici nu însemna altceva decît o categorie socială, un element constituţional recunoscut formal prin legislaţie sau datine" (p. 104). N. Iorga a arătat că „de fapt între nobili intrau nu numai unguri, ci şi toţi acei cari fuseseră romîni şi cari, trecînd la catolicism, prin această schimbare intraseră de-a dreptul în clasa dominantă" (p. 105).

[4] Amintim aici publicaţiile de izvoare şi studiile apărute în „Magazinul istoric pentru Dacia", vol. III, p. 147—159; „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens", II, p. 356 şi urm.; G. Bariţiu, *Despre belulu civile transilvanu dein anni 1437 et 1438*, în revista „Transilvania" din 1873; Szabó Ervin, *A középkori parasztforradalmak s az 1437 évi felkelés* (Revoluţiile ţărăneşti din evul mediu şi răscoala din 1437), scrisă în 1905 şi publicată în 1937 de revista progresistă „Korunk" (Contemporanul). De altfel, această revistă, în 1937, la cinci sute de ani de la aniversarea acestui eveniment memorabil, a consacrat un număr special, numărul pe iulie—august 1937, răscoalei de la Bobîlna.

Răspîndirea husitismului în prima jumătate a secolului al XV-lea este tema capitolului al III-lea. Şuşarin analizează activitatea husiţilor din Moldova şi mai cu seamă din Transilvania în ajunul răscoalei de la Bobîlna. Se referă pe larg la lupta bisericii catolice condusă de inchizitorul Iacob de Marchia împotriva ereziei husite în Transilvania. Pe baza studierii izvoarelor (scrisorile episcopilor de la Alba-Iulia şi Oradea şi ale arhidiaconului din Timişoara), autorul ajunge la următoarea concluzie în legătură cu rolul mişcării husite în Transilvania : „În aceste izvoare se subliniază că husiţii, înainte de venirea inchizitorului în Transilvania, se pregăteau pentru răscoala armată şi au organizat o conspiraţie împotriva rînduielilor existente" (p. 168). Mai mult, autorul susţine că această „conspiraţie... reprezenta, desigur, o organizaţie ţărănească de masă", în sensul celora care au existat în Germania în anii premergători războiului ţărănesc din 1524—1525 (p. 169). Aceste concluzii ni se par, în mare parte, justificate. Într-adevăr, scrisorile prelaţilor catolici transilvăneni din 1436 vorbesc despre pregătirile aderenţilor husitismului în Transilvania de a porni la mişcare şi de a extermina pe prelaţi. Existenţa însă a unei oganizaţii ţărăneşti este o presupunere care trebuia argumentată.

În sfîrşit, după expunerea aşa de amplă a situaţiei social-economice din Transilvania şi expunerea luptei antifeudale a ţărănimii în perioada premergătoare răscoalei de la Bobîlna, în capitolul al IV-lea sînt expuse înseşi evenimentele răscoalei. După prezentarea succintă a cauzelor imediate ale izbucnirii ei, V. P. Şuşarin expune evenimentele din primăvara anului 1437.

Autorul propune o nouă periodizare a întregii răscoale de la Bobîlna, afirmînd că mişcarea a avut patru etape. Prima etapă, care cuprinde mişcările locale şi adunarea ţăranilor la Bobîlna — după părerea autorului —, este dominată de aripa moderată din mişcare. Ni se pare însă că încercarea ţăranilor răsculaţi de a duce tratative cu voievodul Csáki înainte de ciocnirea de la Bobîlna este un argument insuficient pentru a susţine dominarea aripii moderate în întreaga mişcare. Este însă justă, după părerea noastră, afirmaţia autorului că ciocnirea de la Bobîlna şi, în genere, perioada sfîrşitului lunii iunie şi începutului lunii iulie 1437 — considerată de V. P. Şuşarin ca etapa a doua a mişcării — constituie apogeul întregii mişcări. Presupunerea autorului despre ocuparea oraşului Cluj în această etapă este însă insuficient argumentată.

După o analiză succintă a conţinutului primei înţelegeri, V. P. Şuşarin expune evenimentele celor două etape succesive ale răscoalei pînă la înăbuşirea ei în februarie 1438. Observaţia autorului referitoare la treptata schimbare a corelaţiei de forţe dintre răsculaţi şi clasa feudală în favoarea celei din urmă este o observaţie pe care studiul atent al izvoarelor o confirmă.

V. P. Şuşarin, bazîndu-se pe analiza celor mai importante izvoare referitoare la răscoală, subliniază lupta comună a ţărănimii romîne şi maghiare din Transilvania. El scoate în evidenţă cauzele social-economice profunde care au legat într-un singur şuvoi lupta antifeudală a iobăgimii romîne şi maghiare.

Paralel cu lupta ţărănimii din centrul şi nord-estul Transilvaniei, s-a desfăşurat în primăvara şi vara anului răscoala din comitatele nord-vestice ale Transilvaniei şi nord-estul Ungariei. Această răscoală cu caracter local a fost — aşa cum arată şi V.P. Şuşarin — repede înăbuşită de forţele unite ale nobilimii din Transilvania şi Ungaria.

Ultimul capitol al lucrării tratează despre revendicările şi ideologia ţăranilor răsculaţi. V. P. Şuşarin exprimă o serie de păreri foarte interesante cu privire la răspîndirea husitismului în Transilvania şi Moldova. Sînt convingătoare mai cu seamă argumentele pe care le aduce în favoarea susţinerii tezei sale despre răspîndirea influenţei husite la romînii ortodocşi. Critica istoriografiei burgheze pe această temă este de asemenea convingătoare (p. 206—207). În acest capitol sînt expuse mai pe larg tezele husite răspîndite în Transilvania în preajma răscoalei de la Bobîlna,

teze cuprinse în raportul inchizitorului Iacob de Marchia. Din analiza acestor teze, V. P. Şuşarin ajunge la concluzia că „taboriţii transilvaneni, în calitate de reprezentanţi ai ereziei ţărăneşti şi plebeiene", au ajuns la fundamentarea „necesităţii stabilirii egalităţii între diferitele clase ale societăţii. Aceasta reprezenta, în fond, revendicarea lichidării exploatării feudale-iobăgiste şi a întregii orînduriri feudale" (p. 203). Autorul se străduieşte să argumenteze această afirmaţie, susţinînd printre altele că în tezele husiţilor transilvăneni ar fi fost exprimată ideea lichidării obligaţiilor feudale. Într-adevăr, în tezele aderenţilor husiţilor din Transilvania găsim foarte multe afirmaţii referitoare la demascarea bisericii catolice, a clerului înalt şi a papalităţii, la necesitatea reîntoarcerii la „egalitarismul" creştinismului primitiv. Pe această linie, o serie de teze se referă la metodele şi abuzurile clerului catolic prin care acesta stoarce bani de la credincioşi. Pe un ton foarte violent sînt demascaţi prelaţii venali şi lacomi. În una din tezele (nr. 41) husiţilor sînt caracterizate drept eretice acele feţe bisericeşti care se ocupă cu dijmele. Este de asemenea exprimată ideea necesităţii confiscării bunurilor bisericii catolice. Toate acestea dau un caracter revoluţionar tezelor amintite. A trage din aceste teze însă concluzia că husiţii transilvăneni ar fi exprimat ideea necesităţii lichidării exploatării şi a orînduirii feudale în genere ni se pare exagerat. Trebuie sa menţionăm faptul că tezele nu conţin nici un fel de afirmaţii în ce priveşte necesitatea lichidării obligaţiilor ţărăneşti faţă de stapînii feudali şi a proprietăţii feudale laice. De altfel, în Transilvania secolului al XV-lea dezvoltarea economică şi socială nici nu era încă coaptă pentru asemenea transformări. A vedea în tezele husiţilor transilvăneni (care deseori sînt exprimate ambiguu şi într-o formă generală) o identitate deplină cu revendicarile taboriţilor (aripa cea mai radicală a mişcării husite) înseamnă a nu ţine seama de nivelul dezvoltării economice şi sociale a Transilvaniei în comparaţie cu Cehia din prima jumătate a secolului al XV-lea. Fără a nega influenţa incontestabilă, unanim recunoscută de istoriografia marxistă din Romînia, a mişcării şi a ideologiei husite asupra ţărănimii răsculate, trebuie să subliniem că răscoala de la Bobîlna a izbucnit din cauze social-economice interne, care au determinat de altfel şi caracterul său, astfel că a o caracteriza drept „război husit" ni se pare impropriu.

Cu tot caracterul revoluţionar al tezelor husite din Transilvania, ni se pare inexactă afirmaţia lui V. P. Şuşarin conform căreia revendicările ţărăneşti şi ideologia răscoalei şi-ar fi găsit cea mai completă expresie în aceste teze husite (p. 206). Autorul socoteşte că aceste teze ar exprima ideologia părţii celei mai înaintate a răsculaţilor, iar cele cuprinse în înţelegerile de la Bobîlna şi Apatiu în 1437 n-ar fi decît expresia ideologiei aripii inconsecvente şi nehotărîte a răsculaţilor (p. 183—187). Cu toate că însuşi V. P. Şuşarin subliniază în repetate rînduri că nu trebuie confundate revendicările şi programul răsculaţilor cu aceste înţelegeri, totuşi aşa cum prezintă autorul evenimentele se degajează ideea că înţelegerile ar fi exprimat ideologia şi programul aripii moderate a răsculaţilor. Astfel, V. P. Şuşarin aduce ca argument al nehotărîrii ţăranilor faptul că în prima înţelegere reprezentanţii lor „au recunoscut în principiu «legitimitatea» exploatării feudale" (p. 186) şi au căzut de acord să elaboreze împreună cu reprezentanţii feudalilor condiţiile în care sînt dispuşi să rămînă pe pămînturile stăpînilor feudali (p. 186). Ne întrebăm: ar fi semnat oare reprezentanţii nobilimii o înţelegere în care se prevedea lichidarea proprietăţii şi a exploatării feudale, eliberarea ţărănimii? Desigur că nu, şi tocmai din această cauză nu pot fi considerate înţelegerile drept program nici măcar pentru „partea mai moderată" a răsculaţilor.

O remarcă critică avem de făcut în legătură cu structura cărţii. Cu toate că lucrarea are în titlu răscoala din 1437—1438, acest eveniment ocupă un loc prea restrîns în lucrare, mărginindu-se de fapt la 28 de pagini din totalul de 226. După părerea noastră, sînt

analizate prea succint şi expeditiv principalele documente ale răscoalei, înţelegerile. Analiza mai profundă a lor prilejuieşte constatări şi concluzii foarte interesante. Ele ne dau o oglindă fidelă a situaţiei ţărănimii, a corelaţiilor de forţă în diferitele etape ale mişcării.

Aceste observaţii şi sugestii critice, de care autorul s-ar putea folosi într-o eventuală nouă ediţie, nu pot umbri efortul autorului în abordarea acestei probleme complexe, efort care a fost încununat, evident, cu un bilanţ pozitiv. Cartea lui V. P. Şuşarin face ca răscoala de la Bobîlna, acest eveniment remarcabil din istoria Romîniei, să fie cunoscut tuturor celor care cunosc limba rusă.

L. Demény

* * * *Испанский народ против фашизма (1936—1939)*, „Сборник статей", Moscova, Издательство Академии Наук СССР, 1963, 493 p.

Au trecut 25 de ani de la terminarea războiului civil din Spania. În cursul acestor ani s-au petrecut evenimente de o mare importanţă mondială, schimbări radicale, dar lupta poporului spaniol nu a fost uitată. Acum, ca şi în trecut, eroicele lupte ale poporului spaniol atrag atenţia opiniei publice, ca şi a istoricilor şi scriitorilor din diferite ţări. Experienţa luptei poporului spaniol din anii 1936—1939 împotriva fascismului, pentru democraţie, a jucat un rol însemnat în marea bătălie pe care popoarele au desfăşurat-o ulterior împotriva fascismului. De aici necesitatea cercetării aprofundate a acestei probleme. În ultimii ani, istoriografia din ţările socialiste s-a îmbogăţit cu un număr însemnat de lucrări[1] care contribuie la cunoaşterea amănunţită, multilaterală, a evenimentelor din timpul războiului civil din Spania.

Volumul *Испанский народ против фашизма* reprezintă o culegere de articole cu caracter monografic şi memorialistic în care autorii şi-au propus să înfăţişeze unele aspecte mai importante ale luptei poporului spaniol împotriva rebeliunii fasciste. După cum se ştie, în februarie 1936 Frontul popular a obţinut o victorie strălucită în alegerile parlamentare, ceea ce a creat posibilitatea înfăptuirii pe cale paşnică, parlamentară a revoluţiei democratice. Moşierimea şi oligarhia financiară, apărîndu-şi interesele lor de clasă, s-au ridicat împotriva transformării democratice a ţării, organizînd cu concursul generalilor reacţionari rebeliunea fascistă. Rebelii au fost sprijiniţi activ de Germania şi Italia, care în aceşti ani pregăteau febril dezlănţuirea celui de-al doilea război mondial. Sprijinul substanţial acordat rebelilor de Germania şi Italia a dat războiului din Spania un caracter deosebit; el s-a transformat într-un război naţional-revoluţionar împotriva fascismului intern şi extern. Rebeliunea a început la 18 iulie 1936, dezorganizînd aparatul de stat, lipsind republica de mijloace de apărare. Masele populare, conduse de partidele şi organizaţiile Frontului popular, s-au ridicat însă în apărarea republicii.

[1] *История Коммунистической партии Испании*, Moscova, 1961; D. Ibarruri, *Singura cale*, Bucureşti, 1963; K. Maidanik, *Испанский пролетариат в национально-революционной войне*, 1936—1937, Moscova, 1960; I. Maiski, *Испанские тетради*, Moscova, 1962; D. Priţker, *Подвиг Испанской республики*, Moscova, 1963; S. Ajzner, *Madryt-Saragossa*, Varşovia, 1961; A. Cesarec, *Spanjolski sustreti*, Zagreb, 1961; J. Csatari, *A Spanyol barikadokón*, Budapesta, 1961; E. Fabian, *Sprisahanie proti Spanielskej republike 1936—1939*, Bratislava, 1961; I. Hidalgo de Cisneros, *Cambio de rumbo*, Bucureşti, 1961; A. Norden, *Das Spanische Drama*, Berlin, 1961; *Pri Madride bojovali sme o Prahu*, Bratislava, 1961 etc.

Din primele zile a fost lichidată rebeliunea în Madrid, Barcelona, Valencia şi în alte oraşe. Dar Marocul, insulele Canare, Galicia, Granada etc. au rămas în mîna rebelilor. Pentru a putea învinge un duşman care dispunea de o armată disciplinată, bine înzestrată, cu un comandament experimentat, republica trebuia să-şi organizeze propriile sale forţe armate, să mobilizeze toate resursele ţării. Unele aspecte ale acestei probleme atît de importante sînt analizate în articolul lui N. Nesterenko. *Comisariatul — stegarul Frontului popular*. După cum arată în mod just autorul, greutăţi de ordin intern şi extern împiedicau rezolvarea acestor sarcini. Puterile imperialiste au adoptat aşa-zisa politică de „neintervenţie", blocînd astfel Spania republicană şi lipsind-o de posibilitatea de a cumpăra armament şi materiale de război de peste graniţă. Principala piedică internă consta în lipsa unităţii de vederi a diferitelor partide şi organizaţii ale Frontului popular în special în problemele militare. În aceste condiţii, Partidul Comunist Spaniol a fost singurul partid care a dus o politică militară justă, elaborînd un program concret de organizare a armatei de tip nou, care prevedea, în esenţă, introducerea serviciului militar obligatoriu, crearea unei armate regulate sub un comandament unic, întărirea spatelui frontului şi formarea unei puternice industrii de război. Autorul opune acest program just poziţiei grupării socialiştilor de stînga, condusă de Largo Caballero, care nega necesitatea făuririi unei armate regulate şi se pronunţa pentru lupta de guerilă. Deşi înzestrate cu înalte calităţi revoluţionare, miliţiile populare, detaşamente de voluntari create din iniţiativa partidelor şi organizaţiilor Frontului popular, fiind formate din oameni cu o slabă pregătire de luptă, lipsite de un comandament unic, nu puteau susţine un război îndelungat împotriva unui inamic superior din punct de vedere militar. Înfrîngerile republicanilor de pe rîurile Tajo şi Alberche, de lîngă Talavera şi Toledo au dat o lovitură hotărîtoare teoriei şi practicii războiului de guerilă. Autorul consideră ca început al constituirii armatei regulate decretele din septembrie-octombrie 1936 în legătură cu transformarea miliţiilor populare în unităţi ale armatei active. A urmat apoi un şir întreg de măsuri: organizarea marelui stat-major de pe lîngă comandamentul suprem, formarea brigăzilor internaţionale de voluntari, procurarea de armament din Uniunea Sovietică şi, în sfîrşit, crearea Comisariatului militar general. Acestei din urmă măsuri N. Nesterenko îi acordă locul principal în articolul său. Comisariatul, înfiinţat din iniţiativa P.C.S., trebuia să conducă şi să coordoneze munca politică în cadrul armatei. El a jucat un rol uriaş în organizarea armatei republicane, în întărirea capacităţii ei de luptă şi în apărarea republicii. Largo Caballero, ministrul de război al guvernului Frontului popular, a încercat să împiedice desfăşurarea muncii Comisariatului, privind, pe de o parte, cu neîncredere orice ieşea din cadrul vechii forme burgheze de organizare a armatei, iar pe de altă parte — şi autorul pune accent tocmai pe acest aspect — temîndu-se de creşterea autorităţii şi influenţei P.C.S. în armată. Deşi Largo Caballero n-a putut împiedica crearea Comisariatului, el a încercat totuşi să-l folosească ca organ vremelnic menit să subordoneze armata intereselor sale. Din momentul creării sale, Comisariatul a devenit organ reprezentativ al Frontului popular, partizan hotărît al unităţii tuturor forţelor politice republicane. Această poziţie, după cum arată autorul, se opunea în mod obiectiv intenţiilor lui Largo Caballero. În primăvara anului 1937 el a pus la cale un complot politic împotriva P.C.S. şi a Frontului popular, care prevedea şi lichidarea Comisariatului. Complotul eşuînd, Largo Caballero a fost înlăturat din guvern în mai 1937. Este regretabil că Nesterenko nu a încercat să dea o privire de ansamblu asupra activităţii Comisariatului militar general, oprindu-se numai la analiza primei sale etape.

Problemele constituirii forţelor armate din nordul Spaniei sînt analizate în articolul *Răz-*

boiul pe frontul de nord[2], semnat de către F. Siutat, fostul şef al statului-major al armatei din nord. Articolul prezintă o pagină importantă şi plină de învăţăminte a războiului naţional-revoluţionar de apărare dus în regiunea cea mai dezvoltată din punct de vedere industrial a Spaniei. Analizînd luptele de pe frontul de nord, autorul scoate în evidenţă trei etape principale. Prima etapă a fost organizarea forţelor armate republicane şi stabilizarea liniei frontului (iulie — septembrie 1936). A doua etapă s-a caracterizat prin menţinerea iniţiativei de partea forţelor armate republicane (sfîrşitul lui septembrie 1936 — martie 1937). A treia etapă — înaintarea rebelilor, ocuparea provinciilor din nord de către inamic şi evacuarea armatei republicane (sfîrşitul lui martie — octombrie 1937). Această periodizare se bazează pe o delimitare justă a sarcinilor şi problemelor nodale ale fiecărei etape. În acelaşi timp, autorul urmăreşte şi desfăşurarea tuturor evenimentelor în ansamblul lor. Analizînd prima etapă, autorul îşi concentrează atenţia asupra a două probleme principale: înfrîngerea rebelilor de către masele revoluţionare înarmate în primele zile ale rebeliunii fasciste şi crearea forţelor armate republicane în nordul Spaniei (miliţiile populare). În a doua etapă, autorul urmăreşte formarea armatei regulate, crearea comandamentului militar unic al armatei din nord şi alcătuirea planului unic de acţiuni militare. Aceste măsuri, cît şi înaltele calităţi moral-politice ale armatei republicane, au permis în lunile septembrie — noiembrie 1936 desfăşurarea unor acţiuni ofensive în raioanele Oviedo, Vittoria şi altele.

În primăvara anului 1937, războiul naţional-revoluţionar a intrat într-o nouă fază. Apărarea eroică a Madridului şi înfrîngerea intervenţioniştilor italieni lîngă Guadalajara au risipit iluziile rebelilor într-o victorie rapidă asupra republicii şi i-au silit să schimbe direcţia loviturii principale. Franco şi sfătuitorii săi italo-germani au stabilit ca prim obiectiv al noului plan strategic nordul Spaniei. Un şir întreg de greutăţi cu caracter militar şi politic au influenţat în mod negativ capacitatea de apărare a acestui front. Meritul incontestabil al autorului constă în analiza adîncă şi multilaterală a acestor greutăţi. Frontul din nord a fost de la început izolat, găsindu-se la circa 200 km de celelalte fronturi. La aceasta se adăuga superioritatea militară absolută pe mare, pe uscat şi în aer a inamicului. Principala greutate de ordin politic era lipsa unui centru unic de exercitare a puterii, fiecare provincie fiind condusă de către organele locale de apărare. Dacă în Asturia şi Santander organele locale erau sub influenţa socialiştilor şi comuniştilor, în Biscaia ele erau conduse de către partidul naţionalist basc, format din elemente ale marii burghezii, partid ce nu sprijinea înfăptuirea programului Frontului popular. În Biscaia n-a fost creată armata regulată, n-au fost înfăptuite reforma agrară şi naţionalizarea industriei, adică n-au fost mobilizate toate forţele pentru apărare, ca în celelalte provincii ale republicii. Autorul critică politica guvernului lui L. Caballero, care nu a dat nici un ajutor provinciilor din nord, contribuind astfel la întărirea tendinţelor separatiste ale burgheziei naţionaliste basce, aceasta urmărind încetarea războiului şi instituirea protectoratului străin asupra Biscaiei. Cu toate aceste greutăţi, Nordul a rezistat eroic. Autorul descrie operaţiile militare din Biscaia, unde fasciştii germani au folosit pentru prima dată tactica atacului combinat al aviaţiei cu al infanteriei în spargerea frontului, experimentîndu-şi armele şi tactica militară pentru viitorul război. În Santander şi Asturia, întreg poporul s-a ridicat la luptă, rezistînd eroic două luni. F. Siutat se ocupă în articolul său, în principal, de descrierea operaţiilor militare. Analiza situaţiei politice este sumară, ea servind doar ca fond pentru explicarea situaţiei militare. De aceea se amintesc prea pe scurt acţiunile diferitelor forţe politice, eforturile susţinute ale P.C.S.

---

[2] Frontul de nord cuprinde provinciile: Asturia, Santander şi Biscaia.

pentru întarirea miliţiilor populare, pentru crearea armatei regulate cu un comandament unic, pentru organizarea spatelui frontului şi a industriei de razboi.

În această culegere sînt incluse amintirile voluntarilor sovietici N. Nikolaev, A. Rodimţev şi S. Crivoşein, care au participat la razboiul naţional-revoluţionar al poporului spaniol. Ele conţin un material faptic bogat asupra operaţiilor militare ale forţelor armate republicane din împrejurimile Madridului, Jaramei, Guadalajarei, Teruelului etc., zugravesc portretele unora dintre cei mai însemnaţi comandanţi şi comisari ai armatei republicane şi ai brigăzilor internaţionale, relevă ajutorul moral şi material pe care forţele progresiste din lume l-au dat Spaniei luptatoare.

Expresia cea mai vie a acestui ajutor a fost crearea brigăzilor internaţionale. Imediat dupa 18 iulie 1936, antifasciştii străini din Spania şi-au exprimat dorinţa de a lupta împotriva lui Franco. Exemplul lor a fost urmat de antifasciştii francezi, germani, italieni şi poloni. De la sfîrşitul lui august 1936, sub influenţa forţelor democratice şi la chemarea Internaţionalei a III-a, organizarea brigazilor internaţionale a căpătat un caracter european şi chiar mondial. Voluntari din 54 de ţări, printre care şi Romînia, au participat la razboiul civil din Spania, acoperindu-se de glorie. Luptei eroice a brigăzilor internaţionale îi este închinat articolul *În rîndurile voluntarilor libertăţii*, de P. Batov. Voluntarii, în majoritatea lor muncitori şi intelectuali comunişti, socialişti şi fără de partid, au trebuit să înfrunte mari greutăţi în drumul lor spre Spania. Autorul aminteşte şi de voluntarii romîni care au luptat eroic în Spania, printre care fraţii Burcă. Cu emoţie sînt citite paginile închinate descrierii operaţiilor militare ale brigazilor internaţionale, care într-un timp record s-au transformat în unitaţi militare disciplinate şi bine organizate, pline de barbaţie şi curaj. Ele au jucat un rol important în tot cursul razboiului, participînd la toate luptele importante — pe Jarama, lîngă Guadalajara, Poso-Blanco, Brunete, Teruel şi pe Ebru. Autorul subliniază rolul deosebit de important pe care l-au avut brigăzile internaţionale, în special în prima perioadă a războiului, cînd armata republicană era abia la începutul organizării sale. „Deşi numărau oameni puţini, brigăzile internaţionale au avut o importanţă imensă prin eroismul lor şi prin semnificaţia istorică a prezenţei lor în Spania. Ele au adus tradiţiile de luptă pentru libertate ale popoarelor şi ţărilor de unde veneau, care s-au contopit într-o eroică frăţie de luptă cu tradiţiile similare ale poporului spaniol”[3].

Problema unităţii forţelor politice ale Frontului popular, ale luptei pentru menţinerea şi întărirea acestei unităţi ocupă locul central în culegere. Diferitele aspecte ale acestei probleme sînt analizate în articolele semnate de S. Pojarskaia, K. Maidanik şi L. Ponomariova. Articolul lui S. Pojarskaia urmăreşte evoluţia fracţiunii lui Largo Caballero începînd din 1936 pînă la criza politică din primăvara anului 1937. Fracţiunea lui Largo Caballero reprezenta „aripa de stînga” a Partidului Socialist Muncitoresc Spaniol, partid care în deceniul al treilea al secolului al XX-lea trecea printr-o adîncă criză politică, provocată de poziţia oportunistă a liderilor lui şi de puternica orientare spre stînga a maselor de membri ai partidului. Autoarea arată că trecerea lui Largo Caballero în aceşti ani pe poziţii de stînga, trecere determinată de avîntul revoluţionar al maselor populare, care cereau lupta hotărîtă împotriva rămăşiţelor feudale din economie şi înfăptuirea unor largi prefaceri democratice, a însemnat un pas important înainte în înfăptuirea unităţii clasei muncitoare spaniole. Dar Largo Caballero nu a rămas consecvent pe poziţia unităţii clasei muncitoare, această inconsecvenţă ieşind la iveală mai ales în perioada cînd a fost prim-ministru şi ministru al apărării. S. Pojarskaia relevă poziţia greşită a lui L. Caballero în politica militară, agrară, în problemele conducerii

---

[3] Dolores Ibarruri, *Singura cale*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, p. 339.

industriei şi a atitudinii faţă de burghezia mică şi mijlocie, în problema unităţii Frontului popular şi a unităţii clasei muncitoare, poziţie care a dus la criza politică din 1937 şi la ieşirea lui Largo Caballero din guvern. Aceasta a însemnat o înfrîngere serioasă a curentelor scizioniste stîngiste ale Frontului popular, reprezentate de anarho-sindicalişti şi adepţii lui Largo Caballero. Alcătuirea noului guvern a constituit o victorie a politicii Frontului popular.

În toamna anului 1937 a început să se formeze un bloc de dreapta cu tendinţe capitulante, care a cuprins grupul lui I. Prieto, pe liderii partidelor micii burghezii şi ai burgheziei naţionaliste din mai multe provincii, ofiţeri din vechea armată. K. Maidanik în studiul său analizează lupta forţelor revoluţionare ale Frontului popular împotriva capitulanţilor. Autorul consideră ca o manifestare evidentă a schimbării raportului de forţe politice în cadrul Frontului popular apariţia a două curente în cadrul fracţiunii de centru a P.S.M.S. — prietiştii şi negriniştii. În jurul lui Prieto şi al partizanilor săi s-au adunat toate elementele capitulante din Frontul popular. Prieto nu credea în victoria forţelor republicane, propovăduia realizarea unui compromis cu rebelii prin mijlocirea Angliei şi Franţei. Demascînd politica făţarnică a „neintervenţiei" dusă de Anglia şi Franţa, K. Maidanik arată că tocmai aceste state au fost iniţiatoarele politicii de compromis, sprijinind poziţia antirevoluţionară a lui Prieto care devenit ministrul apărării în guvernul Frontului popular — ducea republica la pieire. Conflictul dintre Prieto şi masele populare, hotărîte să apere republica pînă la capăt, devenea inevitabil. Folosindu-se de înrăutăţirea situaţiei militare, capitulanţii au organizat un complot împotriva republicii. Masele populare conduse de P.C.S. au împiedicat însă realizarea planurilor lui Prieto şi ale adepţilor lui. Autorul conchide că singurele forţe care au rămas în tot cursul războiului fidele principiului unităţii Frontului popular au fost masele populare, conduse de P.C.S. În acelaşi timp, aceste forţe au fost singurele care au luptat consecvent împotriva fascismului. Studiul lui K. Maidanik prezintă un însemnat interes ştiinţific, problemele pe care le studiază fiind puţin cunoscute.

Luptei proletariatului din Catalonia, unul dintre primele detaşamente ale clasei muncitoare din Spania care a pornit pe calea organizării, îi este consacrat articolul semnat de L. Ponomariova. Articolul are drept scop prezentarea luptei muncitorilor catalonezi pentru unitatea rîndurilor lor în timpul razboiului civil. Încercarea autoarei de a caracteriza partidele politice şi organizaţiile profesionale ale proletariatului din Catalonia poate fi considerată în general reuşită. Înfăţişînd etapele luptei pentru crearea Partidului Socialist Unit din Catalonia, unde pentru prima dată în istoria mişcării muncitoreşti din Europa s-au unit într-un partid marxist unic comuniştii şi socialiştii, L. Ponomariova consideră ca crearea P.S.U.C. a constituit un pas înainte în istoria mişcării muncitoreşti mondiale.

E. Kovaliov studiază problema agrara în Spania în anii 1930 1937. Autorul arata că pentru Spania acestor ani era caracteristică, pe de o parte, o masivă concentrare a pămînturilor în mîinile unui pumn de latifundiari, iar pe de altă parte existenţa unui mare număr de ţărani fară pămînt sau cu pămînt puţin care duceau o viaţa grea. Existenţa marilor latifundii a determinat pastrarea unor puternice ramăşiţe feudale în agricultură. Dezvoltarea economica şi politică a ţării cerea cu necesitate rezolvarea pe cale democratică a problemei agrare. Această sarcină a fost înfaptuită cu succes de către republică. Autorul analizează politica agrară a Frontului popular şi, mai ales, reforma agrară înfăptuita sub conducerea ministrului comunist V. Uribe. Decretul pentru înfăptuirea reformei agrare a fost dat la 7 octombrie 1936, iar la începutul anului 1937 s-a trecut la aplicarea lui. Prin decret erau confiscate pămînturile moşierilor şi ale persoanelor care au participat direct sau indirect la rebeliunea împotriva republicii. E. Kovaliov subliniază că, de fapt, aproape toate pamînturile moşiereşti intrau în prevederile

de confiscare ale decretului. Astfel cea mai mare parte a pămînturilor au trecut în proprietatea ţăranilor, iar în unele locuri au fost create gospodării colective. Autorul ajunge la concluzia că principiile revoluţionare care au stat la baza reformei agrare din 1936—1937 din Spania sînt în mare parte analoge celor ale reformelor înfăptuite ulterior în ţările de democraţie populară.

Articolul lui D. Pretel, ultimul din culegere, analizează activitatea reacţionară a organizaţiei civile bisericeşti „Opus Dei", care astăzi sprijină regimul franchist. O contribuţie preţioasă aduce articolul prin critica concepţiilor sociologice ale apologeţilor acestei organizaţii, caracterizate de către autor ca sociologie a catolicismului războinic. D. Pretel demască activitatea economică şi politica reacţionară a organizaţiei „Opus Dei" începînd cu anul 1957, cînd o serie de membri ai săi au ocupat posturi importante în guvernul franchist.

Studierea experienţei de luptă a poporului spaniol împotriva fascismului, pentru unitatea de acţiune a tuturor forţelor are o deosebită însemnătate în zilele noastre, în condiţiile în care principalele sarcini politice şi economice pentru care masele populare au luptat în anii 1936—1939 au rămas încă nerezolvate. Culegerea prezentată aduce în acest sens o contribuţie preţioasă.

Ester Uribes

MARCEL R. REINHARD şi ANDRÉ ARMENGAUD, *Histoire générale de la population mondiale*,

Paris, Editions Montschrestien, 1961, 590 p.

M. Reinhard, profesor la Facultatea de litere din Paris, şi A. Armengaud, profesor la Facultatea de litere din Dijon, sînt amîndoi profesionişti ai „istoriei" în sensul clasic al cuvîntului şi simultan deschizători de drum în noua disciplină ajutătoare care poartă numele de „demografie istorică".

M. Reinhard publicase încă din 1949 o *Histoire de la population mondiale* care cuprindea informaţii cu privire la perioada dintre 1700 şi 1948. Reluînd tema în colaborare cu Armengaud, îşi extinde zona de cercetare atît temporal, cît şi geografic, îmbrăţişînd într-o privire de sinteză întreaga istorie a umanităţii, de la preistorie pînă azi. Este evident că, în cuprinsul doar a 590 de pagini cît are cartea, expunerea informaţiilor nu poate fi exhaustivă. Renunţînd la unele capitole narative din ediţia întîi (care merită totuşi a fi consultate), această a doua ediţie se mărgineşte să semnaleze despre fiecare epocă şi ţară în parte, doar datele socotite absolut esenţiale, trimiţînd spre mai amplă informare la o foarte bogată bibliografie de specialitate. Lucrarea capătă în felul acesta un caracter oarecum mixt : de expunere teoretică şi totodată de expunere în stil de dicţionar enciclopedic, menit mai mult să fie consultat decît citit.

Întreg materialul este dispus pe „părţi", a căror întindere variază nu atît după importanţa problemelor atacate, cît după cantitatea informaţiilor disponibile. Astfel o primă parte, *De la preistorie pînă în secolul al XIX-lea*, schiţează în 222 de pagini ceea ce se ştie despre preistorie (21 de pagini), despre Egipt, Mesopotamia, Israel (7 pagini), Grecia (7 pagini), Imperiul roman (12 pagini), pentru ca apoi informaţiile să devină mai abundente, cu privire la „crizele demografice din secolul al XIV-lea în Occident", la „sporul european în secolul al XVI-lea", la „criza europeană dintre 1600 şi 1740" şi la „fenomenele demografice extraeuropene" etc., înain-

tînd astfel, treptat, pînă la începutul secolului al XIX-lea.

O a doua parte a lucrării cuprinde ceea ce autorii numesc *Expansiunea populației europene în secolul liberalismului* (de fapt în capitalismul premonopolist), analizînd, în 82 de pagini, demografia lumii în perioada dintre revoluția franceză și primul război mondial.

În partea a treia a lucrării este înfățișat un aspect particular al problemelor demografice mondiale, anume *Emigrația europeană și consecințele sale demografice*, avîndu-se în vedere nu numai nașterea unor „lumi noi", după modelul european, ci și trezirea la viață proprie a regiunilor așa-numite „subdezvoltate" (96 de pagini).

În sfîrșit, cea din urmă parte a lucrării, *Dezechilibrul demografic în secolul maselor și al tehnicilor* (de fapt, în faza de după 1900), pune problema consecințelor demografice ale celui de-al doilea război mondial și analizează ponderea demografică a marilor „lumi" de azi: cea a țărilor capitaliste, cea a țărilor socialiste și cea a „lumii a treia", cum o numesc autorii, în care se cuprind toate statele foste colonii (179 de pagini).

Bogat ilustrată cu 72 de grafice selecționate, cartea, în partea sa narativă, este foarte atrăgătoare și convingătoare în sensul ideii de bază urmărite de autori, care este de a face dovada că o istorie științifică nu se poate elabora fără o aprofundare a problemelor demografice. Nu putem, într-o recenzie, să rezumăm argumentele multiple aduse în acest sens de autorii lucrării. Semnalăm totuși, de pildă, următoarele: cum s-ar putea, în cercetarea istoriei europene, aminti de faptul că vechea hegemonie maritimă a Spaniei cedează locul unei hegemonii engleze, fără a semnala și efectele demografice tîrzii ale acestui proces istoric? De unde în 1800 Spania avea o populație de 10 000 000, iar Anglia de 15 250 000, în 1910 Spania nu mai avea decît 19 000 000, față de Anglia care urcase la 42 560 000 de locuitori. Sau cum nu s-ar ține seama de faptul că, în 1814, Franța avea 28 000 000 de locuitori, iar Germania doar 22 000 000, pentru ca, în 1914, Franța să nu mai aibă decît 39 000 000 față de Germania care totaliza 66 000 000? Sau cum s-ar putea semnala mai bine dezastrul social al Irlandei decît arătînd că în 1800 locuiau acolo 5 000 000 de oameni, pentru ca în 1930 să nu mai rămînă decît 2 900 000?

Desigur, nimeni nu neagă, în principiu, repercusiunile pe care le au evenimentele istorice asupra volumelor de populație. Faptul că războiul de 30 de ani a redus populația Germaniei la o treime și în anume regiuni a suprimat-o pur și simplu este îndeobște cunoscut. Dar rămîne insuficient studiat și acceptat teoretic celălalt aspect al problemei, anume cel invers, al demografiei care la rîndul ei influențează mersul evenimentelor istorice.

Pentru a lămuri și acest aspect al problemei, autorii fac apel la „demografia cantitativă" (volume de populație) și la „demografia calitativă" (structură biologică, sex, vîrstă, sănătate, și structură socială, clase și categorii sociale), căutînd pentru fiecare perioadă și țară să precizeze ce se știe, ce se bănuie și ce nu se știe încă cu privire la relațiile de reciprocă condiționare dintre social și demografic.

Este de la sine înțeles că tehnicile pentru pregătirea materialului necesar unor asemenea analize variază de la epocă la epocă. O înregistrare a datelor primare propriu-zise nu a apărut decît o dată cu „aritmetica socială" specifică lumii capitaliste. Înainte de capitalism nu vom avea la îndemînă decît informații incerte și lacunare.

Preistoria nu va putea astfel să ne dea informații decît prin obiectele pe care le dezgroapă arheologii. Grație lor, ne putem totuși lămuri, de pildă, asupra faptului că, încă din paleolitic, întreg globul pămîntesc fusese ocupat de specța umană: ocupație laxă, cu populații rare, în centre insulare răzlețe, totuși „ocupație", constituind dovada unei lungi perioade anterioare, în care oamenii, ieșind din animalitate, au străbătut, pe lungi fire migratoare, întreg pămîntul. Desimea și mărimea stațiunilor pe anumite zone permit evaluarea maselor de populație respective; de

asemenea analiza antropologică a scheletelor din cimitirele preistorice poate da unele informații cu privire la sexul înhumaților, vîrsta și pricina deceselor (autorii citează, printre altele, ca model, lucrarea arheologilor maghiari G. Acsadi, J. Nemeskeri și L. Harsany, făcută asupra 315 indivizi dintr-un cimitir din secolul al XI-lea, la Kerpusta).

O dată cu apariția documentelor scrise, demografia istorică folosește în plus și o altă tehnică de informare, și anume interpretarea textelor epigrafice și literare. Autorii citează, ca exemplu, lucrarea lui J. Labarbe, *La loi navale de Thémistocle* (1957), cea a lui John D. Durand, *Mortality Estimates from Roman Tombstone Inscriptions*, publicată în „The American Journal of Sociology" (1960), sau cea a lui R. P. Mols *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle* (Louvain, 1955) cuprinzînd și o analiză critică a valorii statistice a „căminelor" (les feux) în care se număra pe atunci populația, precum și o serie foarte bogată de alte asemenea lucrări de specialitate, dintre care e însă surprinzător că lipsește lucrarea lui Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst* (1920 1936, 7 volume) cu atît de interesante observații critice demografice.

În sfîrșit, de îndată ce ia naștere statistica propriu-zisă, cînd în loc de numărători pur fiscale sau militare se introduc recensămintele generale și actele de stare civilă, precum și înregistrările statistice economice, sursele de informare se îmbunătățesc considerabil, permițînd statisticianului nu numai o simplă „evaluare", ci și o „numărare" propriu-zisă, putînd fi supusă unui tratament matematic.

Mai mult încă : cunoașterea mai corectă a legilor sociale și demografice pe baza înregistrarilor moderne permite și luminarea retrospectivă a unor epoci mai îndepărtate și mai sărace în informații ; sau, așa cum zic autorii, „analiza lumii prezente lămurește trecutul" nu numai „conjectural", ci și „conjunctural", după tehnicile moderne ale statisticii.

Autorii combat însă tendința de a se acorda cifrelor și calculelor matematice o valoare absolută, pe care ele sînt departe de a le avea. „Cifra este un dat, cel mai prețios ; dar nu singurul. Ea se mlădiază pentru a semnifica o ordine de mărime, nicidecum un număr. Se dă la o parte, pentru a nu lăsa loc decît exprimării fie a unei tendințe de creștere, descreștere sau staționare, care scapă numărării, fie a unei distribuții spațiale, fie a unei mișcări migratorii, toate fiind indicații prețioase pentru istorici".

Demografia istorică folosește toate resursele statisticii matematice, dar nu se mărginește doar la ele. Ea „nu se propune drept panaceu". dar pretinde să se recunoască totuși „că ea face să fie mai inteligibilă istoria generală în desfășurarea ei, ca și în crizele sale". Fenomenul demografic, fiind „deopotrivă biologic și social", este în esența lui „un fapt de civilizație, variind în consecință de-a lungul istoriei civilizațiilor". Nu poate fi deci vorba de o aplicare mecanică a demografiei matematice în istorie, ci doar de urmărirea unei „corelații social-demografice" în cadrul unei „demografii socialmente diferențiale".

Autorii afirmă că, în stadiul actual al dezvoltării științelor, demografia istorică nu este încă o ramură distinctă a științelor, ci este mai mult „o răscruce" în care se întîlnesc o serie de discipline contigue. Autorii nu le enumeră sistematic, ci le citează ici și colo, potrivit nevoilor expunerii. În linii mari, ei ar dori ca, acordîndu-se „sociologiei un loc eminent", să facă „să conveargă documentația statistică cu cea de istorie economică, socială, instituțională și politică", deopotrivă cu geografia fizică și „umană", arheologia, toponimia, analiza economică, studiul financiar al impozitelor, biologia, medicina, psihologia socială, etica, studiul credințelor religioase, făcînd să intervină la locul potrivit și crizele războaielor externe și civile, crizele epidemiilor, ale foametelor și fiscalităților excesive.

Ceea ce nu înseamnă totuși că autorii neglijează „statistica matematică". Statisticieni demografi fiind, ei știu prea bine că

există legi statistice cu valoare stochastică certă şi că asupra acestor legi acţionează condiţiile vieţii sociale, uneori accidental, alteori organic, prin schimbarea însăşi a datelor de bază ale acestor „legi statistice", potrivit tipurilor sociale avute în vedere.

Autorii sînt însă departe de a preciza cu claritate teoria relaţiilor dintre legile „generale" ale statisticii şi cele „particulare" ale evenimentelor istorice şi nici nu încearcă o clarificare teoretică a problemei „informaţiilor" statistice, a valorii algoritmelor statistice în cadrul unor anume „modele" demografice, aşa cum încearcă să facă azi ceea ce se poate numi „cibernetica socială".

Poate că, fiind totuşi mai mult istorici decît statisticieni şi sociologi, autorii nici nu văd necesitatea de a teoretiza dincolo de anume limite, restrînse meşteşugăreşte de la caz la caz. Dar lipsa unei teoretizări suficient de bine puse la punct duce, în istorie mai ales, la înlocuirea ipotezelor clare prin prejudecăţi confuze şi a adevărurilor ştiinţific stabilite prin adevăruri de bun simţ necritic.

Lipsa de bază a lucrării constă de aceea tocmai în această insuficienţă teoretică. Un material documentar devine deplin semnificativ doar în măsura în care este sprijinit pe o teorie ştiinţifică diriguitoare. Autorii analizaţi se lasă însă antrenaţi prea adeseori de tendinţa specifică istoricilor de şcoală veche burgheză, pentru care naraţiunea unor serii de evenimente, mai mult sau mai puţin arbitrar alese, constituie însăşi „ştiinţa istoriei". Este drept că autorii includ printre aceste „evenimente", narate cronologic, şi „evenimente demografice", ceea ce reprezintă un cert spor al cercetării istorice, fără a însemna totuşi o depăşire a nivelului istoriei „evenimenţiale".

Dorinţa autorilor ar fi să lase să vorbească faptele, cît mai „obiectiv", fără ca ei să se angajeze teoretic într-un sens sau altul. Totuşi, „teorii" există şi, ca atare, ei sînt obligaţi a ţine seama de ele. Dar, „obiectivi" fiind, preferă să le expună fără a căuta să curme controversele dintre ele, depăşindu-le. Ei nu se declară nici malthusieni, nici antimalthusieni, nici idealişti istorici, nici antimaterialişti istorici.

Totuşi Malthus este cel care li se pare a fi pus problema teoretică de bază. Recunosc, desigur, că atît legea progresiei geometrice a populaţiei, cît şi legea progresiei aritmetice a mijloacelor de hrană sînt cu desăvîrşire false; reţin totuşi, ca fiind esenţială, ideea unui raport matematic necesar între fenomenul biologic (concepţie, naştere, dezvoltare, moarte) şi fenomenul social al „capacităţii de hrănire a globului". Opun deci malthusienilor seria gînditorilor „populaţionişti", printre care numesc nu numai pe Godwin şi Condorcet, ci şi pe Marx, dînd cînd unora, cînd altora dreptate: „Situaţiile istorice justifică cînd pe Malthus, cînd pe Condorcet. Ele pot chiar să-i justifice simultan pe amîndoi, după cum cercetezi o civilizaţie sau alta, amîndouă contemporane; sau o clasă socială şi alta, în care caz intervin Godwin şi Marx".

Aceeaşi ezitare şi incapacitate de a racorda faptele într-o viziune de sinteză teoretică se vădeşte necontenit de-a lungul nenumăratelor lor analize istorice.

În scurt, sociologia pe care o profesează aceşti autori este empirică, nesistematică, neteoretizată, ezitantă şi, din această pricină, confuză, contrazicătoare şi deci nesatisfăcătoare. Este vizibil faptul, pe de altă parte, că literatura marxistă nu le este cunoscută decît din a doua şi a treia mînă. Citează, desigur, cu condescendenţă cîteva lucrări marxiste, ca, de pildă, *Originea familiei*, *Manifestul Partidului Comunist*, *Situaţia clasei muncitoare din Anglia*; folosesc formula „armatei industriale de rezervă" sau pe cea de „suprapopulaţie relativă", însă doar ca formule verbale, goale de conţinutul lor teoretic real, studiat în textele originale.

Există, aşadar, la ei preocuparea de a încadra fenomenul demografic în contextul lui social, de a arăta că fiecare tip de viaţă socială îşi are propriile lui legi sociale şi demografice; este făcută şi analiza efectelor catastrofale pentru clasa proletară ale „revoluţiei industriale", precum şi analiza „populaţionismului autoritar" de tip fascist, ba

chiar şi critica vehementă a politicii genocide naziste e convingător făcută, ceea ce constituie dovada că o parte din ideile doctrinei marxiste au ajuns, măcar pe căi lăturalnice, pînă la cunoştinţa lor. Dar esenţa gîndirii marxiste le ramîne străină. Autorii constată, de pildă, că mişcarea demografică europeană cunoaşte, în ansamblu, o dezvoltare urcînd pînă la apogeu prin anii 1870, cînd începe o a doua fază, de stagnare şi descreştere. Dar acest fenomen nu este explicat prin referire la trecerea de la faza capitalismului premonopolist la cel imperialist. Explicaţia către care tind de preferinţă autorii este cea a descrierii tipologice a unei „demografii primitive" (natalitate şi mortalitate mare, medie de viaţă redusă, totuşi spor de populaţie) şi a unei „demografii evoluate" (natalitate şi mortalitate scăzută, medie de viaţă urcată, dar volum de populaţie stagnant). Dar a face apel doar la noţiuni ca cele de „populaţie tînără", „populaţie îmbătrînită", „demografie primitivă" şi „demografie evoluată" este cel mult a constata ce se întîmplă, nicidecum a explica de ce se întîmpla aşa şi nu altfel. A afirma drept singură explicaţie existenţa unui raport invers între natalitate şi bunăstare este, pe de altă parte, a simplifica problema la exces.

Totuşi, rămîne meritorie străduinţa autorilor de a scoate în relief faptul că, dincolo de evenimentele politice de suprafaţă, viaţa maselor populare are o importanţă covîrşitoare şi că acestea cunosc tragedia catastrofelor demografice, a epidemiilor, a războaielor, a foametei şi mai ales a oprimării sociale, care le fac să scadă, pe tăcute, ca volum, putere, sănătate, şanse de viaţă, siiindu-le la emigrare, subnatalitate şi decădere fiziologică, antrenînd ansamblul social în mari crize, cu efecte îndepărtate pînă şi în drama politică a statelor, singura răzbătînd în plina lumină a documentelor.

E de remarcat că autorii, în ciuda marii lor erudiţii, nu au despre ţara noastră decît o informaţie cu totul insuficientă. Trebuie să semnalăm totodată că „demografia istorică" de la noi nu se află la nivelul dezvoltării celorlalte ştiinţe. Lucrările privind acest aspect sînt puţine şi nesatisfăcătoare încă. Există o veche lucrare a lui Em. Panaitescu, *Numărul geţilor şi al dacilor*; *comentar după Strabo* (Bucureşti, 1934), ale cărei evaluări, deşi au meritul de a fi încercat, poate temerar, o elucidare a acestei probleme, sînt totuşi departe de a fi concludente. Avem de asemenea cîteva lucrări cu privire la populaţiile din veacurile XVII—XIX, printre care se pot cita: excelenta lucrare a lui D. Prodan, *Les migrations des Roumains au-delà des Carpates au XVIIe siècle* (Sibiu, 1944), lucrarea lui St. Meteş, *Contribuţii la studiul populaţiei din Transilvania în trecut* (Bucureşti, 1941—1942, 2 vol.), cea a lui Ion Ionaşcu, *Despre judeţele Olt şi Argeş în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova* (Bucureşti, 1958), cîteva alte prelucrări de catagrafii şi ale conscripţiei virmontiene din Oltenia, precum şi un indice al localităţilor din Ţara Romînească, prelucrat statistic, de către I. Donat, de la primele noastre documente pînă la începutul secolului al XVII-lea. Merită a fi semnalată — şi, desigur, continuată—lucrarea neterminată a recent dispărutului G. Banu, despre foametele, epidemiile şi războaiele din Ţara Romînească şi Moldova. Încolo, doar evaluări sumare, în diverse tratate şi monografii istorice, care desigur nu satisfac exigenţele ştiinţifice actuale. N-a existat preocuparea pentru tratarea acestor probleme de la preistorie pînă la zi. Catagrafiile existente, hărţile, registrele şi „vidomostiile", evaluările călătorilor, studiul vestigiilor arheologice etc. ar putea da loc unei lucrări de cel mai mare folos. De asemenea, studiul recensămintelor mai noi ar putea, exploatate sistematic, să aducă lumini noi asupra unuia din fenomenele sociale cele mai importante din istoria noastră socială, de la faza etnogenezei poporului romîn pînă în vremuri contemporane, anume: asupra migraţiilor continue care au avut loc de pe un mal pe altul al Dunării şi de pe un versant pe altul al Carpaţilor, problemă care a fost mai mult bănuită şi doar răzleţ amintită, totdeauna în altă ordine de idei decît

cea strict demografic-istorică, ceea ce face ca ea să rămînă pînă azi o adevărată „terra incognita", în care nu s-a aventurat încă nimeni.

Nu ne îndoim însă că această situaţie e menită să înceteze cît de curînd: perspectivele unor asemenea cercetări sînt atît de mari, tehnicile ştiinţei demografice istorice atît de înaintate, încît putem nădăjdui că cineva se va simţi ispitit să deschidă drumul demografiei istorice romîneşti, astfel încît aportul nostru ştiinţific să nu mai lipsească din lucrările de sinteză ce se fac de către cercetătorii istoriei universale.

H. H. Stahl

REVISTA REVISTELOR

„Kwartalnik Historyczny"

(revistă trimestrială de istorie), LXX, nr. 1 4, Edit. ştiinţifică de stat, Varşovia, 1963, 1 055 p.

Cele patru numere ale revistei Institutului de istorie al Academiei Polone de Ştiinţe apărute în cursul anului 1963 cuprind în coloanele lor un variat material, prezentat sub formă de articole, discuţii şi polemici, articole critice şi recenzii, urmate de o interesantă cronică a vieţii ştiinţifice poloneze şi străine.

În ceea ce priveşte articolele, acestea cuprind în sfera lor de preocupare diferite probleme, începînd cu cele de istorie veche slavă, continuînd cu probleme de istorie medie, modernă şi contemporană poloneză şi terminînd cu chestiuni de istorie generala.

Dintre materialele privind istoria veche slavă prilejuite de cel de-al V-lea Congres internaţional al slaviştilor de la Sofia din vara anului 1963, semnalăm articolul lui J. Bardach, *Istoria drepturilor slave* (nr. 2). Autorul, pornind de la principiul că toate drepturile cunoscute ale popoarelor slave îşi trag originea din dreptul slav comun, arată că pînă în prezent nu s-a reuşit înca să se stabilească elementele specifice slave ale acestui drept şi sugerează ca istoria comparată a drepturilor menţionate să fie tratată în cadrul istoriei generale a dreptului, afinitatea lingvistică şi cultura popoarelor slave constituind baza istoriei comparate a acestor drepturi.

În alt articol, semnat de T. Lalik şi intitulat *În legătură cu cercetările comparate asupra istoriei vechi a ţărănimii de pe teritoriile slave* (nr. 2), se analizează structura populaţiei de pe teritoriile poloneze din secolele X XIII în raport cu dezvoltarea proprietăţii în Boemia şi Marea Moravie. T. Wasilewski, în articolul *Administraţia bizantină pe teritoriile slave şi politica ei faţă de slavi în secolele XI—XII* (nr. 2), pornind de la constatarea că gradul stăpînirii bizantine asupra teritoriilor slave din Peninsula Balcanică era foarte diferit, analizează caracterul acestei stăpîniri pe teritoriile primului ţarat bulgar. În sfîrşit, Z. Sulowski, în *Geneza şi decadenţa statului triburilor veleto-luticiene* (nr. 2), prezintă un istoric al uniunii celor 4 triburi de pe Elba în secolele IX XI.

În ceea ce priveşte istoria medievala poloneză, contribuţii interesante aduce Al. Gieysztor în articolul *Bazele culturii artistice autohtone din Polonia feudalismului timpuriu* (nr. 3), în care problema acestei culturi se prezintă nu numai sub aspectul receptării artei preromane şi romane, ci şi sub cel al esteticii culturii materiale indigene.

Insurecţiei polone din 1863, careia revista i-a consacrat un spaţiu mai larg în coloanele sale în anul 1962, i se dedică acum două articole, unul semnat de J. Kulczycka-Saloni, *Beletristica şi insurecţia din ianuarie* (nr. 4), în care se scoate în evidenţă rolul decisiv al poeziei romantice poloneze în pregatirea

ideologică a răscoalei, iar altul, *Încercare de analiză a compoziției social-profesionale a unui detașament din insurecția de la 1863*, semnat de H. Dunin-Wąsowicz (nr. 4), în care se stabilește efectivul, structura socială, profesională și națională, precum și pierderile suferite de acest detașament.

Pentru perioada capitalistă, semnalam articolul lui M. Wierzchowski, *Chestiunile polone în a treia Dumă de stat (1907 1912)* (nr. 2), în care se studiază politica internă țaristă de după înăbușirea revoluției din 1905—1907 față de poloni, precum și atitudinea burgheziei și a marilor proprietari poloni față de regimul țarist. Se arată că fracțiunea social-democrată rusă dezaproba opresiunea țaristă și lupta pentru drepturile naționalității poloneze și pentru o democratizare totală a relațiilor interne, văzînd succesul acestei lupte într-o acțiune comună a proletariatului rus și a celui polonez.

Dintre articolele de istorie polonă contemporană înregistrăm pe cele semnate de H. Zielinski, *Importanța tratatului de la Versailles pentru dezvoltarea relațiilor polono-germane de după primul război mondial*, și G. Rosenfeld, *Relațiile politice polono-germane de după Rapallo și Locarno* (nr. 1).

Cu problema predării istoriei în școlile poloneze se ocupă J. Bardach în articolul *Unele chestiuni privind învățămîntul istoriei în școli* (nr. 3). Analizînd reforma învățămîntului clasic actual din R. P. Polonă, care prelungește durata învățămîntului elementar și mediu la 12 ani, și schițînd un tablou succint al trecutului învățămîntului istoriei în Polonia și în Europa, autorul formulează dezideratul că baza învățămîntului istoriei să o constituie adevărul obiectiv, iar nu considerații de ordin utilitar, în felul acesta putîndu-se educa tineretul în spiritul învățăturii marxiste. Predarea istoriei trebuie să demonstreze, pe de o parte, interdependența tuturor elementelor procesului istoric, iar pe de alta, rolul fundamental în acest proces al forțelor materiale și al condițiilor sociale ale producției.

Dintre materialele privind istoria generală, semnalăm articolul lui W. Kula, *Revoluția industrială. Trecut și perspective* (nr. 1), în care se prezintă caracteristica proceselor industriale încununate de succes în lumina diferitelor concepții din diverse state capitaliste, pe de o parte, și din U.R.S.S., pe de alta, aiungîndu-se la concluzia că în cele dintîi dezvoltarea industrială n-a dus la transformarea fundamentală a structurii lor economice și sociale.

W. Felczak, în articolul *Influența problemei naționale asupra aspectului social al revoluției maghiare de la 1848* (nr. 2, p. 387—403), arată că, datorită inflexibilității guvernului maghiar, naționalitățile nemaghiare au trecut în lagărul contrarevoluției.

În sfîrșit, tot în seria articolelor semnalăm și contribuțiile privind metoda de cercetare istorică în general. Este vorba de articolul lui M. H. Serejski, *Istoria istoriografiei și științele istorice* (nr. 3, p. 535—549), în care se examinează obiectul, metodele și rolul istoriografiei, precum și raportul ei cu știința istorică generală, ajungîndu-se la concluzia că gîndirea istorică, drept produs al istoriei, nu poate fi înțeleasă altfel decît în raport cu procesul istoric în ansamblul său. C. Bobińska se ocupă în *Critica internă a izvoarelor și analiza lor de clasă* (nr. 3, p. 551—560) de problemele analizei sociale a surselor istorice.

„Kwartalnik Historyczny", cea mai veche revistă istorică poloneză, a împlinit în anul 1963 șapte decenii de existență. Acestei aniversări, revista îi consacră în coloanele sale din anul menționat un succint istoric al activității ei de la înființare și pînă în prezent (nr. 3, p. 599 643). Cu această ocazie se arată că activitatea de informare asupra progresului științei istorice mondiale și al celei poloneze, precum și critica, au fost considerate de la început și pînă astăzi drept cea mai importantă sarcină a revistei. Această sarcină a fost și este realizată în special în rubrica intitulată „dări de seamă și critică" uneori și sub formă de scurte note. În general însă, informația și critica îmbrățișează toate sectoarele revistei: studiile, rubrica discu-

ţiilor şi polemicilor, materialele, lucrările curente din Polonia şi din străinătate, precum şi rapoartele şi notele privitoare la viaţa ştiinţifică internă şi externă. Revista are deci şi funcţia de a organiza şi anima viaţa ştiinţifică, de a reprezenta diferitele centre din ţară şi de a lega contacte internaţionale în domeniul ştiinţelor istorice.

Războiul şi ocupaţia hitleristă au lipsit ştiinţa istorică poloneză de orice formă de existenţă publică, deci şi de apariţia revistei citate. Aceasta a reapărut după eliberare la Cracovia, fiind transferată apoi în 1950 la Varşovia. În 1953, revista a devenit organul Institutului de istorie al noii Academii Polone de Ştiinţe. În această calitate, revista n a încetat de a reprezenta în acelaşi timp în coloanele sale ştiinţa istorică poloneză din toate centrele ştiinţifice ale ţării. Ca rezultat, în numerele apărute pînă acum din noua serie au fost inserate contribuţii din partea a 587 de autori provenind din diferite centre ştiinţifice poloneze. Sarcinile revistei, atît în domeniul informaţiei şi criticii ştiinţifice, cît şi în cel al dezvoltării discuţiilor, al cooperării cu diverse ştiinţe sociale, al aprecierii trecutului polonez în mod integral, al participării revistei la dezvoltarea istoriei naţionale şi a celei universale, al progresului metodei marxiste de cercetare, au devenit în ultimul timp şi mai importante. În fiecare din domeniile citate, revista a înregistrat anumite succese. Între altele, ea a publicat în coloanele ei în cei zece ani de activitate un număr de 60 de lucrări ştiinţifice semnate de cercetători străini (cei mai mulţi din U.R.S.S. şi Franţa). Se recunosc însă şi lipsuri în activitatea ei : slaba informare ştiinţifică şi critică asupra activităţii ştiinţifice istorice din străinătate.

Un alt eveniment reflectat în coloanele revistei este aniversarea primului deceniu de activitate a Institutului de istorie al Academiei Polone de Ştiinţe (nr. 3, p. 645—655). Creat în 1953 ca unul din institutele umaniste, subordonat Secţiei de ştiinţe sociale a noii Academii Polone de Ştiinţe, institutul a devenit într-un timp relativ scurt centrul de cercetare pentru istoricii poloni din întreaga ţară. Cercetările au fost concentrate, înainte de toate, în jurul elaborării tratatului de istorie a Poloniei (*Historia Polski*). Din această sinteză au apărut pînă acum volumele I (în două părţi) şi al II-lea (în patru părţi), precum şi macheta primei părţi a volumului al III-lea, cuprinzînd istoria Poloniei de la începuturi şi pînă în anul 1900. Volumele următoare ale acestei istorii, precum şi cele ale istoriei Pomeranei şi Sileziei, se află în curs de pregătire. În perioada cercetărilor desfăşurate asupra pregătirii tratatului de istorie a Poloniei au avut loc discuţii, la care au participat specialiştii cei mai de seamă din întreaga ţară, precum şi istorici din ţările limitrofe ale R. P. Polone. Aceste cercetări au constituit, între altele, şi un imbold pentru elaborarea unui mare număr de monografii, care au lămurit principalele probleme ale istoriei Poloniei şi, înainte de toate, ale istoriei sociale şi economice. Graţie eforturilor istoricilor grupaţi în institut şi în jurul său, au apărut pînă acum peste 50 de volume de asemenea monografii.

Ca rezultat al lucrărilor colective desfăşurate în institut, s-a obţinut o serie întreagă de opere preţioase, care au îmbogăţit atelierul de cercetare asupra istoriografiei poloneze. Ca exemplu, se menţionează lucrările din domeniul ştiinţelor auxiliare ale istoriei (cronologie, sigilografie, heraldică), studiile asupra Atlasului istoric al vechii Polonii şi Dicţionarul biografic polon. Un merit al institutului îl constituie şi publicaţiile de izvoare istorice poloneze. Ele cuprind peste 70 de volume, redactate de cercetătorii institutului şi de specialiştii de la celelalte centre ştiinţifice din ţară.

Din publicaţiile periodice ale Institutului fac parte, pe lîngă organul său central, „Kwartalnik Historyczny", publicaţiile în serie privind în cea mai mare parte istoria Poloniei contemporane. Ele sînt : „Acta Poloniae Historica", „Studia Źródłoznawcze" (Studii de cunoaştere a izvoarelor), „Odrodzenie i Reformacja" (Renaşterea şi Reforma), „Najnowsze Dzieje Polski 1914 1939" (Istoria

contemporană a Poloniei 1914 — 1939), „Najnowsze Dzieje Polski 1939 1945" (Istoria contemporană a Poloniei 1939 1945), „Polska Ludowa" (Polonia populară) şi „Czasopismo Prawno-Hystoryczne" (Revistă de istorie a dreptului).

În ceea ce priveşte structura organizatorică a institutului, direcţia lui a fost încredinţată Biroului şi Consiliului ştiinţific, cu participarea tuturor reprezentanţilor diferitelor centre istorice universitare. Institutul este împărţit în trei categorii de secţii ştiinţifice. Prima o constituie secţiile corespunzînd perioadelor speciale ale istoriei Poloniei (pînă la 1945 inclusiv) sau unor regiuni ale Poloniei, ca secţiile de istorie a Pomeraniei sau a Sileziei. A doua categorie o formează secţiile care studiază problemele istoriei dreptului, istoriografiei şi organizării arhivelor. A treia categorie o constituie secţia Atlasului istoric şi secţia de informare şi documentare.

Cadrele ştiinţifice ale institutului se ridică în prezent la 156 de colaboratori. Institutul are filiale la Cracovia, Wrocław, Poznań, Łódź, Gdańsk, Toruń şi Szeczecin. Forma dominantă a studiilor sale este munca în colectiv, concentrată în jurul problemelor fundamentale ale istoriei Poloniei.

Colaboratorii institutului au menţinut un viu contact cu ştiinţa istorică străină. În total, în ultimii 10 ani, cercetătorii institutului au întreprins 352 de călătorii ştiinţifice în străinătate, dintre care 49 în U.R.S.S., 118 în ţările de democraţie populară şi 185 în Europa apuseană. Ei au mai făcut 159 de călătorii peste hotare în calitate de conferenţiari la diferite sesiuni şi congrese ştiinţifice. Pentru cercetări în arhivele şi bibliotecile străine s-au făcut pînă acum 204 călătorii.

Revista cuprinde şi cronici consacrate aniversării unui deceniu de activitate a revistei „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" (nr. 3, p. 789—790), aniversării unui secol de la insurecţia din 1863, sărbătorită în cadrul manifestărilor Mileniului statului polon prin expoziţii organizate la Varşovia, Poznań şi Lublin şi prin sesiuni ştiinţifice la Varşovia şi la Cracovia (nr. 2, p. 513 517), precum şi aniversării a 80 de ani de la înfiinţarea Partidului Proletariatului, organizată şi ea în cadrul Mileniului de Institutul de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.U.P., în colaborare cu alte institute ştiinţifice, cu care ocazie au fost prezentate 5 referate privind istoria proletariatului polonez (nr. 2, p. 517—518).

Revista conţine, în sfîrşit, rubrici de recenzii, critică şi informare. Din totalul de 1 055 de pagini, cîte însumează cele 4 numere ale revistei pe anul 1963, 576 de pagini sînt consacrate articolelor critice, recenziilor şi informaţiilor. Aceasta face ca revista să continue a fi cea mai largă tribună de informare ştiinţifică asupra rezultatelor ştiinţei istorice marxiste poloneze. Marele număr de recenzii dedicate lucrărilor apărute în străinătate face ca revista să fie în acelaşi timp un instrument util de informare şi critică a cercetărilor şi curentelor din istoriografia actuală universală.

I. Corfus

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÎNIEI

* * * *Industria sîrmei — Cîmpia Turzii. Dezvoltarea întreprinderii în anii regimului democrat-popular*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 247 p. (Institutul de cercetări economice).

Cercetarea monografică a istoriei şi activităţii actuale a unor uzine din ţara noastră constituie o preocupare cu rezultate fructuoase. Alături de apariţia, mai veche, a monografiei uzinelor „I. C. Frimu"—Sinaia şi de lucrarea de mari proporţii privind *Uzinele Reşiţa în anii construcţiei socialiste*, apărută în 1962, Institutul de cercetări economice al Academiei R.P.R. a publicat de curînd lucrarea cu titlul sus-menţionat, elaborată de un colectiv de cercetători[1].

Lucrarea cuprinde trei părţi. În prima parte (cap. I) este înfăţişat istoricul întreprinderii în perioada dezvoltării ei capitaliste, pînă la naţionalizarea din 11 iunie 1948. Expunerea se bazează pe materialul documentar provenit din arhiva întreprinderii, din presa vremii şi din unele publicaţii statistice, selectat şi expus cu destulă cursivitate. Această parte se subîmparte în cinci paragrafe. În primele trei paragrafe este examinată problema constituirii întreprinderii şi dezvoltarea ei pînă la 23 August 1944. Autorul arată că întreprinderea a fost fondată la 4 aprilie 1920, cu un capital de 10 000 000 de lei, ceea ce o situa de la început printre întreprinderile mari, cu veleităţi monopoliste. În anul 1942, capitalul ei ajunge la 300 000 000 de lei.

Este interesantă expunerea considerentelor care au dus la amplasarea întreprinderii tocmai la Cîmpia Turzii. Între altele, înfiinţînd întreprinderea în mediul sătesc, patronii au mizat pe faptul că nu vor avea de luptat cu problemele pe care le ridică un mediu proletar cu vechime. Dar ei s-au înşelat. Exploatarea capitalistă a împins la luptă şi pe muncitorii de aici. Se examinează de asemenea şi problema luptei „Industriei sîrmei" pentru cucerirea pieţii interne şi combinaţiile monopoliste în care a intrat. Această întreprindere era, de fapt, o verigă între întreprinderile mai mici pe care şi le subordonase şi marile întreprinderi de care depindea ea însăşi.

Un spaţiu relativ mai mare se acordă, în mod justificat, exploatării capitaliste şi luptei muncitorilor, conduşi de comunişti, pentru eliberarea lor de exploatare. În ce priveşte exploatarea muncitorilor, este grăitor faptul că numai profitul recunoscut (beneficiul net) s-a ridicat de la 794 946 de lei în 1921 la 137 491 195 de lei în 1943. Lucrarea examinează apoi şi alte forme pe care le-a îmbrăcat exploatarea lor de către capitalişti.

---

[1] Colectivul de redacţie: C. Grigorescu, redactor responsabil, Gh. Belu, A. Iancu. Autori: Gh. Belu, T. Buda, C. Grigorescu, K. Hillel, A. Iancu, P. Jica, I. Puia, A. Puiu, G. Retegan, Şt. Ungureanu.

Împotriva acestei exploatări muncitorii s-au ridicat la luptă. Formele acestei lupte, îndeosebi greva din februarie 1929, sînt prezentate în lucrare în mod viu. Credem însă că în această privinţă cercetarea mai putea fi încă adîncită şi extinsă.

În fine, ultimul paragraf trece în revistă dezvoltarea întreprinderii în perioada 1944—1948, pînă la naţionalizarea ei. Considerăm că lupta dusă de colectivul întreprinderii, însufleţit şi condus de comunişti, pentru refacerea ei şi apoi pentru realizarea celorlalte obiective puse în faţa lui de către partid şi guvern merita o tratare mai concretă şi mai amplă, ca şi acţiunea de pregătire şi înfăptuire a naţionalizării. În genere, se pare că preocuparea, altfel meritorie, pentru concizie la această primă parte a făcut ca unele probleme să fie doar schiţate. S-ar fi putut afecta un spaţiu ceva mai larg istoricului întreprinderii. Aceasta ar fi fost şi în avantajul ansamblului lucrării.

Părţile a doua (cap. II–VI) şi a treia (cap. VII–X) din lucrarea prezentată se ocupă cu analiza condiţiilor principale care asigură dezvoltarea economică a întreprinderii şi, respectiv, cu analiza rezultatelor economice şi sociale obţinute de întreprindere în anii construcţiei socialiste. Compararea acestei dezvoltări cu situaţia din perioada 1920—1944 demonstrează clar, la scara acestei întreprinderi, superioritatea incontestabilă a socialismului, capacitatea creatoare a oamenilor muncii eliberaţi de exploatare.

În ansamblu, monografia uzinelor „Industria sîrmei" din Cîmpia Turzii este o lucrare interesantă şi utilă.

V. B.

E. D. TAPPE, *A Letter of Vasile Alecsandri* în "The Slavonic and East-European Review", vol. XLII (1963), nr. 98 (decembrie), p. 191—195.

Autorul publică textul unei scrisori inedite în limba franceză a lui Vasile Alecsandri, descoperită în arhiva lui sir Henry Bulwer Litton, ambasadorul Angliei la Constantinopol, şi adresată acestui diplomat la 18/30 noiembrie 1858 din Iaşi. Ocupînd pe atunci funcţia de secretar de stat al guvernului moldovean, Alecsandri a căutat să prezinte — în mod confidenţial — influentului om politic britanic un tablou cît mai fidel al realităţilor politice din ţara sa în toamna anului 1858, sperînd să obţină sprijinul lui împotriva manevrelor obstrucţioniste ale adversarilor Unirii, susţinuţi de Austria şi Turcia. Astfel el aduce la cunoştinţa lui Bulwer conflictul care a izbucnit între caimacamii Moldovei desemnaţi prin firmanul din 19 octombrie 1858, Ştefan Catargi, boier reacţionar cu pretenţii la domnie, opunîndu-se măsurilor legale adoptate de ceilalţi doi colegi ai săi, Vasile Sturza şi Anastase Panu, în special cu privire la destituirea unor administratori de judeţ, incapabili şi corupţi, unelte ale fostului caimacam Vogoride. Sabotînd lucrările căimăcămiei şi refuzînd să mai participe la actele de guvernămînt, Catargi, susţinut în ascuns de consulul Austriei la Iaşi, Gödel Lannoy, a făcut apel la intervenţia arbitrară a Porţii pentru anularea măsurilor adoptate de ceilalţi doi caimacami. Călcînd principiile art. II al Convenţiei de la Paris privind autonomia ţării, Poarta s-a dedat la unele măsuri de intimidare a guvernului moldovean, prin intervenţiile lipsite de tact ale lui Afif bei, purtătorul decretului de instaurare a căimăcămiei, ce rămăsese în continuare la Iaşi. Necedînd presiunilor, Sturza şi Panu au adoptat o atitudine fermă, apărînd demnitatea ţării.

Pe de altă parte, Alecsandri atrăgea atenţia lui Bulwer asupra atitudinii insolente a consulului austriac, care refuza în mod ostentativ să vizeze paşapoartele eliberate de guvernul local, sub pretextul că purtau însemnele Principatelor Unite, titulatură ce fusese totuşi acordată ţărilor romîne prin art. I al Convenţiei de la Paris.

Publicarea scrisorii inedite din noiembrie 1858 nu este însoţită însă de un comentariu istoric din partea autorului notei, ci doar de o scurtă prezentare, insuficientă

totuşi pentru lămurirea situaţiei politice complexe din Moldova înaintea Unirii.

Pentru înţelegerea acestui document, el trebuie pus în corelaţie nu numai cu izvoarele contemporane cunoscute [1], dar şi cu alte scrisori contemporane ale lui V. Alecsandri adresate fratelui său Iancu, tratînd aceleaşi probleme[2]. Relatarea pe larg — de pe poziţii oficiale a evenimentelor descrise în scrisoarea adresată lui Bulwer, este cuprinsă în memoriul adresat de Alecsandri la 29 nov./ 11 dec. 1858, în calitate de secretar de stat, marelui vizir Ali paşa şi reprezentanţilor puterilor garante de la Constantinopol[3].

În sfîrşit, o altă problemă neatinsă în suficientă măsură în cadrul notei lui E. D. Tappe, o constituie atitudinea manifestată de Bulwer faţă de situaţia comunicată de Alecsandri. Sînt cunoscute în general sentimentele antiunioniste care-l animau pe Bulwer încă de pe vremea cînd funcţionase în Comisia europeană de anchetă trimisă în Principate înainte de adoptarea Convenţiei de la Paris. Şi în problema de faţă Bulwer nu şi-a dezminţit poziţia favorabilă Porţii otomane; în ciorna de răspuns, adresata lui Alecsandri şi publicată de Tappe el opinează: „Poarta a alcătuit o convenţie privind Principatele. Ea este răspunzatoare pentru executarea ei şi autorităţile din ţară oricare ar fi ele nu pot fi lăsate să o încalce". Adăugăm de altfel că aceeaşi atitudine a adoptat-o şi în telegrama oficială pe care a expediat-o lui Sturza şi lui Panu la 30 nov./12 dec. 1858, cerîndu-le împacarea cu Catargi şi supunerea faţa de un memorandum comun expediat de Poartă şi de puterile garante[4].

Cu toate deficienţele de comentariu semnalate, publicarea scrisorii inedite a lui Alecsandri către Bulwer se dovedeşte utilă pentru completarea corespondenţei politice purtate de cunoscutul patriot moldovean în perioada premergătoare Unirii.

P. C.

[1] Asupra conflictului ce a dezbinat căimăcămia Moldovei în toamna anului 1858 şi amestecul Porţii, vezi pe larg D. A. Sturdza ş.a., *Acte şi documente relative la istoria renaşterii Romîniei*, vol. VII, Bucureşti, 1892, p. 677—678, 680—681, 732—733 etc.; pentru atitudinea consulului Austriei privind paşapoartele, *ibidem*, p. 679, 730—731 şi 753—754.

[2] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, *Corespondenţă politică (1855—1859)*, Bucureşti, 1963, p. 440—445 şi 456—459.

[3] *Acte şi documente...*, VII, p. 1 084 1 093.

[4] *Ibidem*, p. 1 160.

ISTORIA UNIVERSALĂ

I. B. GREKOV, *Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв.*, Moscova, Издательство Восточной Литературы, 1963, 376 p.

Lucrarea lui I. B. Grekov se ocupă de una din perioadele frămîntate ale Europei răsăritene. Deşi cartea prin titlu indică o sferă mai largă, în realitate autorul şi-a pus în centrul studiilor sale evoluţia raporturilor internaţionale ale cnezatelor ruse, apoi ale statului centralizat rus. Numai în această privinţă atinge el unele probleme de istorie a relaţiilor internaţionale pe o sferă mai largă, analizînd locul şi rolul Hoardei de Aur, al formaţiunilor tătare din Crimeea şi din nordul Mării Negre, după descompunerea acestora, precum şi cel al Imperiului otoman.

Lucrarea, pe lîngă o introducere, care cuprinde analiza istoriografiei şi o scurtă expunere a izvoarelor referitoare la temă, are cinci capitole.

În primul capitol, intitulat *Hoarda de Aur şi ţările Europei răsăritene*, sînt prezen-

tate problemele legate de marea invazie tătară şi rolul acesteia în istoria popoarelor din răsăritul Europei. Autorul arată că spre mijlocul secolului al XIII-lea relaţiile internaţionale în aceste regiuni sînt caracterizate de întărirea expansiunii feudalismului apusean, manifestată prin înaintarea ordinului teutonic, prin încercările papalităţii de a-şi lărgi sfera de influenţă. La mijlocul secolului al XIII-lea, în urma invaziei tătare în Europa răsăriteană, se instaurează jugul tătaro-mongol. În aprecierea rolului jucat de invazia tătară şi de Hoarda de Aur în destinele popoarelor din Europa răsăriteană, autorul se bazează, pe lîngă izvoare, şi pe aprecierile făcute de K. Marx în însemnările sale publicate în volumul *Secret diplomatic. History of Eighteenth Century*, în 1899, la Londra.

În cadrul capitolului este pe larg expusă politica Hoardei de Aur în Europa răsăriteană pînă la mijlocul secolului al XIV-lea şi lupta popoarelor împotriva jugului tătaro-mongol, insistîndu-se cu deosebire asupra luptei antimongole a cnezatelor ruse. În ultima parte a capitolului, autorul face o expunere referitoare la principalele centre de unire a teritoriilor ruse şi la politica Hoardei de Aur în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Capitolul al II-lea este consacrat decăderii şi dezmembrării Hoardei de Aur în prima jumătate a secolului al XV-lea. În acest capitol se analizează relaţiile dintre Hoarda de Aur, Livonia şi cnezatul moscovit în primul sfert al secolului al XV-lea, precum şi situaţia internaţională nou creată în răsăritul Europei după dezmembrarea Hoardei de Aur în al doilea sfert al secolului al XV-lea. Procesul de decădere şi dezmembrare a Hoardei de Aur a coincis cu creşterea impetuoasă a statului feudal otoman.

I. B. Grekov, în capitolul al III-lea al lucrării sale, intitulat *Turcia, Hanatul din Crimeea şi ţările Europei în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea*, bazîndu-se în special pe lucrarea lui N. Iorga (*Geschichte des Osmanischen Reiches*), expune acest proces vertiginos de creştere a Imperiului otoman şi înaintarea lui în Balcani şi în Europa centrală. Autorul constată şi rolul deosebit de mare pe care l-a jucat în această perioadă în politica europeană Imperiul otoman, dar mai pe larg el se opreşte numai asupra politicii Porţii faţă de hanatele din Crimeea, Astrahan şi Kazan, precum şi faţă de Hoarda cea Mare, care s-a format în deceniul al patrulea al secolului al XV-lea. Cu toate că autorul studiază mai ales politica orientală a Imperiului otoman, totuşi în carte se aduc unele date şi constatări interesante referitoare la cadrul internaţional al luptei antiotomane desfăşurate de poporul romîn, mai cu seamă în perioada domniei lui Ştefan cel Mare.

Ultimele trei paragrafe din acest capitol sînt consacrate relaţiilor statului centralizat rus cu Livonia, luptei dintre papalitate şi patriarhia din Constantinopol pentru supremaţie în Europa răsăriteană, desfăşurată în deceniile opt şi nouă ale secolului al XV-lea, situaţiei internaţionale în Europa răsăriteană la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea cu privire specială la relaţiile dintre statul moscovit şi Livonia. Capitolul se încheie cu prezentarea mişcărilor reformatoare din Moscova şi Novgorod şi influenţa lor asupra relaţiilor internaţionale din Europa răsăriteană.

În capitolul al IV-lea al cărţii lui I. B. Grekov, intitulat *Crimeea, Turcia şi Europa răsăriteană în primele trei decenii ale secolului al XVI-lea*, sînt expuse unele trăsături ale tacticii turco-tătare în politica răsăriteană, aşa-zisa răscoală a lui Glinski (1507 1508), consolidarea influenţei Porţii asupra statelor feudale tătare şi altele. În partea de încheiere a acestui capitol interesant, se analizează politica turco-tătară în Europa răsăriteană şi poziţia Constantinopolului faţă de biserica ortodoxă din statul moscovit şi cel polonezo-lituanian. Pe larg este expusă misiunea lui Maxim Grecul, care urmărea — după aprecierile autorului — supunerea mitropoliei din Moscova faţă de patriarhia din Constantinopol.

Capitolul al V-lea se intitulează *Crimeea, Turcia și Europa răsăriteană în anii 40 80 ai secolului al XVI-lea.* În acest capitol, autorul analizează în primul rînd politica turco-tătară la sfîrşitul deceniului al patrulea și începutul deceniului al cincilea şi poziția față de această politică a statului moscovit și a celui polono-lituanian. Diplomaţia turco-tătară la sfîrşitul deceniului al cincilea şi politica externă activă a lui Ivan cel Groaznic, exprimată prin ocuparea oraşului Kazan şi prin lupta diplomatică desfăşurată în Europa. ocupă un loc important în acest capitol. Ultima parte a acestui amplu capitol este consacrată relaţiilor internaţionale în jurul războiului din Livonia şi schimbărilor survenite în urma acestui război în relaţiile de forțe în Europa răsăriteană.

Cartea lui I. B. Grecov constituie o sinteză interesantă a relaţiilor internaţionale din Europa răsăriteană în secolele XIV—XVI.

L. D.

M. I. HEIFEȚ, ***Вторая революционная ситуация в России,*** Moscova, Издательство Московского Университета, 1963, 238 p.

Una dintre cele mai importante probleme ale istoriei Rusiei de după reforma agrară din 1861 o constituie a doua situaţie revoluţionară (sfîrşitul deceniului 8 începutul deceniului 9 al secolului al XIX-lea). Cu toată însemnătatea ei, această problemă a fost puţin studiată în literatura istorică, ceea ce face ca lucrarea lui M. Heifeț să trezească interes.

Autorul îşi începe expunerea cu analiza premiselor economico-sociale ale situaţiei revoluţionare, care i-au determinat caracterul şi particularităţile, făcînd o scurtă caracterizare a dezvoltării economice, sociale şi politice a celor două decenii de după reformă. În continuare, el arată că dacă prima situaţie revoluţionară (1859—1861) a apărut în urma crizei sistemului feudal-iobăgist, cea de-a doua s-a datorat unor contradicţii sociale şi politice generate de dezvoltarea capitalista a Rusiei. În această perioadă, lupta politică se ducea în jurul căii pe care urma să se dezvolte capitalismul în Rusia : a transformarilor revoluţionare sau a reformelor. Conținutul acestei lupte precizează autorul — îl constituie modul în care urmau să se rezolve cele două probleme fundamentale puse de mersul obiectiv al dezvoltării istorice a Rusiei : problema agrară şi problema puterii de stat.

Pornind de la învăţătura leninistă despre situaţia revoluţionară, M. Heifeț studiază apariţia, dezvoltarea şi manifestările fiecăreia dintre cele trei condiţii obligatorii ale acesteia, analizînd și influența lor reciprocă. A doua situaţie revoluţionară s-a creat în urma unei situaţii economice grele, care a dus la înrăutăţirea simţitoare a traiului maselor populare, deci la apariţia uneia dintre condiţiile principale ale situaţiei revoluţionare. La rîndul ei, situaţia grea a maselor muncitoare a dus la ascuţirea luptei de clasă. Analizînd mişcarea maselor populare din această perioadă, autorul îşi propune să determine, în linii mari, amploarea, caracterul şi formele mișcărilor spontane ale ţărănimii şi ale luptei proletariatului, să aprecieze importanța lor în dezvoltarea situaţiei revoluţionare. Rolul preponderent în această mișcare a maselor l-a avut ţărănimea, a cărei luptă a luat în aceste decenii un mare avînt.

O altă caracteristică a celei de-a doua situații revoluţionare constă în apariţia pe scena vieţii politice a luptei dintre proletariat şi burghezie. Mişcarea muncitorească devine un factor important în viaţa social-politică a acestor ani. Aprecierea concret-istorică a tuturor factorilor privind amploarea, conţinutul şi importanța luptei claselor exploatate duce la concluzia că acțiunile maselor populare se intensifică în această perioadă. Ele au determinat, în ultimă instanţă, raportul de forțe, mersul şi evoluţia luptei politice şi a crizei clasei dominante.

M. Heifeț se ocupă pe larg în lucrarea sa de criza clasei dominante, așa-zisa „criză

a vîrfurilor", subliniind rolul războiului ruso-romîno-turc din 1877—1878 în grăbirea apariției acesteia. Țarismul își punea mari speranțe în acest razboi, dorind să-și consolideze cu ajutorul lui poziția internă și externă. Deși Rusia a ieșit învingătoare din acest război, evoluția evenimentelor a dezvăluit slăbiciunea economică, politică, militară și diplomatica a regimului țarist. Sfîrșitul războiului a găsit Rusia într-o stare de nemulțumire generală, provocată pe de o parte de înrăutațirea situației maselor populare, iar pe de alta parte de nesatisfacerea deplină a aspirațiilor expansioniste ale moșierimii și, mai ales, ale burgheziei: opinia publică rusă ajunsese la convingerea că se impunea o schimbare.

În continuare, în lucrare se analizează lupta social-politică ce s-a desfășurat în anii postbelici, cînd s-au conturat trei curente principale: curentul democrat-revoluționar, curentul liberal și curentul reacționar-moșieresc. M. Heifeț dezvăluie conținutul de clasa, particularitățile, programul și lupta fiecăruia dintre aceste curente, determinînd rolul și însemnătatea lor în ascuțirea „crizei vîrfurilor".

În încheiere, autorul caracterizează absolutismul rus, care în deceniile 7—8 ale secolului al XIX-lea făcuse un pas spre transformarea sa într-o monarhie burgheză. Independent de rămășițele feudale, dezvoltarea economica a Rusiei în sens capitalist întrecea transformarea burgheză a absolutismului țarist. De aceea, unul din izvoarele crizei constă, după M. Heifeț, în adîncirea contradicției dintre baza capitalistă și suprastructura iobagistă. Obligat de noile condiții materiale, țarismul face tentative nereușite de a rezolva într-un mod nou problemele sociale. În aceasta constă și esența „crizei vîrfurilor": neputința de a guverna cu metode vechi într-o nouă situație social-politică a țării. Principala măsură luată de țarism în acest scop a fost instaurarea regimului lui Loris-Melikov, caracterizat de autor ca regim al terorii polițienești și al demagogiei.

Concluzia la care ajunge M. I. Heifeț este că, deși în Rusia în anii 1879—1881 au existat condiții obiective care au determinat apariția unei situații revoluționare, aceasta nu s-a transformat într-o revoluție deoarece lipsea factorul obiectiv: capacitatea clasei revoluționare de a întreprinde acțiuni îndeajuns de puternice pentru a înfrînge țarismul.

E. U.

M. ANDREEV, *Die bulgarische Gewohnheitsrecht in den leizten Jahrzehnten des Türkenjochs*, Sonderdruck aus „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas", Band 6, Berlin, 1962, p. 411 422.

În perioada dominației otomane, poporul bulgar și-a păstrat multe din instituțiile sale bazate pe dreptul consuetudinar. A fost și aceasta o cale a conservării ființei etnice, precum și un mod de rezistență împotriva asupririi turcești. Profesorul Mihail Andreev examinează obiceiurile juridice bulgare care n-au putut fi înlăturate de dreptul feudal otoman. El arată că pînă în ultimele decenii ale dominației turcești au funcționat în Bulgaria instanțe juridice ale comunităților bulgare, cu competența de a cerceta și judeca litigiile privitoare la dreptul de familie și la dreptul succesoral. Biserica bulgară a continuat de asemenea să folosească regulile ei de drept bazate pe nomocanoane. Principalele culegeri nomocanonice bulgare sînt cele bazate pe textele bizantine, între care figurează *Exabiblul* lui Armenopol și *Sintagma* lui Matei Vlastares. Biserica a avut instanțe judiciare proprii.

Au rămas în vigoare sub stăpînirea turcească și multe din regulile privitoare la organizarea și activitatea profesională a meșteșugarilor, confirmate prin firmane. Breslele bulgare s-au condus după statute proprii, fiind obligate să respecte însă regulile dreptului public otoman. S-au conservat și unele

instituţii bulgare de drept agrar, mai ales în ceea ce priveşte relaţiile de vecinătate dintre ţărani şi obligaţiile de muncă ale ţăranilor aserviţi.

Andreev arată că dreptul consuetudinar bulgar n-a împiedicat intensificarea feudalizării societăţii bulgare sub presiunea feudalismului otoman. Relaţiile feudale statornicite în Bulgaria sub dominaţia turcă au împiedicat însă apariţia şi dezvoltarea normală a relaţiilor capitaliste în perioada modernă. Articolul este documentat şi consistent, punînd în lumină sensul istoric al conservării dreptului consuetudinar bulgar în perioada stăpînirii turceşti.

Gh. C.

JOZEF BUSZKO, *Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890—1914 na tle ruchu robotniczego w zachodniej Galicji* (Mişcarea socialistă în Cracovia între 1890 şi 1914, pe fondul mişcării muncitoreşti din Galiţia apuseană), Wydawnictwo literackie Kraków, 1961, 337 p.

Mişcarea socialistă din Galiţia a preocupat mai puţin istoriografia poloneză marxistă. Aceasta s-a datorat şi faptului că atenţia istoricilor polonezi a fost îndreptată în primul rînd spre acea parte a teritoriului polonez cunoscut în secolul al XIX-lea sub numele de „Regatul congresului"[1], unde mişcarea muncitorească a luat o amploare cu mult mai mare decît în Galiţia, Silezia sau Pomerania.

Autorul lucrării de faţă îşi propune să prezinte rolul mişcării socialiste din Cracovia în viaţa social-politică a Galiţiei, activitatea acelor organizaţii socialiste sau legate de mişcarea socialistă din oraşul şi din împrejurimile Cracoviei, teritoriu ocupat în această perioadă de Austria. Ca limite cronologice, J. Buszko analizează în primele pagini ale lucrării situaţia din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, perioadă în care mişcarea muncitorească din Galiţia a început să se transforme într-o mişcare de masă, iar în ultimele pagini se referă la izbucnirea primului război mondial, eveniment care încheie o anumită epocă istorică.

Materialul folosit de autor este bogat şi valoros. El însumează atît manuscrise din diferite arhive, în special din Cracovia, cît şi materiale tipărite,ca jurnale de amintiri, gazete, materiale statistice etc.

Mişcarea socialistă din Cracovia a îmbrăcat, datorită structurii social-economice destul de înapoiate a acestui teritoriu, un caracter specific. Mişcarea proletariatului — în mare măsură meşteşugăresc — a fost îndreptată în primul rînd împotriva puternicelor rămăşiţe feudale, a clericalismului şi instituţiilor de guvernămînt conduse de elemente şleahtice clericale-conservatoare. Datorită condiţiilor specifice în care s-a dezvoltat, mişcarea socialistă din Cracovia nu a fost ferită de influenţa concepţiilor mic-burgheze legaliste şi reformiste.

Mişcarea socialistă din Cracovia a avut în fruntea sa multe elemente provenite din sfere intelectuale, înclinate să dea crezare iluziilor reformiste şi să înlocuiască lupta revoluţionară prin reforme. Din această cauză, ea nu a putut să indice soluţiile cele mai corespunzătoare de rezolvare atît a problemelor sociale, cît şi a problemei naţionale, în cazul acesteia din urmă mişcarea socialistă fiind influenţată de concepţia elementelor grupate în jurul lui Pilsudski. În special în ultima etapă a activităţii lor, social-democraţii galiţieni n-au mers pe linia răsturnării bazelor orînduirii social-politice din Austro-Ungaria de atunci, ci spre lichidarea unora dintre manifestările antidemocratice ale acestei orînduiri. „Aceste tendinţe — scrie autorul — au fost o mărturie a faptului că social-democraţii cracovieni şi, în general, galiţieni, care pînă în momentul marilor conflicte internaţionale din anul 1914 au avut o contribuţie însemnată în lupta pentru

[1] Krolestwo Kongresowe (1815—1915), regat creat de către congresul de la Viena din ducatul ciuntit al Varşoviei, unit printr-o uniune personală cu Rusia.

democraţie, n-au reuşit să realizeze o altă sarcina de bază a partidului muncitoresc, şi anume formarea conştiinţei revoluţionare a maselor proletare, pregătirea clasei muncitoare pentru îndeplinirea rolului său istoric, adică lupta eficientă pentru socialism".

În lucrare o mare importanţă prezintă capitolele al VIII-lea şi al X-lea. În capitolul al VIII-lea autorul face o analiză minuţioasă a evenimentelor revoluţionare din perioada anilor 1905—1907, care au culminat cu marea grevă generală, victorioasă, de la 28 noiembrie 1905 din Cracovia, iar în capitolul al X-lea scoate în evidenţă activitatea laborioasă depusă de Lenin şi ajutorul acordat de el mişcării socialiste din Cracovia, în timpul şederii în acest oraş în anii 1912—1913.

Bogată în ilustraţii şi tabele statistice, avînd un index de nume şi localităţi, monografia lui J. Buszko înlesneşte istoricilor cunoaşterea evoluţiei mişcării socialiste din Galiţia.

M. M.

VLADIMIR ŠMILAUER, *Úvod do toponomastiky* (Introducere în toponomastică), Praga, Edit. pedagogică de stat, 1963, 219 p.

Autorul e cunoscut prin lucrările sale din domeniul lingvisticii şi, mai cu seamă, ca boemist. În ultimul timp însă, prof. Šmilauer s-a consacrat cercetărilor toponomastice. În legătură cu aceasta, el a publicat în 1960 o lucrare mai mare, intitulată *Popularea Cehiei în lumina toponimiei*, despre care referim pe larg în „Romanoslavica", X. *Introducerea în toponomastică* se situează pe aceeaşi linie de preocupări.

Lucrarea are, prin excelenţă, un caracter metodologic şi e scrisă, în primul rînd, pentru specialiştii în onomastică, lingvistică, istorie, geografie. Šmilauer îşi împarte lucrarea în şase capitole, dintre care numai unele interesează pe istorici. De pildă, în capitolul al III-lea se face prezentarea materialelor istorice pe care urmează să le utilizeze toponomastul în cercetările sale. În primul rînd, e vorba de material istoric (documente de cancelarie, alcătuirea dicţionarelor topografice istorice, importanţa onomasticii, conţinutul şi utilizarea documentelor, autenticitatea actelor vechi), apoi material geografic (hărţi, atlase, lexicoane, descrieri geografice), precum şi material dialectal. Pentru a sublinia şi justifica importanţa metodei de lucru prezentate de el, autorul face de fiecare dată apel nu numai la publicaţiile cehe anterioare, ci şi la cele mai de seamă lucrări de metodologie (franceze, germane, suedeze, engleze etc.).

Capitolul al IV-lea se referă la factorii care au participat sau au influenţat formarea diferitelor nume topice. Aici autorul arată rolul pe care l-au jucat, în această privinţă, ştiinţele naturii, elementele sociale şi economice etc. O formă social-economică foarte caracteristică în ceea ce priveşte denumirile topice o constituie şi păstoritul valaşilor, de care Šmilauer se ocupă în mod special (p. 148). El afirmă că în Valašsko (din Moravia) se întîlnesc cîteva denumiri de origine romînească cu o mare frecvenţă topică. De pildă : *Kyčera* (39 X), *Grun* (39 X), *Grapa* (14 X), apoi *Kikula* şi *Gigula* (10 X), a căror etimologie e necunoscută. Pentru cercetătorul toponomastic sînt interesante şi sugestive problemele de care autorul se ocupă în capitolul al V-lea. E vorba de *viaţa numelor*, deci de mijloacele folosite la formarea numelor topice. Cine dă numele unui sat? E o problemă pentru a cărei rezolvare trebuie aprofundate elemente de natură geografică, psihologică, culturală etc. Şi de astă dată, Šmilauer aduce exemple convingătoare din toponimia antică şi medievală a Europei. O deosebită atenţie dă autorul transformărilor care au loc de-a lungul timpului în sfera toponimiei. Procesul social-economic, cunoscut la noi sub denumirea de *roire a satelor*, creează situaţii şi condiţii noi pentru sporirea numelor topice.

Folosind un bogat material informativ şi preconizînd metode noi în cercetările toponomastice, Šmilauer a izbutit să ne arate că toponomastica este o importantă disciplină auxiliară a istoriei, lingvisticii şi geografiei.

Tr. I.-N.

HEINRICH SCHEEL, *Süddeutsche Jakobiner. Klassenkämpfe und republikanische Bestrebungen im deutschen Süden Ende des 18. Jahrhunderts*, Berlin, Akademie Verlag, 1962, XVII + 772 p. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften des Instituts für Geschichte. Reihe I: Allgemeine und Deutsche Geschichte, Band 13).

Ampla lucrare a istoricului german Heinrich Scheel expune, pe baza unui vast material documentar — atît edit, cît şi inedit —, evoluţia mişcării revoluţionare în sudul Germaniei la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi la începutul celui de-al XIX-lea. Primul capitol, consacrat situaţiei social-economice şi intensificării luptei de clasă după declanşarea războiului împotriva Franţei, unde triumfase revoluţia burgheză, analizează relaţiile economice şi sociale din Bavaria, Württemberg, Baden, din oraşele imperiale şi din nesfîrşitele formaţiuni teritoriale — înzestrate cu atribute suverane şi aflate doar nominal sub autoritatea supremă a imperiului şi a dietei imperiale —, una dintre caracteristicile principale ale istoriei Germaniei în această perioadă. La rîndul ei, această fărîmiţare teritorială era expresia înapoierii economice a Germaniei şi a foarte lentei refaceri a burgheziei („Wiederemporkriechen des Bürgertums", după expresia lui F. Engels), după regresul evident înregistrat în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea.

Autorul analizează pe larg situaţia Bavariei, cea mai însemnată dintre formaţiunile teritoriale din aria geografică cuprinsă în studiul său. În ciuda progreselor înregistrate de puterea centrală — reprezentată de principele elector şi a diminuării simţitoare a autorităţii stărilor şi a adunărilor de stări, poziţia principelui elector rămînea încă foarte slabă. Din principalul izvor de putere — stăpînirea pămîntului, principele nu deţine decît 14%, în vreme ce clerului îi revenea 56%, iar nobilimii 24% (restul fiind în stăpînirea oraşelor sau a ţărănimii libere). În faţa puternicei poziţii ocupate de cler şi nobilime, burghezia, slab dezvoltată, nu putea reprezenta o contrapondere şi o bază pe care să se sprijine puterea absolută a monarhiei. Timidele încercări de reformă încercate de aceasta n-au putut da decît rezultate cu totul secundare. Stagnarea atît a producţiei meşteşugăreşti — dominată de corporaţii —, cît şi a agriculturii — practicată în cea mai mare parte de o ţărănime dependentă, supusă dublei exploatări a statului şi a stăpînului de domenii — caracterizează viaţa economică a provinciei.

Similară era situaţia şi în celelalte formaţiuni teritoriale cărora autorul le consacră paragrafele următoare.

Al doilea capitol al lucrării tratează despre rezistenţa maselor împotriva războiului intervenţionist. Autorul analizează, pe baza materialului documentar, formele variate ale acestei rezistenţe, de la răscoalele locale împotriva exigenţelor sporite pentru subvenţionarea războiului pînă la sprijinirea directă a luptei de apărare purtate de poporul francez împotriva coaliţiei contrarevoluţionare. Rezistenţa împotriva încercărilor de a recruta soldaţi pentru războiul din Franţa a fost un fenomen de mari proporţii atît în Bavaria şi Franconia, cît şi în celelalte provincii.

Problema colaborării forţelor antifeudale din sudul Germaniei cu Franţa revoluţionară constituie obiectul celui de-al treilea capitol. Scopul acestei colaborări era nu numai apărarea cuceririlor revoluţiei franceze dar şi răsturnarea regimurilor feudale din Germania. Contactul dintre cercurile antifeudale germane şi reprezentanţii autorităţilor franceze a fost foarte strîns atît înainte, cît şi după 9 Termidor. Un loc deosebit în curentul revoluţionar german îl ocupă grupul lui Damm şi

Popp, a cărui activitate a fost înăbuşită în 1795, în urma descoperirii legăturilor sale cu Franţa. În continuare, autorul analizează activitatea tuturor cercurilor revoluţionare, conţinutul programelor lor şi împrejurările care le-au împiedicat să triumfe.

Slaba dezvoltare a burgheziei, limitarea acţiunii doar la o restrînsă elită intelectuală — în primul rînd studenţimea — explică lipsa unei baze de masă, care ar fi oferit mişcării mijloace de a se impune. Eşecul sforţărilor republicanilor germani de a răsturna regimurile monarhice în timpul campaniei militare din 1796 formează obiectul capitolului al IV-lea. Ofensiva franceză sub conducerea generalului Moreau a creat condiţiile intensificării luptei republicanilor în acest an, dar raportul intern de forţe, cît şi evoluţia evenimentelor militare au împiedicat realizarea obiectivelor urmărite de ei.

Ultimele patru capitole analizează evoluţia mişcării liberale burgheze în Württemberg în anii 1796 1797, noua ofensivă a revoluţionarilor democraţi la începutul Congresului de la Rastadt (1797—1798), creşterea mişcării revoluţionare în sudul Germaniei în legătură cu revoluţia burgheză din Confederaţia Helvetică (1798 1799) şi mişcarea revoluţionară în Germania de sud în perioada celei de-a doua coaliţii (1799 1801).

Prin analiza influenţelor exercitate de revoluţia burgheză din Franţa asupra situaţiei din Germania şi a evoluţiei politicii externe a Franţei revoluţionare în diversele etape ale revoluţiei, lucrarea aduce o importantă contribuţie nu numai la istoria Germaniei, dar şi la istoria întregii Europe în această perioadă.

Volumul se încheie cu o amplă bibliografie, cu indicarea fondurilor de arhivă cercetate şi cu un indice de nume, locuri şi persoane, care înlesneşte mult folosirea lui.

Ş. P.

TAKIS A. KONSTANTOPOULOS, Νέα ὀνόματα Πελοποννησίων φιλικῶν ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς τζαρικῆς ἀστυνομίας (Nume noi de eterişti din Peloponez în arhivele poliţiei ţariste), Extras din „Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά 1964", Atena, 1964, 8 p.

Cercetînd în recenta sa călătorie de studii bibliotecile din Odesa, Moscova şi Leningrad, precum şi arhivele poliţiei ţariste, autorul a cules preţioase informaţii privind participarea eteriştilor la mişcarea revoluţionară a decembriştilor, identificînd numeroase nume de greci din Peloponez în listele poliţiei ţariste din anii 1817—1825.

Decembriştii au sprijinit lupta grecilor pentru eliberarea lor de sub jugul turcesc. Unele căpetenii decembriste au procurat arme pentru eterişti. În Eterie au activat şi mulţi ruşi, după cum au activat şi mulţi romîni, bulgari şi sîrbi.

Cei peste 350 de greci din Peloponez identificaţi de autor în arhivele sovietice ca simpatizanţi sau participanţi atît la mişcarea decembristă, cît şi la mişcarea eteristă sînt încă o dovadă despre strînsa legătură dintre aceste două mişcări revoluţionare. Sînt nume noi ce nu figurează în listele cunoscute pînă în prezent. Expunerea autorului este însoţită de cinci imagini expresive, dintre care una reprezintă pecetea Eteriei păstrată în ţara noastră.

Gh. C.

AKDES NIMET KURAT, *Der Prutfeldzug und der Prutfrieden von 1711*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", X (1962), fasc. 1, p. 13—66.

Problemele istoriei războiului ruso-turc din anul 1711 constituie o veche preocupare a istoricului turc Akdes Nimet Kurat, profesor de istorie modernă la Universitatea din Ankara. Pe lîngă o amplă monografie în două volume consacrată campaniei de la Prut, publicată în anii 1951—1953, el a editat şi iz-

voare de interes deosebit, între care se cuvin semnalate rapoartele ambasadorului britanic la Constantinopol, Sir Robert Sutton[1]. Lucrarea, care constituie obiectul prezentării de față, cuprinde o succintă expunere a cauzelor conflictului ruso-turc, a desfășurărilor militare și a negocierilor încheiate prin tratatul semnat la 12 iulie 1711, în lumina încheierilor desprinse de autor din îndelungata studiere a acestei probleme.

Dintre izvoarele otomane inedite folosite de A. N. Kurat, menționăm însemnările lui Ahmed bin Mahmud și amintirile lui Hasan Kurdî, amîndoi participanți la campanie ; de altminteri, abundența surselor turcești utilizate reprezintă incontestabil o valoroasă contribuție la cunoașterea chipului în care observatorii otomani au văzut și interpretat evenimentele. Carențele de informație ale autorului în ce privește izvoarele rusești și chiar literatura problemei i-au îngustat însă simțitor perspectiva istorică și nu i-au îngăduit, după părerea noastră, elucidarea definitivă a ansamblului de probleme politice și militare ridicat de studierea acestui însemnat episod al raporturilor ruso-turce.

Cititorul va profita, desigur, din expunerea scopurilor a căror realizare era urmărită de factorii politici otomani prin declanșarea ostilităților : recucerirea Azovului, distrugerea fortificațiilor rusești de pe Nipru și eliminarea imixtiunii țarului în afacerile polone. Sînt de asemenea utile discuțiile autorului privitoare la efectivele otomane. Citind evaluările diverselor izvoare, A. N. Kurat stăruie asupra celor oferite de Robert Sutton, după care oastea marelui vizir se ridica la 118 400 de oameni, cărora li s-au alăturat 20 000 30 000 de tătari ; referitor la numărul tunurilor, datele izvoarelor variază între 255 și 407.

Rămîn totuși neclarificate, în studiul lui A. N. Kurat, un șir de probleme însemnate. Îndeosebi luptele din ziua de 9 iulie și, mai ales, împrejurările în care au fost angajate negocierile de pace și motivele care l-au determinat pe marele vizir Baltagi Mehmed pașa să accepte încetarea ostilităților. În legătură cu aceste aspecte esențiale ale campaniei de la Prut, afirmațiile lui A. N. Kurat trebuie apreciate în lumina observațiilor critice ale istoricului sovietic I. E. Vodarski[2], întemeiate pe izvoare ignorate de cercetătorul turc și care lămuresc condițiile semnării tratatului de pace. Printre materialele documentare menționate de I. E. Vodarski, atrag atenția condițiile prezentate de marele vizir la începutul tratativelor și consemnate probabil din ordinul lui P. P. Șafirov pentru a fi transmise țarului, printre care figurează și următoarea : Трибут, что Волоская земля платит на один год, и донделе та Волоская земля в прежнее состояние придет, чтоб те денги так же на три года даны были" (document rămas inedit pînă în 1963). După relatarea lui S. Poniatovski, Șafirov a respins categoric această condiție[3].

Lămuritoare pentru înțelegerea hotărîrii sfatului (medjilis) convocat de marele vizir de a încheia pacea sînt informațiile cronicarului turc Mehmed-Rașid, care au constituit obiectul unei atente analize în istoriografia noastră[4]. După relatarea acestuia, unele căpetenii militare otomane au amintit în cursul discuțiilor insuccesul atacurilor din ziua precedentă împotriva taberei rusești încercuite și și-au exprimat incertitudinea în legătură cu desfășurarea viitoare a operațiilor. Tratatul de pace a fost, prin urmare, expresia raportului de forțe existent și el reflectă absența unei victorii decisive otomane.

Participarea oastei moldovenești la campania din 1711 este semnalată de autor, dar

[1] *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710–1714)*, editate de A. N. Kurat, Londra, 1953 (Camden, III series, vol. 78).

[2] I. E. Vodarski, *По поводу работы турецкого историка о Прутском походе 1711 г.*, în „История СССР", VII (1963), nr. 6, p. 207–212.

[3] *Ibidem*, p. 210.

[4] Mustafa A. Mehmet, *Cronica lui Mehmed Rașid ca izvor pentru campania de la Prut (1711)*, în „Studii", an. XIV (1961), nr. 4, p. 919–933.

este regretabil că A. N. Kurat nu a considerat necesar să staruie asupra politicii externe a lui Dimitrie Cantemir, care reprezintă un însemnat capitol în istoria diplomatică şi militară a războiului din 1711.

F. C.

* * * *Atti del XL Congresso di Storia del Risorgimento Italiano* (Torino, 26 30 ottobre 1961), Roma, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 1963, 409 p.

Problemele legate de unitatea Italiei au suscitat în ultimii ani, şi mai ales cu prilejul aniversării centenarului, numeroase discuţii ce au dus la apariţia multor lucrări şi studii tratînd anumite aspecte ale acestui eveniment istoric de importanţă europeană[1]. În succesiunea publicării actelor congresului, care a avut loc în 1961 la Torino, menţionăm şi pe cele inserate în prezentul volum. Materialele se referă pe de o parte la probleme interne, iar pe de alta la modul în care s-a reflectat unirea Italiei în politica diferitelor state europene.

Referitor la prima categorie de probleme, amintim comunicarea lui Ettore Anchieri, *Il riconoscimento del regno d'Italia*, în care se delimitează momentul cînd problema unificării Italiei cu aspectul ei de istorie diplomatică a intrat în conjunctura europeană. Urmează materialele *l'Unificazione finanziaria* (Emanuele Morselli) , *l'Unificazione amministrativa* (Guido Astuti), care, completate de o notă bibliografică, dau indicaţii asupra aspectelor istorice-juridice ale formării statului modern italian, asupra istoriografiei Risorgimentului în general, asupra unificării administrative, problemelor referitoare la guvernele provizorii, plebiscite etc.

În ceea ce ne priveşte, menţionăm la discuţii intervenţia acad. prof. A. Oţetea, care a subliniat paralelismul dintre procesul unităţii Italiei şi cel care s-a desfăşurat în Ţările Romîne, insistînd asupra faptului că acest proces a fost determinat de o anumită etapă a dezvoltării social-economice, de ascensiune a capitalismului. Seria primului ciclu de comunicări este întregită de *L'Unificazione delle forze armate* (Luigi Mondini) şi *Vecchie e nuove forze politiche di fronte allo Stato unitario* (Ruggero Moscati).

Un alt grup de comunicări înfăţişează ecoul şi consecinţele pe care lupta pentru unitate şi independenţă a poporului italian le-au avut în diferite state din Europa. Astfel Derek Beales, în *L'opinione publica inglese di fronte all'unità italiana*, prezintă punctele de vedere ale guvernului englez, opiniile oamenilor politici — printre care şi ale lui Gladstone, acesta socotind unificarea Italiei ca o soluţie salvatoare pentru întreaga Europă —, ale diferitelor organe de presă, şi în special a ziarului „Times" etc. Jean Leflon, în *Le royaume d'Italie et l'opinion catholique française*, caută să elucideze poziţia catolicilor din Franţa, aşa cum reiese din publicaţii, presă, broşuri etc., prin care aceştia îşi manifestau hotărîrea de a apăra integritatea statului papal şi se pronunţau pentru statu-quo. În ceea ce priveşte Grecia, lupta pentru unitate şi independenţă a italienilor a găsit aici o aprobare unanimă (Apostolos Daskalakis, *Les répercussions que la guerre pour l'indépendance italienne eut en Grèce*). Ştefan Kieniewicz, în *La nation polonaise et le Risorgimento*, se declară de acord cu încercarea făcută de Kalist Moravski în materialul din volumul *Atti del XXXIX Congresso del Risorgimento italiano*, Roma, 1961, de a stabili liniile similare ale problemelor de bază ale proceselor istorice din Italia şi Polonia, subliniind totodată efectul pozitiv al luptei poporului italian asupra poporului polonez. Comunicarea lui Th. Schieder, *L'im-*

---

[1] *L'Unità d'Italia 1859—1861*, a cura di Paolo Alatri, vol. I—II, Roma, 1959; * * * *Atti del XXXIX Congresso di Storia del Risorgimento Italiano*, Roma, 1961; *Storia d'Italia*, vol. I—V, Torino, 1959—1960; Umberto Corsini, *Il Trentino nel secolo decimonono*, vol. I (1796 — 1848), Trento, 1963; Sergio Benvenuti, *Le lettere di Tommaso Gar*, Trento, 1963.

magine del Italia nel movimento unitario tedesco, din care reiese că, în afara unor opinii divergente, în general evenimentele din Italia au fost privite favorabil de către forțele care acționau pentru unificarea Germaniei. întregește imaginea reflectării luptei pentru unitatea Italiei în diferite state.

Acest volum al Congresului de istorie a Risorgimentului, ca și cel apărut în 1961, cuprinde un material util pentru cunoașterea mai aprofundată a istoriei epocii risorgimentale.

A. I.

MARGARET COLE, *The History of Fabian Socialism*, Londra, Heinemann, 1961, XV + 365 p. + 14 pl.

Volumul Margaretei Cole, apărut în colecția „The Kingswood Social History Series", este a doua lucrare de seamă venită să înfățișeze activitatea Societății fabiene. Prima, publicată în 1916, se datora lui Edward Pease, *Istoria Societății fabiene.*

Margaret Cole, pe baza unui material documentar bogat, provenit mai ales din arhiva soților Webb, conducători de frunte ai fabienilor, ca și pe temeiul unei bune cunoașteri personale, ca membră activă alături de soțul ei, G.D.H. Cole, în dirijarea mișcării fabiene, oferă o carte bine informată, scrisă într-un ritm alert, dar pătrunsă de spiritul reformist care a stat, de altfel, la baza întregii mișcări fabiene. Volumul cuprinde cinci părți, urmărind activitatea fabienilor din 1883, data constituirii societății, pînă în 1960, anul premergător apariției cărții.

Începuturile mișcării socialiste în Anglia se situează în deceniile 8 și 9 ale secolului al XIX-lea. Atunci au apărut o serie de organizații, ca „Federația democratică", condusă de Hyndemann, „Liga socialistă" dirijată de W. Morris, „Biserica muncii", din Manchester etc. Alături de ele se înscrie „Societatea fabiană" care și-a luat numele după Fabius Cunctator, temporizatorul, cel ce recomanda răbdare și prudență în conflictele Romei cu Cartagina — care ia naștere în 1883 prin transformarea unei organizații mai vechi „Camaraderia vieții noi". Printre membrii fondatori au fost W. Morris, Hanelock Ellis, Frank Podmore. Noua organizație își propunea să reconstruiască societatea „în concordanță cu cele mai înalte posibilități morale", prin propagarea socialismului de către intelectualitatea burgheză. Punerea în aplicare a acestor intenții urma să se facă prin convorbiri cu membrii societății, prin trimiterea de delegați la conferințele altor societăți și printr-o susținută activitate publicistică.

Prima parte a lucrării este consacrată anilor 1883—1894, considerați de autoare ca „plini de entuziasm". În 1887 s-au elaborat principiile care vor sta la baza societății; activitatea publicistică și-a găsit concretizarea în apariția periodicului „Fabian News", ca și prin editarea broșurilor *Programul municipal fabian*, *Capital și pămînt* etc., cuprinse în culegerea *Fabian Essays in Socialism.* Ca organism aferent societății și care urma să propage ideile fabiene în mediile politice, se constituie în aceeași perioadă Liga parlamentară fabiană.

Partea a doua tratează epoca 1894—1906, marcînd începutul colaborării cu trade-unioniștii și laburiștii în vederea constituirii unui partid politic muncitoresc. Încercarea a eșuat, iar fabienii, puțini la număr și neomogeni, au rămas în umbra laburiștilor. În aceeași perioadă, publicațiile fabiene încep denigrarea marxismului. În cadrul primelor două părți ale lucrării, autoarea acordă un spațiu larg activității desfășurate de unii fruntași fabieni, ca : Beatrice și Sidney Webb, Annie Besant, W. Clarke, B. G. B. Shaw.

În perioada premergătoare primului război mondial, 1908 1914, descrisă în partea a treia, fabienii gravitau în jurul Partidului Laburist condus de Ramsay MacDonald, care își începuse activitatea politică la fabieni. În acest răstimp au început să se țină conferințele anuale ale societății și au luat ființă : Grupul de artă fabian, Grupul de biologie,

Grupul de educație, Grupul feminin, cu ajutorul carora fabienii voiau sa produca în lumea burgheza şi în cea muncitorească „o stare de spirit socialista".

Partea a patra a lucrării se ocupa de anii 1914 1938. În timpul primului razboi mondial caracterul reformist al mişcarii fabiene a devenit evident. Activitatea sa se consuma mai ales în publicistica, prin colaborarea sistematica la „New Statesman", organul Partidului Laburist. În acelaşi timp, s-a inaugurat seria broşurilor cu caracter biografic, din care au aparut: *Robert Owen, John Stuart Mill, John Ruskin*. În anii primului război mondial, integrarea fabienilor în rîndurile laburiştilor şi-a găsit expresia în *Labour's War Aims*, document scris imediat după Revoluția din Octombrie, care preciza țelurile laburiştilor şi fabienilor: democrație universală, renunțare la imperialism, abolirea profiturilor, autoritate supranațională. După război, fabienii au intrat în parlament alaturi de laburiştii conduşi de R. MacDonald. Activitatea publicistică a continuat, de data aceasta sub egida „Departamentului fabian de cercetări", recent înființat.

În deceniile trei şi patru, în rîndurile fabienilor care de altfel niciodată nu formaseră un tot omogen au aparut unele disensiuni, provocate mai ales de atitudinea fața de realitățile din U.R.S.S., pe care o parte din fabieni încep să le cunoască prin vizitele facute în Uniunea Sovietică. Sînt neînțelegeri minore, care nu afectează concepția general acceptată de membrii societații, a trecerii la socialism pe calea reformelor, prin „persuasiune şi răspîndire de informații".

În preajma celui de-al doilea razboi mondial, fabienii şi-au regrupat forțele, dînd o noua redactare principiilor expuse în 1887. Acum societatea a fost afiliată oficial la Partidul Laburist, iar țelul său de căpetenie devine „constituirea unei societăți în care sa fie asigurată egalitatea, iar puterea de clasa şi privilegiile să fie abolite".

Ultima parte a lucrării este consacrată anilor 1938—1960. În timpul razboiului, fabienii au luptat pentru o alianta antinazistă, alaturi de U.R.S.S. După război, ei devin duşmani declarați ai comunismului, activitatea lor căpatînd un caracter net reacționar. Prin Biroul colonial, menit să coordoneze activitatea filialelor din Commonwealth, ca şi prin publicațiile acestuia în seriile *Imperiul* şi *Controverse coloniale*, fabienii sprijină în fapt politica imperialistă, colonialistă, a Marii Britanii.

În anexa, volumul cuprinde Legile şi principiile de bază ale societății, lista conducatorilor societații, împărțirea societăților fabiene pe localități, fabienii de peste mări, un prospect privitor la şcoala fabiană de vară. În încheiere, un indice de persoane şi un indice general.

Lucrarea Margaretei Cole reprezintă o contribuție la istoria mişcării fabiene, scrisă de pe pozițiile intelectualității engleze reformiste şi anticomuniste contemporane.

G. P.

ROGER CHAUVIRÉ, *Le temps d'Elisabeth*, Paris, Marcel Didier, 1960, 336 (339) p.

Cartea lui R. Chauviré încearcă să reconstituie viața plină de contraste a societații engleze în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, perioadă cînd procesul de descompunere a feudalismului se accentua şi, concomitent cu acesta, se desfăşura un alt proces. acela al apariției relațiilor capitaliste.

În primul capitol al cărții autorul ne înfațişează peisajul agricol al Angliei elisabetane, cu terenuri încă nedefrişate şi mlăştinoase acoperind întinderi mult mai mari decît terenurile de cultură şi păşunile. Arată apoi înapoierea tehnicii agricole, raritatea populației şi viața grea a țărănimii. În continuare, R. Chauviré subliniază prioritatea pe care o avea creşterea oilor în cadrul economiei engleze şi extinderea sistemului „enclosures", menit să asigure crescătorilor de oi terenuri de păşune. Pe plan economic, creşterea oilor a avut consecințe deosebit de im-

portante : marile cantităţi de lînă realizate au furnizat materia primă necesară apariţiei şi dezvoltării unei industrii de postav proprii, ale cărei produse încep să le concureze pe cele continentale.

Autorul se opreşte apoi şi asupra categoriilor sociale din lumea rurală engleză : seniorii, *free-holder*-ii, *copy-holder*-ii, *yeomann*-ii şi *gentry*-ii. Sînt subliniate puternicele contradicţii apărute în lumea rurală ca urmare a deposedării ţărănimii de pămînturile ei, transformate în locuri de păşunat pentru turmele de oi ale stăpînilor. Vagabondajul ia proporţii de masă, iar liniştea internă este tulburată de numeroase răscoale ale ţăranilor, rătăcitori, fără căpătîi în toate părţile regatului. Puternicele contradicţii sociale ale vremii răzbat şi în piesele celor doi giganţi ai tragediei engleze : William Shakespeare şi Cristopher Marlowe.

Un capitol este consacrat şi oraşului englez. Ca populaţie, orăşenimea reprezenta în acea epocă o slabă minoritate, doar o zecime din totalul populaţiei. Un oraş mijlociu ca Leicester avea doar 4 5 000 de locuitori. În ce priveşte statutul juridic al aşezărilor urbane, autorul arată că oraşele luptau cu consecvenţă pentru o situaţie privilegiată. urmărind obţinerea unor carte regale care să le declare municipalităţi cu drept la o administraţie autonomă. Tot la capitolul consacrat oraşului, R. Chauviré se opreşte şi asupra procesului diferenţierii sociale din interiorul aşezărilor urbane, proces care se adînceşte în această vreme. De o parte sînt negustorii şi marii patroni de ateliere, iar de altă parte simplii meşteşugari, muncitorii cu plată, servitorii. Ar fi fost interesant ca autorul să facă o analiză mai largă a procesului diferenţierii sociale din oraşul englez al epocii, cercetînd şi formele de manifestare ale luptei şi rezistenţei maselor populare orăşeneşti împotriva oligarhiei urbane. O menţiune specială este făcută asupra Londrei, devenită cel mai mare centru comercial al regatului, care în 100 de ani a ajuns de la 75 000 la 300 000 de locuitori.

Trecînd apoi la cercetarea activităţii parlamentului în perioada elisabetană, autorul subliniază că această instituţie prezenta deosebiri fundamentale faţă de Statele generale ale Franţei şi Cortes-urile spaniole. În Anglia regele nu putea legifera singur, ci în colaborare cu cele două camere ale parlamentului, şi nici nu putea stabili impozite fără consultarea şi aprobarea lor. Autorul mai arată apoi, în legătură cu parlamentul, mecanismul alegerilor şi modul de funcţionare al acestei instituţii. care reprezenta interesele aristocraţiei funciare şi ale vîrfurilor orăşeneşti.

Un alt capitol este consacrat problemelor financiare din timpul Elisabetei. Autorul cercetează sistemul de percepere al impozitelor, controlul parlamentului asupra politicii fiscale, dă numeroase cifre privind sumele cheltuite în interior pentru reprimarea răscoalelor şi în exterior pentru susţinerea aliaţilor protestanţi de pe continent. R. Chauviré subliniază şi cointeresarea coroanei la acţiunile pirateresti ale lui F. Drake şi Hawkins, acţiuni de pe urma cărora Elisabeta avea partea ei de venituri, care o făceau să nu mai depindă de parlament în materie de bani.

Numeroase pagini din carte prezintă politica externă a Elisabetei : conflictul cu Maria Stuart, încorporarea Scoţiei, lupta cu Spania pentru supremaţia pe mare, sprijinirea lui Henric al IV-lea. În sfîrşit, autorul analizează şi evoluţia spirituală a Angliei elisabetane, pătrunderea ideilor Renaşterii în această ţară, marele avînt al culturii.

În general, cartea lui Roger Chauviré înfăţişează într-un stil plăcut şi accesibil aspecte pline de interes din istoria Angliei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi conţine adesea caracterizări juste ale acestora. Cartea ar fi avut de cîştigat dacă autorul cerceta mai pe larg complexele probleme sociale din această perioadă frămîntată şi mişcările populare determinate de mizeria şi sărăcirea maselor ca urmare a pătrunderii relaţiilor capitaliste, fenomen subliniat de altfel de autor.

S. C.

BIZANTINOLOGIE

DIMITĂR ANGHELOV, *История на Византия, Втора част, 867—1204*, „Наука и изкуство", Sofia, 1963, 322 p.

Bizantinologia din R.P. Bulgaria a cunoscut, mai ales în ultimii ani, un avînt deosebit, ilustrat prin apariţia unor lucrări valoroase precum şi prin primul număr al unei noi reviste de specialitate. Conducătorul recunoscut al şcolii bizantiniştilor bulgari, D. Anghelov, publică în prezent o sinteză în trei volume a dezvoltării social-economice, politice şi culturale a Imperiului bizantin. Volumele sînt prevăzute cu un aparat critic corespunzător, cuprinzînd atît izvoare, cît şi cele mai noi lucrări de specialitate. Autorul, foarte bun cunoscător al istoriei sociale a Bizanţului, are o poziţie critică faţă de studiile anterioare şi, de cele mai multe ori, originală în ceea ce priveşte o serie de probleme discutate încă de bizantinologia marxistă.

Primul volum, apărut în aceeaşi editură în 1959, cuprinde în cele aproape 350 de pagini, o scurtă schiţă a bizantinologiei începînd cu secolul al XVI-lea şi pînă astăzi, apoi istoria Bizanţului între anii 395 şi 867, împărţită în două subperioade, intitulate: *Imperiul roman de răsărit (Bizanţul timpuriu) în perioada destrămării relaţiilor sclavagiste (secolele IV VI)*, p. 19—204, şi *Dominaţia obştii agricole libere şi formarea relaţiilor feudale în Bizanţ (secolele VII—IX)*, p. 205 323.

Volumul al doilea, pe care îl prezentăm, cuprinde perioada de maximă înflorire şi dezvoltare, precum şi pe aceea a începutului decăderii Imperiului bizantin, mergînd pînă la fărîmiţarea feudală, al cărei moment principal este cucerirea Constantinopolului de către cruciaţi la 1204. Meritul principal al volumului e că pentru prima dată se prezintă în mod unitar de către un bizantinist marxist, într-o lucrare riguros ştiinţifică, un tablou complet al istoriei Bizanţului în această perioadă, ceea ce lipseşte în lucrările apărute anterior, dintre care amintim doar pe cele mai valoroase şi mai recente, cum sînt: G. Ostrogorski, *Историја Византије*, Belgrad, 1959; A. P. Kajdan, *Деревния и город в Византии IX—Xвв.*, Moscova, 1960; G. G. Litavrin, *Болгария и Византия в XI—XII вв*, Moscova,1960; B. T. Goreanov, *Поздневизантийский феодализм*, Moscova, 1962.

Perioada 867 1204 este împărţită de autor în trei mari subperioade care sînt studiate separat. Primei subperioade, aceea dintre anii 867 şi 1025, îi sînt consacrate primele două capitole, de fapt cele mai sistematic redactate şi mai originale din cadrul lucrării. Capitolul I cuprinde un tablou al dezvoltării social-economice şi politice-administrative a Bizanţului în a doua jumătate a secolului al IX-lea şi în secolul al X-lea, arătîndu-li-se trăsăturile specifice. Deşi lipseşte o privire — chiar şi sumară — asupra dezvoltării agriculturii bizantine, autorul zugrăveşte foarte concis şi convingător procesul destrămării obştilor în favoarea marilor proprietăţi laice şi ecleziastice, după cum acest proces apare din documentele interne, în special legislaţia dinastiei macedonene în veacul al X-lea. D. Anghelov subliniază că, în veacurile IX—X, marii proprietari nu numai că aveau întinse averi, dar se şi bucurau de o serie de privilegii date de autoritatea centrală, pe care autorul le şi analizează. Tabloul populaţiei agricole în secolele IX—X e foarte complex şi, alături de ţăranii dependenţi feudali, supuşi rentei feudale, de mistioţi şi de robi, întîlnim o însemnată pătură de ţărani ai statului. Paginile despre aceştia sînt deosebit de interesante şi aduc puncte de vedere noi, în special discuţia despre *allylengyon, arithmos, cufismos.* Oraşele bizantine au cunoscut o puternică înflorire datorită avîntului meşteşugurilor, al comerţului intern şi extern. Viaţa economică a Constanti-

nopolului este studiată separat, accentuîndu-se asupra specificului breslelor bizantine şi al etatizarii lor. Ceea ce caracterizează în această perioadă organizarea politică-administrativă a Bizanţului este întarirea centralizării, cu toate consecinţele ce decurg din aceasta (autoritatea imperială, senatul, demnităţile şi funcţiile la curtea bizantina), şi dezvoltarea organizării temelor.

Capitolul al II-lea intitulat *Consolidarea politică interna şi extinderea teritorială a Imperiului bizantin* (p. 50 99), trateaza istoria interna şi externa a statului bizantin în perioada respectivă, şi anume pe domnii. Principalele probleme urmărite sînt : legislaţia împăraţilor macedoneni şi importanţa ei pentru transformările sociale din Bizanţ, diferitele mişcări politice interne, luptele cu arabii, accentuîndu-se în mod deosebit asupra evoluţiei raporturilor bizantino-bulgare.

Criza Imperiului bizantin în secolul al XI-lea, între anii 1025 şi 1081, are două etape. Prima etapă, între 1025 şi 1056, e caracterizată prin lupte feudale civile, pierderi teritoriale, pătrunderea pecenegilor şi a turcilor selgiucizi înăuntrul graniţelor bizantine, „schisma" bisericilor. Nu se înregistrează în acest timp schimbări sociale şi economice sensibile. Alături de înverşunata luptă dintre cele două paturi ale aristocraţiei, are loc la jumatatea secolului al XI-lea o ascuţire a luptei de clasa datorită procesului de întărire a relaţiilor feudale : înrăutăţirea situaţiei ţăranilor, în special a celor supuşi statului, creşterea impetuoasă a marilor proprietaţi. Pentru a doua perioadă sînt analizate formele proprietăţii feudale, imunitatea bizantină, situaţia ţăranilor dependenţi şi renta feudală, arătîndu-se impasul în care ajunsese Bizanţul la sfîrşitul secolului al XI-lea.

Capitolul al IV-lea, *Întărirea vremelnică a Imperiului bizantin şi destrămarea lui sub loviturile cruciaţilor* (*1081 1204*), p. 151—231, zugrăveşte situaţia Bizanţului în cadrul fiecărei domnii, mai ales din punct de vedere politic, pe plan intern şi extern, sintetizîndu-se în general o serie de aspecte deja cunoscute. Sînt de amintit paginile despre situaţia oraşului bizantin în veacul al XII-lea. În cadrul capitolului se vorbeşte însă prea puţin despre situaţia socială a Bizanţului în aceasta perioadă şi aproape de loc despre structura rurală bizantină în secolul al XII-lea. Paginile despre Andronic I Comnenul şi încercarile sale nereuşite de reformă sînt deosebit de interesante prin discuţia făcută asupra situaţiei Bizanţului la acea dată şi asupra personalităţii atît de contradictorii a împaratului Andronic. În cadrul fărîmiţarii feudale şi, în general, al perioadei de decădere ce precedă cucerirea de catre cruciaţi a Constantinopolului la 1204, are loc şi rascoala condusa de Asan şi Petru, care a dus la formarea celui de-al doilea stat bulgar. Autorul o considera ca pe o răscoală numai a bulgarilor şi nu şi a vlahilor balcanici, teză care este însă controversată.

Ultimul capitol tratează despre cultura secolelor X—XII, fiind împărţit în următoarele trei subcapitole : ştiinţa (p. 240—274), literatura (p. 275—287), arta (p. 288 292), din care menţionăm paginile despre istoriografie ca deosebit de interesante, succinte — dar pline de conţinut. Lucrarea mai cuprinde o listă bibliografică şi un indice.

Deşi are unele scăpări şi se acorda uneori o tratare inegală a diferitelor probleme, capitolele avînd o întindere neunitară, unele teze ale autorului fiind discutabile, volumul reprezintă în ansamblu o contribuţie valoroasa a bizantinologiei marxiste la cunoaşterea mai completă şi profundă a istoriei Bizanţului.

Gh. Z.

H. AHRWEILER GLYKATZI, *Nouvelle hypothèse sur le tétartèron d'or et la politique monétaire de Nicephore Phocas*, „Зборник радова Византолошкого института" кн. VIII, 1, Belgrad, 1963, p. 1—9.

Nicephor Phocas a cautat în scurta lui domnie să înlocuiască vechea monedă bizantină cu una de acelaşi titlu, însa de o greutate

mai mică. Aceasta a însemnat prima lovitură data stabilitații monedei bizantine, care își pastrase aceeaşi greutate, şi deci valoare, timp de peste şase sute de ani. Moneda pusă în circulaţie de Nicephor Phocas, numită tetarteron, a produs mari perturbari economice în Imperiul bizantin : preţurile produselor s-au urcat, tranzacţiile comerciale au stagnat şi multa lume a sărăcit. Nemulţumirile au degenerat în mişcări făţişe ale populaţiei Constantinopolului, în frunte cu matelotii din port. Aceştia au constituit în tot decursul istoriei Bizanţului elementul cel mai combativ din oraşele bizantine. Conţinutul operaţiei monetare efectuate de Nicephor Phocas, ca şi reacţia populaţiei ne sînt relatate de istoricii bizantini Cedrenos şi Zonaras.

Nicephor a pus în circulaţie o monedă noua, mai uşoară, careia i-a impus acelaşi curs ca şi celei vechi. A obligat populaţia ca sa plătească statului tot în moneda veche, în timp ce acesta îşi platea datoriile către particulari în moneda noua. După asasinarea lui Nicephor Phocas, urmaşii săi au abandonat politica sa monetară, moneda şi-a recăpatat vechea greutate, iar atunci cînd a fost bătută o moneda de o greutate inferioară a circulat la cursul ei real.

Problemele pe care îşi propune autoarea sa le examineze sînt stabilirea diferenţei de greutate între moneda buna şi tetarteronul lui Nicephor şi, în sfîrşit, scopurile urmarite de împaratul bizantin prin masura luată.

Dintr-o scrisoare a lui Tzetzes ar rezulta că tetarteronul era o patrime din vechea monedă. Autoarea considera această afirmaţie drept o interpretare greşită a textului pe care s-a bazat Tzetzes. Izvorul utilizat de el a stat, dupa parerea sa, la baza scholiei acestei scrisori. Din examinarea textului scholiei, rezultă că, în realitate, diferenţa de greutate dintre cele două monezi era numai de o douăsprezecime. Diferenţa era destul de mică şi variaţii minime în greutatea monedelor au existat adeseori şi mai înainte de Nicephor Phocas ; ceea ce constituie un element nou este încercarea de a oficializa o nouă greutate, abandonînd sistemul monetar constantinian. În orice caz, măsura lui Nicephor nu poate explica marile perturbări produse în operaţiile comerciale din Bizanţ în acea vreme. Autoarea combate şi punctul de vedere al lui Grierson („Revue Belge de Numismatique", vol. C, 1954, p. 75—82), care credea că tetarteronul a fost destinat numai provinciilor recucerite de la arabi, unde dinarul circula mai uşor decît nomisma bizantina.

Prin reducerea greutaţii, nomisma a ajuns la aceea a dinarului fatimid în circulaţie pe piaţa bizantina. Se crea un avantaj Bizanţului în schimburile internaţionale, unde moneda bizantină era concurata de dinarul arab, mai puţin greu.

După H. Ahrweiler, Nicephor a căutat sa obţină şi unele avantaje interne pentru stat. Din vechea moneda retrasă se putea bate o cantitate mai mare de moneda şi se asigura astfel plata soldei unui numar sporit de soldaţi, cu alte cuvinte se puteau angaja mai mulţi mercenari. Scăderea valorii monedei reducea şi tendinţa de fugă în străinatate, prin intermediul negustorilor şi al mercenarilor, a aurului bizantin.

În ce ne priveşte, credem ca la marile nemulţumiri ale maselor împotriva lui Nicephor au contribuit într-o mai mare masura alţi factori, în primul rînd politica sa în favoarea marii aristocraţii funciare provinciale. Nicephor Phocas a fost unul din marii exponenţi ai feudalitaţii bizantine. Speculaţiile făcute de el şi fratele său Leon Phocas cu grîu şi alte produse alimentare au contribuit la creşterea mizeriei populaţiei şi la intensificarea mişcărilor de masă.

Apoi este greu de admis că mercenarii ar fi consimţit să primească aceeaşi cantitate dintr-o monedă de o greutate mai mică. Încercarea asemănătoare a lui Andronic al II-lea Paleolog, mai tîrziu, cu mercenarii catalani, a dat greş.

E. Fr.

GIORGIO DI PISIDIA, *Poemi*, I. Panegirici epici a cura di Agostino Pertusi, Ettal, 1960, Buch-Kunstverlag Ettal, 332 p. + 2 hărţi.

La primul congres de bizantinologie ţinut la Bucureşti în anul 1924 s-a învederat necesitatea reeditării unor ediţii critice ale istoricilor bizantini. Vechiul corp din Bonn nu mai corespundea exigenţelor ştiinţifice. Totuşi această cerinţă nu a putut fi realizată în cei patruzeci de ani care s-au scurs de atunci decît în mică măsură. Colecţia G. Budé, căreia îi revenea această sarcină, a tipărit prea puţin, unele lucrări chiar discutabile sub aspectul riguroziţăţii ştiinţifice. De curînd editura berlineză W. de Gruyer a preluat această sarcină şi a anunţat pregătirea publicării operelor lui Nicetas Choniates şi Agathias din Myrine.

Cu toate acestea, în decursul anilor au apărut cîteva ediţii critice valoroase, izolat, în diferite ţări. Noi ne putem număra printre acestea cu ediţia lui Dukas, sub îngrijirea lui V. Grecu. Printre editorii de texte bizantine s-a remarcat şi bizantinologul italian A. Pertusi, cu o ediţie critică bogat comentată a operei lui Constantin Porphyrogenetul, *De thematibus*.

Publicarea de către Pertusi a unei ediţii critice pentru opera lui George Pisides, scriitor bizantin din veacul al VII-lea, este pe deplin justificată. Ediţia din Bonn reproducea în realitate vechea ediţie a lui Quercius din anul 1777, care a folosit Cod. Vat. gr. 1126, cu destule erori de lectură. Între timp au mai apărut şi numeroase studii despre viaţa şi opera lui George Pisides, scrise de L. Sternbach, Baynes, Hilberg, Kurtz, Kyriazopoulos etc., care ajută mult la interpretarea operei. Pentru lucrarea sa *Expeditio Persica* se impune folosirea Cod. Paris suppl. gr. 690, dat fiind că este cel mai vechi dintre manuscrisele cunoscute ale operei lui George Pisides (secolul al XI-lea). În sfîrşit, istoria perioadei lui Heraklios formează astăzi obiectul unor studii menite să revizuiască părerile anterioare şi o reeditare în bune condiţii a izvoarelor acestei epoci este cu atît mai necesara.

Opera lui George Pisides va aparea în două volume — cel de faţă cuprinde poemele istorice, iar al doilea volum va reuni poezia religioasă, morală, epigramele şi unele fragmente disparate. Ediţia este precedată de unele studii introductive. În primul este prezentată personalitatea scriitorului bizantin şi opera sa, încadrată în „renaşterea" literară a secolului al VII-lea. A. Pertusi consideră că activitatea literară a lui George Pisides cuprinde două perioade distincte: în prima, între anii 620 şi 630, scrie poezii cu caracter epic-encomiastic; într-a doua, după 630, se dedică poeziei teologice-morale. Parte din opera sa este astăzi pierdută şi, într-un alt capitol, A. Pertusi încearcă să identifice acest material. Astfel, George Pisides a scris în anul 619 620 un poem închinat lui Heraklios, pentru a elogia refacerea armatei bizantine în vederea invadării teritoriului persan. De asemenea a existat şi o a treia parte a poemului *Heraklias*, în care sînt povestite ultimele două campanii împotriva perşilor material folosit de Theophanes în cronica sa.

Într-un al treilea capitol este analizat caracterul eposului encomiastic. Autorul arata că George Pisides continuă o veche tradiţie a literaturii greceşti, ale cărei începuturi trebuie văzute în *Expediţia lui Xerxes* de Empedocles şi în *Persiada* de Choerilos din Samos (începutul secolului al V-lea), iar poemele epice sînt din multe puncte de vedere înrudite cu ale poetului Claudius Claudian (secolele IV—V).

Limba poetului este un amestec de cuvinte clasice, postclasice, protobizantine etc., pe un fond de koiné literar. Ceea ce constituie însă o noutate în poezia epică a lui George Pisides este folosirea trimetrului iambic numai în poezia dramatică. Într-un ultim capitol introductiv, autorul cercetează cele cinci manuscrise cunoscute ale poemelor istorice, precum şi ceea ce apare prin tradiţie indirectă (Lexiconul Suidas şi Cronograful lui Theophanes) pentru a putea restabili textul cel mai apropiat de original.

Urmează textul grecesc şi traducerea în limba italiană a operelor: *In Heraclium ex Africa redeuntem*, *Expeditio Persica*, *In Bonum patricium* (Bonus a fost locţiitorul împăratului în capitală în vremea asediului avar din anul 626), *Bellum Avaricum*, *In restitutionem S. Crucis*, *Heraclias* toate precedate de comentarii istorice şi însoţite de note abundente, pentru o bună înţelegere a textului. O hartă sugestivă a Imperiului bizantin la începutul secolului al VII-lea, în care sînt însemnate drumurile urmate de trupele invadatoare persane şi de cele bizantine în succesivele campanii împotriva perşilor, întregeşte această ediţie valoroasă.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

* * * *Bibliographia litterarum Hungariae oeconomicarum ruralium (1920—1935)*, tomus VI. Composuerunt bibliographi Musei Oeconomiae Ruralis Hungariae, Budapesta, 1963, 612 p.

Volumul al VI-lea din publicaţia *Bibliographia litterarum Hungariae oeconomicarum*, care a început să apară în R. P. Ungară după eliberare, cuprinde literatura de specialitate din domeniul economiei agrare apărută în perioada de după primul război mondial (anii 1920—1935). În volum sînt cuprinse atît lucrările (cărţi, fascicule şi articole din reviste, apărute şi ca extrase) publicate în Ungaria, cît şi cele editate în alte ţări, referitoare la economia agrară a Ungariei.

Bibliografia a fost întocmită — aşa cum se arată în prefaţa volumului prin excelenţă pe baza cataloagelor din bibliotecile mai mari şi a bibliografiilor publicate în revistele de specialitate sau a altor bibliografii. Acest sistem de lucru prezintă avantajul că, într-un timp foarte scurt, se poate pune la dispoziţia cercetătorilor o bibliografie destul de completă, uşurînd astfel foarte mult munca de depistare a literaturii de specialitate, care, în condiţiile numărului extrem de mare al publicaţiilor, răpeşte cercetătorului mult timp. Acest sistem are însă şi o serie de dezavantaje. Printre acestea amintim faptul că indicaţiile bibliografice din diferite cataloage şi mai ales bibliografiile nu sînt întocmite după acelaşi sistem şi nu conţin aceleaşi date şi indicaţii bibliografice. Spre deosebire de metoda clasică de a întocmi o bibliografie după foaia de titlu a cărţii, sistemul folosit de cei care au alcătuit această bibliografie mai are şi dezavantajul transpunerii erorilor care s-au putut strecura în cataloagele sau bibliografiile folosite. Pe de altă parte, atunci cînd bibliografia este întocmită mai cu seamă pe baza folosirii cataloagelor şi a bibliografiilor, clasificarea lucrării se poate face numai în funcţie de titlul ei şi nu pe baza cercetării conţinutului însuşi al publicaţiei citate. Eventualele nepotriviri dintre titlul şi conţinutul lucrării rămîn, în felul acesta, neobservate de cel care întocmeşte bibliografia şi face clasificarea fişelor. Desigur că autorii acestei bibliografii au fost conştienţi de aceste dezavantaje, însă dat fiind că metoda clasică de întocmire a fişei bibliografice ar fi necesitat un timp îndelungat şi în unele cazuri era imposibil de realizat, au ajuns la concluzia adoptării soluţiei înfăţişate mai sus. Experienţa îndelungată a colectivului bibliografic e, de altfel, o garanţie că s-au luat toate precauţiile pentru a evita erorile.

Astfel, publicaţiile cărora le lipsesc indicaţia anului de apariţie, în cazul în care ea nu a putut fi stabilită prin alte mijloace, au fost lăsate la o parte. Ele vor apărea în volumul-anexă, care va cuprinde şi titlurile descoperite ulterior, după predarea manuscrisului la tipar. Împărţirea materiei pe grupe s-a făcut, ca şi la volumele anterioare, după sistemul de clasificare decimală universală (C.D.U.), făcîndu-se, tot în cadrul acestui sistem, unele regrupări în funcţie de specificul materialului bibliografic existent. Astfel, faţă

de volumul al V-lea, au apărut ca grupuri independente *Biologia*, *Cunoașterea solului* și *Geografia economiei agrare*, dat fiind faptul că, în perioada pe care o cuprinde volumul de față, literatura de specialitate în aceste domenii s-a îmbogățit. În același timp, avînd în vedere importanța mai redusă în anii de după primul război mondial a literaturii de specialitate în domeniul dreptului agrar, grupurile *Legislația agrară*, *Regulamente juridice* și *Administrația agrară* au fost comasate într-un singur grup sub numele de *Legislație și administrație agrară*. Astfel, dacă în volumul al V-lea au fost 83 de grupe, volumul al VI-lea cuprinde 84 de grupe. La fiecare grup se indică clasificarea zecimală.

Fiecare titlu apare în bibliografie o singură dată. Acolo unde clasificarea prezintă anumite greutăți prin conținutul variat al lucrării, se fac trimiteri de la un grup la altul prin „cf. și". Grupele sînt așezate în ordinea clasificării zecimale, iar în interiorul lor titlurile apar în ordinea alfabetică, făcîndu-se derogări numai în cazuri excepționale, cînd conținutul apropiat și specificul unor publicații cere o altă orînduire a materiei.

Prefața și instrucțiunile pentru cercetători apar, pe lîngă limba maghiară, și în limbile engleză, franceză, germană și rusă. Tot în partea introductivă a lucrării (p. 30 31) se dă lista surselor de întocmire a bibliografiei, precum și lista prescurtărilor. Denumirea grupurilor este dată de asemenea în toate limbile indicate mai sus. Volumul, care cuprinde în total 7 004 titluri, este însoțit de un index general amplu.

L. D.

* * * *Документы за българската История из Германски Архиви, 1829—1877*, ed. de Hr. Hristov și V. Paskaleva, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1963, 430 p.

Volumul de față este rezultatul cercetărilor întreprinse de istoricii bulgari în arhivele germane. El cuprinde știri noi privitoare la epoca renașterii naționale a Bulgariei, culese după o laborioasă cercetare în trei mari fonduri arhivistice din R.D.G. : Merseburg, Dresda și Potsdam.

Deși materialul cuprins în volum conține în chip precumpănitor știri privitoare la istoria Bulgariei, totuși, dat fiind că se referă la cîteva momente deosebit de însemnate ale istoriei Europei răsăritene în veacul al XIX-lea de pildă războaiele din 1828 1829 și din 1853 1856 —, el aduce o valoroasă contribuție și la istoria altor țări (Rusia, Turcia, Principatele Dunărene etc.).

Un prim grup de documente cuprinde corespondența mareșalului Diebici-Zabalkanski cu ambasadorul Prusiei la Constantinopol, von Royer, după încheierea războiului prin pacea de la Adrianopol. Documentele aduc un șir de amănunte noi din perioada de lichidare a consecințelor războiului și pun în lumină accentuata dependență a Imperiului otoman față de puterile apusene.

Cercetarea istoriei economice a Bulgariei în special și a celei a Peninsulei Balcanice în general va cîștiga mult datorită publicării rapoartelor agentului consular al Saxoniei la Constantinopol, G. D. Schneider. Incapacitatea în care se afla Imperiul otoman de a realiza cele mai elementare reforme și de a elimina astfel din calea dezvoltării economice a provinciilor situate sub controlul său cele mai grave neajunsuri, rezultă cu evidență din lectura acestor rapoarte, atît de bogate în informații de natură economică. Deosebit de interesante sînt aceste informații în privința permanentei crize monetare, care constituia una din manifestările cele mai evidente ale descompunerii economiei imperiului. (Foarte instructiv în această privință este un raport din 9 august 1843, în care se expune sistemul monetar otoman și încercarea de a-l reforma cu concursul capitalului apusean, care își asigurase o poziție preponderenta în economia imperiului, p. 77—86.) Cercetatorii economiei Imperiului otoman din această perioadă vor găsi știri noi cu privire la penetrația produselor industriei germane pe piața imperiului

şi la începutul concurenţei pe care marfa germana o face celei engleze.

O menţiune deosebită merită amplul tablou privitor la comerţul şi navigaţia în portul Salonic, întocmit la 30 martie 1846 de consulul englez în acest oraş (p. 92 152).

Un alt grup de documente se referă la perioada razboiului Crimeii şi cuprinde ştiri preţioase cu privire atît la evenimentele militare, cît şi la negocierile politice din timpul războiului. Ele sînt alcătuite în cea mai mare parte din rapoartele întocmite de consulul Prusiei la Russe şi înaintate ambasadorului Prusiei la Constantinopol. Printre informaţiile cu caracter militar s-au strecurat şi multe ştiri referitoare la viaţa economică a Bulgariei şi la regimul apasător instaurat de turci pentru a preveni rezistenţa populaţiei bulgare. Un interes deosebit îl prezintă informaţiile referitoare la încercarile de răscoală ale populaţiei bulgare în această perioadă.

Un ultim grup de documente se referă la împrejurările legate de criza anilor 1876—1877, cu multe date noi privitoare la atitudinea Germaniei faţă de evenimentele din Balcani.

Istoricii noştri vor găsi în volumul de documente analizat un şir de menţiuni privitoare la istoria ţărilor romîne, dintre care amintim doar cîteva: date privitoare la istoria monetară a ţării — agiotajul în Principate în epoca regulamentară (p. 74) —, date privitoare la participarea romînilor la activitatea comercială a oraşului Salonic (p. 128, 129 şi 132—133), precum şi numeroase ştiri referitoare la evenimentele militare desfăşurate pe teritoriul ţarii noastre în timpul războiului Crimeii (p. 166, 195, 197—198, 199 200, 202, 209, 221 etc.); unele date privitoare la deputăţia boierilor munteni la Omer paşa pentru reinstalarea în domnie a lui Ştirbei (p. 218); ştiri interesante privitoare la creşterea preţurilor la grîne şi fîneţe în Ţara Romînească în anul 1855 (p. 273). Reacţiile negative ale autorităţilor locale otomane faţă de hotărîrea Principatelor Unite ale Moldovei şi Ţarii Romîneşti de a emite paşapoarte cu această titulatură şi refuzul lor de a accepta trecerea negustorilor romîni înzestraţi cu asemenea paşapoarte, precum şi alte împrejurari legate de Unirea Principatelor, îşi găsesc ecou în rapoartele consulului Prusiei, M. Kalish (p. 341).

Documentele sînt editate în limba originală, cu traducere în limba bulgară. Trei indici — de persoane, de locuri şi de materii — însoţesc volumul şi-i uşurează mult folosirea.

Ş. P.

Rubrica „Însemnări" a fost întocmită de: V. Bozga, P. Cernovodeanu, L. Demény, E. Uribes, Gh. Cronţ, M. Moldoveanu, Tr. Ionescu-Nişcov, Ş. Papacostea, F. Constantiniu, A. Ioachim, G. Penelea, S. Columbeanu, Gh. Zbuchea, E. Frances.

„Studii" — revistă de istorie publică în prima parte studii, note şi comunicari originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniile istoriei medii, moderne şi contemporane, universale şi a Romînici. În partea a doua a revistei de informare ştiinţifică — sumarul este completat cu rubricile : *Probleme ale istoriografiei contemporane* (studii documentare), *Discuţii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestari ştiinţifice din ţară şi străinatate şi sînt prezentate cele mai recente lucrari şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un numar de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R. P. R.

* * * **Istoria Romîniei**, vol. I, 831 p. cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1159 p. + 20 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ediţia a III-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ediţia a II-a, 552 p. + 1 pl., banderolate, 65,60 lei.

EM. CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au xxe siècle**, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI, GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei.

* * * **Studii şi materiale de istorie contemporană**, vol. II, 508 p., 21,90 lei.

* * * **Studii şi materiale de istorie modernă**, vol. III, 543 p., 23,50 lei.

* * * **Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 şi 1864. Contribuţii**, 508 p., 28 lei.

CRITOBUL DIN IMBROS, **Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451 – 1467**, ediţie de Vasile Grecu, 379 p., 19,60 lei.

PROCOPIUS DIN CAESAREEA, **Războiul cu goţii**, traducere şi introducere de H. Mihăescu, 307 p. + 2 pl., 20,40 lei.

* * * **Istoriile domnilor Ţării Romîneşti de Radu Popescu Vornicul**, introducere şi ediţie critică întocmite de Constantin Grecescu, 340 p., 31 lei.

* * * **Documente privind Unirea Principatelor**, vol. I, **Documente interne (1854 – 1857)**, 783 p., 8 pl., 38,30 lei; vol. II, *Rapoartele Consulatului Austriei din Iaşi* (1836 – 1853) 552 p., 32,30 lei; vol. III, *Corespondenţa politică* (1855 – 1859), XLVIII + 703 p., 34 lei.

* * * **Documente privind istoria Romîniei, Răscoala din 1821 – Izvoare narative**, vol. V, 628 p., 23,40 lei.

* * * **Documente privind istoria Romîniei. Colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă)**, vol. I, **Rapoarte consulare ruse (1770 – 1796). Din „Arhiva politică externă a Rusiei" Moscova**, 815 p., 43,30 lei.

CARL GÖLLNER, **Turcica. Die europäische Türkendrucke des XVI Jahrhunderts.** I Band, 464 p., 26,50 lei.

* * * **Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV – XVIII privind istoria Romîniei**, întocmite de I. Crăciun şi A. Ilieş, 504 p., 27 lei.

ARHEOLOGIE

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna**, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

D. BERCIU, **Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia, în lumina ultimelor cercetări**, 594 p. + 15 pl., 80 lei.

IORGU STOIAN, **Tomitana. Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis**, 284 p., 84,60 lei.

MIRCEA D. MATEI, **Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava**, 184 p. + 1 pl., 17,30 lei.

* * * **Materiale şi cercetări arheologice**, vol. V, 808 p. + 16 pl., 111 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II – III, 530 p. + 3 pl., 65 lei.

I. P. I. – c. 1427

43 856

Lei 15.–